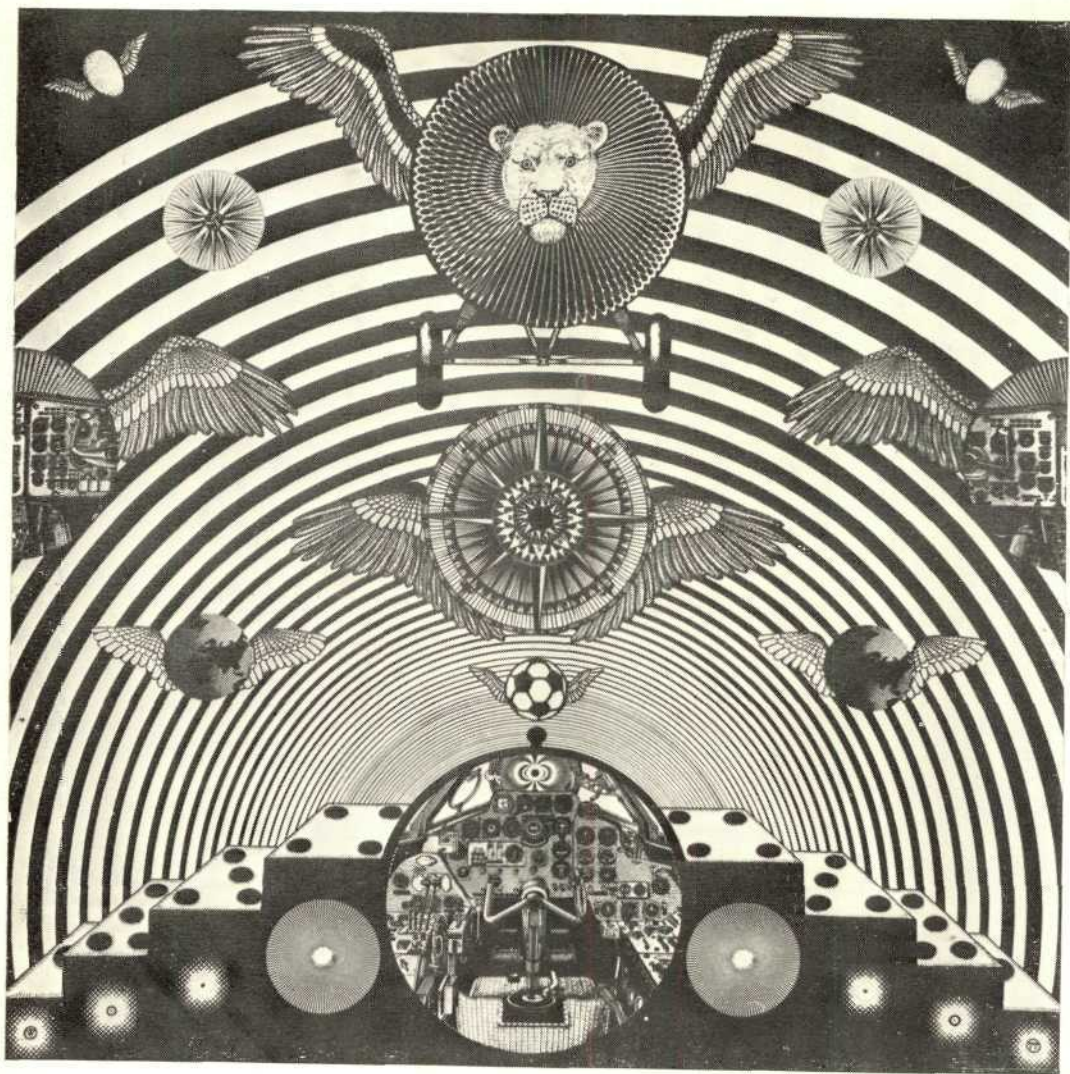

LOOMING

8

1978

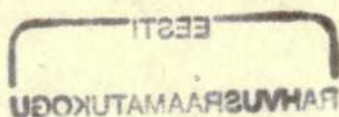
VELLO VINN

Lend (Söövitus) 1977

LOOMING

8

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Mats Traat

HEINAKUU

Tikk kargleb maassevajund kirvekuudal konnus,
kus kõrgub kastehein ja mõni angervaks.
Lõhn läheb tihedamaks, pilved paksemaks,
päev sõuab räämaselt ning raskemeelselt sonnus.

Jääkellad helisevad, surmalokud löövad
veel eespool aega. Meeli möödab tamme vari.
Märg, mõtlik möödub tasahilju suvehari.
Vaid kirjud lehmad krabisedes rohtu söövad.

Õil vihmasumedail nüüd jõudsalt kasvab kuu
ja sälukõrgune on juba haavapuu.
Ehk võpatab ka peatselt Juuda soonis veri?

Leht ära toob N-pommi vastased protestid.
Näod murelikud, seljas inglisivillast vestid,
uut korstnat vahivad kolm kõhna inseneri.

TENGRI MATUS

On loojak kuldne, aga hõbedane tõus.
Orhoni kalmeist uhkab algset tõde.
Sealt mõõtmatuisse maisse helgib hõde,
ürgmärk, mis leegitseb maailmanõus!

Tuim torgib tundlikku: eks põle, sära!
Muus kurtub, tummub keset alpi kära,
vaid humal haljaks kumab noorustee.

Kuis kasvatada päikest enda sees,
et idanemisvõimelisest terast
saaks silmapiiri, laotust läitev prees
ja ilu, jõudu kiirgaks purpurkerast?

MATS TRAAAT

Mis saatus lammutab su luulelee
ja kuhu kukub plaatina su rinnast —
jääb päiksepeeker paistma mullapinnast.

EELLASTE KEEL

Üks keel on maetud mulda,
maapõhja sügavale,
teda vaatama enam ei tulda,
meelest läinud ta pale.

Üks keel on maetud mulda
ja kohab üles maale:
kes küll kaevaks kadunud kulda —
verbe, vorme, vokaale?

Maas leidnud otsa klaasja,
nii ootab oma aega,
mühab mulla all sügaval laas ja
ajab juttu vaid paega.

*

Mis sügis toimetab? Vaid sügistab,
paneelidele halli värvi lisab.
Tuul mustas hekis naerda mügistab.
Üks autoruupor kaugenedes kisab.

Kus liiklus kärtsumas ja käramas,
teeristil mehed plärustavad saega.
Puust jagu saanud, röömust säramas,
kui teab mis mänguga nad viitnuks aega.

MATS TRAAAT

Sealt tungib kahjutunne luulesse.
On elu ikka pimeduselt vargus
novembrilõpus, kus vaid tuulesse
toob valgust räitsakate kargus.

Mati Unt

SÜGISBALL

Stseenid linnaelust

Teravasti tunnen huulepulga maiku.
Selle maigu eest on makstud rublat viis.
Eks ju, korterites õhtul kümne paiku
aknad mustendavad, hirm on siis?

Juhtub imesid, ja saatused ei lõiku,
surma-aasta asemel on seni tekstis tärn.
Raamatu teen lahti, loen ühtainsat lõiku,
seinte tagant kostab kauge tüütu lärm.

Kui ei näegi üldse elu jooksul sõdu,
ega siis ei tea, mis maik on rahuajal.
Valge voodilina viskleb mööda rõdu.
Tume ohutunne tekib luuletajal.

Viivi Luik

VARASÜGIS

1

Midagi pidi ju juhtuma.

Selgi aastal, nagu igal teisel, oli palju märke ja ennustusi, mis mõjusid neile, kes selleks vaid valmis olid. Sügis oli aga erakordselt seenerikas, nii palju puravikke polevat enam ammu nähtud. Ka õunu oli kasvanud liiga palju: ööd otsa potsatas neid rohtu, konservi- ja mahlatehased ei suutnud sellist saaki vastu võtta ja suured puuviljahunnikud läksid mädanema. Üle maailma rööviti mitu lennukit, ehkki see kuritegu oli saanud laialdase hukkamõistu osaliseks ja seda karistatakse karmilt. Rahvastiku juurdekasvule vaatamata olid pärastlõunad imelikult vaiksed. Kõik see kokku meenutas elu, kuid sundis ometi valvsaks ja Eero aimas halba nagu alati.

26. juunil sõitis linnalähedasest raudteejaamast välja juhita mootorvedur. Vedurijuht või tema abi oli nimelt liikuvalt vedurilt korraks maha hüpanud, kuid ei jõudnud pärast enam tagasi hüpata. Vedur lõhkus ettevõtte väravas tõkkepuud, sõitis harujaamani, sealt edasi linna viivale peateele, saabuvale reisirongile vastu, kusjuures reisirongi kiirus oli 80 kilomeetrit tunnis. Kuid rongijuht säilitas külma vere. Lähenevat vedurit nähes jõudis ta rongi peatada ja võttis tagasi-

MATI UNT

1238

käigu. Kokku puutusid vedurid alles siis, kui nende kiirused olid enam-vähem võrdsed. Seega suudeti õnnetus viimasel hetkel ära hoida. See juhtus paar päeva pärast jaanipäeva. Aga veel paar nädalat hiljem juhtus jälle imelik lugu.

Nad käisid Lõuna-Eestis kolleegi juubelil, kaunis metsakülas otse Läti piiri ääres. Terve öö aeti juttu. Melanhoolseid teemasid saatis Bach'i muusika, mida vilepillist meelitas välja pikakasvuline habemik. Hiljem mindi õue ja kuulati ööbikuid, nende imelikku lõõtsutavat laulu — siis, kui hakkas juba valgenema. Keegi ei läinud minutikski magama. Alles varahommikul, kuumuses ja eredas valguses asuti teele. Peremees kippus saatma, kuid naine ei lasknud tal minna, mis oli muidugi õige tegu. Mundi suure ja sinise taeva all, kella kuue ajal. Lilled lõhnasid, aga kõik olid unustanud nende nimed, ladinakeelsetest rääkimata. Üks habemik, endine ooperilaulja, tenor, keda hüüti Marino Mariniks, kuid kelle õige nimi oli Mortenson, laulis veel põldude vahel kõva häälega ja esitas talle ebasobivaid aariaid, näiteks sopranile mõeldud Öökuninganna oma «Võluföödist», ka seda kohta, kus Öökuninganna käsib Paminale tappa Sarastro. Kuid ta väsis varsti. Peagi minetas ta röömsa meele ja vallatused. Ta käis süngelt sõprade kõrval ega hüüdnud nagu teised tervitusi vastutulijatele, ei soovinud jõudu tööleminevatele kolhoosnikele. Ta ei vastanud tema arvel tehtud naljadele. Asi tuli ilmsiks alles Valga linna raudteejaamas, kuhu nad lõpuks välja jõudsid, et nõnda rongiga Lõuna-Eestist naasta. Nad otsid juba piletid ära ja läksid üle suure ja laia perrooni rongi poole. Kuid poolel teel kadus Marino Marini äkki nagu maa alla, hääletult ja otse teiste kõrvalt. Teda nagu poleks olnudki — mõte, mis kaaslaste väsinud ajudest loomulikult korras läbi lipsas. Siiski hakkasid nad teda otsima, algul röömsalt, siis üha hirmunumalt, otsisid läbi nii jaamahoone kui ka rongi. Aga Marini ei olnud. Läks siis läks, mõtlesid sõbrad fatalistikult ja sõitsid minema. Ooperilaulja oli kadunud paar päeva. Oh neid tema abikaasa süüdistusi, mis sõpradele osaks said! Mortensoni peeti juba surnuks, kui ta välja ilmus ja jutustas ise oma loo. Mingi vari oli tema peale laskunud. Pärastlõunal olla ta end leidnud Läti territooriumi sügavusest. Ta oli maganud vanal külakalmistul, rohtunud haudade vahel. Surnute nimed olid lätikeelsed, jutustas Marino Marini, sellest sain aru, et olen võõras kohas. Kuna aga Eesti ja Läti piir on avatud, siis ei tulnud sellest kõigest mingit pahandust. Heasüdamlik kolhoosnik oli ta oma isikliku autoga Eesti piirile tagasi toimetanud. Selgus, et laulja oli kuuma ilmaga maha käinud ligi kolmkümmend kuus kilomeetrit. Jäi üle arvata, et ta oli patoloogilises joobes. Ime, et lätlased sind maha ei löönud, ütles üks sõpradest tõsiselt, jumal teab, mida sa neile tee peal rääkisid, millele üles kutsusid ja mida laulsid. Ma arvan, et ma olin vait, oletas Marino Marini, arvan, et käisin tummalt ja vaikselt, kuni kalmistu jahedus mind uinutas.

Samal ajal toimus Hiinas maavärin. Neid oli juba olnud Guatemalas, Karmadeci saartel ja Triaulis. Beirutis langes palestiinlaste laager, mitukümmend tuhat inimest oli tapetud. Eestis maa sel aastal ei värisenud. Küll aga korraldas televisioon konkursi, et leida uusi eesti kirjanikke, sest neid hakkas vähemaks jääma — seni oli väikerahvas saanud uhkustada just suure kirjanike arvuga. Lootus siiski ei kadunud:

televisiooniüleskutsele vastas 296 noort kirjanikku, nendest 18% poisid ja 82% tüdrukud.

Linna lähedal rajati lagedale maastikule grupp kunstilisi objekte, mis äratasid üldist huvi. Nende avamisel mängis Sven Grünbergi bänd. Ka Ero käis objektigrupi avamisel. Ta vaatas meelalt maasse kaevatud torusid, mis olid värvitud punasetriibuliseks. Ta nautis liikuvaid ja võbelevaid objekte. Mõned neist häälitsevad. Need sisendasid kunstialtile Eerole loomulikkust ja vaba tunnet. Vaadates purskkaevukujulist objekti, mis ehtsat vett purskas, tundis Ero vastupandamatut tungi realiseerida oma uudne sisemine vabadus välises loomulikkuses ja juua objekti ahvatlevast tilast. Ta tegi seda, kuid märkas, et pärast veevool vähenes, objekt niristas nüüd purskamise asemel. Hilja oli Ero taibanud, et objektis on suletud ringvool, objekt pole ühendatud veevärgiga. Ero oli objekti loomulikku tööd oma loomuliku käitumisega halvanud. Mingi mõra tekkis Ero ja moodsa kunsti vahele, kui ta mööda külavaheteed objektide juurest linna poole kõndis.

Eero ise oli luuletaja. Ta luuletas, kuid ei teadnud, kellele. Ka arvustustes oli öeldud, et tema luulel puudub pahatihti aadress. See tekitas Eeros tõsist muret. Aadressita olek ei olnud tema taotlus. Tal endal oli aadress, saatja aadress, kuid saaja aadressi ta ei teadnud. Tänavad olid inimesi täis, kuid Ero ei julgenud neilt küsida, kas nad on tema luulet lugenud ja mis nad sellest öieti arvavad. Ta kartis kuulda eitava vastust.

6. juulil möödus 500 aastat saksa matemaatiku ja astroloogi Regiomontanuse surmast. Ero ei tundnud astroloogiat, tõsi, ta oli kord ülikoolis proovinud selle alustega tutvuda, kuid pooleli jätnud. Nii ei öelnud Regiomontanuse juubel, mõnedele nii tähtis päev, talle mitte midagi.

Ta elas Mustamäe keskel, kuuendal korrusel suures paneelmajas keset teisi samasuguseid maju, ühes majas koos mitmesaja teise inimesega. Ta ei tundnud neid inimesi, kui välja arvata mõned väliselt huvitavamad, isikupärasemad inimesed, kes talle meelde jäid kas maja ees tänaval, õues või liftis. (Ühe abielupaariga oli ta kord kaheks tunniks lifti kinni jäänud, tundnud nii ühist õhupuudust kui ka ühist kusehädä, mis on veel piinlikum.) Kõik need nägupidi-tuttavad tundsid tedagi, aga nad ei andnud seda kuidagi väliselt mõista ja Ero vastas neile samaga. Oli küll üks eriti sümpaatne vanamees, keda Ero oli algul püüdnud visalt teretada, ei tea miks, aga vanamees oli umbusklik, ei vastanud, ja Ero loobus peagi — milleks kena vanameest teretamisega hirmutada?

Nii tundis Ero oma ümbrust ennekõike kui liikuvate figuuridega küllastatud maastikku.

Tõsi, mõnikord andis elu endast tunda. Aeg-ajalt hüüti, üks inimene hüüdis teist. Lennuk lendas madalalt üle ja vilgutab tulesid. Linnaosa oli siiski üpris vaikne. Suur magistraal läks majade tagant ja mootorimürinat ei kostnud hoovidesse. Talvel jäi hoopis vaikseks, sest lapsed püsisid toas. Mõnikord akent avades tundis Ero inimese lõhnu. Kui tema all oleva korteri aken oli lahti, tõusis sealt soojast, parfüümi-, supilõhna. Seal elas keegi. Kuid muud polnud tast teada. Ka seinaga taga elas keegi, ülal samuti. Aga nad kõik olid vaiksed. Ero pani tähele,

et inimesed on üldse suhteliselt vaiksed. Nad karjuvad harva. Eero all, kõrval ja peal polnud veel keegi karjunud, mitte kunagi. Paneelhood olid kaunis suured, kuid Eero nõustus täiesti prantsuse filosoofi Gaston Bachelard'iga, et need majad on küll suured, aga ei saa öelda, et nad oleksid kõrged, sest neil puudub vertikaalne mõõde, üks tähtsamaid asju, mis majast üldse maja teeb. Neil pole nimelt keldrit, kus roomaksid rotid, maod, draakonid ja muud süvapsühholoogilised ning ktoonilised olendid. Neil pole ka pööninguid, kus taeva lähedus kutsub esile õilsaid mõtteid, kus katusekambris elab vaba vaim. Korteriid on lihtsalt laotud üksteise peale. Ja et need majad on kompaktsed ja maa küljes kõvasti kinni, siis ei sõltu nad keskkonnast ja neil pole sidet kosmosega. Nende majade seinu ei raputa tormid. Äikeselid ei kanna minema nende katuseid.

Ometi armastas Eero vaadata monstrumeid, mida ta igal hommikul muutumatult oma vaateväljalt leidis. Ta tundis nende vastu teatud leebust siis, kui võttis neid lihtsalt kui nimetuid suuri objekte erinevas valguses ja erineva ilmaga. Inimlik oli ju kõrvaldatud, individuaalne ei seganud, maitsetel polnud rolli, jäi ainult puhas vorm. Suured nelinurksed kastid väljadel, suured monumentaalskulptuurid. Eero ei kuulunud antiurbanistide hulka. Ta ei ihalenud partele tagasi. Ta leidis linnaosast meeleolusid ja saladusi. Ta jälgis varjumängu ärkamist ja suremist paneelide krobelistel seintel. Ta leidis, et kosmos reedab kaudselt ennast ka siin, on leebe kõige labasema faktuuri vastu. Eero ei põlastanud linna kui niisugust. Ta leidis linnas oma veetlevalt ängistava rütmi, oma ahistava võimsa pinge, oma mõrkjad rõõmud. Eks see olnud ju ka maailm? Käidi Egiptuses püramiide vaatamas, vaadati Eiffeli torni — ometi sai ka siin linnas elamusi. Oli tarvis vaid veidigi tundlik olla, natukenegi end avada sellele maailmale, mis sind ümbritses. Oli tarvis aknale minna.

Paneelid pimestasid Eerot kuumal suvepäeval, olid kui Sahara valged kõrbelinnad, kus Eero polnud kunagi käinud, kuid mida ta oma vaimusilma ees küllalt oli näinud. Õhtuti paneelid närbusid, kuid pakkusid ka siis huvitavaid tonaalsuse-elamusi. Vahel paistis majadele otsepäike, aga maja taga oli taevast tõusvast äikesepilvest must. Maja oli siis nagu valge lootusesaar hävingu ja kaose ees. Vahel loojangutunnil hirmutas maja must siluett oma urbanistliku jõhkruksuga, tekitas ülevaid, ent kurbi mõtteid. Imelikud olid majad pärast tormi — kord lumest laigulised, kord vihmast mustaks pestud —, nagu varem, nagu mälestused surnud kultuuridest, nagu džunglilinnad pärast välja-kaevamist.

Ka majade sees oli piisavalt saladusi. Liftid löksusid ja plöksusid oma äraarvamatutel teedel, kassid silmitsesid möödujaid põlevi silmi, nimetahvlitele kirjutati ja neilt kustutati üha uusi nimesid, üks ime-likum kui teine. Trepikojas oli Eerol vahel tunne, et keegi võib tal selja tagant õlast kinni haarata. Mõni luulelugeja? Ta süütas enda ees ja enda taga kõik tuled ja rahunes alles siis, kui oli õnnelikult oma korterisse läbi lipsanud. Eero oli täiesti kindel, et tema majas elavad majavaimud, kuid ainult üldkasutatavatel aladel. Trepid ja koridorid ei olnud pühad territooriumid. Neis olles ei olnud sa s e e s, vaid ikkagi v ä l j a s, argimaailmas. Ja mis oli väljas, oli ka ebapüha, ja seda võis

juba lõhnast tunda: sinna kused ainult kassid, kes märgistasid oma animaalseid maailmu. Inimesed kused hoopis liftis, mis oli vahepealne, neutraalne territoorium, piirimaa, kus küll juba võis kohata deemooneid. Need deemonid ei pruukinud olla pahatahtlikud, kuid igal juhul võisid nad olla väga kavalad, kui üht kuulsat fraasi ümber teha. Nad olid nii kavalad, et ei võtnud tavalisi tuntud kujusid, vaid eelistasid segaseid väljendusvorme ja inkarnatsioone. Kilki oli asendanud tarakan, nirki rott. Mõned deemonid nägid üpris süütud välja ja mine sa võta kinni, kes nad olid. Mitmete rahvaste mütoloogia väidab, et majavaimud on peremeeste nägu. Kelle nägu oli see tavaline kõuts, kes prügikastis soris, kelle nägu oli see õilis siiami kass, ainus omasugune? Inimeste nägu. (Lähemalt vt. Э. Померанцева, Мифологические персонажи в русском фольклоре. Москва, 1975, lk. 99.)

Eero eelistas püsida oma soojas ja mugavas korteris. Seal tegi ta oma tööd, millest polnud rahvale reaalselt tulu.

2

August Kask elas Eeroga samas majas, aga üheksandal korrusel. Tema vaatepunkt oli kõrge ja tema vaateväli avar. Eero ei tundnud August Kaski ja August Kask ei tundnud Eerot. Küllap olid ka nemad kunagi kuskil kohtunud, kuid esialgu tagajärjetult. August Kask ei piirdunud oma ümbruse impressionistliku vaatlusega. Ta armastas täpsust ja oli teinud ka statistikat, ilma et keegi seda temalt oleks nõudnud — peale südametunnistuse.

Tema maja vastas oli niisama suur maja. Alt üles lugedes jagunesid selle aknad üheksasse ritta (majal oli üheksa korrust), vasakult paremale lugedes aga kolmekümne kahte püstritta. Järelikult oli selle maja siinpooles küljes (August Kase poole pööratud küljes) kakssada kaheksakümmend kaheksa erinevat ruumi nagu August Kase majagi teise maja poole pööratud küljes. (August Kask teadis küll, et tema majal on mõlemad küljed, aga vastasmaja võis ju ka maalitud olla, ainult fassaad.) Kakssada kaheksakümmend kaheksa sel juhul, kui arvestada vaid eluruume ja mitte lugeda väljakäike, vannitubasid, koridore ja seinakappe. Kuueteistkümmel püstreal olid ka rõdud akende ees (kokku seega 144 rõdu ja niisiis sama palju rõduga tube). Paarikümmel rõdul kuivas tavaliselt pesu, ja see arv jäi ikka konstantseks, ainult pesu kuivatavad rõdud vaheldusid, enamikul oli selleks potentsiaalne võimalus, neile olid tõmmatud nõörid. Neljakümne kahel rõdul kasvasid spetsiaalsed rõdulilled (osa küll ainult suvekuudel, üheaastased, või viidi talveks tuppa). Kahekümne viiele rõdule (144-st) olid asetatud suusad. Neljal rõdul oli ette võetud kapitaalsemaid katseid rõdu ilmet muuta: varjatud vaadet laia ronitaimetoestikuga, pandud kardinad kogu rõdule ette jne. Kolme rõdu siseseintele oli ilmselt laste rõõmuks või vähemalt neile mõeldes joonistatud mikihiiri. Selle maja kõrval oli üks viiekordne maja kahekümne püstakendereaga, seega saja aknaga ja ka saja eluruumiga siinpool küljes. Sellel majal

oli kolmkümmend rōduga tuba (siinpool), aga muud statistikat August Kask selle maja kohta ei teinud, sest kaskede rühm varjas tema eest osa aknaid. Kokku oli August Kase nāhtavuses kaheksateist maja (kōige kaugemad katused kaasa arvatud), neist seitse viie- ja ūksteist ūheksakorruselised. Majade vahel oli muru, majade kohal oli taevas.

August Kask oli meestejuuksur. Juuksed on olemas peaaaegu kōigil inimestel (me ei pea siin silmas nende hilisemat āralangemist vōi ārālōikamist). Nende vārvus sõltub samast pigmendist, mis on inimese nahaski, nimelt melaniinist: see määrab juuste tumeduse astme. Tavaliselt on nad mustad, heledaid esineb vaid mõnedel euroopa ja aust-raalia rahvastel (kuid absoluutselt valgeid juukseid ei ole olemas, isegi albiinodel mitte). August Kask armastas oma tööd, aga ta muidugi ei teadnud, kui suur on juuste mütoloogiline tähendus. Ta ei tundnud ka piiblit, seetōttu polnud tal isegi aimu Simsoni ja Delila loost. Ta teadis, et vangidel, sõduritel ja ka õpilastel lõigatakse väga mitmetes tsivilisatsioonides juuksed maha, ta oli ka kuulnud, et juukseid lõigatakse abiellumise puhul, kuid ta ei teadnud midagi arhailistest kommetest, kus juuksed asendasid nende omanikku, kus inimese hinge vallutamiseks oli tarvis ta peast juukseid muretseda. August Kask oli eluaja meeste peast juukseid lõiganud, kuid ta ei olnud neid endale varunud. Talle polnud keegi seda õpetanud. Muidugi, August Kask oleks olnud šokeeritud kuulda saades, et psühhoanalūütikud pidasid juukseid koguni genitaalide sūmboliteks ja arvasid, et juuste mahlōikamine tähendab primaarsete agressiivsete impulsside kontrollimist ja allasurumist, kui otse vālja ōelda, siis kastreerimist. (Vt. C. Berg, *The Unconscious Significance of Hair*. London, 1951.) Muide, mõned teised autorid arvasid, et juuksed on universaalsem sūmbol, mitte sugugi ainult seksuaalne, ja et rituaalne juukselōikus on tinglik inimohver, eriti veel sellepārast, et hing asub peas. (Vt. G. A. Wilken, *Über das Haaropfer*. Revue coloniale internationale. Amsterdam, 1886.) Hiljem on kogu seda probleemistikku vaadeldud hoopis teises terminoloogias, nimetatud juukselōikust teatud kommunikatsiooniaktiks, millel on silmatorkav sotsiaalne tähendus, ja ōeldud, et juuste maagiline jõud tuleneb nende rituaalsest kontekstist, aga mitte vastupidi. (Vt. E. Leach, *Magical Hair*, teoses *Myth and Cosmos*, toim. J. Middleton.) Juuksed olid ikka ja alati olnud sūnged asjad, interpreteeri siis kuidas tahad. Kreeka mütoloogiast teame merelapsi gorgoone, kel olid juuste asemel maod. Kui ūhel neist, Medusal, pea maha raiuti (asi, mis on hullem kui juukselōikus), kiirgasid madujuuksed ikka veel jõudu. Aga nagu juba ōeldud, polnud August Kaskel kōigest sellest aimu. Ta oli realistliku elukāsitusega inimene, ei hoolinud salatoimingutest ega nōidustest. Niisuguste juttude rāākija oleks ta lausa kuradile saatnud. Tema lihtsalt tegi oma igapāevast tööd.

Kuid tal olid siiski mõned huvitavad professionaalsed tähelepanekud. Kuuekümmendate aastate lõpul jāi tal tööd vāhemaks. Nooremad mehed ja poisikesed ei kāinud enam tema juures. Mõned neist ei lõiganud siis ūldse juukseid, mõned lasksid lõigata tūdrukutel ja emadel. Sellepārast oligi August Kaskel jārgmise viie aasta jooksul vāhem tööd. Muidugi, keskmine pōlvkond kāis ikka tema juures, isegi habet aeti ja odekolonna lasti panna, kuid nooruse puudumine oli ikkagi väga

silmatorikav. August Kask ei teadnud täpselt, mis toimus maailmas selle viie aasta jooksul. Tõsi, ta luges regulaarselt ajalehte, kuid ei teadnud asju, mis olid olulised just tema elukutse jaoks. August Kask ei teadnud, kui suure ideoloogilise väärtuse maailmas oli tema elukutse omandanud kuuekümnendate aastate lõpul. Prantsuse revolutsiooni ajal oli riietusel ideoloogiline tähendus, nüüd otsustati inimese ja vahel ka tema saatuse üle tema juuste pikkuse järgi. Politsei täitis juuksuri funktsiooni. Kodanlased kargasid noortele kääridega kallale ja ühiskond sanktsioneeris seda omakohut. Teostati avalikke juukse-lõikusi, nagu omal ajal pandi häbiposti või põletati tuleriidal. Oli juhtumeid, kus juuste pikkuse pärast tapeti. Ühiskond sai alateadlikult aru, mis laadi väljakutse talle oli esitatud. Mehed, eriti kiilaspäised, muutusid kohutavalt armukadedateks. Lavale ilmus eriline muusikal «Juuksed». Kodanluse meeliseljaljaks kujunes: ei tea, kas see on naine või mees? See huvitas neid alati väga. Aga mitte ainult kodanlasi. Teatriteadlane Jan Kott nägi ühel ööl Kopenhaagenis suudlevat paari ja ka tema ei saanud aru, kumb on kumb. Aga tema rajas sellele hoopis ühe oma kontseptsioonidest, mis sai maailmakuulsaks ja mida arutati konverentsidel. August Kask ei teadnud neid ülemaailmseid juuksuriuudiseid. Ja kui ta olekski teadnud, poleks ta neid osanud kokku viia kõige sellega, mis toimus maailmas kas või näiteks 1968. aastal (üliõpilasrahutused Pariisis, Saksa FV-s ja USA-s. Tšehhoslovakkia-sündmused, hunvepingide raamatupõletamine, Martin Luther Kingi ja Robert Kennedy tapmine). August Kase käärid klõbisesid. Ta pulverisaator pahises. Ta nägi elu selle konkreetsetes avaldusvormides. Mehi käis meestejuuksuri juures vähe.

Viimastel aastatel hakkas aga meestejuuksuritele jälle pikkamööda rohkem tööd tulema. Hullus oli möödas. August Kask märkas, et taas tuli tema juurde noori ja laskis ennast pügada. Maailmaga lepitigi ära, ei tahtud enam võimatut. Mingi jälje oli noorsoo protestiliikumine kaasaegsesse maailmapilti siiski jätnud. Seda pidi August Kask küll tunnistama, et veel tükk aega pärast hulluse möödumist oli tavalistel meestel natuke pikem juus kui tavaliselt. Aegamööda ilmus jälle kiilaks aetud mehi, seitleid ja elektrilokke. Millimeeterfrisuur läks moodi, mehed värvisid huuli ja kandsid kõrvarõngaid. Lähenes mingi teine hullus, ja seda tunnetas August Kask kui juuksur eriti selgelt, kui ta seisis augustikuus kõrgel taeva all oma vahipostil, pilk hukkaläinud inimkonnale langetatud. Pärast sõi ta putru. Ta tegi putru endale mitmeks päevaks ette. Keegi ei seganud teda. August Kask oli vanapoiss.

3

Arhitekt Maurer polnud küll selle linnaosa projekti põhiautoreid, kuid ta oli kogu tööst algusest peale osa võtnud, kord selles, kord teises lõigus. Ta võis enda kohta öelda: linnaehitaja. Tal oli linnast päris hea ülevaade. Ja mingil määral oli ta kursis ka sellega, mis kohale ta linna ehitas.

Linna all oli tard- ja moondekivimitest aluspõhi, mis asus umbes

saja viiekümne meetri sügavuses. Seda kattis mereline pinnakate: peeneteraline liiv, aleuriit ja aleuriitliiv. Siin oli mandriline režiim kestnud juba silurist peale (seega umbes nelisada miljonit aastat). Kuid siit oli mitu korda jää üle käinud. Viimast korda sulas jää umbes kümme tuhat aastat tagasi. Jää sulamisest tekkis nõndanimetatud Balti jääpaisjärv, mis üksteist tuhat aastat tagasi sai ühenduse Atlandi ookeaniga, muutudes niiviisi Joldiamereks ja püsid sellisena poolteist tuhat aastat. Siis aga tõusis maa jälle, ühendus ookeaniga katkes ja tekkis Antsülusjärv. Aknast välja vaadates nägi arhitekt Maurer eemal Mustamäe nõlva, endist merekallast. Nüüd ammu tuule- ja meresetetega kaetud, ikka toosama paekallas, mis Põhja-Eestis mitmel pool on näha. Mustamäe mägedel kasvavad männid. Ja et need eemalt sinised paistavad, siis on neid mägesid varem ka Sinisteks hüütud. Nüüd nimetatakse tervet linnaosa Mustamäeks, ehkki täpsem oleks öelda «Mustamäe-alune». Merepõhi hakkas siin veest tõusma litoriina ajal ja limnea perioodil oli ta juba kuiv.

Kes siin vanasti elasid? Maurer polnud ajaloos tugev, aga nii palju ta ometi teadis, et juba preboreaalsel ajastul (kaheksandal aastatuhandel enne meie ajaarvamist) elasid siin inimesed, kuid nendest ei tea keegi midagi täpset. On arvatud, et nad olid lõuna poolt pärit. Seda nimetatakse Kunda kultuuriks. Kolmanda aastatuhande teisel poolel saabusid siia inimesed, kes jätsid endast maha niinimetatud kammkeraamika kultuuri jälgi, ja nemad on ilmselt läänemeresoomlaste esivanemad, uraali rassist. Teise aastatuhande algul ilmusid siia ka balti hõimud (nn. venekirveste kultuur). Need kaks kultuuri segunesid omavahel.

Lennart Meri kirjutab oma raamatus «Hõbevalge» (Tallinn, 1976), et Mustamäelt on kooliõpetaja A. Spreckelsen välja kaevanud nooleotsi ja kööbitsaid, mis olid 4000 aastat vanad. Kuskil siin Mustamäel olevat nende instrumentide valmistamise ajal loogelnud rannajoon, praeguse «Kännu Kuke» nimelise restorani kohal aga püütud kala. Mustamäelt olevat leitud münte, mis olid vermitud Roomas 139. ja 161. aasta vahel. Öismäelt ja Naissaarelt on leitud Bulgarist, Taškendist, Samarkandist, Buhhaarast, Bagdadist, Badahšanist ja Antiookiast pärit münte. Nii tõestab Lennart Meri, et ka see maakoht on vana. Siingi on midagi enne olnud, ehkki seda ei usu, kui aknast välja vaadata. Maurer ise oli siin lapsena mänginud ja siis ei olnud küll midagi. Olid ainult luited. Aga meri oli siis juba ammu kaugele taganenud. 3300 aastat tagasi uhtus meri veel Raekoja platsi ümbrust, 2100 aastat tagasi oli ta Rannavärava kohal ja 1600 aastat tagasi Viru värava juures. Lennart Meri on seda aega vaimukalt kirjeldanud nii: «Kunstiinstituudi kohal suubus Revala abajasse ligi kolmesaja meetri laiune Härjapea jõesuu, «Viru» hotelli fuajees sagisid millimallikad. Maapind oli 2,4 kuni 2,7 meetrit madalam. Kopli poolsaarel mühisesid saja-aastased tammed.»

Maurer oli neid asju õppinud ja ta teadis ka, et kultuurkihti endisel merepinnal on vaid pool meetrit, ainult mõnes kohas rohkem; ta oleks võinud isegi rääkida niisugustest asjadest nagu moreeni ja liivaga täidetud orust Tallinna all, ja kui ta unetul ööl, häirituna vihma külmast rabinast, vaatas aknast Mustamäe kalda poole, siis teadis ta

miskipärast endale öelda, et need rannikuluited küünivad trampliini juures 63-meetrise absoluutse kõrguseni. Niisugused parasitaarsed teadmised tegid arhitekt Maureri rahutuks. Ta oleks tahtnud linnast vähem teada, aga nüüd oli juba hilja kahetseda.

Tal oli isegi ajalugu peas. Aastarve puistas ta une pealt ja nagu käisest.

Praegu elas Tallinnas umbes nelisada tuhat inimest. Romaani tegevuse ajal olid ligikaudu 45,5% neist mehed ja 54,5% naised. Seega tuli saja mehe kohta 119 naist. 56% olid eestlased, 35% venelased, 3,7% ukrainlased, 2% valgevenelased, 1% juudid ja 0,8% soomlased. Alaealisi oli 20,7%, töötajaid 62,2% ja tööeast vanemaid 17,1%. Meestest oli abielus 66,1%, naistest 53,5%.

Tallinnas oli mitu eri rajooni, äärmustena olgu mainitud vana, puumajadest koosnevat Kalamaja agulit, Nõmme aedlinna ja vabaplaneeringuga uut linnaosa Mustamäed. Viimasele olid lisandumas uued linnaosad Väike-Õismäe ja Lasnamäe.

Arhitekt Maurer ise kui inimene, kui indiviid oli pärit väikeselt agulitänavalt, linnaservalt. Ta mälus oli see kõik alles soojade suveõhtute leebuses, koeri karjatavate vanatädide, tolmus siblivate laste ja valminud valgete sõstardega. Erilises angeluse-meeleolus kõhutasid aknal vaeselt, ent puhtalt riidetatud vanamehed, kes vahtisid kaugusse ega öelnud sõnagi. Salapäraseid aknaid varjasid lopsakad sirelid, vaikselt mängis viiulimuusika, hoovides avanes salatsitadelle. Kuurides leidis kunstväetist, aiakärusid ja kanavõrku. Keset õue seisis kuivanud pumpkaev. Maja ees õitsesid kukeharjad ja kivirikud, tagapool plangu ääres roniroosid. Toas seinal oli hiiglasuur maal (arvatavasti Kuindži koopia) kuuvalguses kaugel viirastuva valge ukraina külaga, esiplaanil must näkijõgi, kaldal üksildase uitaja (võib-olla mõne Dikanka küla elaniku) abitu siluett. Raamaturiiulitel võib leida Strindbergi, Feuchtwangeri, Meyrinki ja Hindrey teoseid. Üks raamat, imeliku kaanega, rääkis vist alraunist, inimesetaolisest juurest, mis kisen-dab, kui teda maast välja kistakse. Suuri tugitoole katsid valged linad. Beež plafoon suunas kogu valguse mahedalt lakke. Väikesel laual seisis kahe musta nupuga Telefunkeni raadio. Nurgas oli ikka istunud haige jalaga, rafineeritult kultuurne tädi ja kudunud koeravillast kampsunit. Ta jutustas vahel oma välisreisidest. Arhitekt Maurerile meeldis lapsena eriti jutt, kuidas tädi oli Salzburgi soolakaevandustes tagumikul mööda kaldpinda alla sügavusse sõitnud (ilmselt oli Salz-burgi soolakaevandustes löbustuspark). Tädi pime ema hulkus nohi-sedes mööda korterit ja uuris lõputult selle geograafiat. Ta magas tei-ses toas, kus seisis valgete kõrgete padjavirnadega voodid ja kus aaloed väänlesid pitskardinaates. Kolmandas toas elas kostiline, noor raadioinsener, fanaatiline isehitaja, kes ööd läbi püüdis oma alasti, kastita mehhanismide kaudu võorkeelset loba, mida ta ei mõistnud. Viini ja Budapesti raginast maetud monoloogidesse sekkus aeg-ajalt öine sadamarong, mis aia tagant läbi sõites intiimselt huigatas. Riiulitel oli reisijuhete Austria linnadesse. Dissonantsina kuuldus ülakorruselt vahel filosoofiadoktori poja meeleheitlikku valukisa.

Niisiis pärines arhitekt Maurer täiesti teisest miljööst kui see, mida

ta ise kujundas. Ometi ei soojendanud ta endas odavat nostalgiat. Tõsi, ta meenutas sõjajärgseid noorusaastaid teatud liigutusega. Oli asju, mis näisid olevat pöördumatud. Õhk oli puhtam. Hele suvepäike pais-tis akendesse. Piimaautod sõitsid ringi. Tänavatel rehitsesid koja-mehed. Aedades särasid sibulavartel kastepeisad. Suured astrid, liha-vad kõrvitsad, kloorilõhnane vesi, hoidised keldririivulitel, globaalne kompromissitus, vanaaegsed karbikesed, usaldusväärsed neoklassitsist-likud hooned, hästilõhnav voodipesu, roheline juustu koonused, viis-teist sorti jäätist, kümme sorti õlut. Angerjad, grusia lauaveinid, Rai-mond Valgre muusika. Küllap mõtlen sellele tagasi nagu iga mees, kes vananeb, mõtles Maurer.

Ta ei söönud kala. See oli tema suurim veidrus. Ise ta nimetas seda nii. Ta ei hakanud küll kala peale oksendama, aga talle ei meeldinud ka. Lapsest saati oli ta alla saanud vaid paksemaid, rasvasemat sorti kalu, millel puudus spetsiifiline maitse. Aga uhhaad või praetud kala ta jälestas. Ma ei hakka mitte kunagi elus kala sööma, ütles ta lap-sena emale. Mis sa siis hakkad tegema? oli ema küsinud. Ma hakkan linnu ehitama, oli Maurer prohveticult öelnud, justkui oleks see alternatiiv.

Ja näe, ennustus läks täide! Temast saigi linnaehitaja ja ta ei söönud praegugi kala. Ta ehitas innuga. Ta ei lasknud käsi rüppe. Ei tohti-nud lasta! Tallinnal on nimelt üks hirmus saladus. Tallinn ei tohi val-mis saada. Legendi järgi pidi siis Ülemiste järvest ilmuma Ülemiste vanake, kes valmissaanud linna uputab. Maurer ei teadnud selle legendi tagamaid, ehkki motiiv tundus talle rahvusvaheline. Mui-dugi ei oota järved ja järvemehed sugugi ainult linnade valmimist. Nad saavad teatavasti tigidaks ka roojastajate peale ja hävitavad siis patuseid linnu, nagu nad langevad vahel verepilastajate peale (näi-teks olla nii tekkinud Valgjärv). Doktor Annist on oletanud, et ehk on Tallinna asutamisel järvega sõlmitud leping või lubatud järvele mingi kindel tasuohver. Kuid asjal võib olla ka realistlikum alltekst: Üle-miste järv asub all-linnast kõrgemal ja on tõesti ähvardanud Tallinna uputada, täpsemalt, üle ujutada, ja koguni kolmel korral (1718, 1867, 1879). See selleks, aga praegu näib asi liikuvat vastupidises suunas. Linn ei vaju mere alla ega upu mõnel teisel põhjusel. Ta hoopis tõuseb veest — 3 mm aastas. Arhitekt Maurer jälgis seda imeaeglast, ent visa tõusmist. Ta oli kuulnud ka, et Rootsi rannik (üle mere) vajub. Maa hakkab murduma, mõtles Maurer, ilmselt tekib mõne miljoni aasta pärast siia kõrge kaljumäestik. Ja Maurer teadis ka seda, et kui maa-ilmal on asju, mille tõenäosus on tõesti 100 protsenti, rääkigu statis-tikud mis tahes, siis on kindel see, et tema, Maurer, seda mäestikku valmiskujul küll ei näe.

Arhitekt Maurer oli neljakümneaastane. Ta elas naisega ja käis tööl. Magas kodus. Sõis, jõi, oli nagu kõik teised inimesed. Ta polnud küll veel vana mees, aga ta õngitses üksinda hoovuses. Ta naine oli temast vanem, aga nägi noorem välja. Eriti veel siis, kui ta ennast üles lõi. Kunagi oli Maureril olnud hobisid. Ta püüdis kala. Ta maksis kaladele kätte selle eest, et nad talle ei maitsenud. Ta oli püüdnud laevu pude-litesse sulgeda, kuid ühel päeval oli teda tabanud mõte, et laevade koht pole ju pudelites, niisama hästi võiks lennukeid pudelitesse sulgeda.

Ta oli ka tuld teinud ja tuld vaadanud. Viimastel aastatel oli ta eba-
vajalikud tegevused siiski järjest kõrvale jätnud. Ta otsis nüüd kõiges
täiust.

4

Laura mäletas, et kord oli ta televiisor rikki läinud. See oli olnud
kohutav. Mitu päeva enne seda hakkas aparaat praksuma ja ajas
suitsu välja. Laura teadis, et selline seisund on tuleohtlik, aga ta ei
lülitanud televiisorit välja. Vahel kattus ekraan mitmeks minutiks joo-
nerägastikuga. Hääled kadusid raginasse. Kuid siis võttis pill jõu jälle
kokku ning näitas korralikku pilti ja tegi korralikku häält. Paari päeva
pärast aga saabus lõpp. Vool puudus täiesti, kõrva vastu valjuhäälda-
jat pannes ei kuulnud ühtki häält. Ehkki Laura ise töötas telefoni-
võrgus, ei olnud tal tehnikast nii palju aimu, et ta oleks teadnud, mis
pildimasinal viga on. Mitu päeva oli maja tühi ja kõle. Laura proovis
järgmisel päeval televiisorit sisse lülitada lootuses, et see on ise para-
nenud, kuid asjata. Tuli kutsuda parandaja, mees Laura töö juurest.
Nüüd tehti televiisori tagasein lahti. Laura nägi esimest korda, kuidas
televiisor seest välja näeb. Ta nägi, kui paljudest sõlmedest ja juht-
metest teine inimene läbi läheb, enne kui tema ette ilmub. Parandaja
vastas Laura küsimustele meeleldi. Ta näitas paarikümmend lampi
ja seletas, milleks ükski lamp on mõeldud. Pärast töötas televi-
sor jälle.

Laura oli umbes kolmekümne aastane. Ta elas ühetoalises erekollase
tapeediga toas Mustamäel. Ta elas seal koos pojaga. Väga kaugelt nägi
ta tükikest merd, sentimeetri jagu majade vahelt. Öhtuti tõmbus ta
diivanile kerra, kattis põlved punase pleediga ja vaatas televiisorit.
Tal oli tavaliselt kodus pudel šerrit või maasikalikööri. Telesaate ajal
valas ta endale ikka klaasikese ja imes tasapisi. Talle meeldis liköörile
kompvekki peale hammustada. Ehkki ta elas üksi, ilma meheta, ei
tundnud ta hirmu. Ta kartis õige harva. Vahel kõlasid nagu mingid
hoobid vastu hoonet. Nende päritolu ei teadnud ta iial. Otsekui oleks
suur olend sabaga vastu paneelmaja löönud. Kes vihastas seda olendit?
Kord oli olnud tõeline maavärin. Siis kartis Laura tõesti, sest ta oli
veendunud, et Eestis maa ei värise. Maja otsekui lainetas edasi-tagasi,
kohv loksus tassist välja. Ometi jäid paneelid seekord veel tasakaalu.
Mis oleks saanud Mustamäest tugevama maavärinaga?

Laura elas kõige ülemisel korrusel. Tema ukse lähedal koridoris
šahtis ulgus tõusev ja langev lift. Öhus oli hiiresita ja toiduainete
lõhna. Redel viis katusele. Pätid ronisid seda mööda üles. Nad karju-
sid oma segaseid hüüdlauseid, kui läksid katusele oma salatoiminguid
tegema. Ilmselt oli neil seal mingi platsdarm. Kindlasti tegid nad seal
taeva all midagi mehelikku. Võib-olla viisid läbi initsiatsiooniriitusi?
Igatahes ei olnud nad kunagi Laura ukse taga koputanud ega helista-
nud. Ja Laura ei mõelnud neile. Tegelikult ei mõelnud ta üldse suurt
selle maailma peale. Ta ei pidanud ennast otsustajaks. Ta ei võtnud
maailma kohta ilmaasjata suud täis, sest teadis, et ta maailmast

õieti midagi ei tea. Ta ei kasutanud seda maailma oma viha söötmiseks.

Kord luges ta Somerset Maughami eksootilist novelli.

«Nad suplesid kahekesi lõhangus ja läksid õhtuti laguunile ja sõudsid ringi ainsast puutüvest õnestatud paadis, mida puust raam tasa-kaalus hoidis. Meri oli sügavsinine ja päikeseloojangul veinpunane nagu Homerose-aegne Vahemeri. Kuid laguuni värvusel oli palju varjundeid: akvamariin, ametüst, smaragd, ja hetkeks muutis loojuv päike selle vedelaks kullaks. Ja siis korallide värvid — pruun, valge, roosa, punane, violett — ning milliseid imepäraseid kujusid nad võtsid! See oli otsekui nõiduslik aed, milles kiiresti vilksatavad kalad asendasid liblikaid. Kõik oli kummaliselt ebareaalne. Korallide vahel leidis valge liivapõhjaga lammikuid, ja siin, kus vesi oli kiirgavalt selge, oli hea supelda. Värskendatuna ja õnnelikena sammusid nad käsikäes hämarikus mööda pehmet rohtunud rada tagasi lõhangu juurde, ja nüüd olid kookospalmid täis müünalindude häälightsusi. Ja järgnev öö oma kuldsest hõõguva avara taevaga, mis näis ulatuvat kaugemale kui Euroopa taevas, ning maheda õhuga, mis vaikselt hoovas läbi avatud onni, see pikk öö tundus jälle liiga lühikesena. Neiu oli kuueteistkümnendaastane ja noormees vaevalt kakskümmend. Koiduvalgus hiilis onni tugipostide vahele ja vaatas neid kauneid lapsi, kes puhkasid teineteise embuses.»

Somerset Maugham paigutas oma teose tegevuse Lõunamere saartele. Mis puutub Laurasse, siis teadis tema, et Eesti asub parasvöötmes. Juba vöötme nimi ise (vähemalt eesti keeles, aga ega *die gemäßigte Zone, temperate zone, умеренный пояс* muud tähenda) on silmatorkavalt liialdustevastane ja Laura teadis, et siinseile maile on omane põhjamaade delikaatne, ent karm võlu. Laura oli väga palju kordi kuulnud, et ta pisike isamaa olla ilus. Ainus asi, mida Laura võis ette heita, oli ametüsti, smaragdi ja akvamariini puudumine. Domineerisid hall ja roheline. Ka inimesed käisid hallilt riides. Kui harva oli meestel punaseid või rohelisi pükse! Kui harva särasid nende portfelliid kollaselt!

Omalt ajal suvituslinnas oli Laural kavalier, kuid nad läksid lahku. Pärast elas ta Tallinnas tädi juures. Suvituslinna kavalier käis Laural paar korda külas, kuid oli temast tüdinud ja tutvustas Laurat ühele oma Tallinna sõbrale, pikakasvulisele lavatöölisele. Pärast seda suvituslinna poiss enam näole ei andnud. Laura käis lavatöölisega paar korda kohvikus. Lavatööliline oli väga mehelik. Tal oli isegi mehe lõhn, vähemalt ta ise ütles, et mees lõhnab higi, valge viina ja tubaka järele. Ta ei halisenud kunagi, vandus vähe ja sümpaatselt. Ta oli alati lõbus ja naeris nii, et valged hambad paistsid. Nagu ikka noortel meestel, kes sobivad neidude unelmatesse, oli ta nimeks Sven. Pärast ühte kohvikuõhtut tuli lavatööliline Laurat saatma ja ei tahtnud lahkuda. Ta ronis läbi Laura akna tuppa, nii osavalt, et Laura perenaine ei kuulnudki, kuidas tema kodu rüvetati. Laura tunnistas mehele häbenedes, et on süütu, mille peale valgete hammastega lavatööliline kurisevalt ja heatahtlikult naeris, ja Laural oli veel rohkem häbi. Kohe seepeale hakkas lavatööliline teda suudlema ja lahti riietama. Laura ei võidelnud temaga, et mitte näha veel vanamoodsem ja vanatüdrukulikum välja. Mingit seksuaalset rõõmu ta ei tundnud, kuid lavatööliline seletas

selili suitsetades ja oma musti rinnakarvu näppides, et esimene kord on ikka nii. Ta andis mõista, et tal on palju kogemusi, ja Laura tundis tema ees teatud aukartust. Mul on nüüd oma mees, mõtles ta salajase rõõmuga, ma ei ole enam sõltuv kahest vanatädist, olen täiskasvanud naine. Hiljem käis lavatööline veel Laura pool, siis hakkas kutsuma Laurat enda poole. Kuu aja pärast selgus, et Laura on rase. Lavatööline küsis, kuidas see nii võis juhtuda, ja Laura vastas, et ta ei tea, kuidas see võis juhtuda. Lavatööline sai pahaseks: miks sa siis ei öelnud? Laura ei saanud aru. Lavatööline ei uskunud, et Laura nii naiivne on. Kas sa ei tea siis midagi? küsis ta. Tean küll natuke, vastas Laura, aga ma ei mõelnud selle peale. Lavatööline mossitas veel tükk aega ja teatas, et ta on aumees ning abiellub Lauraga. Kui nad abiellusid, oli Laura kaheksümne kahe aastane. Nad elasid kaks aastat koos. Siis hakkas lavatööline jooma ja huligaanitsema. Algul vähe, siis üha rohkem. Pärast tuli ta alati purjus koju ja ütles, et joob sellepärast, et Laura on külm naine, ja nii filmides kui ka elus käituvad naised hoopis teisiti. Ta esitas Laurale perversseid nõudmisi. Laura tuli neile algul vastu, kuid tal oli vastik ja nende abielu kaotas peatselt igasuguse mõtte. Lõpuks tegi mees katset Laurat peksta ja siis andis Laura lahutuse sisse. Mees tahtis muidugi last endale protsessida ja tsiteeris üht moodsat filosoofi, kes oli väitnud, et mehed on naistega võrdväärised ja saavad laste kasvatamisega väga hästi hakkama. Lavatööline ei joonud kohtuprotsessi ajal ja teatas, et tema suudab lapsest arendada tõelise riigikodaniku. Kui see ei aidanud, hakkas lavatööline jälle jooma ja lubas ennast koos lapsega ära tappa. Ta väitis kohtus, et Laura olla kord öösi alasti ujumas käinud. Ise oli ta Laurat selleks sundinud, just sel ööl nad vist sigitasidki lapse. Nüüd kõlas see nagu süüdistus. Lavatööline oli väsimatu. Ühel koidutunnil tuli Laura koju komisjon, et tutvuda tema moraalse palgega. Ta aeti voodist välja, kästi avada koguni kapi uks ja vaadati voodi alla. Laura juures meest ei olnud. See kooliõpetajatest komisjoni tuvastus otsustas asja. Et Laural polnud uut meest, mõisteti laps siiski temale. Ta pühendas ennast lapse kasvatamisele. Ametitöö tõttu pidi ta õhtuti palju kodust ära olema ja ta ei saanud olla nii hea ema, kui ta tahtis. Lavatööline kasutas seda ära ja kirjutas mitmeid kaebusi, kus väitis end olevat korralikuma inimese kui Laura. Ent lavatöölise nõrk koht oli tema samuti õhtune töö. Lavatööline ei saavutanud kohtus midagi.

Sõbrannasid Laural töö juures ei olnud. Vabadel õhtutel vaatas ta televisorit. Ta ei olnud televisioonist mingil moel tüdinud. Ta elas kaasa nendele, kes seal klaasi taga kannatasid ja võitlesid. Enamasti olid võitlejateks mehed. Mõned neist käisid naistega halvasti ringi, isegi peksid neid, siis aga tulid head mehed ja karistasid halbu, löid halbadele jalgadega kõhtu või heitsid neid pilvelõhkuja katuselt alla. Tõelistes kunstiteostes võitsid halvad mehed, bulvarikunstis head mehed. See oli tõelise ja bulvarikunsti vahe.

Sel õhtul pani Laura poisi jälle magama ja vaatas üht filmi, mille peategelaseks oli noor puertoriiko päritoluga politseinik, kes ei leidnud klappi oma ülemusega. Ülemus hoidis poisi ülekeevat energiat pidevalt tagasi. Poiss leppis sellega esialgu, ent siis rööviti äkki ära ta öde. Tüdrukut hoiti kuskil pimedas garaažis, kus teda ähvardasid

ilatsevad nolid. Noor politseinik loobus hoopiski oma teenistuskohast ja alustas iseseisvat võitlust gangsterite vastu. Ta ostis ühe gangsteri mõõduka raha eest ära ja laskis ennast peita transporti ootavasse seifi. Pärast pikka lämbumisohtu muukis ta seifi seestpoolt lahti otse gangsterite peakorteris. Mõõda šahti laskus ta kuuri, kus õde kinni hoiti. Ta tappis mõlemad valvurid brutaaelses heitluses ja viis õe koju tagasi.

Laura ei armastanud selliseid filme, aga ta vaatas neid kuidagi auto- maatselt. Nad lõppesid hästi, ja nii oligi tegijate poolt kavatsatud. Hoopis suurema huviga ootas Laura uut suurt mitmeosalist filmi, mis pidi lähemal päevil algama. See oli kurb armastusfilm nimega «Cunningham». Sellest filmist oli linna peal palju juttu olnud. Õeldi, et see pole massikultuur, vaid kunst. Üks nimetas seda isegi vastandkultuuriks. Seda filmi ootas Laura väga.

5

Restoranišveitser Theo elas samuti Mustamäel ja ka tema töökoht oli Mustamäel. Tema kõrts oli küll kolmandajärguline, ent elavasti külastatav. See oli üks neid väheseid vanu maju, mis olid säilinud uute keskel, üks omaaegne esimene pääsuke linnatagusel tühermaal. See veider, segastiilis anakronistlik hoone oli neljakorruseline, esimesel kõrts, ülejäänud kolmel erakorterid. Peab kohe ütleva, et hommikuti ei pidanud Theo šveitseritööd oma põhitööks. Ometi ta teadis, et on šveitser. Kes ma olen? küsis ta endalt vahel hommikul peegli ees ennast uurides. Kuhu on mu elutee mind viinud? Mis ühiskonnaklassi ma õieti kuulun? Theo oli segaduses enda paigutamise ja kaasaegsesse sotsiaalsesse hierarhiasse. Ta laual lamas küll mitmekõiteline teos — L. T h o r n d i k e, A History of Magic and Experimental Science. New York, 1923—1958 —, kuid samas oli ka vorstinahka, likööriklasse, äsja olid siit lahkunud linnukesed, siinsamas seisis teosofiaalast kirjandust, kuid ta elund oli jälle valulik ja vistrikud rikkusid nagu. Theo mõtles, et ta oleks justkui korraga intellektuaal ja hooramees, või justkui poleks ta kumbagi. Ta hõõrus odekolonniga laupa ja vaatas ennast, küsides: kes ma olen? Ta meenus, et olnud naiste nimesid: Anja ja Valli. Talle meenus, et läbi kogu labraka oli ta hinges püsinud ebamäärane lootusetus. Ta oli naistega seoses kaubelnud mingite karvamütside pärast. Karvamütside pärast! mõtles Theo, ajal, kus mul kogu ilmaga käib riid — sel ajal kauplen ma karvamütside pärast! Olen justkui spekulant, ent samal ajal täidab mind ebamäärane viha jumala ja universaalsete reeglite vastu. Theo võttis päeviku ja kirjutas sinna üles naiste andmed, jättes logaritamide arvutamise teiseks korra. Anja oli muidugi Veenus, aga igav. Küllap sellepärast, et provintsist või Raplast. Kuid jäigi küsimata, kas elab seal, oli Tallinnas (pealinnas) vaid käimas, või on juba siia kolinud. Kirjutades ei paranenud Theo tuju. Ta tundis, et see päev on õhtuni nassus, ja tegi selle tunde kohta päevikusse vastava märkuse.

Siis pani päeviku kõrvale ja võttis kätte oma teadusliku töö, oma salalapse, mille kallal ta oli juba kolm aastat töötanud, kolmekümnen-

dast eluaastast peale. Raamatu nimi oli «Mees ja naine». Algul oli Theo pealkirja juures kõhelnud: kas pole see liiga pretensioonikas, liiga kulunud, liiga üldine? Kuid oma töösse süvenedes oli ta leidnud, et pealkirjas peitub ilus lihtsus ja isegi kodanikujulgus, mida ühiskond hädasti vajab. Seda raamatut oli ta kirjutanud hommikupooliti, kuid viimasel ajal oli asi liiga orgiateks läinud. Ikka sattusid mehed või naised siia. Kasutasid ära, et Theo oli huvitav mees, kasutasid ära, et tal oli omaette korter. See häiris töötegemist, ehkki andis ka materjali. Mõnigi hälbimus avanes alles nüüd. Kuid ta sai töötada ainult kella üheni. Kell kaks algas töö. Öhtuti ei saanud ju raamatut puududa, töö juures käis pidev elu, katsi seal märkmeid teha, mõni mõtleb veel, et oled nuhk.

Millised põhimõtted läbisid Theo raamatut? Esimene pool oli pühendatud psühholoogilistele probleemidele, teine seksuoloogilistele. Theo arvas nimelt, et mees armastab seiklust, naine aga ei armasta. Mees põlgab kalleid ja efektseid riideid, naine aga vastupidi, armastab neid. Mees ei pea naist mehega igal alal võrdseks, näiteks sõjas, jahil, teaduses, kunstis. Mees ei karda suuri koeri, naine kiljatab neid kohates. Naine hindab otsekohesust ja siirust, mees aga ei räägi alati igal pool, mis ta mõtleb, hoiab keelt hammaste taga. Kui kitsal kaljuserval ründab meest tiiger, asub mees ebavõrdsele seisule vaatamata võitlusesse. Naine aga hüppab heitunult alla. Mehed ei nuta. Naised nutavad. Mehed ei hinda kunstikogusid ega kogu kunsti. Kunsti koguvad naised ja naiselikud mehed. Mees mängib riskantset mängu hea meelega, öieti ongi risk see, mida ta üle kõige hindab, naine aga väldib ohtu ja riski. Kui öeldakse, et maailma lõpp on tulemas, säilitab mees rahu ja võtab maailma lõpu vastu vahendeid tarvitusele. Naine aga kaotab pea ja võtab mürki. Naine armastab mere kaldal seista ja merd imetleda. Mees põlgab merd ja ainult kasutab teda, siis kui tal seda vaja läheb. Mees viskab nalja. Naine ei viska nalja. Mees arvab, et naise tähtsaim ülesanne on emadus. Mis naine arvab mehe tähtsaima ülesande kohta, seda ei olnud Theo suutnud veel välja mõelda. Aga ta lohus ennast Freudi pihtimusega, et keegi ei saa aru, mis naine tahab. Üldiselt ei olnud Freud küll šveitser Theo lemmikkuju. Lähemalt oli ta tuttav markii de Sade'i töödega, paraku küll ainult paari saksakeelse ümberjutustuse kaudu. Theo ei osanud siiaamaani otsustada, kas ta ise on seksuaalfilosoof või astroloog. Tal polnud seda ka kellegi käest küsida. Ta sõbrad olid madala vaimse tasemega, aga naistega ei tasunud filosoofiast üldse rääkida. Sellepärast Theo raamatut kirjutaski, et tal polnud kellegagi rääkida. Aga rääkida ta tahtis. Tal oli, millest rääkida. See, mis ta oli läbi elanud, ei saanud mitte igale mehele osaks. Theo tundis elu maitset.

Viimased nädalad oli ta pidevalt olnud halvast tujust. Raamat ei edenenud. Kuu tõus tekitab külmi mõtteid, Marss julmi, ütles ta endale astroloogina. Teda kiusasid telepaatilised tundmused ja prohvetlikud unenäod. Tervis läks üha halvemaks. Tetratsükliin aitas väga visalt. Peale elundi olid tal valusad kurk ja kogu vasak suupool. Öhtul oli ta seisnud aknal. Öö oli valge, vana kuu seisis selili idas, ilm selgines ja tüütu torm jäi järele. Ta oli püüdnud astroloogilisi logaritme arvutada, kuid ebamäärane üleüldine viha oli teda seganud. Ta oli läinud

pisikohvikusse ja tulnud kahe naisega siia. Kas ta tegi mõlemale keppi või mitte, ja kui tegi, siis mitu korda, seda ta ei mäletanud. See vihas-
tas teda nüüd veel rohkem, sest tal puudusid andmed, mida päevi-
kusse kanda. Naiste nimekirja võis ta küll kanda järjekorranumbrid
nii Valli kui ka Anja kohta — 234. ja 235., ei muud. Samuti mäletas
ta hommikupoolset und: tal on koolera, ta tahab enne surma veel
kedagi tappa, kuid tal on ainult kaks padrunit. Püstoliga seotud uen-
nägu tegi nüüd uuesti meenutades Theo rahutuks: ta läks riidekapi
juurde ja uuris, kas revolver on ikka alles — kunagi ei tea, mida neiud
võivad kaasa võtta, kui endal mälulünk on. Ükskord oligi kohutav
jama lugu — ta oli hakanud püstoliga neiude ees keksima. Õnneks
need ei uskunud, et on päris püstol. Vähemalt Oleg ütles nii, et ei
uskunud. Aga kui niisugune püstoliga edvistamise harjumus tekib, siis
võib see korduma hakata.

Theo vaatas kella. See näitas kaksteist. Oli aeg ennast kasida ja
tööle seada. Ta võttis veel kaks tetratsükliini (vist oli isegi palavik!
igatahes lödinad käisid), pesi suud, loputas veritsevaid igemeid ning
riietus. Oli halb tunne, et paremad ajad on möödas. Kunagi olid isegi
ta parapsühholoogilised võimed paremad. Kord, kui ta pani korraga
india teed ja kofeiini ja kui oli täiskuu, mõistatas ta ära 95% kaarti-
dest, mis on kohutavalt hea tulemus. Ka äriaga läksid asjad nüüd palju
halvemini, lausa tühiselt, kui välja öelda. Theo töötas ju kunagi esi-
mese järgu asutuses kesklinnas, kus liikus kõike: pangatähti ja
ka muud kraami. Ometi jäi ta seal vahele ja pidi kaduma, enne kui asi
oleks päris tõsiseks läinud. Paar korda kutsuti teda isegi prokuratuuri,
aga ta oskas ennast lolliks teha. Pärast seda töötas ta Seevaldis, psüh-
honeuroloogiahaiglas, muidugi sanitarina. Oli tume ja hall koht, igas
mõttes perspektiivitu. Äri oli minimaalne. Arstid kohutavalt väikla-
sed. Theol tekkisid otsekohe soojemad suhted nooremate naiskrooni-
kutega, mille eest ta ka minema kihutati. Nüüd ei maksnud kesklin-
nast enam unistadagi. Pidi kolima äärelinna, kuid Theo ütles oma
lohutuseks, et parem olla külas esimene kui linnas kümnes.

Kui Theo tööle jõudis, tõmbas ta kohe mundri selga ja läks köögi-
poole naistega juttu ajama. Vist kõigiga, kui välja arvata Schenken-
bergi Anna (juba vanem naine), oli ta vahekorras olnud. Naised löiku-
sid toorest verist liha ja rüüpasid peaparanduseks klaasist veini. Pak-
kusid Theole ka, kuid Theo ei parandanud kunagi pead. Ta jõi küll
igal õhtul, kuid pohmelust ei ravinud. Ta ei pidanud seda õigeks. Poh-
melusesündroom on ju üks kindlaid kroonilise alkohooliku tunnuseid.
Ja see on ka nõrga mehe tunnus. Kuidas Theo vahel hommikuti
õlut tahtis! Ta kaanis kraani all vett, aga see ei kustuta ju janu. Ent
ta oli otsustanud vastu pidada kuni vähegi võimalik. Tõsi, pohmeluses
ei teinud ta tervisejooksu ega muid tapvaid asju, nagu mõned idiidid,
keda ta tundis. Need mehed ravisid pohmelust spordiga. Ime polnud,
et üks neist juba infarkti sai. Ainus, mida Theo endale hommikul
lubas, oli hapukurk, hästi soolane tomatimahl või siis suuremas kogu-
ses piima. Isegi äädikajoomist pidas ta tervistkajustavaks. Ta ei taht-
nud alla käia, sest nägi nii paljusid mehi enda ümber alla käivat, iga
aastaga üha nõdremaks muutumas. Ja nüüdki ei jäänud ta naistega
liialt lobisema. Ei tahtnud ta nende peeti, ja üldse ei tahtnud ta nen-

dega liiga palju rääkida. Hommikuti tundis Theo ennast aristokraadina. Lõppude lõpuks olid need naised siin ka väga juhuslikud; kui midagi paremat võtta ei olnud, ehk siis, või mõnele joodikule. Theo pidas niisuguseid asju amoraalseks ja vältis neid alati, kui pea veel vähegi selge oli. Nüüd laksutas šveitser Theo keelt, ütles ai-ai! ja läks esikusse. Asutuse avamiseni oli veel veerand tundi aega. Ta istus leti taha ja jäi ootama, millal avada väravad, millal ilmuvad janused. Tal olid helekollased läbipaistvad silmad ja ta vaatas ainiti ukse poole. Valutav suupool kiskus nägu grimassi. Muidu oleks ta olnud päris ilus mees — nagu talle öeldi siis, kui ta alles alustas. Nüüd ta ootas. Varsti pidi elu käima hakkama. Esialgu küll uimaselt, siis aga põnevamalt.

Theo tuju oli hommikuga võrreldes paranenud. Tal läks üldse öhtu-pooliti elu sisse. Hommikud olid surnud aeg ja ahastus. Öhtul liikus raha ja naised, sai kaupa teha. Praegu läks äri küll kaunis kehvasti, aga ta lootis öhtul mõne mehe käest midagi kuulda. Kahju, et elu möödub pisisekeldustes ning suurteos mehest ja naisest ei valmi niipea! Pole aega kõrgemate väärtuste jaoks. Ja kui raamat valmibki, mõtles šveitser Theo mõrult, siis tuleb tema avaldamisega kindlasti suuri raskusi. Konservatism on ühiskonnast visa kaduma, puuead ja silmakirjatsejad igal pool põiki ees. Senikaua aga pidi äri tegema, sest ega tänapäeval paljasjalgseid prohveteid ju usuta. Theo nõjatus letile. Ta sõõrmed haistsid köögist liha lõhna. Ta sõrmed klõbistasid letil. Ta oli valmis.

6

Laura poeg Peeter uuris seda, mis teda ümbritseb. Ta piirdus ainult kõige lähema ümbrusega. Ta viibis ruumis, millel oli neli sein, mis asetsesid üksteise suhtes täisnurga all. Ühtpidi oli tuba pikem kui teistpidi. Ülal oli veel üks sein, seda nimetati laeks ja see oli valge. All oli veel üks sein ja see oli pruun ja seda nimetati põrandaks. Otsaseinas oli aken, see paistis läbi. Valgus tuli tuppa, aga tuul ei tulnud, selline oli kord klaas. Ja akent sai avada nii, et maailma ja toa vahele ei jäänud enam midagi. Siis oli aken lahti. Siis puhus tuul sisse. Muidu oli aken kinni. Toa teises otsas oli uks, mis ei paistnud läbi, sest oli puust. Uks oli enamasti lahti. Õige harva pandi ta kinni. Siis, kui üks ei tahtnud teist segada. Või kui üks magas ja teine mängis muusikat või vaatas televiisorit. Rohkem uksi toal ei olnud. Kes sisse tuli, pidi samast välja minema. Peeter oli näinud tube mitme uksega. Mõnda sellist ust nimetati tagaukseks. Vaenlaste saabumise korral võis tagaukse kaudu lahkuda. Mõnes korteris tegid toad ringi. Kui käisid mööda tube, siis jõudsid tagasi sinna, kust olid alustanud. Siin oli tuba nagu ummik-tänav. Toa ühes seinas oli suur kapp, mis ulatus üle kogu seinaga. Ta koosnes mitmesugustest osadest. Ülal olid kapid, keskel riiulid ja all sahtlid. Kappides ja sahtlites olid need asjad, mida ei tahetud võras-tele näidata, nagu erakirjad, aluspüksid, konnasilmaplaastrid, dokumendid, taskurätikud, kruvikeerajad. Lahtistel riiulitel oli see, mis mõeldud teistele näitamiseks: vaasid, raamatud, linikud, munad, tiku-

toosid. Kõige suuremal riuilil seisis televiisor, näoga muidugi toa poole — kuhu siis veel? Suure kapi ees oli väike laud, sellel õunad ja naisteajakiri. Teisel pool lauda teise seina ääres oli magamisase, millel päeval ei saanud magada, küll aga öösel, kui teda ümber ehitada. Päeval oli ta istumiseks. Põrandal oli vaip, et jalgadel külm ei hakkaks. Rohkem asju toas ei olnudki. Toal oli parem ja vasak pool. Tege-likult palju pooli. Kui näoga akna poole seista, jäi kapp paremale poole ja diivan vasakule poole. Kui seista seljaga akna poole, jäi kapp vasakule ja diivan paremale. Kui seista seljaga kapi poole, oli diivan otse ees, aga aken jäi paremale ja uks vasakule. Vasak ja parem olid inimese sees, aga mitte väljaspool inimest. Muu nõnda ei muutunud. Kapp oli puust nii seljaga kui ka näoga tema poole seistes. Taevas oli olemas ka siis, kui teda ei vaadanud, sest aken jäi ühtviisi läbi-paistvaks.

Peeter oli sündinud ja kasvanud Mustamäel. Ta elas linnaosa vane-mas küljes. Hämmastusega märkas ta, et varblased kõndisid mööda majade välisseinu. Nad haakusid seinakatte mügaratesse. Linnud ei tee muidu nii. Need olid nagu suured kärbsed. Elusolenditest teadis ta veel hiirt, kassi, koera ja mutti. Ükski neist ei roninud mööda seina. Mis sundis linde nii tegema? Küllap nad sõid paneelipragudest vast-seid. Peeter ei uskunud, et varblased söövad kive. Tema ise ei söönud kive. Ka kirsikivid sülitas ta välja. Kivi on kõva nagu kivi ega kõlba kellelgi süüa. Peeter armastas süüa pehmeid sööke. Kuid puder oli liiga monotoonne. Seda võis lõpuni süüa, ja ikka ei juhtunud midagi. Supp oli huvitavam, sogases vedelikus peitus üht-teist. Piima ta jõi, aga piimasuppi ei tahtnud, sest sinna tõmbus nahk peale. Heledam leib meeldis talle rohkem kui tumedam. Margariin meeldis rohkem kui või. Mesi tundus liiga magusana, eriti tahkunud mesi. Mahl oli hea, aga limonaad kriipis kurku veel meeldivamalt. Peeter sõi nii kala kui liha ja tarvitas nii pipart kui ka sinepit. Küüslauk talle ei meeldinud, küll aga sibul. Ühel sügisel oli ta hakanud õunu süües oksendama, sest õunakoor jäi eraldi suhu ega läinud koos ülejäänuga alla. Sel sügisel sõi ta ainult eelnevalt kooritud õunu. Värvidest meeldisid talle väga musta kombinatsioonid: must ja kollane, must ja oranž, must ja punane, must ja sinine. Punane ja sinine koos talle eriti ei meeldinud, ka mitte roheline ja sinise või punase ja roheline ühendus. Punane eraldi meeldis küll, ka lilla, kui see oli hästi tume, ja hõbehall, kõige parem jällegi mustaga koos.

See kõik kokku oli maailm. Peale nende nähtavate asjade räägiti veel nähtamatutest asjadest. Kõigepealt jumalast. Jumala kohta tead-sid kõik, et teda ei ole olemas. Ometi räägiti tast kogu aeg. Olematust asjast poleks nii palju räägitud. Vanaema ütles kord, et jumal on tae-vas. Miks just taevas? küsis Peeter. Et ta kõike näeks, vastas vanaema. Miks tal on vaja kõike näha, kas ta on uudishimulik? küsis Peeter. Ta ei uskunud, et jumal võib kõike tähele panna. Eriti pimedas, ja veel läbi katuste. Läbi vahelagede, läbi tapeedi, läbi teki. Peeter teadis, et maakera on ümmargune ja pöörleb. Päike valgustab korruga ainult maakera üht külge. Teine pool on pime. Seal on öö. Kas jumal näeb korruga ainult üht poolkera? Ja kumba? Näeb ta päeval või öösel? Või näeb ta läbi maakera? Vanaema ütles, et nii ei ole ilus küsida.

Ema ütles, et jumalat ei ole olemas. Selle mõtlesid välja kurjad inimesed, kes tapsid ja rõhusid. Mõtlesid välja, et ennast õigustada. Kõik suurvaimud olla jumalaga võidelnud. Jumalat ei ole, kordas ema. Mis siis on? küsis Peeter. Kõik muu on, vastas ema, kõik, mis sa näed. Aga on ju ka röntgenikiired, mida ei näe. Ja infrapunased kiired. Ja õhku ei näe samuti, ehkki teadus väidab, et õhk on olemas. Teadlased on õhu olemuse kindlaks teinud, seletas ema, õhk koosneb hapnikust ja lämmastikust. Aga jumalat ei ole, kuna ta ei koosne millestki. Sina koosned veest ja lihast. Kõik inimesed koosnevad veest ja lihast. Ma olen seda koolis õppinud ja televiisoris on sellest räägitud, nagu sa mäletad. Kurat on ometi olemas, arvas Peeter, teda mainitakse veel rohkem. Ka teda ei ole olemas, seletas ema, sest ta on väga kole ja õudne sõna. Sõna on ju olemas, vaidles Peeter, ehkki kole ja ropp. Ainult sõna on, aga sõna taga ei ole midagi. Miks siis sõna ropp on? Kui ta midagi ei tähenda? Ta tähendab väga rumalat asja. Millist asja? Kuradit, kaotas ema kannatuse. Sa jäid vahele, ütles Peeter, kurat on siiski olemas.

ÄIKE

1

Varem oli luuletaja Eero elanud (koos naisega) pisikeses toakeses äärelinna individuaalmaja teisel korrusel. Majaperemees oli rahvaalgustaja, kes kogu aeg genereeris uusi ideid. Ta püüdis aretada uut kurgisorti, püüdis kurki kui niisugust üldse baklažaaniga välja tõrjuda, lõi neologisme, mõtles välja uusi eesnimesid imikute tarvis, esines ilmalikel matustel, kirjutas brošüüre karskusest, uuris eesti kirjanduse varasemat perioodi, konstrueeris uusi mehhanisme ja juhtis ekskursioone. Tema tegevusel oli aadress: rahvas. Ta tõesti jõudis seda kõike. Ta oli nagu mõni islandlane. Seal teevad kõik kultuuri, sest islandlasi on arvult vähe. Rahvaalgustaja maja akna all õitsesid õunapuud. Eerol oli tunne, et nad õitsesid alati, isegi talvel. Ei tea, kust see mälestus jäi. Ta oli siis veel väga noor ja kõik oli tal veel ees. Ometi tegelesid nad siis päevad läbi korteriotsimisega. Ta naine tahtis oma korterit, see oli loomulik, kuid ka rahvaalgustaja tahtis oma armeest saabuvale pojale anda eraldi tuba. Küll olid nad palju kirju saatnud, kõikidele organitele, küll olid nad saanud palju äraütlemisi, mis vaheldusid nõusolekutega, mis samas jälle ümber lükati. Küll olid nad käinud elamute valitsuses, täitevkomitees, parteikomitees ja kõigis instantsides, millel vähegi võimu tundus olevat. Tookord oli Eerole kogu korterivärk äärmiselt tuttav ja ta oli sellesse juba liiga sisse elanud, nii et rääkis sellest seltskonnas pidevalt ja mingi haiglase elevusega. Seda ehmatavam oli neile aasta tagasi talve hakul tulnud kiri, mis pakkus korterit 12 objektil number 33.

Ta hakkas iga nädal ehitusel käima, vahel naisega, vahel üksi, vahel

kutsus sõpru kaasa. Ta nägi kodu kasvamas. Enam ei pidanud ta lak-kamatult ringi käima, tal oli maja. Ta ronis üle libedate lagendike, takerdus kraavide ees, kaotas kingasid savisse. Aga see-eest nägi ta jälle uusi edusamme ehituses, veendus, et katus on nüüd majal peal. Ta möödus lärmakatest lupjajatest ja läks oma korterisse, mis kajais vastu nagu tühi koht ikka. Kõik oli nii neitsilik, puhas konstruktsioon ja puhas funktsioon, ei mingit esteetikat, mälestusi ega tapeete. Ainult seinad, ainult lahtine võimalus. Õhtul lahkudes vaatas ta tagasi oma kodu lubjapritsmeliste akendele, kus peegeldus paljulubav loojang. Kõrvalmaja oli enne valmis saanud, uste ees seisid autod, vitaalsed mehed tassisid mööblit üles, asfaldil lendas pakkimispaperit.

Pea oli ka Eero maja valmis, ta esimene päris oma korter.

Sõbrad aitasid kolida, ühiste jõupingutustega saadi hakkama ka niisuguste võimatute asjadega nagu külmkapi tassimine või raamatute pakkimine. Töö lendas käes, kõik rõõmustasid Eeroga koos. Ta naine hakkas kohe korterit sisustama. Nad pidid lausa algusest alustama. Neil oli enne olnud ainult kušett, raamaturiiulid, öökapp, televiisor, raadio ja külmkapp. Nüüd ostis naine veel madala köögikapi, neli kõrget köögikappi, köögilaua, kolm taburetti, kaks tugitool-diivanit, diivani ja diivanilaua. Lõpuks ostis ta veel oma ammuse unistuse: suure seksiooni, mis koosnes kahest madalast sahtlitega seksioonist, kahest raamaturiiulist, neljast kapist seksiooni ülaossa asetamiseks, ühest kitsast kõrgest kapist ja ühest kahe poolega riidekapist. Peale selle ostis ta magamistuppa väikese seksiooni, mis koosnes kahest kahe poolega riidekapist ja kahest madalast kapist nende peale asetamiseks. Nad olid ju alati nii kehvakesed olnud.

Eero ei pooldanud sihilikku, teeseldud askeesi ja moodne asjadevastusus oli talle alati võõras olnud. Kuid seda hämmastavalt suurt hulka puitu oma korteris korraga nähes haaras teda hirm. Ta haistis teravat puusepatöökoja lõhna. Lakk erutas sõormeid. Poleeritud külgi valgustas varatalvine õhtuvalgus. Omaapid, mõtles ta filosoofiliselt, neid me peame kandma. Ta oli ju intelligent ega osanud ühtki asja loomulikult võtta. Talle tuli pähe sobivaid lauseid. Rainer Maria Rilke oli armastanud uksi. Ka kappe. Rilke on rääkinud oma naudingust, kui näeb mõnda hästiistuvat ust sulgumas. Ja Eero lemmik Bachelard on väitnud, et riidekappidest kiirgab üle kogu toa väga pehmet, kommunikatiivset valgust. Bachelard tsiteerib sel puhul Claude Vigéed ja Eero omakorda ei suutnud võõrkeeli halvasti valdava inimesena jätta seda tsiteerimata, kui sõbrad tulid appi kappe tõstma: *Le reflet de l'armoire ancienne sous / La braise du crépuscule d'octobre*. Värss meeldis, kuidapid vähem. Üks sõber tegi koguni etteheiteid: kas sa ei ole üle piiride läinud oma kapilembuses? Kappe ostetakse terveks eluks, vastas aforistlikult häälestatud Eero. Tuba kaotas elamiskõlblikuna oma neitsilikkuse. Oh, miks me ei saa igavesti elada vastsetes korterites! Eero pakkus tõstja-meestele õlut. Folklaulja esitas samas oma uue ballaadi kerjustest kirikutreppidel. Arvates, et külalised seda ei märka, silitas Eero salaja kappide läikivaid külgi, mõtles nende mahukast sisemusest.

Järgmisel õhtul oli soolaleivapidu.

Kagu-Euroopas (seal, kus praegu on Kreeka, Rumeenia, Jugoslaavia)

ohverdati ehituse lõpetamisel ehitusmeistri naine. See on ka loomulik, sest maja ehitada on sama mis maailma ehitada. Majaehitaja tegu on jumala teo kordamine ja asi väärrib ohvrit. Elupaiga rajamise kui kosmogoonilise ürituse pühitsemine on levinud ka tänapäeval. Soolaleiva- pidu on *incipit vita nova*.

Koos oli umbes kakskümmend külalist. Mängis neegrimuusika, põles punane valgus. Joogid ilmusid uue baarikapi sügavustest turvaliselt, läiklevais pudeleis. Räägiti palju ja läbisegi. Üks sõber aga jonnis ja istus väljas trepil. Eero ei saanud aru, mis tal viga on. Ta käis mitu korda väljas sõbrale viina viimas. Sõber võttis viina küll vastu, kuid küsimustele oma veidra tuju kohta ei vastanud. Toas tehti tantsu. Ka Eero tantsis, ja ta mäletas, et laulus kordus fraas: *money, money, money*. Kella kaheteistkümne ajal hakkasid mõned sõbrad ära minema. Eero nainegi oli kasuka selga pannud ja hüüdis väga ülemeelikult, et ta on nõnda õnnelik oma uues kodus ja Eero on ilus mees ja ta läheb nüüd sõpru saatma, sest nii hea on värskes lumes jalutada. Šampus pähe löönud, mõtles Eero leebelt ja vastas, et muidugi mingi. Naine läkski. Eero istus paari järelejäänud sõbraga ja nad arutasid kultuuri saatuse probleeme. Pikkamööda jäid sõbrad üha sõnakehvemateks. Ka nemad läksid kella kolme ajal ära ja Eero jäi üksi. Naist ei olnud ikka veel ja kui teda ei olnud ka kell neli, siis hakkas Eero pisut muretsema. Aga ta ei osanud midagi ette võtta. Kõikjal oli tühje pudeleid, tuhatosid konisid täis, hubane valgus, lahtiunustatud raadios pirisesid kauged, hommikused, programmi vahetanud saatejaamad. Möödus veel tund. Mingi kraapiv hää kostis juba tükk aega, alles siis jõudis Eero teadvuseni. See oli majahoidja, kes varakult hakkas värsket lund rookima. Hommik oli käes. Suvel oleks juba ammu valge olnud. Eerole tuli meelde, et on jõululaupäeva hommik.

Siis sisenes naine ja ta oli muutunud ja väga kurb. Eero ei julgenud naise nägu nähes midagi küsida. Mahedas valguses hakkas ta süda peksma. Naine ütles talle otsa vaatamata, et ta ei armasta enam Eerot, vaid Eero sõpra, seda, kes trepil istus. Armastab juba ammu, aga pole julgenud öelda. Ei usu, ütles Eero, kuid naine vastas, et ta olla Eero sõbraga just praegu maganud.

Eero esimesed reaktsioonid olid täiesti ebaadekvaatsed. Kõigepealt löi ta naist, kusjuures naine oli leplik ja ütles, et Eerol on õigus seda teha. Siis oksendas ja ulgus Eero väljakäigus, magu tõmbus psüühilisel taustal äkki kokku. Ja siis, lõtvununa ja haledana, läks ta läbi koheva jõululume kuuske ostma, turule, mis oli veel pime.

Kui ta tagasi jõudis, huupi valitud kuusk käes, arvukad teel pähe õpitud monoloogid huulil, oli naine linna läinud.

Päeva jooksul rahunes Eero äkki. Ta sai naise telefoni teel kätte ja nad leppisid kokku, et kohtuvad kohvikus. Eero tellis naisele veini. Siis küsis ta väga jäigalt, et kas naine ikka teist armastab. Naine jaatas, silmis põhjatu traagika. Huulte värisedes, ent seesmiselt jahedana soovitas Eero taas õue minna. Nad läksid koos tänavale. Seal, keset ruttavaid pereemasid ja jõululapsi ütles Eero karmilt, et ärgu naine enam koju tulgu. Võtku hiljem oma asjad. Naine tahtis midagi öelda. Mida? Eero pöördus ringi ja läks minema. Teel ostis ta pühadeleivil

poest pudeli harilikku viina, apteegist aga närviteed, mis koosneb piparmündist, palderjanist ja vesiristikust.

Ta kõndis otseteed koju (kõik tema maja aknad põlesid peale tema korteri akende ja see vaatepilt tekitas Eero peas otsekohe võrdluse Oidipuse väljatorgatud silmade tühjade koobastega), keeras välisukse kaks korda lukku, pani keti ette. Ta süütas tuled kõikides tubades peale magamistoa, mille ukse hoopis sulges, kartes vaimude ilmumist. Nüüd, kus teda keegi ei näinud, hakkas ta üleni värisema. Tragöödia oli liiga ruttu olnud. Ta pani närvitee keema ja avas viinapudeli. Jõi veerand pudelit ära ja läks akna alla. Oli jõuluõhtu, aga tema kuusk vedeles ega huvitanud teda. Kas siis õnnetu inimene meie ajal jõululapsukest vajab! Vaid õnnelik. Tuul tõusis. Eero pani Vivaldi mängima. Kuulas, silmad kinni. Renessanslik elutunnetus valgus temasse. Värin jäi üle. Plaat lõppes. Vaikusesse ilmus maja enda hääli. Maja hingas. Lapsena oli Eero uurinud, et kes hingab. Kunagi ei leidnud ta kedagi. Kõik majad hingavad nagu emad. Sa kuuled nende kopse, kui oled nende sees. Ja veel teine hääli: vesi tilkus kraanikaussi. Iga tilga vahel võis lugeda viieni. Ramon Gomez de la Serna: Vannitoas tilkuva vee öine tragöödia rõhub nagu ei miski muu inimese südant. Seda lauset luges Eero aasta hiljem ja mõtles, kui õige see on. Nagu ei miski muu tilkus vesi, üksikud tilgad rõhusid täiesti üksiku Eero südant. Ja Eero mõtles, et nüüd on ta vaba. Ajutiselt vaba, leinaajaks prii. Ta võib teha ükskõik mida, käituda nii ühiskonnavastaselt kui võimalik. Talle antakse praegu kõik andeks. Õeldakse: teda peab praegu mõistma, tal on suur mure. Vaene poiss!

Tegelikult ei osanud ta seda võimalust ära kasutada. Ta oleks sellele punktile toetudes maakera paigast nihutanud. Aga ta oli lihtsalt kodus ja lamas. Oli koduhoidja. Ta teadis palju kodusõnu. Kodukäija. Kodubaar. Kodukakk. Kodukeskjaam. Koduvillane. Kodukootud. Kodutunne. Kodundus. Kodukolle. Kodurahu. Kodutee. Kodumaja. Kodumets. Kodukotus. Kodukana. Kodumaa. Koduloom. Koduperenaine. Koduaed. Kodukaitse. Koduväi. Kodutütred. Koduaken. Kodulävi. Kodu-uuriija. Kodukant. Kodurajoon. Kodulinn. Koduvabariik. Koduplaneet. Kodujänes. Kodulind. Kodupüksid. Kodutaevas. Kodukord. Kodukleit. Koduigatsus. Kodukittel. Koduapteek. Koduabiline. Koduarmastus. Koduhaldjas. Kodukasvanud kriitik. Kodukultuur. Kodulugu. Kodusõda. Kodusistuja. Koduvein. Koduõpetaja.

Kodunema. Kodustama. Kodutu. Kodutuna. Kodudega. Koduselt. Kodusena. Kodusenagi. Kodututenagi.

Das Heim. Ich komme nach Hause. Der Heimatsort. Das Haustier. Das Vaterland. Heimisch. Die Eingewöhnung. Zu Hause. Die Heimatslosigkeit. Home. At home. Domestic hearth. Housewife. Homeless. Дом. Дома. Домой. Домашние. Домовой.

Isakodu. Emakodu. Lapsepõlvkodu. Vanadekodu. Lastepäevakodu. Kolhoosnike kodu. Mehekodu. Naisekodu. Pruudikodu. Ammakodu. Kroonikute kodu. Meremeeste kodu. Oma kodu. Skulptorite kodu. Sünnikodu. Puhkekodu.

Sellest ajast jäi Eero oma Mustamäe korterisse üksi. Ta harjus naise elama palju kergemini, kui ta oli kartnud. Eerole meeldis hoopis

see, et pood oli lähedal. Ka ajaleheputka ja trollibussipeatus. Keskinna jõudis umbes kahekümne minutiga. Öösiti oli päris rahulik magada. Lähedal oli küll üks restoran, kuid selle öine publik voolas laiali mööda teisi teid, ei häirinud möödudes Eero und. Kui ta üldse parajasti magas.

Vahel oli tal hommikune unetus ja ta ärkas juba kella viie ajal. Siis oli tal otsekui häbi ärkvel olla, sest kõik teised vist magasid veel. Ka töö ei istunud. Teinekord oli ta öhtuti kaua ülal, öö läbi, kella viieni hommikul. Siis magas ta poole päevani ja tal oli tööinimeste ees piinlik, sest nemad olid kõik juba tööl. Eero tegi ise ka tööd, aga eesti keeles kõlab luuletamine halvasti, nagu valetamine, ja valetamist ei peeta tööks, vähemalt mitte füüsiliseks. Ehkki valedetektorid hindavad vale suurust füüsiliste parameetrite järgi. Luuletaja peaks nagu ikka häbenema, et ta on ja et ta luuletab. Et luulet hinnatakse küll, ja luulet ostetakse, ja ehk loetaksegi, aga üldiselt arvatakse, et kõike, mis pähe tuleb, ei maksa ka välja öelda, ja meest hinnatakse seltskonnas ikka vaikimise järele, luuletaja aga ei saa ju kunagi suud pidada, kirjutab kohe üles, teeb luuletuse. Luuletused on enamasti päris huvitavad, aga luuletajaid endid on parem jumaldada surnust peast. Surnud luuletaja on igale rahvale uhkuseks. Selle või teise kindrali ausambaid lõhutakse suurte riigipöörete puhul, aga luuletajad seisavad väljakutel üle aegade. Luuletajaid raiutakse üleelusuuruselt marmorisse ja siis austavad neid isegi pätid. Surnud luuletaja sisendab igapäevasesse meeldivat kurba tunnet, et ta on luuletaja vastu olnud ülekohtune ja lasknud luuletajal nälga surra. Mõned rahvad, kes on elusaid luuletajaid armastanud, on pärast endale pidanud välja mõtlema mõne nälga surnud luuletaja. Luuletaja on rahva südame-tunnistus. Aga kus on minu rahvas, minu lugeja? küsis Eero.

Sel septembriõhtupoolikul luges Eero lehte. Äkki kuulis ta kauget müra.

2

August Kasele oli vastumeelne mõte, et ta peaks paljunema ja oma lastes edasi elama.

Ma peaksin küll loll olema, kui selliseid veel juurde sigitaksin, ütles August Kask õelalt kääre lõksutades või odekolonna pitsides, ütles omaette muidugi, kui vaatas kolpa, mida käte vahel hoidis. Inimesi on niikuinii palju, teadis August Kask. Raadio oli sellest rääkinud, ajalehed kirjutanud, aga inimesed paljunesid ikka nagu küülikud. Nüüd oli neid juba neli miljardit, aga nende arv suurenes eksponentsiaalselt 2,4% aastas ja nende arv kahekordistus iga kolmekümne aasta järel. Öudsed elukad, mõtles August Kask, ise loodavad veel kuskil kaheteistkümne miljardi peal pidama jääda, aga võta näpust! Ta mõtles hästituntud arvudele, mis küll suurt lootust ei jätnud (1820 — üks miljard, 1925 — kaks miljardit, 1958 — kolm miljardit, 1975 — neli miljardit). Vahel öhtuti oli August Kask joonistanud

elanikkonna kasvu graafiku. Ta luges sealt välja, et lõpuks kahekor-distub maakera elanikkond juba ühe päevaga, siis ühe tunniga, ja lõpuks võrdub inimeste arv maakeral lõpmatu hulgaga, ehk teiste sõnadega, inimeste elavmass täidab kogu maailmaruumi. See vaatepilt ajas August Kase naerma. Kuid leidis teadlasi, kes väitsid, et inim-konnal siiski on õnnelik tulevik ja teadus leiutab jube palju abinõusid nälja vältimiseks. August Kask teadis, et elukutselised optimistid on kinni makstud rahajõmmide ja instantside poolt. Peale selle leidis veel ka niisama vaimuhaigeid, kes ikka ainult head armastasid ja heale lootsid. Aga mis head võis loota! Igas sekundis sünnib ju kaks inimest! Tunnis kaheksa tuhat! Päevas kakssada tuhat! Aastas seitse-kümmend neli miljonit! Ja pool inimkonda on pidevas näljas, igal aastal sureb kakskümmend miljonit inimest nälga! Ja ikka kirjutavad mõned, et inimesed peavad sugu jätkama ja et mida rohkem lapsi, seda parem. Siiamaani soositakse kangelasemasid (emasid, kel on palju lapsi, üle kümne või kahekümne). Mis ootab neid lapsi? Pom-mid, mürgid, solk, nälg, külm, piinamine, pealtkuulamine. Vähemalt Euroopas. Aga Ameerikas ka. Küll neegrid ja hiinlased veel näitavad, mis nemad oskavad. Nii arutas August Kask demograafiast. Hull ja tapahimuline — nii ütles ta inimkonna kohta. Räägiks ta veel vähe-malt ühte ja sedasama keelt, aga ei! Igasugu murded ja keeled, kokku umbes neli tuhat eri keelt! Milleks? Ei iial mingit lootust üksteisest aru saada. Umbkeelsed ussikesed! Ise on nad kõiges süüdi.

Vahel seisis August Kask aknal, vahtis taevasse, hingas sisse. Ta ninasõõrmed liikusid iharalt. Ta haistis surma — süsihappegaasi, vääv-ligaase, tahma, tolmu, strontsiumi, pestitsiide, tina. Ta nina oli tundlik, ta teadis, mis ta otsis.

Aga ta tegi inimeste suhtes ka teisi tähelepanekuid. Ühel päeval uuris ta nende teretamisi all tänaval.

Nad ei olnud eksootilised. Nad ei langenud kõhuli ega suudelnud põrmu. Nad ei hõõrunud ninasid vastamisi. Nad ei pannud kummardades kätt südamele. Nad ei võtnud riidest lahti. Nad ei tõstnud roomlaste ja natside kombel kätt. Mõned ei teretanud üldse, ehkki olid mõlemad kahejalgsed. Mõned koguni mõrisesid või korisesid teisest möödudes ähvardavalt. Mõned tegid vaevumärgatavaid poolehoiuaval-dusi, langetasid alandlikult pilgu. Mõned kummardasid, näitasid kait-setut kaela, nagu Konrad Lorenzi poolt uuritud loomad, kes teevad tugevama ees alistumisžesti, et mitte tapetud saada. Või nagu need suguharud, kes teretades kükitavad maha, et demonstreerida oma hea-soovlikkust. Mõned inimesed näitasid teist kohates isegi paremat kätt, lastes teisel veenduda, et neil pole nuga või püstolit peos. Mõni pak-kus teisele koguni oma kätt katsuda, et olla täitsa kindel. Mõned otsi-sid üksteist läbi: patsutasid seljale, tagumikule, külgedele. Mõned joo-dikud suudlesid teineteist huulile, põskedele, kõrvade taha. Nad nuu-sutasid teineteist. Mõned vahetasid sõnalisi banaalsusi: noh, kuidas sul ka läheb, ja teine ütles, et noh, eks ta lähe ka. Aga mõned rääkisid oma elust pikalt. Neil näis olevat terav pihtimisvajadus. Nad tahtsid lunastust, indulgentse. Nad jutustasid pattudest. Nad kirjeldasid ter-vet elulugu algusest peale, nimetasid oma laste ja lastelaste nimesid. Nad rääkisid, kust olid banaane ostnud, ja kust vaipu. Neile ei meel-

dinud halbu asju osta. Nemat mõtlesid, et nemad peavad kõige paremaid saama. Niisiis nad jälitasid nõndanimetatud häid asju poodide tagaakendel, räästaste all, hoovides ja järjekordades.

August Kask kuulas selgetel suveõhtutel nende jutte pealt. Ja jälle haaras teda raev. Mitmel kliendil tahtis ta habemenoga kõri läbi löigata. Tal oli selleks ideaalne võimalus, ohver oli täiesti tema võimuses. Üksainus liigutus, ja üks oleks vähem olnud! André Gide oleks seda ehk nimetanud põhjuse taoks. August Kasel oleks aga olnud põhjus — ta kandis ju endas tõuparanduse ideed.

Õhtul läks taevast vihesse, tõusis tuul. Tolm keerles mööda asfaldi, oli imelik seisev valgus. Julgemad mehed tammusid ikka veel rõdu- del ja suitsetasid väsimatult. Nad olid ikka veel maikaväel. Järjest pimenes, pilved tihenesid, tuppagi tuli äikese-eelne valgus. Pikapeale puges kogu elanikkond tubadesse peitu. Mõned hakkasid äikese kiuste süüa tegema, löid mune ölinõgiste pannidele puruks. Nad olid nüüd julgemad. Ahjude ja pliitide sees oli elekter, oli välk ise, aga ometi kardeti seda vähem kui puusuitsu ja lahtist leeki. August Kask mäle- tas, kuidas mõnikümme aastat tagasi äikese lähenedes koldesse vett valati. August Kask seisis aknal ja ootas. Veel tuli viis röökiivat pätti, kõigil pluusid eest lahti nagu kassiimetajatel, kadusid nurga taha, olid läinud. Veel tegi poisike jalgrattal ringe, kuid siis hüüti tedagi tupp. Oli veel pimedam, siin-seal võeti tuli üles, nagu vanasti öeldi, ka sara- ukseid pandi kinni, koerad pugesis kuuti. Pesu plaksus nõõridel. Üks kuivanud kaseoks murdus ja kukkus kõnniteele. Keegi ei jäänud alla. Müristas, kõu peegeldus vastu nii pilvedest kui ka majade labürindist. August Kask heitis riietega voodisse. Ähvardus, elektripotentsiaal oli hämara magamistoa igas esemes. Ripuvad püksid meenutasid poodut, kellal oli inimese nägu. August Kask kuulis kohinat tõusmas, nägi vio- letti talle avanevas taevalapikeses. Siis langes vihm plekkaknalauale. Väljas valgustasid välgud surnud linna, lillakaid dekoratsioone igerike parkide ümber. Kuid August Kask ei tõusnud. Ta sulges silmad, aga välgud paistsid ka läbi laugude. August Kask ei teadnud, kuhu nad linnades löövad. Majadesse, puudesse, traatidesse? Või piksevarras- tesse? Kuhugi pidid nad ju lööma. Või võitlevad linnavälgud pilvedes, enamasti omavahel? Pärast üht klaasekliristavat kõrgatust tuli äkki imelik vaikus. August Kask tegi silmad lahti. Ka vihm oli vaibunud. Mingi võõras tunne oli toas. Siis väljus vastasseina kontaktist hääletult umbes elektripirni suurune tulekera. Ta sära oli külm nagu päevaval- guslambil. Ta valgustas seinaga mügarat. Kui ta aeglaselt ja surise- des möödus leeniga toolist, liikus leeni suur vari üle seinte ja lae. August Kask hoidis hinge kinni. Ta lootis, et kera teda ei näe, ei kuule, ei taju. Ta ei tahtnud kera vihastada, sest ta ei teadnud, mida on keral talle ette heita. Ta vältis kõike, mis võis kera häirida. Kera tõusis äkki otseteed üles nagu rakett. Ta rippus laes ja ootas. Otsekui õhurünnaku eel, või nagu isehakanud pirn. Ei tea, kaua see kestis. Siis kõlas õõnes plaksatus, nagu oleks pudelilt kork tõmmatud või nagu oleks laste õhupall lõhkenud. Samal hetkel kadus tuba pimedusse. Kõik oli nagu enne. Kera jälg seisis veel mitu sekundit August Kase silma võrk- kestal. Siis kustus seegi. August Kask lamas ikka liikumatult, otsekui kartnuks ta, et kera ka pimedas edasi eksisteerib. Ta ootas seni, kuni

tundis nõrka suitsulõhna. See mõjus millegipärast rahustavalt, andis teadust külalise lõpust. August Kask tõusis ja süütas tule. Tuba oli tühi ja korras. Ta läks kontakti juurde ja nägi, et see on plastmasskänkraks sulanud. Surm oli läbi toa käinud. Mujal oli kõik nagu enne. August Kask läks akna juurde ja vaatas välja. Vihm oli üle. Asfalt virvendas. Kostis kaugeid kõuesid. Suured energiahulgad olid lähenduse leidnud, aga väliselt polnud mitte midagi muutunud. Tuhanded voldid olid raisku läinud. Üks isend paterdas jälle õuel, teine tema kannul. Mõlemad olid mehed. August Kask heitis uuesti voodisse. Kaemuses nägi ta ikka veel tulekera. Üha vaiksemaks jäid väljas kõued, kuni lõpuks ei kostnud enam midagi.

Ehk magasid sel öötunnil kõik inimesed linnaosas, ka kõige hilisemad uinujad ja kõige varasemad tõusjad? Nii võis ju arvata, sest nüüd olid kõik aknad pimedad. Kuid kardinad võisid ees olla, tuled põleda ikkagi? Oleks pidanud uurima elektrikulu sel öisel tunnil. Ent korterites on palju masinaid, mis ise töötavad: külmkapid külmutavad, grammofonid on sisse unustatud, unetu und valvab hämar öölambike, mis kaugele ei kuma. Ja ega täielik pimedus tähenda und, seda teab igaüks omast käest. Kes ärkvel rõõmust, kes murest, kes valust, kes lõbust.

Keegi hiline tulija läks mööda. Ta kõpskingade klõbin asfaldil mõjus August Kasele erootiliselt.

3

Samal ööl, pärast seda, kui äike oli üle läinud, tuli arhitekt Maurer sõbra juurest koju. Nad olid ära joonud pudeli konjakit ja juttu ajanud. Maurer oli mitu korda tahtnud tõusta ja lahkuda, kuid talle oli meeldinud sõbra juures, kui väljas märatses äike, ja ta jäi istuma. Nad olid arutanud välispoliitikat, nagu meestel ikka kombeks, olid arutanud Hiina ja Lähis-Ida küsimusi, vahetanud mõtteid Iisraeli üle. Sõber oli teinud mõned märkused välisriigi presidendi kohta ja rääkinud, kuidas tema oleks presidendi asemel selle või teise küsimuse lahendanud. Siis rääkis Maurer omakorda, mis tema presidendi asemel teeks. Kui raksatas välk (sama, mis tõi August Kase tuppa helen-dava pirnisuuruse kera), olid nad jätnud jutu poliitikast ning hakanud rääkima kliimast. Maureri sõber oli arvanud, et kliima on kindlasti muutunud, aga teadlased valetavad, et ei ole. Mis neil muud üle jääb, tähendas sõber, eks nemand pea ka leiba saama. Nad olid veel rääkinud lähenevast jääajast ja otsinud vahendeid selle ärahoidmiseks, kuid siis otsustas Maurer tõusta soojast tugitoolist ja minna, seda enam, et vihm oli üle läinud.

Nüüd kõndis ta värskes õhus, üksinda, käed taskus, ja ümises omaette laulda. Ta oli heas tujus, kui vaatas rebitud pilveräbalaid, mis üle majamürakate kihutasid. Romantiline oli sel ööl Mustamäe, ja Maurer tundis loojauhkust, ehkki ta ei kuulunud linnaosa põhiautorite hulka,

nagu juba öeldud. Kord avanes kuu, kord kadus, nagu esimese armastuse päevil, Maureri ees oli hingestatud maastik, rütmiline ja draamaatiline ka inimesteta. Maurerile meenusid lapsepõlves nähtud litograafiad, Doré illustratsioonid. Kuristikud kaljumägedes, ölsad röövlid, nutvad neiud, üksildased ratsanikud rõõmusõnumitega. Jah, ütles Maurer mehiselt, linnad on meie tulevik. Kuidas võivad mõned jutlustada laste sündimise vastu? Elu on suur väärtus, omaette väärtus, ja teda tuleb paljundada nii palju kui vähegi võimalik. Iga inimene on uunikum, iga sündimata jäänud laps on mõrv. Kui inimkond kümnekordistub, siis kümnekordistub ka Beethovenite ja Tolstoide arv, mõtles Maurer leebelt. Vastutuul sisendas temasse kangelaslikke mõtteid. Pimedas on inimene jõuline, üleliigsed aistingud on välja lülitatud. Päeval segab piasjade küllus. Öö on tähetund nii sõna otseses kui ka kaudses mõttes. Keegi ei tulnud talle kaua aega vastu, ja kui lõpuks üks tuli, oli see üpris sümpaatne. Siis läks Maurer jälle üksi, ja kui ta kohtas teist vastutulijat, osutus seegi sümpaatseks, vähemalt polnud sugugi ebameeldiv. Isegi nende pilgud kohtusid! Maurer tundis siin linnaosas end alati julgelt. Ta mäletas vanu linnaosi, viiekümnendaid aastaid jälkide pätibandedega, krahvideks, vürstideks ja kuningateks hüütud kambapealike legendaarsust, veel enam, ta mäletas ka viiekümnendate aastate alguse (või veel varasemat) kõmujuttu salajastest vorstivabrikutest, mis töötlevad inimliha. Maurer mäletas isegi paiku ja lagendikke, mille all keldrites need kannibalistlikud ettevõtted pidid asuma. Ta mäletas ühe justkui pääsenud ohvri juttu, keda olla enne tapmist vannitatud (lihakeha pidi ju puhas olema!). Ohver olevat osanud hiljem vaid niipalju öelda, et ta kuulnud vannis olles veduri vile, järelikult asus tapamaja raudteejaama lähedal. Imekombel olevat tal õnnestunud põgeneda. Muidugi oli see jama, kuid Maurer meenutas veel nüüdki neid pahelisi kuulujutte kõhedusega. Aruka ja ratsionaalse mehena pidi ta endale tunnistama, et oli hetki, kus ta uskus, et inimlihavabrikud ei tõusnud pinnale kollektiivsetest unenägudest, vaid et nad olid tõesti olemas, kohe konkreetsetel, mitte abstraktsel või allegoorilisel kujul. Küllap on mu esiisa džunglis oma liigikaaslast söönud, naljatas Maurer natuke pingutatult, et mul mälestusest kõhe hakkab. Kuid nüüd oli see tõesti vaid mälestus, ehkki halb mälestus. Maurer oli vaimustatud uute linnaosade korrast ja elanike viisakusest. Ta oli oma elus palju inetut näinud, otsapidi isegi sõda, ja ta ei suutnud kaua aega päriselt uskuda, et inimesed tõesti nii heaks on läinud (et nad head on, oli Maurer alati uskunud, kuid nüüd kartis ta end liialdavat).

Ühel ristteel vilkus kollane valgus. Päeval vaheldusid siin ka teised värvid, punane ja roheline, kuid ööseks jäi ainult üleüldine hoiatus. See oli nagu mõne piiritsooni või miinivälja või madalikuriba signaal. Aga ta sisendas Maurerisse rahu. Maurerile meeldis, et olemasolevad asjad funktsioneerisid. Olen ma primitiiv, oli ta endalt küsinud, rõõmustan piasjade üle ajal, kus peab ainult hädaldama ja nutma? Maurer rõõmustas, et trollibussid oma liinidel liikusid, tal oli hea meel, et hambaarstid hambaid ravisid, ta oli lehmadele tänulik, et need piima andsid, talle meeldis, et majad püsti seisid. Ta oli ikka meenutanud Betti Alveri luuletust: «Miks, algav päev, on argipäev

su nimeks? / Ma kuulutan su sekundid kõik imeks / täis iluehmatust ka täna hommikul.» Ja nii oli Maureri arvates ilus, ja oli imeline, et öösel, tühjal ristteel funktsioneeris valgusfoor ja hoiatas kõiki inimesi, sealhulgas ka teda, võimaliku hädaohu eest. Selles peegeldus inimeste hoolitsus üksteise eest. Milline rõõm oli pimedas linnas kohata sellist tugipunkti! Maurer mäletas pärast sõda loetud, talle suure mulje jätnud fantastilist juttu imepatareist, mis laeb endasse kohutava energiahulga. Ja kus me kohtame seda energiat? Tegelane hüppab lõputu, tühja ja pimedaga taiga kohal langevarjuga alla. Siis aga silmab ta öös tulukest. Ta sumab läbi lume edasi ja näeb laternaposti, mis läbi lumetuisku heidab sooja ja eredat valgust. Keset ööd, pakast, võib-olla isegi polaarööd! Arktikas! Samas on tee, kohe tuleb ka lumetramm ja nii edasi, ja kõiki neid imelisi asju toidavad imepatareid. Ja need imed on inimeste tehtud, rääkigu skeptikud mis tahes.

Valgusfoor pilkus ja Maurer oleks talle peaaegu vastu pilgutanud. Tal oli tunne, et ükskõik, mis temaga täna juhtub, lõpeb see igal juhul hästi. Ta kummardus kingapaela siduma. Sel hetkel sõitis pidurite kriuksatades ta kõrvale miilitsaauto. Kaks operatiivtöötajat (nii neid ju nimetati?) hüppasid välja ja tulid Maureri juurde. Maurer ajas end sirgu ja vaatas neile rahulikult otsa, veidi klaasistunud pilgul. Ka lähenev miilits ei pööranud pilku ära. Tere öhtust, ütles miilits viisakalt, olge nii kena ja esitage oma dokumendid. Miks? küsis Maurer vastu. Ärge vaielge ja esitage oma dokumendid, kordas miilits. Maurer otsis taskutest, aga passi polnud. Rahakott oli küll, kuid pass oli jäänud koju lauale. Nüüd mäletas ta seda kindlasti. Ta otsis ometi veel, otsis kõik taskud teist ja kolmandatki korda läbi. Teda tabas mingi enesehaletsus. Ta tahtis jätta lojaalset muljet, näidata, et on tõesti mures dokumendi puudumise pärast. Miilits küsis, kas Maureril pole dokumenti. Ei ole, ohkas Maurer kogu südamest. Ta oli tõesti õnnetu, et tal ei ole passi. Rohkem kui iial varem oleks ta täna, pärast äikest näidanud, et on korralik inimene. Kuidas küll pätid puhalt välja tulevad ja kuidas ausad inimesed vahele jäävad! Mul ei ole passi, kordas Maurer huulte värisedes, see on vist esimene kord elus, kus mina ei ole isikuttõendavat dokumenti linna minnes kaasa võtnud. Pass on mul ikka meeles, veenis ta miilitsat edasi, nii nagu raha, nii nagu kaabu, nii nagu püksid. Aga ehk on teil mõni teine dokument, küsis miilits leebemalt, ükskõik milline, kus on teie pilt? Mul ei ole ühtki dokumenti, kus oleks mõni pilt, vastas Maurer lõõduilt. Maureri juriidiline seisund muutus veel halvemaks, kuid miilitsal hakkas temast ilmselt kahju. Ma pean teid jaoskonda viima, ütles ta vihata, saate sellest aru, kui te ei suuda tõestada oma isikut. Maurer vaikis. Ta ei saanud ju vastu vaielda. Kas teil tõesti ei ole pildiga dokumenti? kordas miilits visalt. Maurer pistis käe hajameelselt tasku. Siis ta teadis, mis tal põuetaskus on. Mul on pildid, ütles ta lootusrikkalt. Pildid? küsis miilits kergendatult, näidake kohe siia. Maurer võttis pildid, mis ta oli teha lasknud uue töötõendi jaoks ja just täna fotograafi juurest kätte saanud. Miilits sirutas käe välja, ja julgustas Maurerit naeratusega. Maurer andis pildid ära. Ta mõtles öelda, et need on ainult pildid, kuid jättis igaks juhuks ütleмата. Polnud tarvis asjade käiku sekkuda. Miilits võrdles Maurerit piltidega. Ta võrdles väga

põhjalikult, iga pildiga eraldi, ehkki kõik pildid olid ühtemoodi. Ka teine miilits vaatas pilte ja võrdles neid Maureriga. Sarnane, ütles esimene miilits ohtes. Sarnane, noogutas teine, ja mõlemad tammusid jalalt jalale. Maurer noogutas omakorda, sest ta teadis ju, et piltidel on kujutatud tema. Siis andis miilits pildid tagasi. Maurer jäi ootama. On küll sarnane, ütles miilits hoopis leebelt. Miilitsa silmad olid pärani, silmapilgu lummus oli tedagi haaranud. Maurer pani pildid tasku. Miilits andis au. Siis lahkusid nad autosse, teel mitu korda üle öla tagasi Maureri poole vaadates, otsekui näeksid vampiiri või viirastust. Auto võttis ulgudes kohalt ja kadus peagi nurga taha.

Maurer aga seisis ikka veel samal kohal. Siit oli Riiga nelisada nelikümmend kuus kilomeetrit, Leningradi kolmsada kuuskümmend üheksa, Moskvasse tuhat viisteist, Helsingisse kaheksakümmend seitse ja Stokholmi nelisada üks. Ta ümber oli linnaosa, kus elas kaks korda rohkem inimesi kui Gröönimaal ja ligi kaks korda rohkem kui Bermuda saartel. Pariis oli keskajal umbes niisama suur, aga London ja Rooma olid poole väiksemad. Selle linnaosa pindala oli umbes niisama suur, kui kaks New Yorgi tsentraalparki kokku panna. (Pidi see tsentraalpark tõesti ikka suur olema, ehmus Maurer vahel selle mõtte juures, ime siis, et seal aina tapetakse, nagu lehed iga päev kirjutavad; see polegi siis park, vaid hoopis ürgmets.) Aga kuulus Trooja, mille kreeklased puuhobuse sisse ronides vallutasid, olla hoopis kuussada korda väiksem olnud kui Mustamäe, ainult hektari-suurune! On see ikka õige? Kuidas maailm muutunud on! mõtles Maurer. Ateenas elas antiikajal niisama palju orje, kui on nüüd Mustamäel elanikke. Kolmeteistkümnendal sajandil elas Eestis ainult kaks korda rohkem inimesi kui nüüd Mustamäel. Võisid ikka vist mitu päeva kõndida, enne kui teist hingelist nägid, mõtles Maurer. Nimelt siis olid inimesed üksteisele võõrad, sest nad ei kohtunud omavahel. Aga nüüd pole nad võõrad, vaid tajuvad pidevalt mingit kummalist, erutavat ja julgustavat küünarnukitunnet.

Juba paistiski Maureri maja. Ta jõudis koju enne vihma. Ta lukustas alt trepikoja ukse. Siis lukustas ta oma korteri ukse.

Ustes oli midagi kahemõttelist. Nad olid siledad, aga salalikud. Klaasuksi nähes Maurer võpatas. Ta oli neid juba vanasti kartnud. Ent pärast Vancouveri kongressi ei talunud ta neid enam üldse. Nimelt oli ühel tuisusel ööl peetud väikest *party*'t Kanada juhtiva arhitekti villas. Kell oli üle kesköö, rahvusvaheline seltskond hoos, ja eriti väsimatuks osutus üks viiekümneaastane jamaika arhitekt. Ta oli pintsaku maha visanud ja tantsitas kõik daamid järjest läbi. Ta tugev vilajas keha aina hüples kamina valguses, bossanoovade rütmis. Maurer istus tugitoolis, oli veidi üksik, vaatas lusetormi akna taga, mõtles kongressile. Ta ei saanud jätta kadestamata lõunamaalase füüsilist vormi. Jamaikalane pani ta pilku tähele. Tule ka tantsima, mis sa istud terve õhtu, heitis ta üle öla, vaata, milline samba. Ah, ei viitsi, löi Maurer käega, tantsi ise, *I'm not much of a dancer*. Hämar, kuivalt viskilõhnaline ruum, kasehalgude praksumine, väike meestevaheline norimine. Jamaikalane jättis oma daami ja tuli Maureri juurde. Sa oled minu teada eestlane, küsis ta, eks ole? Maurer noogutas abitult. Eestlased ei tantsi suurt, jätkas jamaikalane, teil olla külm veri? *Of*

course, kokutas Maurer. Jah, aga üks kuum asi olla teil ka, noris jamaikalane, *the sauna*? Kas saun on eesti värk? Maurer noogutas. Aga mina tean, mis on *Estonian sauna*, kiitles kolleeg, higi mustal laubal pärlendamas, selles pole midagi erilist: käid saunas ära ja hüppad ihualasti lumehange, kartsumm, eks ju? Maurer noogutas sõnakuulelikult. Teisedki arhitektid kogunesid nende ümber. Jamaikalane hooples edasi: näe, väljas on ju lumi — ma võtan end kohe alasti ja hüppan hange. Maurer ei julgenud keelama hakata. Jamaikalane võttiski püksid maha. Daamid kiljusid. Pea oli vanamees täiesti alasti, nagu suur must kass keset kaminakuma. Ta tegi klaasukse lahti. Lund paiskus terrassilt tuppä. Nüüd ma hüppan, hüüdis jamaikalane. Ta hakkas hoogu võtma. Vaata, eestlane! Maureri arvates läks vanamees natuke labaseks. Ta hüüdis vahele: enne tuleb end ikkagi kuumaks ka ajada! Palun, oli jamaikalane varmas, läks kamina juurde ja torkas tagumiku kaminasse. Kõik naersid. Majaperemees pani klaasukse kinni. Aga õnnetu jamaikalane valis just selle hetke, et nüüd tõelise eestipärasusega hange söösta. Muidugi sööstis ta läbi ukseklaasi. Ärme unustame, et jamaikalane oli alasti. Kisa, veri, nutt, kiirabi. Keegi ei saanud aru, miks jamaikalane nii imelikult käitus, või oli see haigushoog? Vaid Maurer teadis asja algust. Peorõõm oli kadunud. Külalised lahkusid. Põrandale kustuva kamina ette kerkis hang. Siis lahkus ka Maurer, algul sellest majast, hiljem Vancouverist. Sellest ajast peale ei talunud ta klaasuksi. Ta kartis neist läbi astuda. Ta esines isegi artikliga nende vastu.

Ta naine magas juba. Varem ei olnud naine magama jäänud, kuni Maurer polnud tulnud. Maurer oli harva õhtuti väljas. Ometi oli naist ikka vallanud mingi arusaamatu ärevus. Läks neli aastat, enne kui ta veendus, et Maureriga tõesti kunagi midagi halba ei juhtu. Selles mõttes oli Maurer täiuslik inimene.

Maurer pesi vannitoas hambad ära. Talle meenus, mis sõber oli rääkinud. Üks juhita mootorvedur olla linnalähedasest raudteejaamast välja sõitnud, teisele rongile vastu. Õnneks olla vastutuleva rongi juht õigel ajal suutnud pidurdada ja tagasikäigu anda. Suu pastavahtu täis, vaatas Maurer peeglisse. Ta silmitses ennast ja tegi näo, mis ta oleks teinud selle vedurijuhi asemel ohtlikus situatsioonis. Ta võttis valamu äärest kinni ja mängis, et hoiab juhtkangidest. Ta tuututas vaikselt. Siis sülitas ta vereseguse vee valamusse ja pani lõhnaõli põskedele.

4

Loodus määratses, välk käis välgu otsa, kuid televiisor oli temast üle. Korraks võpatas pilt, korraks reageeris elektrilahendusele, kuid jäi endale kindlaks ja näitas, mis tal näidata oli.

Laura imes šerrit, hammustas kompvekki peale ja uuris, mis Bristolis juhtub.

Elas üks keskealine mees. Ta oli inglane, veidi valulise ilmega ja

sissepoole pööratud hingeeluga. Mees, keda keegi eriti ei mõistnud. Ta käis kuskil tööl, kus — seda polnud aru saada, igatahes raha tal oli, aga filmis on inimestel ju ikka raha ja keegi ei küsi, kust nad selle on saanud. Mehe nimi oli Cunningham. Tal oli olnud korralik perekonnaelu, kuid nüüd olid asjad sassi läinud. Ta enda sümfaatne, hästisäilinud naine Anna võis selles sassiminekus kuidagi süüdi olla. Sellele vihjati, kuid Laura polnud kindel, kas ta õigesti aru sai. Igatahes leidis Cunningham nüüd endale äkki noore prantsuse päritoluga armukese Barbara. (Või leidis Barbara tema? Filmide algused on ikka meelega segased tehtud, et nad intrigeeriks.) Cunningham jättis Barbara pärast maha oma Anna ja oma kauni täisealise tütre Plurabelle'i. Tõsi, ta käis küll aeg-ajalt perekonnaga läbi, peamiselt isamurest tütre pärast, sest tütre (Plurabelle'i) elu hakkas omakorda sassi minema. Valuliselt jälgis Cunningham, kuidas Plurabelle kurameeris noore üliõpilasest jõhkardi Jimiga. Plurabelle'i saatus oli ka see ainus teema, millest nad veel Annaga omavahel rääkisid. Muidu kandis Anna oma saatust vapralt ega teinud Cunninghamile kordagi etteheiteid. Ta las kis Cunninghamil rahulikult ringi kihutada Barbara luksusautodes, liikuda diskodes ja muudes kohtades, kus Cunninghami meodi mees natuke absurdsest mõjus. Anna ootas, ta teadis, kui subtiilne on Cunninghami hingeelu. Ta teadis, et see tuli peab Cunninghami läbi põletama, teisiti Cunninghami-taoline introvert oma kiindumusest ei loobu. Ja ka mälestused kunagisest õnnest hoidsid Anna lootust tuha all hõõgumas. See ei saa ju päriselt mööduda, mõtles ta, ja vältis taktiliselt Cunninghami, kui see umbes kord nädalas koju käima tuli. Oli Cunningham Barbaraga õnnelik? Kahtlemata, sest Barbara oli Anna kõrval suur vaheldus. Anna oli ema, oli perenaine, oli vaikne ja ustav haldjas, seejuures naisena ikkagi atraktiivne, ehkki oma leebel ja veidi vanaaegsel moel. Barbara aga oli moodne neiu, pikkade hoolitsemata juustega, iseseisev, rikas, erudeeritud ja eelarvamustevaba. Cunningham ei rääkinud Annale kunagi Barbarast ja Anna ei küsinud midagi. Kuid milleks siis Cunningham aeg-ajalt üldse käis kodus, miks kõlasid aiateel nädalalõputi jälle ta natuke hiilivalt häbenevad sammud? Me ütlesime juba, mis tegi murelikuks mõlemaid abielu-pooli, isegi nüüd, kus nad elasid lahus: Plurabelle ja tema *boyfriend*! Kõigepealt veidi lähemalt Plurabelle'ist. Mustaverd, ilus, lootusetult optimistlik, naeruhimuline, ühesõnaga — päikeselaps, omamoodi täius, võib-olla midagi, mis ühendab Anna emalikkuse ja Barbara emantsipeerituse, ja eks sellepärast oligi vana Cunningham nii kiindunud oma tütresse, võib-olla rohkem kui Annasse, isegi ehk rohkem kui Barbarasse, keda ta siiski õige natuke pelgas, ehkki seda endale hästi ei julgenud tunnistada. Kahtlemata oli Plurabelle filmi kõige südamlikum ja helgem tegelane. Ja nüüd ähvardas teda abielu Jimiga. Jim äratas kahe suguseid tundeid. Esimesel pilgul oli ta lihtsalt vaba kasvatusena, väga siiras ja kodanlikest eelarvamustest täiesti vaba hea poiss, tõesti aus ja omamoodi südamlik. Tõsi, ta võitles kodanliku luksuse ja kodanlike võltsväärtuste vastu, kuid see ei oleks pidanud kodanlikku Cunninghami nii väga häirima, sest kes siis kodanlikus ühiskonnas kodanliku ühiskonna vastu ei võitle? Millest tõmbus nii tihti murekorts Cunninghami peenetundelisele laubale, miks keeldus

ta Jimiga *drink'i* tegemast, miks tegi ta Plurabelle'ile visasid, ehkki delikaatseid etteheiteid? Küllap haistis ta halba, ta isasüda nägi varakult pealispindadest läbi. Sel päeval, kui Laura teleri ees jälle oma pisikest šerriklaasi imes, saabus tõsine uudis: Jim nõudis Plurabelle'i kätt, tegi seda küllalt jämedas toonis, eeskätt jämedas Anna vastu, sest ema polnud ju Jimile midagi halba öelnud. Jim kandis käepalumise stseenis vana tumedat tööpluusi, mis oli nabani lahti nõõbitud. Kui Cunningham kuivalt teatas, et Plurabelle saab Jimi naiseks ainult üle tema, Cunninghami laiba, turtsatas Jim irooniliselt ja ütles, et kodanlik melodraama teda ei huvita, Plurabelle aga peitis oma pea ema rinnale ja tunnistas, et on Jimist juba rase. Mõlemad vanemad olid siiski arvanud, et tegemist on tavalise flirdiga, et vastutustundetu üliõpilasnooruk ei lähe niikaugemale, kuid nüüd seistigi fakti ees. Murtud Cunningham ei hakanud oma eksnaisega üldse seda asja arutama, vaid sõitis Barbara poole. Prantslanna ei saanud Cunninghami hädast üldse aru. No ja mis siis, küsis ta oma tavalist *drink'i* valades, õige mul asi, nagu enne poleks keegi rasedaks jäänud, las abielluvad, kui tahavad. Cunningham jäi veel kurvemaks: tema Barbara ei mõistnud teda. Ma ei saa seda ju lubada, ägas Cunningham ringdiivanile vajudes, ma ei saa, kas sa saad aru, Barbara? Ei saa, ütles blond Barbara kuivalt, jäi siis Cunninghami tähelepanelikumalt vaatama ja lisas, et Cunningham kannatab ilmselt Oidipuse kompleksi all — ta tahaks ise oma Plurabelle'iga magada, ja mingi Cunningham ja tehku seda, intsest pole tänapäeval enam nii suur kuritegu, ja veel ütles Barbara, et alles selle kompleksi valgusel mõistab ta Cunninghami teatud aheldatust, teatud pidurdatust tema, Barbara suhtes. Cunninghami silmi tõusid pisarad. Nuuksatades hüppas ta autosse ja kihutas — kuhu? Plurabelle ja Jim aga andusid parajasti oma üliõpilastoakeses oma noorele õnnele. Nad olid voodis — Plurabelle'i pretensioonitu noor naer, Jimi biitniklik kähin —, kui kõlas autosignaali. Plurabelle tõmbas hommikumantli selga ja läks aknale. Tänaval seisis isa must auto. Cunningham ise auto kõrval, anuv pilk teise korruse aknal, kus kumendas Plurabelle'i sassiaetud juustega nägu. Isa tegi juba ühe sammu, et ületada tänav ja söösta tütre juurde viivast trepist üles, kuid siis ilmus Plurabelle'i kõrvale teine nägu, *young and angry*, teisest stiilist, teisest eluhoiakust, lõppude lõpuks teise esteetikaga ja kes kurat teab, ehk ka teise eetikaga, ja isa samm takerdus, ta pöördus, istus autosse ja kadus noorte vaateväljast.

Laura istus natuke aega liikumatult, jälgis, kuidas tiitrid mööda ekraani üles jooksid, pani viimase šokolaadiraasukese suhu, limpsas viimase šerripiisa, sulges pudeli, viis selle kappi, loputas köögis sooja vee all ära klaasi, tõmbas kardina korraks kõrvale, heitis pilgu alla Mustamäele, vihmast läikivale asfaldile ja kustutas köögis tule. Hiljem pesi ta hambad ja heitis voodisse. Siis kustutas tule. Algul oli päris pime, siis hakkas linna valgus jälle kumama. Silmad harjusid. Kõrvad ka. Aknast tuli äikesejärgset jahedust. Keegi kisendas appi. Üks auto peatus. Mõned laulsid rahvuslikku laulu. Kuid pikkamööda vaikus kõik. Linn jäi öösel vaikseks.

Laura mõtles Cunninghami väljamõelnud meestele. Need olid kunstnikud. Kindlasti olid nad midagi sarnast ise läbi elanud. Kuid

ega kunst ole elu kopeerimine. Tihti segunevad tunded, mõtted ja mälestused uueks tervikuks, nii et kunstnik ei saa isegi aru, kuidas ta selle välja mõtles. Ja nii oli kindlasti ka Cunninghami autoritega. Nad segasid elu ja fantaasiat. Nad suitsetasid seejuures. Nende käed trummeldasid vastu lauda. Nad olid pintsakud seljast heitnud ja lipsusõlmed lõvendanud. Nii kujutas Laura neid ette, neid Cunninghami-mehi, kirjanikke.

5

Sveitser Theo tegi tööd, mis oli soodne inimeste tundmaõppimiseks. Vahel küsiti ta käest, et kui huvitavaid asju ta ikka vist teab inimese kui niisuguse kohta. Aga Theo vastas, et inimene on tavaline ja tema kohta on raske midagi öelda. Sotsiaalsed hierarhiad avaldasid inimestele vaid pinnapealset mõju. Koorik pudenes peagi. Mõni tuli küll kõrtsi sisse jube tähtsalt, tõukas teisi kõhuga eest kõrvale nii, et kõik pidid mõtlema: ülemus, kõige kõrgem ülemus on saabunud! Aga ennäe — möödus mõni tund, kell lähenes keskööle, ja juba tuli ülemus ja inimpõlgaja tuikudes trepist alla, keel pehme ja süda ülimalt lahkust tulvil. Küll ta siis mölises ja patsutas Theod, küll puges ja lubas teha seda ja teist, kui Theo ainult tahab. Küll lendasid mõnusad anekdoodid ja mälestused seiklusrikkast elust, küll kõlas mahlakaid väljendeid! Isegi külla kutsuti Theod, aga ega ta loll olnud. Ta ei sallinud neid rahvamehi, kes kaine peaga tere ka ei öelnud. Need müüsid su jalamaid maha, kui olid pea välja maganud. Raha võttis ta muidugi vastu. Kui need ihnurid kord juba raiskamise peal väljas olid, siis raisaku rahulikult.

Theo armastas lihtsaid, tavalisi inimesi rohkem. Need olid loomulikumad. Nad ei muutunud nii palju. Nad olid enne purjus ja pärast ka. Neid võis usaldada, sest nende hing oli puhas ja siiras, ilma rafinemendita. Kultuuritegelased tundis Theo ka kohe ära. Mõnda neist ta siiski hindas, ehkki teises järjekorras. Aga need polnud ka eriti kuulsad kultuuritegelased. Mis puutub õige kuulsatesse, siis need Theo asutuses ei käinudki. Kui neil üldse oli aega kõrtsis käia, siis valisid peenemaid kohti.

Kord tuli sisse üks mees, keda Theo ei osanud algul ühegi inimliigi alla mahutada. Esimesel hetkel mõtles ta, et tegemist on purjus raamatupidajaga. Mehel oli portfell kaenla all, vana portfell, prillid oli ta ilmselt ära kaotanud, ja ta jutt oli segane, kuid võimukas. Igaks juhuks laskis Theo ta sisse. Kell oli poole üheteistkümnne paiku. Mees otsis saali tükk aega, ta ei olnud siin vist varem käinud, ja Theo ei mäletanud teda ka. Või tahtis ta oksele? Theo juhatas imeliku, omaette mõmiseva mehe peldikusse. Samas oli mees jälle väljas ja läks saali. Natuke aega möödus. Siis tõukasid kelderid mehe vestibüüli. Võta see nüüd tagasi, ütlesid nad Theole hooletult. Ma võin teid, võin jah, võin jah, kogeles mees ja püüdis portfelli avada. No-noh, hoiatas Theo ja ta kollased silmad vaatasid liikumatult klienti. Selliseid mehi oli ta näinud, selliseid ähvardusi kuulnud küll. Ma võin su maha

MATI UNT

1270

ka lasta, jätkas mees ja otsis portfelist — püstolit? Vaevalt, sest Theo teadis, sellistes portfellides püstoleid ei ole, välja arvatud erandlik juhul, et äkki on tegemist hulluga. Ta astus sammu mehe poole. Üks teine klient tuli parajasti saalist. See kuulis, kui Theo mahalaskjale ütles: hakka nüüd siit kebima! Raisk, tähendas imelik mees, ja Theo võttis tal sõnatult käsivarrest kinni, ehkki ei teinud mehele erilist haiget. Too pistis röökima. Ärge temasse nii suhtuge, pöördus eemal seisnud klient Theo poole. Kas te tunnete teda? küsis Theo. Ei tunne, aga ma tean, et ta on suur näitleja ja lavastaja. Kui suur? küsis Theo. Üsna tuntud, vastas appirutanu siiralt. Theo haaras mehe valuvõttesse, vedas ukseni, avas selle ja viskas ta trepist alla. Too jäi ukse ette äkesevihmast röskele kruusale liikumatult lamama. Oli ütlemist? küsis ta naastes eestkostjalt. Too raputas viisakalt pead ja läks saali tagasi. Küll šveitser Theo teadis, mis nende näitlejate ja lavastajatega teha. Tal oli nendega kogemusi.

Kui ta oli veel noor poiss, oli ta öösel jälle kuhugi läinud, läbi kesklinna. Ühel aknal põles tuli, kõlas kõva muusika ja mitu inimest vahtis öösse ja rääkis kõva häälega. Theo oli igavusest seisma jäänud. Tegelikult mitte ainult igavusest. Vahel, kui kuskil käis pidu, oli ta ennast veidi kontsentreerinud (ta oli mõtete ülekannet aastaid harjutanud) ja teda oli kohe kutsutud ja ta oli viina, vahel isegi muud saanud. Ja ennäe nüüdki. Ta seisis valges öös ja vahtis üksisilmi teise korruse akna poole, kus rinnutasid kaks tüdrukut ja kaks poissi. Samas hüüdis üks tüdruk: tule sisse! Poiss küsis veel lisaks: kas sul viina on? Tüdruk heitis poisile ette: ah, viina meil küll, las tuleb niisama. Et tüdruk teda juba tahtis, oli Theol selge. Aga lisaks oli ka viina. Tal oli õhtuti ikka viin kaasas. Alati juhtus mõni naine, kes teda tahtis ja keda oli hea enne joota. Naised olid lausa hullud Theo järele. Mõni hommik ei julgenud Theo tänavalegi minna. Eriti siis, kui tal mõni viga või vistrik jälle küljes oli või elund oli valulik. Kuhu pidi ta naiste eest pääsema? Neid hulkus ju nii suurel arvul tänavatel ringi! Kuid sel õhtul oli Theoga kõik korras. Ta läks julgelt trepist üles. Korteri, kuhu ta sattus, oli suur ja raamatuid täis. Laual oli hulk poolikuid pudeleid. Muusika mängis valjusti. Üks mees oli suur, tugev nagu mõni poksiija. Teine käbe ja mustaverd. Tüdrukud olid mõlemad mustaverd, kaunis edevad. Theos tärkas armastus lühema vastu ja ta otsustas nimelt sellele keppi teha — Theo väljendus mõttes alati nii, see andis asjale erilise sära. Neiud olid kohutavas vaimustuses, kui kuulsid, et ta on šveitser. Nii noort šveitserit pole me küll veel näinud, hüüdsid tüdrukud. Nad ise nimetasid ennast näitlejateks, ja poisidki ütlesid, et nemad ka näitlejad. Üks näitleja küsis Theolt, kas ta suudab klaasi viina korraga ära juua. Tüdrukud kiljusid vahele: ega ei suuda! Theo viskas klaasi hinge alla. Nõuti, et ta trikki kordaks. Theo läks õnge ja pani jälle ära. Siis hakkas ta kergelt vinti jääma ja otsustas, et palju enam ei võta, muidu tuleb halb kepp. Bio-rütmide kohalt olid tal niikuinii pahad päevad, füüsiline nullis. Näitlejad läksid õige ülemeelikuks. Nad jätsid tantsu ja hakkasid raamatuid aknast välja loopima. Theo vaatas hämmastunud, kuidas kallid köited asfaldil maandusid. Ühe nime jõudis ta enne näha — see oli Joseph Gregori «Weltgeschichte des Theaters». See on ju puhas raha,

mõtles Theo vihaseks, oma viiskümmend kulli tükk. Ta silmitses kadedalt alla õhe, kuidas üksikud möödakäijad kalleid raamatuid nõutult lehitsesid ja taas asfaldile viskasid. Ma toon need teile üles tagasi, ütles ta abivalmilt, aga näitleja, see pikem, puhkes naerma. Väike, käbedam, patsutas Theole õlale ja irvitas: las nad olla, me oleme neist üle kasvanud! Theo lõi käega ja istus lühema tüdruku juurde. Ta rääkis sellele natuke astroloogiast ja jutustas nagu muu seas oma viimase unenäo. Ta oli unes näinud surnut, rannas liival kummuli, ja see surnu oli andnud Theole musta lille. Theo oli liigutusest hakanud nutma, kuid andnud lille tagasi. Jah, see lill ei sobi tõesti sulle, oli öelnud surnu, võtnud lille enda kätte, aga lill oli samas muutunud mustaks kindaks. Tüdruk naeris heledalt ja pakkus Theole viina. Jõi ise ka. Siis sosistas, et Theo võib tänavale küll minna, kui tahab raamatuid tagasi tuua, aga alasti. Ei, keeldus Theo, see on ju kesklinn. Aga tahad sa ehk siin toas alasti olla? küsis tüdruk. Grupivärgid Theole küll miskipärast ei klappinud, aga igal juhul läks asi põnevaks. Tüdruk pakus Theole veel viina. Mis ma selle eest saan? küsis Theo juba kaunis joobnult, aga nii, et ta ise enam sellest aru ei saanud. Kõik, mu armas Kerberos, sosistas tüdruk, ja katsus Theo põlve. Muusika mängis jube valjusti: *Black Magic Woman* (must maagiline naine). Üks poiss, see lühem, pani küünlad põlema ja ütles nagu muu seas teisele: see mees ei võta end küll kunagi paljaks. Nonoh, ähvardas Theo. Talle pakuti veel viina. Ta hakkas ärplema. Midagi ta võttis tõesti seljast ära. Teda kiideti, kuid siis tuli ka mälukas. Ta leidis ennast hommikul pargist, seljas naisterahva nailonist öösärk, peas turban. Ta kõrval oli pamp riietega. Ta oli siis ligi kilomeetri läbi linna tulnud, varasuvise koidu ajal! Kust tulnud? Ta ei mäletanud enam majagi. See oli olnud pime-das põiktänavas. Kord läks ta isegi otsima, et kätte maksta, viskas kiviga vastu akent, mille arvas olevat õige, kuid aknale ilmus hoopis võõras vanamees. Nii olid alatud näitlejad süütut Theod mõnitanud. Olid nad tõesti näitlejad? Vanduda Theo ei võinud, sest ta käis õhtuti tööle ega saanud teatrietendusi külastada. Tänaval polnud ta näitlejaid kohanud.

Ent nüüd õnnestus tal lõpuks ühele näitlejale tagasi teha. Ta süda oli rahul. Näitlejad olid teda tookord matsiks pidanud, ent nüüd osutus näitleja ise matsiks. Ta ilmus purjuspäi kõrtsi, mis on seadusega keelatud samm. Riiklikud ja ühiskondlikud instantsid oleksid Theole täieliku õiguse andnud. Las nüüd pikutab seal õues. Küll magab välja, ronib jälle lavale. Mõni maksaks peale, et lavale saada, tema saab selle eest palka! Homme paneb pagunid selga ja mängib kindralit. On elu, mõtles Theo.

Õhtul kohtas ta ühte plikat, kelle vastu tundis keskmiselt tugevat armastust. Aga ta kirjutas tüdruku täheandmed ikkagi üles, et hiljem üldistusi tuletada. Oli nukker õhtu. Theo ise oli täitsa kaine. See oli talle ränk. Theod valdas traditsiooniline ahastus, tavaline spliin. Tüdrukuga armupalangus ühinedes tahtis Theo eemale reaalsusest, tahtis ühineda kosmosega. Oli hea kepp, aga kosmos jäi ikka kaugeks. Tüdruk jäi magama. Theo kõndis veel nukramana koju. Ta lükkas jalaga koltunud lehti, nagu olid teinud miljonid enne teda. Ta tundis end liigse inimesena. Täiskuu vahtis ta kollastesse silmadesse. Ta hais-

tis sügise lõhna, looduse regulaarset roiskumist. Ta mõtles oma missioonile. Ta oli mõned soome sukkpüksid maha hangendanud. Kui labane see oli! Aga missiooni täitmiseks oli vaja raha. Kuni raha eksisteerib, ei pääse temast mööda.

Lapsena oli Theo tahtnud saada lauljaks. Ameerika muusika ja kitarrid ei olnud siis veel moes. Siis hinnati itaalia tenoreid, nende valgeid hambaid ja seda, kuidas nad ütlesid *bella*, mis tähendab ilus. Theo oli peegli ees võtnud poose, mis sobisid kõrge häälega ja sõnaga «bella». Televiisorit siis veel ei olnud. Matkida polnud võimalik. Theo mõtles end ise välja. Ta püüdis edasi.

Kodus läks ta vanni. Vahus lamades uuris Theo ennast. Miks inimesel pole kaitsekihti? mõtles ta nukralt. Nii keeruliste ülesannetega olend, aga nii halvasti konstrueeritud. Kilpkonn ja krokodill — nende kaitsekihti Theo kadestas.

6

Peeter ei kartnud äikest, kui oli kõik teinud, mis vaja. Ta oli akna sulgenud, läinud aknast eemale, nurka diivanile. Nüüd oli ta ka televiisorist eemal. Ta läheduses ei olnud rauast asju ja elektrikontaktini oli mitu meetrit. Oleks ta olnud vanaisa juures maal, oleks ta vaadanud, ega ta pole puu all, vee lähedal, ega ahjus tuli põle, kas siiber on ees. Peeter teadis, et kivilinnas ei lähe majad üleni põlema. See pärast istus ta oma diivaninurgas rõõmsalt ja ootusrikkalt, kui nägi äikesepilvi urisedes ja mürisedes lähenemas. Ta otsustas igaks juhuks istuda vaikselt, sest jooksmine ja liiga aeglaselt käimine polnud samuti kasulik, oli vanaisa öelnud.

Sel hetkel valgustas pilvi helelilla välk, ta lõi kogu pilve korraga valgeks. Peeter hakkas lugema ja jõudis kolmeni, siis käis mürin. Sekundeid lugedes tuleb saadud arv pärast jagada kolmele, siis saab teada, mitme kilomeetri kaugusel välk lõi — praegu näiteks ühe kilomeetri kaugusel. Pärast mürinat sadas vaikset vihma. Peeter kuulas ja ootas. Kindlasti valmistus üks uus välk parajasti lööma, kogus ja kogus ennast, kasvatas ja paisus... ja veel... ja nüüd! Kuid vätku ei tulnud, ikka vaid vihm, ja alles siis, kui Peeter enam ei oodanud, valgustus taevast suur pimestav puu, välk seekord oma alasti kujul. Linn polnud päeval päikese käes kunagi nii valge kui nüüd öösel ühe sekundi mürinaga jooksul. Kõik oli näha, kui ainult oleks jõudnud vaadata. Peeter tuli oma nurgast välja. Ta ei pidanud seal enam vastu. Ta tegi rõduukse lahti. Puhus tuul, vihma lendas sisse. Ta läks rõdule, kuid vihm tegi riided kohe märjaks. Ta võttis pluusi seljast ja jäi nõnda vihma alla. Jälle lõi välk taeva valgeks ja ta nägi oma kleenukest keha peegeldumas oma korteri aknaruutudel. Ta läikis vihmaveest. Ta ümber oli särav kiirtevärv, ta oli nagu hõbedast. Välk välgu järel helendas hirmunud linna kohal, kuumaastikud ilmusid ja kadusid, aga poiss ei kartnud ja vaatas alla inimtühjatele tänavatele, kus voolasid taevase vee sogased jõed. Ta limpsis vihma. Siis läks ta tuppa tagasi ja kuivatas ennast. Pani riidesse. Äike hakkas mööduma. Vihm

MATI UNT

1273

vaibus. Väljud nõrgenesid. Siis läks Peeter uuesti aknale. Ta vaatas kõik üle. Kuskil ei olnud ühtki tulekahju. Oleks olnud, oleks ta tule-tõrjele helistanud. Ta vaatas kõikidest akendest välja. Ta võis olla täiesti rahulik. Midagi halba ei olnud juhtunud. Ta tõmbas kardinad ette.

Kui ema koju tuli, siis Peeter juba magas. Kõik lambid kõikides tubades põlesid. Ema teadis, et Peeter pole valgust mitte unustanud põlema, vaid meelega jätnud. Nüüd kustutas ta tuled, aga Peeter seda enam ei märganud.

Ta nägi unes, et on juba väga vana mees ja läheb kaevandusse midagi välja kaevama. Ta sõidab liftiga alla, tal on latern käes. Šahti seinad läigivad rõskusest, vett tilgub temast mööda sügavikku ja tilkade kukkumine kõlab seal talle vastu. Teel kaob justkui möödaminnes madusid šahti seinapragudesse, konnade silmad hiilgavad eenditelt. Ta laskub ja laskub, hoides kõikuva lifti tugedest kõvasti kinni. Taevalapp ta pea kohal väheneb üha. Siis peatub lift: ta on alla kaevandusse jõudnud. Põrand on porine, õhk niiske ja raske. Käik kaob nurga taha, higi sädeleb laternalgel kõikidel kividel, mida näha on. Alles nüüd mõistab ta, kui sügaval ta on, alles nüüd mõistab ta, kui üksi ta on. Ometi võtab ta südame rindu ja hakkab mööda käiku edasi minema. Ta läheb minuti või läheb ka tunni, aga ees ja taga on pimedus ja pimeduses peituvad varandused. Äkki on ta kõrval väike laps, peos kalliskivid. Näed, nüüd sa alles tulid, ütleb laps etteheitvalt vanale Peetrile, tulid alles siis, kui oled juba vana. Kui kaua pidin ma sind ootama! Aga nüüd saan ma sind lõpuks aidata. Ma ei vaja abi, ütleb vana Peeter, ma püüan üksi hakkama saada. Sul ei ole vaja enam midagi teha, ütleb maa-alune laps naeratades, nüüd võid sa rahulikult puhata. Kuidas ma siis puhkan? küsib Peeter, ja kes selle töö ära teeb? Sa ei pruugi enam muretseda, vastab laps, sa võid rahulikult siia jääda ja puhata, mina lähen sinu asemel üles ja viin neile, mis nad otsivad. Ja laps astubki lifti, jättes vana Peetri porri seisma, kaevanduslatern käes. Ära mine, ütleb vana Peeter ja haarab liftist kinni, kuid masinavärk tõuseb juba. Suure vaevaga õnnestub vanal Peetril lifti tagasi tirida — trossid venivad äkki nagu kumm, kuid lõpuks peab ta ikkagi lahti laskma ja nüüd lennutavad need kummist trossid kalliskivisid kandva lapse üles kõrgusesse nagu ragulkast lastu.

Vahepeal lõppes september, algas oktoober ja maal võeti kartuleid. Eero ise oli maal sündinud ja mõned luulekriitikud arvasid, et just maalt on pärit tema poeetilise loomuse subtiilsus, lõpuks ka tema antiurbanism, kuid saladuseks jäi, miks maalaps on nii närviline, närvilisem kui enamik linnaluuletajaid. Maaelust ei olnud Eero peaaegu üldse kirjutanud. Vahel jäi mulje, et ta on maaelu ära unustanud või ei pea maaelu üldse luuleteemaks. Ka loodusmotiivide osa tema loomingus vähenes järjest. Kunagi oli ta äratanud tähelepanu niisuguste kujunditega nagu niisked varjud, valged jõed, värisevad aiad, kahvatud kanad. Nüüd toimus ta luule tegevus urgastes, garaažides ja baarides. Ta kangelane oli tihti pohmeluses, sarnanes kahtlaselt teiste inimestega. Ta mäletas väga hästi, kuidas üle oru mööda teist voort läks maantee ja öösel õpetati teda sealt autotuld leidma. Vaata, öeldi talle, vaata seda pisikest täppi, mis seal aeglaselt liigub, vasakult paremale. See on öine auto, ja ta ees põlevad elektrituled, ja elekter tuleb dünamost. Kui raske oli pisikesel lapsel leida seda pisikest täppi pilkase öös, oktoobris (just sellepärast tuligi see nüüd oktoobris Eerole meelde)! Igasuguseid asju oli siis, ja nüüd on nad täiesti kadunud, näiteks rehepeksumasinad, mis kaugel ulgusid ja kaeblesid. Üks neist sõitis veel masinistil üle rinna ja see suri suunurgast verd välja ajades. Rehepeksumasinaid ei ole enam, ja neid ei saanudki omal ajal küllalt silmitseda. Kõik on ajalik, ükski asi ei jää alles, seepärast tuleks kõike silmitseda. Nüüd on kombainid, aga ka need kaovad varsti ja ei jää neist mälestust. Ka autod kaovad, ja lennukid, ja laevad, ja raketid. Peaks silmitsema lennukeid, mõtles Eero, varsti pole neid enam, nagu varsti pole ka kotkaid. Lennukid söövad kotkad välja ja surevad siis ise nälga, mõtles Eero vaenulikult. Kindlasti leiutatakse lennukite asemele midagi muud, midagi paremat. Ümmargused või kaheksajalgised masinad, mis vastavad uutele nõuetele. Leiutatakse seni, kuni inimene ise otsa saab. Siis ei leiuta enam keegi midagi, vähemalt esialgu. Maailm on läbi teinud suure arengu. Igal pool raalisid raalid ja kaevandasid kaevamismasinad. Laserid tegid oma toimingud ja süntesaatorid ulgusid. Eero mäletas veel naabri sepikoda, kus nahklöötsaga õhku puhuti. Sepapaja tagune mets oli täis rauda ja räbu. Rohi kasvas rübust läbi. Eero ei väsinud jälgimast, kuidas vankrirattale rehvi peale pannakse. Teatavasti pannakse hõõguv relss otse puurattale, et rehvi jahtudes ja puud söestades ratta tugevasti kokku tõmbaks. Ah jaa, siis olid ka hobused. Nad vedasid regesid ja vankreid. See oli viiekümnendate aastate algul. Nii ruttu arenes elu, et ei jõudnud ringi vaadatagi. Muidugi, hobused tulevad tagasi, teadis Eero, kui bensiin täitsa otsa saab. Direktorid hakkavad *office*'ide ette kappama vahust märgadel täkkudel. Täitevkomiteede esimehed inspekteerivad oma linnu plaanvankril. Eriülesannetega noormehed galopeerivad läbi tuule ja tormi ja jõuavad viimasel hetkel kohale, et siis surnult kokku variseda, olles enne teate üle andnud. Ega Eero polnud masinavihkaja. Ta hindas masinaid rohkem, kui temast kui poedist

ja humanistist osati arvata. Tal polnud plaanis kudumismasinaid lõh-
kuda või polüstüroolitehaseid õhku lasta. Ehkki ta oli luuletaja, mõis-
tis ta, et masin on vältimatu. Ta oli leidnud palju väärtuslikku futu-
ristide, konstruktivistide, Majakovski ja Leo Lapini ideedest. Kuid ta
nägi nukrusega, et masinaid on juba liiga palju ja nad söövad varsti
ennast ära. Tal oli masinatest isegi teatud määral kahju, sest ehkki
looduse rüpes kasvanud, oli ta teadlik elu alanud masinatega. Ta
mängis lapsena masinalaenusjaama juhatajat, kelle käsutuses olid
põllumeestele mõeldud traktorid. Eero oli koostanud käskkirju ja kvar-
taliaruandeid, nagu ta nägi raamatupidajast ema ees tegemas. Ta oli
välja andnud sõidulehti ja bensiinitalonge. Ta oli noomitusega karis-
tanud lohakat naabritüdrukut ja vallandanud ülejõe-poisi koos kohtu
alla andmisega ja kogu vara konfiskeerimisega. Ta nimetas ennast
direktoriks. Sel ajal meeldisid talle hirmsasti blanketid. Siledad, sir-
gete joontega, ilusasti pakis. Oli natuke häbi neile tindipliiaatsiga kir-
jutada. Kui kas või üks täht läks valesti, tuli kohe uus blankett võtta,
parandused haavasid ilumeelt. Blankettidel oli mitu allkirjakohta.
Esimesele kohale kirjutas Eero enda nime, teised müstifitseeris. Ta ei
teadnud, kes ta lähimad alluvad on. Alles pärast neid järgnesid reaalsed
lapsed, mängukaaslased. Selliseid dokumente ja tsirkulaare kirju-
tas Eero toas, kus kapi otsas seisis mõisast sissevehitud pronksader
kahe pronkshärjaga ja kus alumises riiulis teiste taga oli Kraft-Ebingi
lastele keelatud raamat seksuaalpatoloogiast. Kui Eero kunagi vastas
kirjanduslikule ankeedile, püüdis ta oma luuletajakalduvusi põhjen-
dada just noorpõlve arhailise bürokraatialembosega (vanad suitsusau-
nad, blanketid, viljasalved, pitsatid, harkadrad, kantseleiraamatud),
kuid seda seletust peeti ekstravagantseks ning keegi ei uskunud, et
selles ongi kogu tõde Eerost.

Järgnesid kummalised päevad. Ootamatult saabus Mustamäele
külaline Tulemaalt. Kuidas ta Mustamäele sattus, on öieti raske sele-
tada. Ta elas arvatavasti poliitilises pagenduses, oli kellegi tuttav.
Ta oli kõhn, pärani silmadega mustaverd mees, väga viisakas, tänas
iga asja eest, vabandas igal võimalikul juhul. Ühel õhtul istusid nad
kellegi korteris, hulgakesi koos, oli vastuvõtt tulemaalase auks. Tule-
maalane ei joonud palju, maitstes klaasi äärest veini. Kohalikud olid
juba enne trimbanud, nii pudel viina nina peale, aga eesti mees kan-
nab ju palju. Tulemaalase sõber, eesti psühholoog Moskvast, palus
sõpru, et need vene või inglise keeles räägiksid. Keegi ei viitsinud seda
teha, kiputi oma juttu ajama, et kes kellele ülekohtu teinud või mis
intriigi teoksil. Tulemaalane ise rääkis nimetatud keeli samuti halvasti,
tema häälamine oli veider ja temast ei saanud suurt aru. Aga ta oli
rõõmus, kui teda natukenegi kuulati. Liikus jutt, et ta kuulub *ona*
suguharru, mille liikmeid oli säilinud vaid mõnikümmend. Üks Eero
sõber, kes oli etnograafiahull, hakkas vaimustusest kargama. Ona,
ona! karjus ta ekstaatiliselt. Guanakod, maskid, kuuvarjutuste nõidu-
mine, initsiatsioonid, matused! Ta jutustas, et *ona*'del pole üldse maju,
et nad ehitavad ainult tuulevarje, et *ona*'d kasutavad naisi veohobus-
tena ja et nad ei karda külma. Pärast jutuaajamist selgus, et külaline
pole siiski *ona*, vaid ta nimetab ennast lihtsalt tulemaalaseks, et ta oli
õppimas ehitust, kui kodumaal toimus riigipööre, ja nüüd ta ei tea,

MATI UNT

millal saab sinna tagasi pöörduda. Kas teis pole üldse *ona* verd? uuris Eero sõber. Tulemaalane kehtis õlgu ja arvas, et kindlasti on, aga ei tea, kui palju. Ta oli väga vaikne mees, enamasti naeratas kohmetult. Püüti tema vastu olla delikaatne. Teati, et tema kodumaal on võimul diktaator, et seal valitseb terror. Küsiti, kas tema vanemaid, sugulasi või teisi tuttavaid on juba tabanud mõrvari kuul või salaagendi nuga. Kõik püüdsid võõrale emigrandile mõista anda, et ta viibib sõprade seas. Tulemaalane vastas naeratades, et vend on vangis, aga rohkem ta temast ei tea. Ja veel ütles, et ta ei tahaks üldse rääkida oma kodumaast. Ei diktatuurist ega ka guanakodest. Teda mõisteti, saadi aru, et tulemaalase hing on traumeeritud, et ta ei taha niiviisi mõttetult aega surnuks lüüa põhjapoolkeral, kui lõunapoolkeral oodatakse temalt tegusid. Selgus, et ta oskab laulda. Laulda talle meeldis. Ta laulis kähiseval häälel öövaikuses, talle tundmatu satelliitlinna kohal. Eero sõber uuris, kas need on *ona* laulud. Võõras ütles, et vaevalt; et need on mitmete rahvaste laulud. *Ayau haylli! Ayau haylli!* laulis ta. Eero kujutas Tulemaad ette väga ebamääraselt. Ta teadis, et seal puhub kõva tuul. Ja alati inimesed külmetavad koltunud lehtede hunniku all. Ja neid on kokku vähe järele jäänud. Ja nad ei tarvita soola. Kõik see kangastus ta ette. Ta nägi, kuidas koerad lagedal väljal guanakot taga ajavad. Aga ta ei saanud ühestki laulusõnast aru, oli see siis jagaani, ketšua või hispaania keel? *Ayau haylli!* Mida tahtis tulemaalane neile öelda? Vist väga palju. Ta laulis lõputult. Kõik olid algul rõõmuga kuulanud. Ent aeg läks. Kell oli juba kolm, aga tulemaalane laulis ikka, ehkki keegi sõnadest aru ei saanud ja viisid hakkasid korduma. Juba vahetati pilke, muiati mõnegi ägamise peale, mis tuli võõra mehe suust. Ent keegi ei julgenud püsti tõusta, esimesena lahkuda. Kardeti solvata meest, kes on kogemata eksinud põhjapoolkerale ja kelle kodumaal valitseb poliitiline terror. Üks tüdruk isegi tukastas. *Ayau haylli!* Eero tõusis, et liikmeid sirutada, ja jalutas pikka-mööda, hästi delikaatselt akna alla. Ta ehmus. Ja kui järjekordne laul lõppes, hüüdis ta teisi. Kõik tulid akna alla, ka tulemaalane. Mustamäe oli kadunud. Kogu maailm oli vahepeal kadunud. Neile avanes hall eimiski. Alles natukese aja pärast said nad aru, et linnale oli tulemaalase laulu ajal laskunud erakordselt tihe udu. Polnud näha ühtki tuld, ühtki maja, ühtki kontuuri, ühtki detaili. Vaatepilt oli ühtlane, see polnudki pilt, vaid raamitud tühjus. Siis hakati laiali minema. All tänaval võttis neid vastu keldri õhk. Käed said kohe märjaks, ripsmeilt tilkus vett. Eero astus paar sammu kõrvale ja kaotas sõbrad silmist. Kuulis nende hääli kord paremalt, kord vasemalt, kuid miskipärast ei julgenud hüüda, otsekui kartes, et see udu varjab veel ka palju võõraid. Ta loobus. Ta läks üksi. Hädavaevu jõudis ta taksopeatusesse. Seal seisis üks mees, kelle nägu ta ei seletanud, aga võib-olla mehel ei olnudki nägu. Seal lamas ka üks mees, ja selle nägu ei seletanud Eero samuti, ja võib-olla see polnudki mees, vaid ümberkukkunud telefonipost. Mõlemad olid liikumatud ja täiesti vaiksed. Isegi nende hingamist polnud kuulda. Nad olid lähedal, aga võib-olla summutas pehme udu kõik hääled. Nad olid liigikaaslased ja Eero tundis kergelt kõhedust, aga ta lohutas end mõttega, et ka tema tekitab mees-tes kergelt kõhedust, sest ka tema seisis liikumatult ja arvatavasti pol-

nud ka tema hingamist kuulda. Eero ootas kaua. Taksot ei tulnud. Aeg-ajalt kostis midagi udust, midagi nagu liikus, aga see võis olla meelepete. Oli lootusetu selgust saada. Nad olid füüsiliselt lähedal, need teised, aga kes või mis nad olid? Eero ei talunud enam seda ebamäärasust ja hakkas jala koju minema. Ta ei teadnud, kuidas orienteerus. Või läks niisama ja tee ise juhtis teda, nagu katuseservad ja karniisid juhivad kuutõbiseid või nagu magnetväljad juhivad rändlinde? Ta sammud kajasid seintelt vastu. Kaja järgi sai ta aru, kui ees oli mõni suurem hoone. Ta kõndis masinlikult, üles vaatamata, tee peale kindel olles. Mitte keegi ei tulnud talle vastu. Ta oli käinud kolm kilomeetrit, kui tänavavalgus süttis. Udu hakkas seestpoolt helendama, vesi okstel ja postidel sai nähtavaks. Pimedas oli aeg läinud kiiremini. Nüüd oli ümbrus tuttav. Eero lisas sammud. Poole viie ajal oli ta kodus. Vaevalt ta taksoga kiiremini oleks jõudnud. Kui pole enam inimesi, pole ka taksosid ootamas. Lõuna-Eestis oli Eero kord seisnud viis tundi taksojärjekorras, seni kuni valgeks läks.

Lõuna-Eestist veel nii palju, et seal oli väga suur ja väga kõrge taevas. Ja kuni viimaste põua-aastateni olid selles taevas olnud väga suured pilved. Öhtuti muutis loojanguvalgus need pilved imelikeks. Nad olid lapse arust nagu kauged maailmad, nagu kustunud kõrgvulkanid, nagu magnetsaared Laputa riigi kohal, mida Swift on kirjeldanud.

2

August Kask oli küll poissmees, kuid ometi oli tal naiste vastu mingi teaduslik huvi. Ta leidis, et kui naised on kord olemas, siis ei saa öelda, et neid ei ole olemas. Ta ainult ei tahtnud end siduda ei naiste ega ka naistest tulenevate lastega. Kuidas sai naisi uurida ohutult? Oli see üldse võimalik, sest naised on ju kleepuvad nagu kärbspaber? Naist võiks vaadelda puuris, või silmitseda läbi klaasi. August Kask tegigi nii. Ta oli ostnud suure pikksilma ja sellega uuris öösiti vastasmaja aknaid. Kohe algul tabas teda suur pettumus. Ta oli arvanud, et inimesed teevad öösiti midagi kohutavat. Ta oli mõelnud, et tema öiste tähelepanekute õudus saab olema mitu korda suurem tema päevaste tähelepanekute õudusest. Ta oli kartnud või lootnud näha egiptuse öid, pornograafilisi stseene, mõrvu, vägistamisi, vähemalt tantsupidusid, sünnipäevi või siis tagasihoidlikke perekondlikke armustseene. Kuid oma pikksilma taga tabas teda pettumus. Päeval nii rikkad kurjast potentsiaalid, näiliselt valmis veretöödeks ja verepilastuseks, olid inimesed nüüd taltunud. Maikades mehed suitsetasid köögilaudade ääres ja jälgisid uniselt naiste lõputuid öhtuseid majapidamistöid. Kui palju ja kui igavalt töötasid öhtuti naised, ja kui igav võis suitsetavatel meestel olla seda vaadates! Küll pesid nad nõusid ja küll tegid nad seda kaua! Küll käisid nad ühest toast teise ja avasid ning sulgesid kappe! Küll kandsid nad esemeid koridori ja töid tagasi! Küll nad valisid, küll probleemitsesid ja küll triikisid! Uimased mehed

ütlesid aeg-ajalt midagi. Aga kui ebahuvitav oli ilmselt nende jutt, kui loiid naiste vastused! Päevane töö oli maha murdnud nii meeste kui ka naiste vaimu. Lapsed ei läinud magama ja jonnisid vannitubade ustel. Vanad tädid irvitasid hambutult diivaninurkades. Kus olid siis orgiad? küsis August Kask. Võib-olla just neis pimedates akendes, paksude kardinatega? Ehk tehti seal seda, mida Taani brošüürikes-tes tehakse? August Kask jälestas neid brošüüre. Ikka oldi kolme- või neljakesi, enamasti oli mõni koer või kits ka mängus. Küll pidi inimestel aega olema, et niiviisi jämeleda! Ometi seda tehti, ja kui tehti Taanis, küllap tehti ka siin. Aga kus? Pimedad aknad jäid tummaks. August Kase uurijamentaliteet oli puudutatud. Tõsi, vahel nägi ta tubasid, kust madrused aeg-ajalt tulid rõdule suitsetama. Nad ikka vist olid madrused, sest neil olid triibulised särgid seljas. Tulevad suitsetama, ennast toibutama, värsket õhku hingama, vahet pidama, mõtles August Kask. Ta kaemus nägi tuppajäänud naise, keerukaid sekstelliguid, pahelisi abimasinaid. Aga madrused hõõrusid koni vastu rõduäärt puruks ja kadusid jälle tuppa. Nad ei avanud eesriiet, nad ei tutvustanud August Kasele moodsa linnakultuuri jäledusi. Ja muud õieti ei juhtunudki. Ülejäänud oli kõik sama mis päeval: kõhutavad mehed, kombineedes vanaeid. Tõsi, vahel kuulis August Kask teiste käest asjadest, mis talle endale kahe silma vahele olid jäänud. Vastasmaja kuuenda korruse aknast oli üks mees välja hüpanud. Aga ta tegi seda päeval, kui August Kask oli tööl. Kunagi olla keegi kuskil ennast kappi üles poonud. Jälle ei näinud August Kask seda. Ja millal nad siis sündisid või surid? Ühtegi imikut ega ühtegi surnut polnud August Kask seni näinud.

Kuualgetel öödel pikksilmaga uurides hoidis August Kask end kardina varju. Ta kustutas oma toas tule. Ta ei pistnud pikksilma otsa kunagi aknast välja. Ta kartis, et vastasmajas on mõni teine tema-sugune mees ja see näeb teda ja tema uuringuid. Ta polnud küll kunagi oma vastast märganud. Aga ka see võis end kardina varju hoida, toas tule kustutada ja pikksilma otsa aknast mitte välja pista. Tegelikult oli siis asi korras: kumbki uurija ei näinud teist, ehk ainult aimas teise olemasolu.

Vahel jättis August Kask vaatamise ja hakkas kuulama. Tal polnud suunatavat mikrofoni. Ta oli kuulnud, et see on jube kallis ja et erasik seda niikuinii osta ei saa. See vihastas August Kask. Miks siis pikksilmasid müüdi, kaubamajas, kahekümne viie rubla eest? Miks ühiskond lubas lihtliikmele silmarõõmu, aga kõrvarõõmu keelas? Mõne bürokraadi väljamõeldis, mõtles August Kask, tingitud huvipuudusest üksikisiku vastu. Ilma abimasinateta oli raske kuulata. Põrand ei kostnud üldse läbi. Keegi rääkis, aga ei saanud aru, mida. Seinad olid paremad. Kuid midagi huvitavat August Kask ikkagi ei kuulnud. Ta proovis kaussi vastu seina panna, nagu ühes filmis oli näinud, kuid leidis, et filmimehed olid teda (muidugi ettekavatsetult) petnud, valejälgedele juhtinud. Ja kui August Kask tagasi mõtles, leidis ta, et kõrvade kaudu polnud ta ümbritseva elu kohta küll mingit arvestatavat informatsiooni saanud. Kadedusega mõtles ta Ameerikale, kus iga koolipoiss pidi oma lõbuks salateenistuste saladusi ja presidendi pidusööke pealt kuulama. August Kask oli põrandal lamades kuulnud

aastate jooksul ainult paari kõvemini öeldud lauset, nagu: ah, jäta see jutt; mina nii küll ei arva; noh, head aega siis.

Kuuvalgel ööl märkas August Kask vastasmaja aknal musta siluetti. See seisis justkui täiesti tühja toa foonil (tapeet oli kollane, mäletas August Kask, aga ühtki eset toas ei paistnud, oli nagu remont või mõni muu tühjus). Siluett ei liigutanud üldse ja esialgu mõtles August Kask, et see on akna ette asetatud rätsepamannekeen, või ehk koguni poodu (poonu). Kaua vaatas August Kask vastu akent liibunud siluetti. Lõpuks tegi siluett siiski ühe väikese, vaevumärgatava käeliigutuse. Naine (jah, naine) oli elus. Siis seisis ta jälle edasi, kohatult, eesmärgita, liiga hilja öösel. August Kask oli oma pimedas toas. Teda ei nähtud, aga tema nägi küll. Ta vahtis naisega kaua aega tõtt. Ta ei näinud isegi tema nägu. Mitte midagi, ainult siluetti. Mis temaga teha, mõtles August Kask, midagi tuleks ju teha, kui ta kord nii seisab? Ta võiks ju siia tulla, mõtles August Kask, vähemalt võiks proovida, kas ta tuleb, sest tegelikult ta ei tule niikuinii ja parem on, kui ta ei tule, ja August Kask ei tahtnud mingil juhul, et ta tuleb. Ja ta hakkas naist mõttes kutsuma. Ta vahtis kardina tagant üksisilmi naist helekollases ruudus ja rääkis omaette, sosinal: ma näen sind küll, sa oled seal nüüd tükk aega seisnud, sa saad aru, et ma sind vaatan ja kutsun, kindlasti saad aru, noh, praegu saad kindlasti aru, et ma sind kutsun, saad ju, ja ma tahan ainult seda, et sa nüüd sealt akna alt ära tuleksid, riidesse paneksid, õue lähöksid, üle hoovi tuleksid, minu välisuksest siseneksid, trepist üles tuleksid ja minu ukse taga helistaksid; sa ise ei pea mõtlema, mispärast sa seda teed, lihtsalt sul tuleb niisugune tahtmine, õige mul asi, kas ei või siis tahtmist tulla; hea küll, seda kõike oli korraga liiga palju, kõigepealt mine akna alt ära ja pane ennast riidesse, seda sa teeksid niikuinii, sa ju saad aru, et mina, August Kask, seda tahan, mina, August Kask, mina ja ei keegi muu, mitte mõni harilik inimene, vaid August Kask, saad sa aru; sa oled jube jonnakas, selle eest sa mul veel maksad, kui aeg tuleb, kuuled, ära ole nüüd nii jonnakas ja ära tee endale ise halba, ole ometi julgem ja anna vähemalt märku, et sa minu kutsumisest aru said, liiguta vasakut kätt, süga vasaku käega nina, see on ju nii väike asi, ma nõuan, hakka vasaku käega nina sügama, ma loen: seitse, kuus, viis, taha kätt tõsta, neli, kolm, kaks, nüüd, üks, nüüd!

Naine ei liigutanud ennast. August Kask vajus hingeldades akna alla põrandavaibale. Ta otsaesine oli higine, selga põletas radiaator. Ta oli omadega täitsa läbi. Ta võttis argise rüü ült. Ta kujutles seejuures, kuidas võõras naine oleks siiski tulnud. Ta nägi seda väga täpselt, ja mõtles, mis ta kõik oleks teinud. Ta oleks teda küünistanud. Ta oleks naise niisama tagasi saatnud. Ta oigas kättemaksust. Rahuldatusena tõusis ta siis taas reaalsusse. Ta oli kurb nagu iga loom. Ta jahtuvale ihule valgus aknast külma udu. Homme aga ootas taas töö, taas tuli haarata käärid ja kamm. Elurattast on kõik mehed püüdnud ajutiselt välja hüpata, aga tuleb hüpata päriselt: siis õnnestub, muidu mitte.

Saksa okupatsiooni ajal oli August Kask olnud maal. Kui sakslased hakkasid ära minema, läks ta hoopis metsa, et teda ei mobiliseeritaks Saksa armeesse. Ta jõudis sakslaste lahkumise õnnelikult ära oodata.

Kui ta metsast välja tuli, olid Nõukogude väed juba sees. Õnnetuseks kandis ta metsast tulles vanu saksa kalifeesid. Ta võeti kinni. Ohvitser arvas, et ta on sakslane või vähemalt saksa spioon. August Kask ei suutnud midagi tõestada, seda enam, et tal ei olnud dokumente ja ta oskas halvasti vene keelt, ohvitser aga ei saanud eesti keelest sõnagi aru. Pärast asjatut ülekuulamist käskis ohvitser August Kase sauna kinni panna. August Kask arvas, et hommikul lastakse ta kui saksa spioon maha. Oli soe hilissuve öö. Tartu vabastamine oli päevade küsimus. Öökull huikas metsas, kuid ta polnud enam muuga võrreldes õudne. August Kase aju ei töötanud. Ta vähkres laval ja oigas. Selle ööga kaotas ta juuksed. Need ei langenud kohe korraga välja, kuid tegid seda järjest ja järjekindlalt. Nüüd oli August Kask kolmkümmend aastat olnud juusteta. Kui püssimees tookord hommikul sisse astus, hakkas August Kask nutma. Ometi tuldi teda hoopis vabastama, sest tema isik oli miskipärast kindlaks tehtud. Ta tahtis kodukohta tagasi minna, kuid pääs sinna oli esialgu suletud. Ta nõudis tõendit, et on puhas poiss, kuid ohvitser laskis tõlkida, et niisugust tõendit ei saa kellelegi anda. August Kask ei jätnud ja mangus niikaua, kui sai mitteametliku tõendi. Üks mees võttis püksitaskust templi ja lõi ka selle alla. August Kask avastas alles mõne kilomeetri kaugusel, et templile oli kirjutatud: Veriora pulliühisus. Mees ei olnudki teda tõsiselt võtnud, oli alla löönud kuskilt taskupistetud väärtusetu templi. Pooleldi kiilaspäisena, kehtetu paber taskus — nii jätkas ta koduteed. Miski oli jäädavalt tema ja teiste inimeste vahele tekkinud.

3

Laura valas endale klaasi šerrit, näkitsetes šokolaadikompekke peale ja hakkas vaatama inglise telefilmil järge.

Eelmine osa oli lõppenud sellega, et vana Cunningham tuli külla oma tütrele Plurabelle'ile, kuid tõmbus tagasi, kui nägi aknal lilled vahel Jimi sasipäiset, vulgaarset nägu. Resigneerunult oli ta autoga minema kihutanud.

Cunningham läks blondi Barbara juurde tagasi, kuid sai seal kuulda, et Barbara on otsustanud abielluda Müncheneri noore töösturi Ruprechtiga. Miks just Ruprechtiga, küsis Cunningham valuliselt. Kas see pole ükskõik, vastas Barbara end peegli ees kammides, sina ju minuga niikuinii ei abiellu. Ma ehk abielluksin, puterdas Cunningham mitte eriti veendunult, kuid Barbara ainult naeris. Mul pole mingit oidipaalset kompleksi, vaidles Cunningham edasi. Kust sa praegu tuled, küsis Barbara teravalt, sa ju käisid Plurabelle'i juures. Jah, ma tahtsin minna ja temaga tõsiselt rääkida, aga ma ei saanud sisse, seletas Cunningham, mille peale Barbara kohe küsis, et küllap sellepärast siis ei saanud sisse, et seal oli Jim, kelle peale Cunningham on armukade. Cunninghamsi tundlik nägu tõmbles, ta lahkus Barbara juurest, hüüdes: käi Münchenisse, Ruprecht ootab. Ta ei läinud ka koju, sõitis Iirimaale ja veetis mõne aja maaüksinduses.

Barbara sõitis Münchenisse ja hakkas tegema ettevalmistusi pulmadeks. Ruprecht oli blond nagu temagi. Ta isa juhtis mingit tööstust (*Farbenindustrie?*). Barbara ja Ruprecht olid kohtunud Cambridge'i diskoteegis. Nad kumbki polnud küll üliõpilased, kuid ülikooli külastamine oli tol suvel moes olnud. Aaria kombe kohaselt oli Ruprecht juba samal õhtul palunud Barbara kätt, kuid Barbara oli algul tõrkunud, sest armastas Cunninghami. Ometi andus ta Ruprechtile, jäädes ise seesiselt külmaks. Nüüd, Cunninghami armetust nähes, andis Barbara Ruprechtile tunnete järel. Ruprechtile vanemad olid hästisöönud, hea kasvatusena finantsaristokraadid. Barbara talus vapralt nende riskisust. Vana tööstur pakkus talle lõpuks klaasi šampust ja ütles, et ka tema olla eelistanud inglise naise, mille peale Ruprechtile ema üles tunnistas, et ta on Inglismaal kasvanud — ehkki temas voolab saksa veri. Küllap voolab ka teis saksa veri, naljatas ta, olete nii hurmav. Oh, hoopis prantsuse, ütles Barbara, kuid seda ei usutud. Pulmad määrati järgmisele kuule, pulmameis pidi toimuma Türgisse.

Jim, keda valdas ebamäärane protestitunne ühiskonna vastu, muutus Plurabelle'i vastu hoopis jõhkraks ja hoolimatuks. Mitu korda sõimas ta oma rasedat naist jämedalt. Kuid ta barbaarsed hood läksid ruttu üle, pea põlvitas ta jälle Plurabelle'i jalge ees ja sosistas oma lumpenlikult lihtsaid armusõnu. Jim oli ilmselt hüsteerik. Tema labasused tõukasid eemale, tema kirehood olid aga kuumad ja sugestiivsed. Nende abielu vormistati Cunninghami jälestuseks täiesti salaja, ilma vähimagi välise särata ja iluta. Nüüd, kus Jimist polnud enam pääsu, hakkas Anna noorpaari eest tasapisi hoolitsema, toetas neid moraalselt ja rahaliselt. Cunningham aga varjas ennast ikka maaüksinduses.

Ühel päeval tekkis Plurabelle'i ja Jimi vahel jälle terav konflikt ja Plurabelle heitis Jimile ette, et nonkonformne Jim elab tema ja ta ema rahadest. Jim lõi Plurabelle'i, too kukkus ja suri enneage se sünnituse kätte. Jim elas toimunud kohutavalt raskesti läbi, peksis pead vastu seina ja nuttis. Kuid Plurabelle'i see talle tagasi ei toonud. Laps oli siiski elujõuline. Talle pandi nimeks Annabelle ja Anna hakkas teda praktiliselt kasvatama. Jim jõi sel ajal odavates baarides ja pihtis sõpradele, kuidas ta on tapnud Plurabelle'i. Maapärgendusest ilmus välja ka vana Cunningham, kes jalapealt armus väikesesse Annabelle'isse. Ta vaatas last heldinult, hoidis ta väikesi käsi ja sosistas: täpisealt nagu Plurabelle. Anna ja Cunningham leppisid väliselt — neid ühendas lapselapse kasvatamine. Cunningham külastas tihti Annat ja Annabelle'i. Ta toetas neid ka materiaalselt. Vahel jäi ta ära minnes uksesse seisma, tahtis nagu veel midagi öelda, kuid ei öelnud, ja lahkus nukralt.

Täielikuks üllatuseks oli Jimi lähenemine Annale, kui arvesse võtta nende vanusevahet. Veel suuremaks üllatuseks oli, et Anna, küps naine, poisikesele järel andis. Neid oli ühendanud mingi ühine emotsionaalsus, ühine hellus väikese Annabelle'i voodi ääres seistes, Anna teatud sarnasus Plurabelle'iga, kelle mälestusest Jim ei saanud lahkuda. Anna ja Jimi armastus oli keeruline ja veidi kramplik. Anna ei

suutnud päris vaba olla, tema sisseharjunud konservatiivsus takistas teda. Ta kartis noort meest, kartis avalikku arvamust, kartis oma südametunnistust. Neid häiris ka Annabelle'i järele hull Cunningham, kes ilmus last imetlema aegadel, kui ta polnud ette teatanud. Jim vihkas endiselt Cunninghami ja Cunningham vastas samaga. Cunninghami vaenu oli suurendanud Plurabelle'i tapmine Jimi poolt. Kogu oma armastuse andis üksildane tundeerk mees väikesele Annabelle'ile.

Siin lõppes seeria, Laura limpsis ära šerritilga, sulges pudeli, viis selle kappi, loputas klaasi, vaatas alla vihmast läikivale asfaldile ja kustutas köögis tule.

Udu seisis väljas. Sügis oli märg. Laura mässis ennast õhukese teki sisse ja mõtles päevale tagasi.

Ta oli läinud sõbranna juurde äärelinna. Ilusa sooja sügispäikese käes, esimeste kollaste lehtede seas oli peatunud tema kõrval must auto. Laura oli pööranud pead ja näinud võõrast meest, kes autoukse tema ees lahti löi. Tulge, ütles mees madalal, usaldustärataval häälel, ma viin teid edasi. Laura vaatas ta külmadesse hallidesse silmadesse. Mootor podises vaikselt, mees ootas. Teadmata miks istus Laura ta kõrvale. Mees tõmbas ukse kinni. Sõna lausumata sõitis ta linnast välja, sinna, kus olid selged sügisvaated silmapiirile. Laura teadis, et ta polnud vaadanud auto numbrit. Nüüd olid nad küpsete viljapõldude vahel, mille kohal lendas musti linde, nagu ühel van Goghi surmaeelsetest maalidest. Polnud näha ühtegi inimest, ühtegi traktorit, ühtegi kombaini. Ärge imestage minu käitumise üle, ütles mees, ma olen teid nimelt juba pikemat aega jälginud ja te meeldite mulle. Te olete kurb ja üksik. Te olete peen. Kui ta seda rääkis, tuli ta suust piparmündi lõhna. Ta lülitas süüte välja ning ütles: saage minu naiseks. Miks, küsis Laura. Minu majas puudub haldjas, naeratas mees. Tuul vingus läbi auto. Mehe käed pigistasid kramplikult rooli. Kell tiksus nagu taksomeeter. Või põlgate minusuguseid, küsis mees. Misuguseid, küsis Laura vastu. Mees ei vastanud, naeratas veidi irooniliselt ja küsis: aga ehk tahate mind vähemalt suudelda? Ei, vastas Laura kuiva kurguga. Mehe käed pigistasid veel kõvemini rooli, ta sõrmenukid läksid valgeks. Laura hoidis hinge kinni. Siis lõtvus mees. Ta käivitas mootori. See on kõik, ütles ta mõistatuslikult, pani käigu sisse, pööras auto ringi ja sõitis sõna lausumata linna tagasi. Ainus, mis ta linnas küsis, oli: kus te elate? Laura vaikis. Mees naeratas mõistvalt ja peatas auto poe ees. Laura avas ukse. Mees ei liigutunud ennast. Ta naeratas edasi. Laura läks välja, sulges enda järel ukse. Ta ei julgenud tagasi vaadata ja läks poodi, ostis limonaadi ja leiba. Kui ta poest jälle välja tuli, oli auto kadunud.

Sel õhtul oli Laura imelikult ärevil. Ta seisis kaua liikumatult aknal. Ööd olid juba päris pimedad. Vahel töötas tänavavalgustus, vahel mitte. Lampide all liikus tasa tume lehestik. Lühikesed haugatused inimkeeles, kaugelt. Paar akent valgustatud, teised kõik pimedad. Või oli mõnes nõrk tuli? Või oli see teiste akende helk? Mis nad seal tegid? Ja kuidas nad välja nägid? Üks siluett kaugel aknal, aga liiga kaugel, et eristada detaile. Kollased autod, ümberringi esimesi kollaseid lehti. Udu tõusis või langes? — kuidas seda linnades nimeta-

takse? Udu langes aasadele, jõelt tõusis udu — jah, see on tuttav sellest hoolimata, et seda ammu enam pole oma ihusilmaga näinud. Ent tänavatelt tõusis udu? — midagi on selles lauses vale. Kuid udu tihenes! Seda Laura nägi. Pühakusärad lampide ümber, niisked seinad, kastepiisad vastutulijate kulmul. Laura võpatas ja sulges akna. Tantalos püüdis vett, mis pages ta eest, Ixioni rattad käisid ringi, kotkad sõid maksa, danaiidid kandsid vett aukudega vaati, Sisypchos vee-retas kivi.

Laura mõtles enne uinumist, kas ta poleks pidanud võõraga abi-elluma. Kuid võõra nägu oli olnud julm, lõhn liiga hea, sõrmed liiga luised, hääli liiga sügav. Kas saab selline olla mu lapsele heaks isaks? mõtles Laura. Midagi liiga täiuslikku oli olnud selles mehes. See ei aita kodustel töödel, ei tee nalja, ei võta last kukile, ei käi poes. See on kõrge koha peal. Selliseid ei tohi tõsiselt võtta. Teiselt poolt kindlustaks selline mees lapsele kauni ja majanduslikult laitmatu kodu, mõtles Laura edasi, ta oleks toeks ja kindluseks. Ja ta on küllalt noor, ei sure enne ära, kui poiss on suur. Ja võib-olla ta polegi paha loomuga, ainult mängis üle, et mulle meeldida? Laura ei teadnud, et mees oli Tallinnas läbisõidul ja et nad ei kohtu enam kunagi.

4

Maailm ise sisaldab kohutavalt palju elusolendeid. Mõned neist eelistavad (või eelistasid) mingit mandrit või saart. Piisonid ja ondatrad Põhja-Ameerikat, sipelgakarud Lõuna-Ameerikat, kangurud Austraaliat, gorillad Aafrikat, ööbikud Euroopat. Kuid väga mitmekülgne on elusolendite kodune elulaad.

Viirused vajavad enamasti keskkonda, kus oleks elusrakke. Suur osa baktereid vajab hapnikku, väiksem osa ei vaja. Üks liik baktereid elab isegi penitsilliinis, aga see polegi küll nii suur ime. Amööb elab põhjamudas. Kambrilised elavad lubikodades. Kingloomad elavad heinaleotises. Paelussid elavad inimeste sooltes. Taimede juured on enamasti mullas või liivas või ka vees. Seened parasiteerivad tihti teistel organismidel. Kasepuravik elab kaskede all, lilla ebaheinik kuusikutes, soomustindik prahihunnikutel, külmaseen kändudel. Palm, kaktus, agaav ja aaloe elavad kõrbes, kummipuu ürgmetsas, tulp Hollandis. Järve- ja jõekarbid elavad oma karpides. Oherdkarbid elavad lubjakivis või puus. Austreid süüakse elusalt, mõnede juttude järgi ka hiirepoegi, neid enne kuumasse õlisse kastes. Tigu elab oma kojast. Jõevähk elab kivide all ja kaldaurgastes. Keldrikakandid elavad keldris. Meriroos ratsutab merivähi seljas. Rusklane ümbritseb rautsika pesa muldvallidega. Tuhatjalad elavad lehekõdu all. Mesilased elavad tarudes. Kimalased elavad maa-alustes pesades. Sipelgad elavad kuhikutaolistes pesades. Käguvaablase vastsed elavad kapsaliblika vastseis. Ninasarvikmardikad elavad puuprahihunnikuis. Kloaagikala elab meripura kõhus. Angerjad koevad Sargasso meres. Särg elab

magedas vees, hai soolases, kuid satub vahel ka magedasse vette. Valged toonekured teevad pesi nende jaoks ülesseatud vankrirattaile. Kanakull elab tihedas metsas kuuse otsas. Kodukana elab kanalas. Kägu ei ehitagi pesa, vaid jätab oma munad teiste lindude pesadesse. Jäähind elab jõekaldasse uuristatud urus. Lõoke elab põllul rohu sees. Suitsupääsuke elab räasta all. Ahjualune elab ahju all. Inglise elavad taevas. Kaldapääsukesed elavad kallastes ja liivajärsakute seintes. Tuuletallaja ja merikotkas elavad männi otsas. Kodukakk elab puuõones. Kuradid elavad põrgus. Kuldnokk elab inimese valmistatud pesakastis. Hateeria elab tormilinnu koopas. Hobused elavad tallis. Rebased ja mägrad elavad urgudes. Üks leopard oli roninud Kili- mandžaaro vulkaanile. Mutt elab pimedas maa-aluses labürindis, ja räägitakse, et kardab tuult. Hunt õonestab rebase- ja mägraurud suuremaks ja asub neisse. Rott elab inimelamutes ja laevades. Sead elavad seavabrikutes sulgudes ja kisendavad. Koerad elavad kuudis. Kassi elupaik on mõistatuslik. Inimesed elavad koobastes, hüttides, jurtades, hurtsikutes, taredes, telkides, enamasti aga majades.

Arhitekt Maurer teadis väga hästi, et linn, kus ta elab, on kahekümnenda sajandi leiutis. Juba sajandi algul oli hoogsalt hakatud uusi linnu leiutama. Inglismaa leiutas aedlinnad, Prantsusmaa kollektiivsed massielamud ja Ameerika leiutas pilvelõhkujad. Kuid Le Corbusier ja tema sõbrad ei olnud ikka veel rahul. Pilvelõhkujate vahel oli tema arvates liiga vähe ruumi, aedlinnad aga olid jälle liiga hõredad, seal raisati kasulikku pinda. Tore oleks nii, et on suured majad, aga nende vahel suured muruplatsid. Nii mahuks hektarile 400 inimest, aga mitte 50 nagu aedlinnas, ja ikkagi oleks päikest, loodust ja rõõmu. Le Corbusier arvas, et linnas, kus 50 meetri kõrgused majad asuvad üksteisest 150—200 meetri kaugusel, säilib inimlik mastaap. Ta nimetas maja elamise masinaks, sest armastas masinat üle kõige ja võttis teda vist tõsiselt. Linnal oli üldse neli funktsiooni. Seal pidi saama elada (*habiter*) hügieeniliselt, päikeseliselt ja mugavalt. Seal pidi saama töötada (*travailler*), kusjuures töökohad ei pidanud elukohast kaugel olema. Seal pidi saama puhata ehk oma keha ja vaimu kultiveerida (*cultiver l'esprit et le corps*), mistõttu majade vahele tuli rajada spordiväljakuid, plaaze ja liivakaste, kus tööst väsinud inimesed saaksid ennast lõbustada ja kus nende tööjõud järgmiseks päevaks taastuks. Ja nende kolme asja — elamise, töö ja puhkuse kõrval pidi muidugi saama liikuda (*circuler*). Maurer oli selle teooriaga täiesti nõus. Kuidas sai tal olla midagi nii õige asja vastu? Maurer oli samuti nõus, et uue linna loomine on vältimatu. Eelmise formatsiooni pahedest tuli vabaneda. Le Corbusier ja tema arvukad järglased kõikides maailma maades põhjendasid vana linna aegumist niiviisi: vanas linnas on kinised, pimedad ja sünged siseõued, mis ängistavad ja rõhuvad inimest. Seal on vähe puid, põõsaid, päikest ja tuult. Kitsastesse tänavatesse ei lange ju valgust. Majad on otse tänava ääres, tänaval aga sõidavad autod, käib igavene müra ja äri terve päev läbi, õhk on heitgaasidest tulvil. Osa kortereid, näiteks põhjapoolsed, jäävad alatiseks ilma päikeseta ja selle mõju tervisele on teada. Iga mõnekümne meetri järel on risttee, see pakub ohtralt võimalusi liiklusõnnetusteks ja vähendab samal ajal tänava läbilaskevõimet. Kes tahab poodi minna, peab üle

tänava käima, üle tänavade peavad käima ka koolilapsed ja lasteaialapsed. Parkimisplatse ei ole ja autod peavad seisma tänavate ääres. Uus linn pidi olema teistsugune. Teda pidid läbima transiitliikluse magistraalid, mida elamurajoonidest eraldasid haljasvööndid. Mikrorajooni sees pidi saama kõik asjad ära ajada ilma magistraali ületamata. Kaubandus- ja kultuurikeskuste juurde viisid väikesed kohalikud tänavad, kus autod sõitsid aeglaselt ja ohutult. Peale selle oli veel hoopis pisikesi tänavaid ainult jalakäijate jaoks. Majad paigutati nii, et iga korter sai päikesevalgust. Majade otsaküljed otsustati paigutada tänavate poole, et nii vähendada müra korterites. Ebameeldivad ja mõttetud piirdeaiad jäeti ära. Kadusid mustad ja pimedad tagaõued. Igast küljest tuli õhku ja päikest.

Makettidel oli linn korraka näha. Mehed said ülevaate linna geometriast. Le Corbusier ise oli öelnud, et geometria ja jumal istuvad ühel troonil. Halvad linnad aga surevad geometriapuudusesse, oli Le Corbusier väitnud. Nüüd olid arhitektid nagu jumalad. Nagu Gulliverid. Nad tõstsid väikesi majaplokke ühe käega ühest kohast teise. Nad juurisid kahe sõrmega puid maast ja istutasid mujale. Seda kõike tegid nad maketil. Makett oli uue linna projekteerimisel mõödapääsmatu, ta andis ülevaate tervikust.

Tõsi, selliseid jumalate jaoks tehtud linnu oli ajaloost varemgi teada. Antonio di Petro Averlino tegi XV sajandi II poolel ringikujulise linna, kus radiaalsed teed viisid tsentrisse ja radiaaltee ja ringtee ristumiskohtades olid väikesed väljakud. Campanella päikeselinnas oli 7 sfääri. Albrecht Dürer projekteeris 1522. aastal ruudukujulise linna, mille keskel oli suur väljak. 1593. aastal projekteeritud Palma Nuova Itaalias Alpide jalamil oli kuusnurkne. Prantsusmaal XVII sajandi teisest poolest pärinev Neuf-Brisachi linn meenutas risti. Kuid siin peab meeles pidama, et juba romaani ja gooti kirikud olid ehitatud jumalale vaatamiseks (lennukeid siis ju veel ei olnud). Nad olid ristikujulise põhiplaaniga. Seest, inimese tasandilt oli seda raske tunnetada. Kuid katedraalid olid jumala linnad.

Arhitektid olid oma ajast kõvasti ees, nagu kõik progressiivsed inimesed seda igal ajal on olnud ja nagu see peabki olema. Uute linnade ehitamine pörkas hämmastavatele ja täiesti ettenägematutele raskustele! Ja arhitektide vastas ei seisnud mitte niivõrd bürokraatia, mitte niivõrd loodus, kuivõrd elanikud ise oma konservatiivsuses. Näiteks viiekümnendate aastate algul ehitati USA-s, Saint-Louis üks tõeline uus linn. See kerkis endiste räpaste äärelinnade asemele. Parimad arhitektid konstrueerisid selle linna. Parimad sotsioloogid tegid psühhomeetrilisi uurimisi. Linn struktureeriti läbi mitte ainult arhitektuuriselt, vaid ka hingeliselt. Selles uues linnas pidi elama hakkama uus ühiskond. Siin oli kõigele mõeldud. Isegi inimeste tutvusringkondadele ja tülidele. Ent millega vastasid inimesed? Nad ei tahtnud elada uues, täiuslikus linnas. Nad reostasid ta ära. Lokkasid agressioon ja kuritegevus. Inimesed hakkasid linnast perekondade kaupa massiliselt põgenema. Lõpuks jäi uus linn peaaegu tühjaks. Vaid narkomaane ja hüljatud raukasid hulkus säravate imehoonete vahel. Ometi oli siia alguses mahtunud 12 000 inimest. Katse ühiskonda ja elutün-

gimusi USA-s muuta olevat lõppenud sellega, et seitsmekümnendate aastate keskel otsustas linnavalitsus tema kontrolli alt väljunud ja hüljatud imelinna õhku lasta. Nii vastasid inimesed oma heategijatele! Ja isegi omade hulgast ilmus reetureid! Seoses seitsmekümnendate aastate algul moodi läinud minevikuihalusega (noorsooliikumisele järgnev pohmelus!) läks moodi ka vanaaegne linn. Maurer märkas kurva üllatusega, et jälle kiputi koopasse tagasi (Lec on koopasse tagasimineku kohta teatavasti öelnud, et võiksime sinna ju minna, aga me ei mahu sinna enam ära). Taas ilmus päevavalgele sektantlik argus, hirm tehnika ja progressi ees. Nähtused, mis periooditi maailma haarasid. Alati on tagasi vaadatud, kui ees on põnevad ja riskantsed ajad. Püüti taas ignoreerida sellist objektiivsust nagu kaasaegne linn. Tehti nägu, et ei elata selles maailmas. Unustati ära lihtne ja loomulik tõsiasi, et tulevikus elavad kõik inimesed linnas, ja muidugi kaasaegses linnas. Maurer jälgis hämmastusega, kuidas uue põlvkonna arhitektid põlgasid päikeselinna, rääkisid väikekodanliku vaimustusega agulitest, urgastest, suvemajakestest, vanadest viljaladudest, mahakantud laevadest ja kõigest muust sellisest, mis paratamatult kuulus minevikku. Nad tahtsid tagasi aega, kus linn ei vastanud inimese füsioloogilistele ja bioloogilistele vajadustele, kus kollektiivi huvid olid allutatud üksikisiku huvidele. Kuid just Le Corbusier on öelnud: «Erahuvid tuleb kõikjal allutada kollektiivi huvidele. Siis avanevad igale indiviidile kõik võimalused rahuldada oma püüdlusi õnneliku perekonnakolde ja elukoha ilu poole.» Hea küll, mõtles Maurer. Mustamäe pakub ligi sajale tuhandele inimesele peavarju. Ta on avar ja selge. Temas pole liialdusi ja ebaloomulikkust (kui tore ajal, kus kitš läks jälle moodi, kus *camp*'iks nimetatud peen mäng intellektuaalidele löbu pakkus). Kaasautorina hindas ta Mustamäed kõrgemalt kui põhiautorid. Maurer mõtles: kas oleksime pidanud siis Mustamäe siniseks ja punaseks värvima, laadaputkasid täis toppima, majade vahel täikad avama, friivoolsust ja laamendamist teadlikult soosima? Niikuinii esineb puudusi. Uue aja mehed on vanameelsed, mõtles Maurer nukralt. Ja meie, vanad, peame uumeelsed olema! Noored on konservatiivsed, mõtles Maurer kurvalt, raugad kaitsevad progressi. Aga progressi eest tuleb ju maksta nagu iga asja eest. Seda teadis Maurer, kelle lapsepõlv langes kapitalismi perioodi. Ta mäletas ühe kuulsa arhitekti nukrust, kes vabastas Rio de Janeiro äärelinna räpastest faveladest ja rajas asemele kauni, avara, funktsionaalse satelliitlinna. Siin ei hakka enam kunagi kõlama kuumaverelised sambarütmid, oli kuulus arhitekt ohanud. Ei hakanudki. Aga arhitekt tegi valiku. Ta eelistas inimeste õnne sambale. Kas see valik on vale? küsis Maurer nõrduvalt. Kas oleks õigem eelistada sambat inimeste õnnele? Maha Mustamäe! Tantsime Stroomi ranna putkade vahel tuljakut! Nii mõtles Maureri arvates uus põlvkond arhitekte, kelle argumendid Mustamäe vastu langesid täiesti kokku väikekodanluse omadega (et näe, sõitsin taksoga, aga mitte ei leidnud maja üles, ja juht ka ei teadnud). Koer hammustab vahel seda, kes talle leiba annab. Uus koolkond seletas, et uues linnas puudub orientatsioon, et inimene ei tea, kust ta tuleb ja kuhu ta läheb. Et tal pole ülevaadet, kus ta üldse on. Et linnal puudub raamistik, distsipliin, mis olustiku realselt talutavaks ja tajutavaks teeb.

Nad olid muidugi sunnitud jaatama uute linnade looduslähedust, valgusküllasust ja puhast õhku. Kuid samas nad väitsid, et linnad olla kaotanud pinge ja korra, vaimu ja sisu. Nendes puuduvat individuaalne, intiimne mõõde (kaks sõna, mida Maureri arvates põhimõtteliselt ei tohtinud tulevikulinna kohta kasutada!). Linnad olla hõredad. Ja suured mõttetu lagendikud igavate majamürakate vahel polevat ei loodus, ei tänav, ei paik ega koht, ei tee ega väljak, seal ei saavat ei puhata ega kõndida, lamada ega hingata, ja ainus mõte, mida nad tõesti sisendavad, olla viinavõtmine.

Arhitekt Maurer teadis ju isegi, et Mustamäel pole sugugi kõik õnnestunud. Et kõik pole täiuslik. Kui seal kõndida, siis ei saa linnast korraga ülevaadet. Majad ja vahemaad on nii pikad, et linna struktuur jääb üksildase jalakäija vaatepunktist staatiliseks. Linn avaneb alles temast autoga läbi kihutades. Aga see on ju kõigi uute linnade omapära. Ja on see siis nii halb? Niikuinii sõidavad tulevikus kõik autoga. Vale oleks arutada ka seda, et kõige paremini näeb linna jumal, et ainult taevaisa tunnetab talle pühendatud linna struktuuri ja tänab loojaid, nii nagu ta tänas tema jaoks ehitatud Kölni katedraali vaadates. Taevas pole ju enam taevaisa, inimesed ise on taevasse jõudnud! Esteedid teesklesid, et nad pole kunagi lennukiga sõitnud. Nad väitsid peaaegu tõsise näoga, et eelistavad sakste hobutõldu, plaanvankreid ja puukütet veoautosid.

Maurer vihkas minevikuihalust. Ta eelistas vaadata ettepoole, sest oli mees. Ta oli valinud vaprust. Ta elas ise Mustamäel. Ta oli üks väheseid projekti kaasautoreid, kes seda iga päev tegi. Elu oli teised mehed teistesse linnaosadesse kandnud. Ja nüüd märkas Maurer vihaga, et need mehed, kes tema igapäevast elu ei jaganud, isegi põhi-autorid, hakkasid ise Mustamäes puudusi leidma, mõni kavalas, mõni otseses vormis. Maurer ei sallinud tuulelippe. Heroism väsis teda nagu iga inimest, aga ta ei rääkinud oma muredest mitte kellelegi, isegi mitte naisele, ammu mitte lapsele. Maurer tahtis endale ja teistele elujulgust anda, mitte seda ära võtta. Kord sündinud, oleme tugevad, mõtles Maurer. Elu ja jõud on sünonüümid. Mateeria ei talu lodevust. Öö, niiskus, pisarad, udu, soo, maod, lõhnaõlid, liaanid, šampoonid — Maurer ei armastanud niisugust kraami. Päikest eelistas ta Kuule.

5

Šveitsler Theo oli viimasel ajal tegelnud isikliku magnetismi arendamisega. Ta teadis, et magneetiline mees mõjub alati rahulikult, ei iial närviliselt. Magneetiline mees ei vaata teisele inimesele silma, mitte kummassegi silma, vaid otse ninajuurele, silmade vahele, ja vaatab nii, et tunned alles, kuidas ta pilk sinust läbi tungib. Kuid seejuures on magneetiline mees viisakas. Theo oli magneetilist pilku peegli ees harjutanud, tehes endale silmade vahele pastakaga punkti

MATI UNT

1288

ja siis seda peeglist silmitsenud, umbes veerand tundi järjest. Harjutused aitasid hästi: naistega sai enamasti jutule, alati mitte küll keppi, kuid heasoovlikkust esines peaaegu alati, eriti soodsatel päevadel. Theo oli nii harjunud ennast peeglist vaatama, et tundis end ebakindlalt ruumides, kus ei olnud peegleid, ta ju ei teadnud, milline siis välja näeb, kui ta peeglisse ei vaata. Mõnikord ta kartis, kas teda siis üldse olemas on, sest polnud ju tõendust tema olemasolu kohta. Seetõttu meeldisid Theole vannitoad, kupeed, riidehoiud, esikud, magamistoad, juuksuritöökojad, rätsepaateljeed, ja ka oma töö juures sai ta ennast pidevalt jälgida. Tänaval nägi ta ennast vaateakendelt. Vanalinnas, kus olid väikesed ja kõrgel asuvad aknad, tundis Theo ennast ebakindlalt. Theo oli teinud ka näögümnastikat. Ta naeratas põhjusega, tõstes suunurgad kõrvuni, ajas silmad ja suu pärani, või vastupidi, surus silmad kissi ja pitsitas suu punktiks. Ometi märkas ta enda juures süvenevaid puudusi ka siis, kui oli õnnestunud vahel vistrikud välja ravida. Ta märkas põsenukkide poore laienevat. Ta oli püüdnud poore autosugestiooni abil sulgeda, kuid seni edutult. Mõned asjad ei tulnud alati välja. Muidugi, eks see sõltus tihti ka tähtede seisust. Kord oli Uraani mõju olnud nii äkiline, et Theo kaotas kakssada viiskümmend rubla, suurim rahakaotus ta elus. Vahel tekitas Marss öudseltsul julmi mõtteid. Saturn oli naiste aspektis pidevalt hea. Igaks juhuks kandis Theo ka tinaraamis oonükssõrmust. Üks mees oli selle talle teinud. Väävlit, oopiumi, muskust ja mirri tal ei olnud ja ta ei osanud neid ka kuskilt muretseda. Oleg, kes luges ingliskeelseid raamatuid, väitis, et Saturni-mees peaks põletama musta kassi pulbristatud aju, kuid Theole need värgid ei meeldinud. Ta lootis muidu ka hakkama saada. Theole ei meeldinud idealistlikud spekulatsioonid ja maagia, mida Oleg kiitis. Theo oli materialist. Kõikidel nähtustel uskus ta olevat teadliku seletuse, füüsilise aluse. Seni pole teadus veel lõpuni arenenud, ei suuda kõike ammendavalt seletada, aga küll areneb ja küll suudab.

Öösel oli Viktor miilitsasse viidud. Nad olid Balti jaamast läbi tulnud. Viktor oli hakanud seal ühte tülitama. Theo oli teda keelanud, aga Viktor oli lärmanud veel rohkem ja võtnud mehel rinnust kinni. Samas oligi miilits kohal. Viktor ei saanud kohe aru, et see on miilits. Ta oli miilitsale ka püüdnud äiata. Muidugi viidi ta minema. Theo oli naistega igaks juhuks eemale hoidnud. Saginas leppisid miilitsad ainult Viktoriga, ei pannud tähele, et nad enne kambas olid. Viktor ise loll, hakkas Balti jaamas ärplema, seal kõik kohad miilitsaid täis. Viktor oli tegelikult primitiivne. Ei tea, kus ta töötab, mõtles Theo, võib-olla on mustatöeline. Nüüd jäi ta naistega üksi. Üks naistest oli valge, teine punakam, aga ei saanud aru, äkki on värvitud. Punaka vastu tundis Theo kohutavat armastust, aga ka valge ei jätnud ükskõikseks. Nad hakkasid jaamast ära minema. Üks, see valgete juustega, kutsus enda poole. Võib-olla olid õed, aga Theo ei hakanud küsima. Ta ostis tee pealt viina ja naised panid ka kumbki rubla. Minnes ajas Theo naistega juttu. Ta rääkis paarist unenäost, mida oli viimasel ajal näinud. Üks oli olnud selline, et on igavene suur ja pikk mererand, plaaž, ja riidetud, supelkostüümides inimesed päevitavad, kõik pikali, aga tegelikult jääb mulje, et nad magavad, sest kõigil on

silmad justkui kinni. Taevas aga lendab keegi. Teine oli olnud niisugune, et on lage väli ja mööda seda läheb tee. Ees on justkui mingisugune õnneaed. Sealt tuleb läbi minna, aga nii, et keegi ei näe. Theo oli pikali heitnud ja läbi õnneaia roomanud, ja mitte keegi ei olnud tähele pannud. Pärast oli ta olnud alasti ühes suuremajas ja ostnud sealt kaks väikest looma. Aga kõige rohkem näen ma unes mägesid, seletas Theo. Ükskord kukkusime kolmekesi raudpuuris kõrge mäe otsast alla, aga mina olin ainus, kes surma sai. Vahel olen näinud ka lambakarja mäe otsas, jätkas Theo, aga ükskord jalgratast mäe otsas, see seisis ise püsti, millelegi toetumata. Lobisedes hoidis ta mõlemal naisel käest kinni. Teine naine, valge, meenutas Viktorit, aga Theo arvas, et ega teda enne hommikut näe, küllap viidi kainestusmajja. Näete, mõned puud on juba peaaegu paljad, juhtis ta siis naiste tähelepanu muutustele looduses, äkki on nii palju lehti langenud ja ülejäänud lausa kollased. Ja udu tõuseb, lisas ta ohates, imelik paks udu, juba sisse hingates on tunda. Kõik kolm hingasid korruga sügisrõskust. Jah, jälle üks aasta möödab, ohkas punane naine. Siis näitas valge, et sellesamas majas ta elabki. Päris hotelli taga, polnudki kaugel.

Mindi tupp. Theo kiitis sisustust ja valas viina välja. Naised tegid plaadimuusikat ja Theo tantsis nendega. Tegi neli tantsu. Kui ta valgega tantsis, läks punapea kööki. Kui Theo ja valge suudlesid, tuli punane jälle sisse. Ta oli kuidagi imelik. Ütles, et loeb natuke. Võttis raamatu kätte ja istus nurka toolile. Theo ja valge olid teises nurgas diivanil. Valge kustutas vahepeal tule ära, aga punane ütles, et ta ei saa siis lugeda, ja pani tule jälle põlema. Punakas oli jube närviline. Oh, ärge minust hoolige, ütles ta võltsi lahkusega. Theo ei hoolinudki. Samal ajal rääkis ta oma mõtteid armastusest. Valge teda ei kuulanud, aga punakas küll, ja ütles isegi midagi vahele, algul kaunis pirtsakalt, pärast leebemalt. Näeb ära, et ma pole mõni harilik mees, mõtles Theo. Punane naine pani koguni raamatu kinni ja jäi Theod vaatama. Tule minu juurde, andis Theo mõista, mõtleme ehk midagi välja. Teeme midagi veel põnevamat, eks? küsis Theo. Punapea noogutas. Ta küsis kohe, et kas võib Theo käed ja jalad kinni siduda. Theo kõhkles hetke, aga lubas siis küll. Punapea tõigi kapist köie ja sidus Theo käed ja jalad kinni. Seejuures rääkis ta kaunis imelikku juttu, nimetas Theod oma väikeseks vangiks ja magusaks sunnitööliks. Homme lähed jälle tinakaevandustesse tööle, ütles ta siis haigutades. Valge oli Theo vastu igasuguse huvi kaotanud, jõi laua ääres omaette viina ja sirvis punase raamatut. Ära järke ära kaota, hüüdis punapea ja küsis, kas Theo teda veel armastab. Praegu mitte, vastas Theo, oota üks hetk. Punapea tõusis ja läks laua juurde, jättes Theo kinniseotult diivanile lamama. Theo tahtis suitsu, kuid ta ei saanud ennast liigutada. Andke suitsu, nõudis ta, või parem laske mind nüüd lahti. Lama, lama, ori, tähendas punapea loiult viinaklaasi tõstes. Theo aimas halba. Ta hakkas rabelema, kuid köied olid tugevad ja soonisid ihu. Äkki tapavad ära, mõtles ta õudusega, igasuguseid perversseid tüüpe on ju olemas. Või midagi hullemat? Valge mängiski juba lauanoaga. Theo karjus: laske mind lahti või ma kutsun miilitsa. Punapea naeris: kutsu, kutsu. Theo viskles niikaua, kuni kukkus diivanilt põrandale. Siis tuli valge noaga tema juurde. Theo pistis röökimä,

MATI UNT

kuid valge rahustas teda ja löikas nöörid läbi. Ajab veel majarahva üles, ütles valge ja istus Theo juurde vaibale. Nad allusid neid vallanud tundele. Punane oli vahepeal jälle hakanud raamatut lugema. Pärast küsis Theo, mis ta seal loeb. Flaubert'i «Tundekasvatust», vastas naine, täitsa hea raamat. Theo ei olnud seda lugenud. Siis tuli ootamatult Viktor, kes oli välja saanud. Hakkame nalja tegema? küsis ta rõõmsalt ja pani pudeli lauale. Theo aga ütles, et tema on tüdinud ja enam ei taha. Tal oli elund jälle veidi valulik. Peale selle oli neis naistes midagi kahtlast. Ja mingi ebamäärane tüdimus ja viha valdas Theod. Talle ei meeldinud taas see maailm, kuhu ta oli elama mõistetud. Jälle tundis ta ennast olevat loodud kõrgemate väärtuste jaoks. Ta soovis teistele head orgiat ja läks välja.

Väljas oli jube udu ja Theo ei saanud tükk aega taksot. Ta jõudis koju ühe ajal. Maksis taksoarve ära, hakkas trepist üles minema. Siis nägi ta musta niret, mis ülaltpoolt tuli, mööda astmeid alla. Midagi tuttavat oli selles nires, ehkki Theo ei osanud talle kohe nime anda. Aga ta süda hakkas kiiremini põksuma. Ta ruttas trepist üles. Verd oli alla jooksnud neljandalt korruselt. Seal lamas võõras joodik, kes oli kukkunud koridoriaknasse ja löiganud endal klaasikilluga veeni läbi. Ta oli liikumatu, kuid elas. Theo tormas esimese ukse juurde ja helistas. Üks mees vaatas välja. Mis te tahate? küsis ta ketistatud ukse vahelt. Tulge appi, seal on keegi suremas, ütles Theo. Mees lõi ukse kohe kinni. Theo tormas teise ukse juurde. Selle avas üks noorem mees, hommikumantlis. Theo palus teda appi tulla, kuna trepikojas on haavatu. Mees oli nõus. Jah, muidugi, ütles ta ja astus trepikotta. Kuid samas ta peatus. Ma ei saa, ütles ta näost valgeks minnes. Mida te ei saa? küsis Theo. Ma ei saa verd näha, vastas noormees kähinal, lausa anudes. Theo lõi käega. Jälk inimkond! Ma ei saa, kor-das noormees. No kurat, laske siis vähemalt helistada, röögatas Theo. Oh, palun, oli noormees ülivisakas. Ta avas ukse ja tõi telefoni Theo kätte. Theo kutsus kiirabi välja. Noormees püüdis ennast ikka veel vabandada, kuid Theo arvas irooniliselt, et igaihel on õigus karta seda, mis ta tahab karta. Ta passis tundmatu joodiku juures seni, kuni tuli kiirabi. Arstide palvel aitas ta veel kanderaami kanda ja määris oma pintsaku verega. Kui ta pärast üles läks, nägi ta, et veri tsementpõrandal oli vahune, kuidagi kohev.

Ülalt vaatas ta alla maja ette. Kiirabiauto kadus tihedasse uttu. Aga kui poleks olnud teda? Mis oleks saanud ilma Theota?

Äsjane labrakas oli olnud omapärane, kuid siiski ebaterve. Theo eelistas mahlakaid, sügavaid dionüüsiid. Dekadents talle ei meeldinud, oli orgaaniliselt võõras. Kosmilised jõud, tähistaevas, kauged planeedid ja galaktikad avaldasid Theole puhastavat mõju. Ta oli sisukam, kui ta vaenlased arvasid. Ta vaim oli terve. Vägivallaga seotud seks ei vaimustanud Theod. Ta ohkas ja asus oma raamatu juurde. Rahvas pidi tõe teadma. Oli aeg levitada kõrgemaid väärtusi.

Samal ajal lendas 57-aastane ameeriklane Edward Jost õhupallil USA-st, Milbridge'ist välja, et ületada Atlandi ookean. Ta lootis neljaviie päeva pärast Euroopasse jõuda. Tema käsutuses olid raadiosaatja, raadionavigatsiooni seadmed ja isegi autopiloot, ehkki Theo ei saanud lehte lugedes kuidagi aru, mida Edward Jost hakkab õhupallil peale

autopiloodiga. Õhupallil pole ju mootorit! Ent vanamees oli poolteist aastat ettevalmistusi teinud. Küllap ta siis juba teadis, mida tahab.

Tõeline idealist, mõtles Theo kadedusega. Ta hõljub mere ja taeva vahel, vahetus kokkupuutes igavikuga, eemal argimelust. Ka mina tahaksin lennata, mõtles Theo, mitte labastesse ja ehk isegi ohtlikesse vahekordadesse laskuda. Tahaksin olla lind.

(Järgneb)

Juhan Viiding

1

Tunde tulnud ei ole, tunde on läinud küll. Kuid et kord tuleb tund, seda ma usun küll. Sellest on aimamisi. Kuulnud ei ole ma. Surelik öelda ei suuda, mis siis saab olema.

*

Üksi korteris ehk kodus, kodumaal, kurba suve vaafamas ja haistmas. Seinal igavesti maalimata maal, pühad pildid väga kaugelt paistmas. Ja see kaugus, mille kallid kajad nagu küsiks isa silmadega: mida teha nende ilmadega, mil nii väga tõelist soojust vajad, kuid ei suuda ise kiirata? Nad on siin — mu külmad mõttekujud —, et mind viimaks sisse piirata.

*

Ja — mida ütlevad need, kes ei räägi? Seda kuuleb vaikija suust. Kas siis inimkõnet ei jäägi? Uued lehed maailma puust.

*

Siin, linnas, mille nime ma ei taha, ei või, ei saa, ei tohi nimetada, sest olen ise selle keelanud, ma olen jätnud mõne jälje maha ja tuhat korda lõõnud silmad maha, kui olen mürgist sülg neelanud. See pole uudis, kunstiteos, ei kiri. Ma lihtsalt keeruliselt mõtlen Sinu pääle. Ja iga kord on kohutavalt korduv, kui astun paljajalu järve kirmesjääle.

*

Kord võib-olla hakkab juhtuma mõni ime, mida ma ei usu. Mitte et ma kaotand oleks usu — ma ei ole suutnud seda leida. Ja ma arvan, seda tohib öelda. Muude asjadega, jah

2

MEHELE

Kas seda elu, mille erilisus
on selles linnus, selles kaselehes,
me mäletame?

JUHAN VIIDING

1293

Iga kõrs
on ühevõrra võõras, nagu praegu,
mil olen kinni arvatavas sisus,
aeg-ajalt nähes ennast oma mehes.
Ja tundes üsas tulevasi aegu,
ma mõtlen: valik — tume sein,
ei märke,
mis näitaks uut ja senikogematut.
Ei oska näha. Vähe vaatamisest.
Mis aimu on
meil elus olemisest?

MEHEST

Mu mees on hull — ta on nii tavaline,
ta juba kaua proovib tavalisust,
ta harjutand on üliharilikkust.
Ja selle kohta tavaline näide:
ta kallistab mind ebatavaliselt
ja liiga õrnalt, liiga pikkamisi
ja läbimõeldult, arvates, et nägi
mind seda tahtvat — erilisi võtteid.
Ei, pole vaja. Tahan lihtsaid mõtteid
ja otsekohest tegutsemisviisi.
Oh, miks ta küll mind tookord läbi nägi,
miks küll ei võinud jääda vanaviisi?
Miks imendusin tema eluviisi?

3

sõnavara on päritav
päranduskiri on ahjus
põlen paberist linnana
suvises tulekahjus

JUHAN VIIDING

1294

need arutelud on mu teinud sandiks:
kas seest on väljendus ja väljast sisendus
veel nimetan üht paika kodukandiks
kuid olemus — üksainus kisendus

leekigi siin ei lahva
puudub ka kajastus
vastik sõna on vahva
praeguses ajastus

4

Ma kujutlen, et helehallis tuhas,
mis oli paber, oli mingi lugu,
mil oli väärtus inimeste jaoks.
Ei, sääli ei olnud. Paber oli puhas,
sest sündimatul puudub elulugu,
mis sündinuna kaduvikku kaoks.

5

Kui teravad on mõnikord
esemete piirid!
Nende asetuse
jube juhuslikkus?

Väga pikk on esemete surm.
Väga kiire inimese häääb.
Küllap tean, et elu jätk on surm.
Ma ei tea, mis sinnapoole jääb.

Maris Balbat

TÄISKUU

Hämarus. Väike seltskond laua taga seletas nüüd juba halvasti üks-teise nägusid; tumesinisel linal helkisid ähmaselt valged lauanõud.

Liv tõusis, ta püüdis akent lahti teha; see avanes ülespoole, süsteem oli Livile võõras, kuid töötas hästi. Tänavalt hakkas kostma üksikute möödujate samme, jutukatkendeid. Liv tundis maja ees kasvavate flokside lõhna. Ta otsis lülitit, ere laevalgus pani lauasisustajaid silmi kissitama. Kohe vesteldi poolihääli edasi. Uus valgus muutis vestlejate nägusid. Livi vastas istuva naise suured rasked laud vajusid veelgi enam silmile. Need paistsid vaevu. Tema kõrval istuval noorel mehel tõmblesid põsemuskliid, ta heitis eredas valguses Livile lühikese, mittemidagiütleva pilgu. Liv vaatas kõrvale ja kohtas enda kõrval istuva brüneti naise heledaid uudishimulikke silmi; kiiresti pöörati pilk ära, ka Liv vaatas alla. Ta kuulas veidi aega vaikides, siis tõusis uuesti, lükkas tooli teiste vahele ja läks kööki.

Köögis segas Paul kokteili.

Ta tõstis rõõmsalt pea. Nähes Livi ilmet, ta küsis:

«Kas hakkas igav?»

«Nad räägivad marineeritud seentest,» kostis Liv. Ta vaatas köögis ringi. Oranži laua kohale langesid apelsinikollased kardinad. Oranžid kapid ergasid valgel seinal.

«Ilus,» ütles Liv. «Kas vana mööbel jäi naisele?»

«Jah,» vastas Paul reipalt. «Need siin on kõik uued asjad.»

Ettevaatlikult asetas ta kokteiliklaasid kandikule.

«Ja sa oled nüüd vaba poiss,» ütles Liv. «Vaba, üks ole?»

Paul vaatas Livi naerulsui.

«Vaba,» noogutas ta.

«Ja selle puhul teedki peo,» jätkas Liv. Paul heitis talle kiire pilgu ja Liv täiendas püüdlilikult: «Ja et sul raamat ilmus, üks.»

«Raamat, jah,» ütles Paul.

«Kas keegi siinoliijaist kirjutas su raamatule retsensiooni?»

Toas hakati naerma ja Paul ütles: «Kuula! See, kes kõige valjemini naerab. See on Els Vörk. Suurte silmadega.» Ta parandas naeratades: «Suurte silmalaugudega. Nimi on tuttav, kas pole.»

«On, on,» kinnitas Liv ja lisas: «Tema marineerib ainult puravikke.»

MARIS BALBAT

«Ma nagu tundsin kohustust teda kutsuda,» jätkas Paul.

«Sul on arenenud kohusetunne,» arvas Liv. «Ja kes on see noorsand tema kõrval?»

Liv toetus kõogikapile ja kõigutas rihmikkingas jalga.

«See?» küsis Paul pilku Livi jalale langetades. «See on Avo Leintam. Meie teaduslik sekretär. Raudne mees. Pisut pedantne, aga...»

«Kohusetundlik?» arvas Liv.

Paul naeris.

«Ta on mind palju aidanud. Raamatu ilmumine ei käi nii lihtsalt. Õudselts palju bürokraatiat.»

«Aa,» venitas Liv, «nii et tema ka. Noh, aga Milvi Kaupmann? Teda ma tean, see on see brünnett, heledate silmadega.»

«Temaga me oleme pikka aega töökaaslased. Hästi kaua. Teab mis kuuma sõprust küll ei ole, aga...»

«Ta aitas sind?» küsis Liv vahele.

«Aitas,» kinnitas Paul tõsiselt. «Tema tegi raamatule registrid.»

Liv muigas.

«Noh, aga mina? Kuidas siis minuga on? Mina ju pole aidanud! Isegi salatit ei aidanud teha!»

«Sina?» küsis Paul kukalt kratsides. «Tõepoolest!» Ta vaatas Livi. «Noh, sina võid veel teha. Sinul on perspektiivi! Sina oled aukülaline!» Ta võttis laualt kokteilikandiku.

«Peab vist minema,» näitas ta peaga toa poole. «Anna andeks.»

«Pole midagi,» vastas Liv.

«Muide, tuleb veel üks külaline, kes midagi pole teinud... otseselt,» ütles Paul kõogiükselt. «Ernst Pedussaar, tema nime vahest ka tead. Tema peaks sulle meeldima. Ma panen ta sinu kõrvale istuma.»

Ta tõstis kokteilikandiku ettevaatlikult kõrgemale ja Liv astus ta kannul hästisisustatud elutuppa, jäädes seal vaatama raamatuid ja reisisuveniire tumeroheliseks värvitud riivilil.

«Tule, tule lauda,» kutsus Paul ja Liv istus kuulekalt kohale.

Els Vörk kergitas veidi oma raskeid lauge ja Liv tundis endal tema ainitist pilku. Ka Liv tõstis silmad.

«Millega teie tegelete?» küsis Els Vörk tuhmi aeglase häälega.

«Tegelen?» kordas Liv taipamatult.

«Nojah, mis teie eriala on?» Hää l kõlas pisut kärsitult.

Liv tajus ruumi tekkinud vaikust.

«Ma olen laborant,» vastas ta.

«Liivia lõpetas paar aastat tagasi ülikooli,» seletas Paul vahele.

«Aa,» ütles Els Vörk loiult. «Siis edasi aspirantuuri?»

«Oh ei, seda vaevalt,» pomises Liv.

«Jäätegi laborandiks?»

«Seda nüüd ka ei tea,» vastas Liv ebamääraselt.

«Liiviat huvitab hoopis . . .» algas Paul.

«Ei tea, kas huvitabki,» peatas teda Liv. Paul vaikis korrapealt.

Ka Els Võrk vaikis, pöörates pea kõrvalistuva noormehe poole. «Kas te ulataksite mulle neid kurke?» küsis ta silmi peaaegu sulgedes. Raskepärasel näol oli sünge ilme.

Kas tõesti tema naeris, mõtles Liv. Noormees ruttas püüdlilikult lauanaabri palvet täitma.

«Need on ausõna maitsvad,» kinnitas ta vaagnat ulatades.

Heledate silmadega brünett Milvi Kaupmann pakkus Livile salatit.

«Meie ju tunneme teineteist,» ütles ta familiaarselt. «Hans Volmari kaitsmiselt.» Ta kallutas ennast naeratades Livi poole.

Liv noogutas.

«Teie istusite veel doktor Silla kõrval,» jätkas lauanaaber usalduslikult.

«Oi issand, tõesti ei tea, kes see oli,» pomises Liv.

«Just, just,» kinnitas Milvi Kaupmann lõbusalt. «Ja teie paremal käel istus Karl Jaanus.»

«Mhmh,» noogutas Liv, ta suu oli salatit täis.

Brünett lauanaaber jätkas innukalt: «Haruldaselt sümpaatne mees, kas pole!»

«Maitseasi,» vastas Liv vastumeelselt, «mulle ta meenutas pisut karnipidajat.»

Milvi Kaupmann roosatas veidi, kuid ei kaotanud raasugi oma südamlikkusest ja hakkas esimesel võimalusel vestlema Avo Leintamiga. Blond teaduslik sekretär paljastas püüdlilikult naeratades ühtlasi väikesi hambaid. Milvi Kaupmann kummardus üle laua tema poole, vaadates talle kiiresti rääkides usalduslikult ja sugereerivalt otsa. Els Võrk katkestas järsult nende jutu.

«Mul oleks tarvis midagi rotaprintil trükkida lasta,» ütles ta Avo Leintamile. «Saab seda korraldada?»

«Tingimata,» kinnitas too. «Teie jaoks alati.» Ta põsemuskliid tõmblesid.

Liv vahtis aknast välja. Tumeroheliste kardinatega vahelt paistis augustiõhtu pimedus. Otse aknanelinurga keskel seisis suur tumepunane täiskuu.

«Vaata,» ütles Liv Paulile, peaga akna poole osutades.

Paul pööras ringi ja noogutas naeratades.

Liv kohtas jälle Avo Leintami põgusalt libisevat pilku. Mõlemad pöörasid silmad kiiresti ära.

Taas sugenes ruumi vaikus.

Siis alustas Milvi Kaupmann hoogsalt:

MARIS BALBAT

«Tänavune hea marja-aasta...»

Els Vörk ei lasknud tal lõpetada:

«Jaa, mul oleks keedisepurkidele kaasi vaja.» Ta küsis nõudlikult:
«Kust neid saab?»

Avo Leintami kulmud kerkisid.

«Te ei taha ometi öelda, et teie ise...?»

Paul naeris:

«Seltsimees Vörk on ju tuntud kulinaar!»

Avo Leintami kulmud tõusid veelgi kõrgemale.

«Ma võin teile musti arooniaid tuua,» pöördus Milvi Kaupmann südamikult Els Võrgu poole. «Teate, mustad arooniad...»

Vestlus võttis hoogu.

Liv tõusis vaikselt ja hakkas riiulilt raamatuid uurima.

«Kuhu sa jälle lähed,» noomis Paul, «tule aga lauda!»

Liv pugesi tagasi oma kohale.

«Tead,» ütles ta, «ma vist unustasin Ainole võtme jätta. Võib-olla istub ta praegu ukse taga. Midagi ei ole parata, ma pean minema hakkama.»

«Tohoh,» ütles Paul, «kuula nüüd juttu. Ta saab ju valvelauast duubelvõtme.» Samas helises uksekell. «Üks hetk,» vabandas Paul tõustes. Ta läks esikusse. Välisuks avati, keegi sisenes ning Liv kuulis madalat mehehäält midagi rääkimas ja Pauli kiiresti ning rõõmsalt vastamas.

Ukselävele ilmus pikk ja veidi kühmus mees. Livi uudishimulik pilk kohtus mehe tumedate silmade pilguga. Livi hämmastas selle kummaline teravus ja keskendatus.

«Ernst Pedussaar,» tutvustas Paul.

Aeglaselt ja veidi kangelt istus mees tühjale toolile Livi kõrval.

Seltskonnas toimus vaevumärgatav muutus. Avo Leintam jättis usaldusliku vestluse Milvi Kaupmanniga ja pöördus Els Võrgu poole küsimusega, mis tunnistas tema kompetentsust teadusliku töö sisulistes küsimustes. Els Vörk ei teinud tast välja, öeldes põlglikult: «See ei ole nii,» ning jälgis poolsuletud laugude alt tähelepanelikult uut külalist. Ka üksijäetud Milvi Kaupmann pöördus naeratades Pedussaare poole, justkui pakkudes sellega usaldust ja mõistmist.

«Seltsimees Pedussaar, kas me ei ole teiega kohtunud...?» alustas ta pead viltu kallutades tuttavlikult, kuid Els Vörk ei lasknud tal lõpetada. «Kuulge, kas teie käisite hiljuti Ameerikas?» küsis ta Pedussaarilt käskival toonil.

«Jah,» vastas uus külaline nagu tõrkudes.

Els Vörk asetas sõrmustatud käed enda ette lauale.

«Teaduslikus komandeeringus?» jätkas ta küsitlemist.

«Jah,» vastas Pedussaar uuesti.

MARIS BALBAT

«Noh, ja mis te ütlete?» päris Els Võrk edasi.

Pedussaar tõstis pea, ta silmadesse ilmus lõbus läige, tugevad huuled liikusid.

«Te tahate teada, mida mina arvan üldse kogu Ameerikast?» küsis ta leebelt.

«Noh,» ütles Els Võrk. Ta tõstis lõua ristatud kätele, silmad peaaegu suletud. «Või siis teie töö seisukohalt. Ütleme — kas te tahaksite seal töötada?»

«Seal töötada?» kordas Pedussaar. «Ma arvan, et sedasama, mis ma suudaksin seal, suudan ma ka siin. Inimese piirid on inimeses endas.»

«Aga provintslikkus,» ütles Els Võrk põlglikult. «Sinne provintslikkus ju lämmatab, ta tungib sulle kõigisse pooridesse...» Naise sõrmustatud käsi tegi kaela juures umbsust väljendava liigutuse. «Võrreldes teiste maadega... Inglismaaga, Austriaga...»

«Ka provintslikkust leiab kõikjal.» Pedussaar võttis keset lauda seisva pudeli. «Võib?» küsis ta Livi poole pöördudes. Liv noogutas.

«Te arvate, et New Yorgis ei ole provintslikkust?» jätkas Pedussaar. «Või Pariisis?» Ta võttis väikese klaaskaasi ja pakkus sealt Livile. «Kas sõöte seda asja, mis siin peal on?» küsis ta.

«Mis siin peal siis on?» küsis Liv. Pedussaar kehitas õlgu. Ta ütles tõsiselt:

«Kas riskime ja proovime?»

«Riskime,» nõustus Liv naeratades. Ta tõstis pea ja nägi Avo Leintami end jälgimas.

«Muide,» ütles Leintam ootamatult kõrge häälega. «Seltsimees Võrk on samuti palju reisinud. Ei maksa seda unustada. Ma olen veendunud, et ka tema seisukohad põhinevad isiklikel kogemustel.» Ta vaatas veidi väljakutsuvalt Pedussaarele.

«No muidugi,» kinnitas Milvi Kaupmann innukalt.

Paul naeratas lepitavalt.

«Liv, sina oled ju ka mõnel pool käinud, mis sina siis ütled,» ärgistas ta.

Liv raputas pead ja kehitas õlgu. «Sellistel reisidel, kus mina käinud olen, näeb ainult välispidist,» ütles ta. «Aga ma küll ei usu, et mujal provintslikkust pole.»

«No sel juhul joome provintslikkuse terviseks,» arvas Paul heatujuliselt.

Liv võttis klaasi.

«Mille terviseks?» küsis ta oma lauanaabrilt. Pedussaar hoidis klaasi hetke käes. «Loomulikkuse terviseks,» ütles ta siis. Klaase kokku löömata jõid mõlemad põhjani.

MARIS BALBAT

Joodu mõjus Pedussaarele märgatavalt. Ta tumedad silmad elavnesid. Ka Liv tundis, kuidas viin kogu kehas laiuli valgus.

«Miks te loomulikkuse terviseks jõite?» pöördus ta mehe poole.

«Ma olen natuurfilosoof,» vastas see veidi ootamatult, ning lisas: «Teie olete loomulik.»

«Kuidas te võite seda teada?» küsis Liv. Ta silmitses kõrvalt teise tumedat nägu. Mees ei olnudki niivõrd tõmmu, kuid mustad sirged juuksed, pruunikas nahk ja tumedad silmad löid väga tumedaverelise inimese mulje. Liv jätkas: «Te ju ei tunne mind.»

Pedussaar täitis uuesti Livi klaasi.

«Selleks et inimest tunda, ei pea temaga viis aastat ühes lauas istuma. Mõnikord aitab viieteistkümnest minutist,» ütles ta.

Ta võttis lauanurgalt kannu ja kallas Livile morssi.

«Ja värvitud ei ole te ka,» lausus ta Livi poole vaatamata.

«Imelik,» ütles Liv mõtlikult.

«Imelik jah,» soostus Pedussaar ja nad kahekesi tõstsid klaasid.

Liv vaatas ringi. Avo Leintam sõi kiiresti ja metoodiliselt. Els Võrk, toetudes kogu kehaga tooli seljatoele, käed lebamas enda ees laual, silmalaud langetatud, rääkis midagi rõhutades valju häälega. Paul kuulas teda heatahtliku näoga, Milvi Kaupmann püüdis aeg-ajalt midagi vahele öelda.

«Aga miks ikkagi natuurfilosoof?» tahtis Liv teada.

Pedussaar kergitas kulme.

«Te olete uudishimulik.»

«Mitte alati.»

«Noh, kuidas seda öelda,» vastas Pedussaar, surudes korraks käed vastu laupa ja libistades seejärel aeglaselt sõrmedega üle näo. «Õige on see, mis on loomulik, orgaaniline. Mis on, mitte ei näi või ei püüa näida. Looduses on kõik oma õigel kohal. Inimestes tihtipeale mitte.» Ta vaatas Livi mõtlikult. «Ma olen palju elanud maal ja metsas. Osalt ma töötan seal. Võib-olla selles ongi mu natuurfilosoofia juured. Loodus, mets meeldivad mulle sageli rohkem kui inimesed. Mõnikord ka rohkem kui kunst.»

Pedussaar vaatas Livi ikka veel pilukil laugude vahelt.

«Ja teie?» küsis ta siis.

«Mina?» küsis Liv vastu. Ta oli elevil, põsed õhetasid.

«Jah. Millest teie unistate?»

«Küsitakse: millega teie tegelete?» õpetas Liv. «Aga teie küsimus on minu puhul õige.»

«Mulle tundub, et teie noorust arvestades võib ka veel viimast moodi küsida.»

«Mina unistan sellest, et tegelda sellega, mis mind huvitab.»

MARIS BALBAT

«Aga mis teid siis takistab?»

«Ma vist õppisin ülikoolis vale asja. Mind huvitab... psühholoogia,» ütles Liv mõningase vaevaga. «Mind huvitavad näiteks inimeste käitumise motiivid,» jätkas ta elavamalt. «Ma tegelen sellega ka... oma lõbuks. Loen. Mõtlen. Aga...»

«Siis peab seda tõsiselt võtma. Minu kogemused näitavad, et midagi ei saa muu kõrvalt.»

Liv noogutas.

Ta tajus äkki toas tekkinud vaikust.

Ta tõstis järsult pea.

Avo Leintam vahtis neid üksisilmi, aeglaselt mäludes suhu ununenud pala. Livi pilgu peale langetas ta kiiresti silmad. Els Vörk istus vaikides, näol tähelepanelik ilme. Ka Paul vaatas ainiti Livi poole, aga neiu pilku kohates silmi ära ei pööranud. Tekkinud vaikuses hakkas Milvi Kaupmann kiiresti ja väga loomuliku häälega rääkima. «Lubage mul öelda veel mõni sõna Pauli raamatu kohta. See raamat on siiski täielik fenomen...»

Pedussaar kobas taskust sigarette.

Nähes, et keegi lauas ei suitseta, ta tõsis pisut kangelt ja läks esikusse.

Midagi mõtlemata tõsis püsti ka Liv ja läks mehele järele.

«Ei oska seal millestki vestelda,» lausus ta otsekui vabandades.

Pedussaar naeratas ühe suunurgaga. «Suitsetate?» küsis ta Livile sigaretti pakkudes.

«Ei,» ütles Liv ja lisas nõokivalt: «Ma olen ju loomulik.»

Mees hakkas naerma.

«Aga viina joote kenasti,» nokkis ta.

«Viina joon,» kinnitas Liv ja palus järsku: «Või andke mulle siiski üks suits.»

Pisut oskamatult püüdis ta pakutud sigaretti põlema tõmmata.

Vaadates suitsetavat Livi, osutas Pedussaar silmadega toa poole ja ütles lõbustatud häälel: «Nii et natuke ikka loeb see ka, mis mulje endast jätate?»

Liv sattus segadusse.

«Mitte päris,» ütles ta veidi ebakindla häälega. «Muidu ma ei oleks teile ju siia järele tulnud.»

Ta vaatas enda ette põrandale.

Sõnatult suitsetasid nad sigareti lõpuni.

«Vähe on neid, kellega saab vaikida,» ütles Liv kergelt.

Pedussaar noogutas.

«Mõnede inimestega või metsas on see hea,» vastas ta tõsiselt.

MARIS BALBAT

Livi kõrvalt avanes uks Pauli töötuppa. Liv avas selle ettevaatlikult ja astus sisse, vaadates üle öla Pedussaare poole.

Tänavalt langes tuppa neonreklaami punane ja roheline valgus. Liv toetus akna all seisvale tumedale läikivale kirjutuslauale.

Õues oli vahepeal vihma sadanud. Asfalt läikis märjalt, peegeldades värvilisi reklaamtulesid.

Pedusaar seisis Livi selja taga.

Ta lõhnas tubaka ja veel millegi järele. Livile tundus, et see on niiske metsa lõhn.

«Muide,» ütles Liv, «ma hakkasin just ära minema, kui teie tulite.»

Pedusaar ei vastanud.

Liv vaatas tema poole ja kohtas hämaras valgushelkidega toas mehe tumedat pilku.

«Mul oli igav,» seletas Liv. «Mul on peaaegu alati sellises seltskonnas igav. Mul tekivad seal enesetapumeeleolud.»

«Mina ei käi tavaliselt... seltskonnas,» ütles Pedusaar aeglaselt. «Ma olen õppinud kutsetest ära ütleva. Täna tulin. Pauli pärast. Paul on hea poiss.»

Ta vaikis.

Ka Liv vaikis.

Siis lisas Pedusaar elavamalt:

«Aga muidu... mis te arvate, mis juhtuks, kui see ülejäänud seltskond seal punkti siduda ja siit aknast alla pärivett lasta!»

Liv hakkas lõbustatult naerma.

«Te olete naljakas,» ütles ta.

«Jah,» kinnitas mees tõemeeli.

Liv tundis põski kuumavat. Ta silmad särasid.

Mees küsis: «Liv — kas selline nimi ongi? Nagu Liv Ullmann?»

«Liv, Liivia,» vastas Liv.

«Liv, Liivia,» kordas mees. Ta lükkas aeglaselt tagasi näole langevaid juukseid.

Alt tänavalt kostsid üksiku mööduja kiired sammud.

Liv istus kirjutuslauale. Ta ei tahtnud tagasi minna valgustatud, salatikausside all ägava lauaga tuppa.

«Ja te arvate, et ainult teil on oma isiklik filosoofia?» küsis Liv Pedussaarelt äkki veidi norivalt.

«Kuidas nii võib mõelda!» vastas mees etteheitva pilklikkusega. Ta jäi vait, näol mõtlik ilme. Siis osutas ukse poole: «Kas läheme tagasi heasse seltskonda?»

Vastumeelselt libistas Liv end kirjutuslaualt maha. Ta läks Pedussaarest mööda, riivates teda oma kleidiga. Mehe tagasimineku-soovist veidi puudutatuna astus ta esikusse ning nähes köögist tulevat valgust,

jäi köögiuksele seisma. Pedussaar möödus tema selja tagant vaikselt. Paul jahvatas köögis kohvi.

«Kena, et sa tulid,» ütles ta rõõmsalt. «Aitad mul kohvi teha.»

Veidi hajameelselt võttis Liv kohvikannu ja hakkas sinna oranžist keraamilisest purgist kohvi möötmä.

«Kuule, kui vana ta on?» küsis ta äkki Paulilt.

«Mis?» küsis Paul vastu. «Kes? Pedussaar?» Ta vaatas Livi poole. «Minu teada nii viiekümne ümber.»

«Aa,» ütles Liv, «ma arvasin, et noorem.»

«Huvitav mees, eks ole,» ütles Paul. «Mulle tundub, et sa meeldid talle. Ta on muidu hirmus vähese jutuga ja kole endassetõmbunud. Ja seltskonnas liigub väga harva.»

«Jah?» ütles Liv. Ta valas keeva vee kohvipurule peale ning sulges kannu.

Korraga hakkas ta naerma. Ta kujutles, kuidas kokkuseotud seltskonda nagu haokubu aknast alla tänavale lastakse.

«Mis sind naerma ajab?» päris Paul.

«Ah ei midagi,» vastas Liv, kuid naer tikkus uuesti peale.

Seejärel ta tõsines ja küsis: «Kas sa seda ka märkasid, et me selle Leintamiga teineteisele ei meeldi?»

«Seda ma küll ei märganud,» imestas Paul. «Minu meelest te isegi ei rääkinud omavahel.»

«Just,» ütles Liv, võttis kuuma kannu ja läks Paulile veidi väljakutsuvat naeratust heites heledasti valgustatud tuppa.

Ta tundis kohe, et seal valitseb imelik pinge.

Pedussaar seisis raamaturiiu li juures, mingi album käes ja näol kummaline ilme. Kõik vaikisid.

Avo Leintam vaatas üksisilmi Pedussaare poole, ta huuled olid kokku surutud ja põsemuskliid tõmblesid. Els Võrk istus, pilk oma sõrmustatud kätel, suured põsed tumepunased. Roosatav Milvi Kaupmann rüüpas morssi.

«Võib-olla te soovite mind duellile kutsuda,» ütles Pedussaar Leintamile. «Mina omalt poolt oleksin valmis.» Ta pani albumi korralikult riulile tagasi.

Leintam sirutas jäigalt kaela.

«Te võite muidugi irvitada,» ütles ta väga talitsetud häälega, aga te solvasite mind tõesti.» Ta lisis nüüd juba pisut väriseval häälel: «Ja ma arvan, et on siiski asju, mida... daamide kuuldes... ei öelda.»

«Jah,» ütles Pedussaar. «Muidugi. Heas seltskonnas.» Ta naeratas ja ta pilk kohtus Livi pilguga. Liv asetas kohvikannu lauanurgale.

Paul ärkas nagu tardumusest.

«Noh,» ütles ta pisut kokkunud häälega, «mis siin siis juhtunud on?»

MARIS BALBAT

Ta avas kiiresti konjakipudeli. «Enne duelli peab ometigi veidi võtma,» lisas ta klaase täis kallates.

«Paul, mulle palun mitte kangemat,» ütles Avo Leintam klaasi käega kattes. «Ole kallid, kalla mulle veini, kui sul on.» Ta hääli oli rõhutatult rahulik.

«Mulle konjakit,» ütles Liv vaikselt. Ta pilk kutsus Pedussaart lauda. Pedussaar raputas sõnatult pead.

Ta seisis ikka veel raamaturiivli juures, käes Hermann Hesse «Stepihunt».

Ta näitas raamatut Livile.

«Kuidas meeldib?»

Liv noogutas: «Hästi meeldib.»

Paul vaatas nõutult Pedussaare poole ja osutas küsivalt toolile.

Pedussaar raputas ka temale pead.

Paul kõhkles hetke, siis tõstis klaasi.

«Võtame,» ütles ta. «Ma arvan, et võtame hea meeleolu ja koostöö terviseks.»

Keegi ei naeratanud.

«Hundid söönud ja lambad terved,» ütles Liv vaikselt.

Pauli pilk libises Livist kiiresti üle. Tõsteti klaase. Valitses visa vaikus. Paul pakkus kooki.

«Oma tehtud?» küsis Milvi Kaupmann.

Paul noogutas tähtsalt.

Söödi vaikides kooki ja rüübati kohvi. Milvi Kaupmann neelas kiiresti koogitüki alla.

«Paul,» ütles ta, «see kook on tõeline ime! Kas te ei tahaks retsepti anda!»

Els Võrk nagu ärkas. Ta tõstis oma rasked laud.

«Ma võin teile ühe retsepti anda,» ütles ta süngelt. «Soovite?»

«Aga muidugi!» ütles Paul lõbusalt.

Els Võrk loetles: «Kaks pakki kohupiima, kolm muna, kolm supilusikatäit mannat...»

Liv vaatas selja taha ja nägi, et Pedussaar ei ole enam toas. Samas märkas seda ka Paul. Ta tõusis vabandades lauast ja läks esikusse. Liv kuulis esikust Pedussaare madalat aeglast häält ja Pauli erutatud seletamist. Mõne hetke pärast avanes välisuks ja sulgus. Liv pani konjakkiklaasi käest. Ta tõusis lauast ja pörkas toauksel Pauliga kokku. Livi ilmet nähes astus Paul esikusse tagasi.

«Mida sa teed?» küsis ta Livilt. Ta oli väga tõsine.

«Ära lähen,» ütles Liv. Ta võttis esikulaualt salli.

«Liivia,» ütles Paul.

«Jah?» küsis Liv. Ta vahetas kiirustades kingi.

«Sa lähed Pedussaarele järele,» ütles Paul. Ta oli kahvatu.

«Seda küll,» vastas Liv mütsi pähe pannes.

«Ta sobiks sulle isaks,» ütles Paul vaikselt.

«Ja siis?» küsis Liv. Tõtlikult sulges ta mantlinööpe. Paul vaatas teda vaikides.

«Ära ometigi ole nii tõsine,» noomis Liv. «See ei sobi sulle. Ja asi ei ole seda väärt.» Ta lisas ust avades: «Vabanda mind ja tervita seltskonda.»

Kiiresti laskus ta trepist alla. Asfalt läikis ikka veel märjalt. Tänav kaugemas otsas nägi Liv aeglaselt eemalduvat kuju. Ta tõttas mehele järele. Pedussaarega kohakuti jõudes ta hingeldas. Pedussaar heitis talle vaikides pilgu, kuid ei öelnud midagi. Mõnda aega käisid nad midagi rääkimata kõrvuti. Liv püüdis hingeldamisest võitu saada.

«Täna on täiskuu,» hakkas Pedussaar ootamatult rääkima. «Mind peaks täiskuu ajal kinni hoitama. Täiskuu mõjub mulle alati halvasti.» Ta naeratas eneseirooniliselt. «Sel ajal kipun ma enda üle kontrolli kaotama. Rahu on läinud. Magada ei saa. Õieti on see olnud nii senikaua, kui ma mäletan. Sõjas. Enne seda. Kui ma laps olin, siis kartsin kuud. Läksime emaga ja hoidsin emal kõigest jõust käest kinni. Minu käitumine täiskuu ajal on vist isegi mõjutanud mu elukäiku. Ma ei tea, miks see nii on. Minu tähtkuju on küllap kuu mõju all.»

Liv vaatas talle kõrvalt otsa. Tänavavalguses, barett silmadele tõmmatud, näis mehe nägu teistsugune ja võõras. Tugevad vaod suu juures olid peaaegu mustjad, tumedad silmad pilklikud.

«Jah,» ütles Liv, «täiskuu. Kõige hullem on ta augusti lõpus.»

Ta vaatas üles.

Kuu oli kõrgemale tõusnud ega olnud enam punane nagu ennist aknast, vaid säras kollaselt ja külmalt.

Liv kuulis meest uuesti rääkima hakkavat: «Kas te kujutlete täiskuud metsas, kui keset metsa on järv? Kuu valgustab järvepinda nii eredalt, et metsast välja tulles tundub, nagu oleks see teatrilava. Vee pind on samal ajal tume.»

Mehe madal monotoonne hääl lummas Livi.

«Jah,» ütles Liv õhtujahedusest ja erutusest värisema kippudes, «mulle mõjub see kõik samuti.»

«Üks veri,» ütles mees vaikselt ja nagu konstateerivalt.

«Vist küll,» vastas Liv mehe poole vaatamata.

Nad kõndisid aeglaselt. Sammud kõlasid ühes rütmis.

Liv ütles: «Imelik, kogu seda õhtusöömaaega nagu poleks olnudki. Ma nagu oleksin need näod kõik juba unustanud. Kuigi nad ju eksisteerivad edasi.»

MARIS BALBAT

«Kindlasti eksisteerivad,» ütles Pedussaar. «Laetuli põleb ja kook on arvatavasti juba otsas.»

Nad naeratasid.

Mees rääkis edasi: «Ennist, kui teie oma kohvikannuga sinna uksele ilmusite, oli meil parasjagu pooleli vestlus seksist. Õieti see oli küll juba täies hoos, kui mina tuppa läksin. Too noorsand esitas seal üht teooriat, nilbet teooriat iseenesest, mida aga esitati variserlikult süütu näoga. Paistab, et ma vist ütlesin midagi selle peale ja tulemuseks oli, nagu nägite, suurejooneline komöödia. Sulaselge lapsikus muidugi... minu poolt.»

Liv naeratas. Mehe näos oli tol hetkel tõesti midagi lapselikku või koomilist.

«Mina hoidusin tolle noorsandi eest,» ütles Liv. «Ma tundsin, et kui ma temaga rääkima hakkas, ei tule sealt midagi head. Ainult halba.» Liv kortsutas kulme. Ta vaatas uuesti Pedussaare poole, öeldes: «Paistab, et meie antipaatiad langevad kokku.»

«Jah, ma märkasin,» vastas Pedussaar ja lisas äkki: «Andke mulle korraks oma käsi.»

Liv ulatas mehele käe. Mees pigistas seda kergelt ja laskis siis kohe jälle lahti.

«Soe,» ütles ta. «Soe ja kerge.»

Liv tundis veel mehe käe kerget survet.

«Teate, missugune on teie käsi,» ütles Liv äkki endalegi ootamatult. «Usaldatav. On niisuguseid inimesi. Nemad ise ja nende käed on usaldatavad. Neid ei ole palju, aga neid on. Võid olla kindel, et nad ei tee alatusi. Selle tunneb ära. Ma ei tea millest, aga tunneb.»

Liv kõndis, pilk maas.

«Te olete vaistlik,» ütles mees. «Vaistuinimesed on selles suhtes väga tundlikud. Nagu loomad... või lapsed.»

«Võib-olla,» vastas Liv. «Sest on ka vastupidi. On inimesi, kellega mul lihtsalt on raske ühes ruumis olla. Isegi esimesel kohtumisel. Sellisest vastumeelsusest on peaaegu võimatu üle saada.»

Pedussaar noogutas.

«Ja te ei varja... oma antipaatiad ega ka sümpaatiad. See kõik ei tee teie elu just kergeks.»

«Ei tea,» ütles Liv. «Ma lihtsalt ei oska teisiti.»

Nad ületasid laia tühja tänava. Tänavalaternate valguses tekkisid nende ette pikad mustad varjud. Aeglaselt sõitis mööda tühi takso, andes pärast Livist ja Pedussaarest möödumist järsult gaasi.

Vasakult mändide vahelt hakkas paistma kõrge hoone.

Liv näitas Pedussaarele maja. «Ma elan seal. Hotelli tüüpi ühiselamus.» Pedussaar jäi seisma.

«Ja mina keeran siit paremale.» Ta ulatas Livile käe. Ebalevalt andis Liv oma käe.

Ta oli elevil. Ta kõhkles. Siis ütles: «Ma võiksin teid veel saata. Ma ei karda... üksi tagasi tulla. Mulle meeldib öösel hulkuda.»

Mees laskis Livi käe järsult lahti.

Ta silmade ilme muutus.

«Ei,» ütles ta teravalt. «Ei ole tarvis.»

Liv tundis, kuidas veri tõusis talle pähe. Ta püüdis naeratada, kuid ei suutnud. Midagi temas tõmbus nagu krampi. Mees vaatas teda nüüd leebelt. «Liiga hilja. Minu jaoks. See kõik,» ütles ta kergelt ja nagu muu seas. Ta vaikis hetke ja lisas: «Võiks ju võtta seda lihtsalt nagu seiklust. Aga...» Hääli oli aeglane ja madal.

Liv tõstis silmad. Kramplik tunne oli kadunud. Ta vaatas mehe nägu. Kõhnad põsed. Tugevad huuled. Ainiti vaatavad silmad. Pilt nagu fikseerus kuuvalgusel.

Liv naeratas. Nüüd ta sai naeratada. Täiesti loomulikult. Ta silmad särasid.

«Mis siis,» ütles Liv. «Ikkagi.»

«Jah,» noogutas mees, samuti naeratades. «Ikkagi.»

Hetke vältel süüvisid nad pilkudega teineteisesse.

Kuidagi ebateadlikult tõusis Livi käsi. Ta oleks tahtnud puudutada seda tumedat nägu. Kuid käsi langes uuesti alla.

«Head ööd,» ütles Liv.

«Head ööd,» vastas mees.

Nad pöördusid peaaegu üheaegselt. Liv läks edasi mööda tänavat, kuuldes selja taga mehe kaugenevaid samme.

Liv keeras mändide alla teerajale. Siia ei ulatunud tänavalaternate valgus. Männiokkane muld lõhnas niiskelt.

Maja kerkis puude keskelt kõrgena ja heledana. Suurest klaasuksest paistis tühi valgustatud fuajee.

Enne sisenemist Liv seisatas ja heitis pilgu tumesinisesse augustikuu-taevasse mustjate mändide kohal. Männid sulasid taevaga peaaegu ühte. Kuu oli kadunud, jäljetult, nagu poleks teda olnudki.

Muia Veetamm

HAAB

Laia raiestiku taga, suure metsa eel,
seal, kus võimsaid hiiehiide tõusmas pole veel,

keset võssauppund kände, kuivand raieprahti
on üks pisikene välu valgusele lahti.

Välu-väluke, kust kuldseid kukeseeni saab.
Sellel välukesel kasvas imekaunis haab.

Puuke, alles noorukene, mõrsjaealine,
sirge, sihvakas ja uhkelt püstipealine.

Kuuskedega lausa võistu ajas kõrgust taga,
aina üles, üles, üles pürgis õhinaga

nagu kõiki taevatuuli trotsiv nõtke mast,
lipuks ladva ikka virblev kähär-kahar last.

Siis... ei tea, ei tea miks äkki üle ühe öö —
öö, mil enam koidikuni ehaääs ei kõe,

aga mis on alles tulvil suve lämbet raugust,
uueksaamist, mida nõnda heldelt jagab august —

lahvas haava neitsilikku haljusesse lõõm.
Tee sa selgeks, mis seal lõõmas — solvumus või rõõm.

Üle rägasa raiesmaa, kus kaeluti on koos
uudsevaevas vaarikad, kel kanda raske voos,

keerutab end kiira-käära tumedasse laande
vana ammu, ammuilma mahajäetud maantee.

Möödaläinud suvel käisin seal ma mitu kuud
kõndimas ja imetlemas toda kaunist puud.

Metsa taustal leegitses ta ergav siluett
nagu loojuv päike, kui sel palg on vastu vett,

rääkis mulle viisil, mis ei sõnakssaamist talu,
et see taamal raiestikku kõrguv tume salu

on mu kaua fagaigatsetud oma saar,
puuke ise aga selle saare haldjatar.

*

Siis mu sõber sõitis mulle külla — päevaks vaid.
Tahtis metsas seenil käia, leida vaarikaid.

See on sõber selline, kes mind või kätel kannaks,
mulle kas või viimasegi hinge tagant annaks.

Tahtsin teda vastu võtta nõnda, kuis ta väärt —
saatsin leidma raiestikutagust metsääärt.

Õhtul kandis ta, kui tuli mööda tanumat,
tühjas seenekorvis tühja marjaanumat.

Korv tal oli selga võetud pika kaelapuuga.
Ise laulis sammu taktis täie laia suuga,

kelmid naerutähed silmis õnnelikes, häis,
kaenal veripunerdavaid haavaoksi täis.

Hõiskas juba eemalt: «Näed sa, mis ma sulle tõin!
Mis kõik suurest sõprusest su vastu suuta võin!

Nägin, et neid kätte saada, hullupööra vaeva:
tüvi kõrge, paljas, latv poeb lehtipidi taeva.

Sina neid kui reinuvader viinamarju kae...
Lõpuks möödus metsamees, kes laenas mulle sae.»

Dubultis, märts 1977

MUIA VEETAMM

Arvo Valton

ÕNDSUSESSE KULGEV PÄEV

Ükskord, kui Jukule oli loll tuur peale tulnud ja ta polnud pere-mehe käest plehku saanud, teenis ta suurema summa, rublat nelikümmend. Siis võttis ta selle raha, jumala kaine nagu ta oli, ning viis Koruvere Ella kätte hoiule, sest Ellal oli rikas väimees ja kaastundlik süda, oma penss jäi tal pea tervenisti üle. Ja Juku ütles talle:

«Võta, ära mulle... ära mulle kätte anna... muidu... muidu joon maha.»

Korraks oli küll Jukul plaan läbi pea käinud, et seda raha annab kaua võtta, aga nagu Juku oli läbinisti aus inimene, aus ja kaval, siis pidas ta raha rahaks, töövõlg oli iseasi, seda ei teadnud kunagi päris täpselt, mis see tegijale maksma läks, ühe tund ja pingutus maksis rohkem kui teisel.

Too vaene Ella sai siis vatti näha selle Juku rahaga, käis teine iga päev kummitamas ja raha välja nõudmas, kui pea oli parajalt pehme ja samm sees. Jukul endal oli ka Ellast kahju, aga elu tahtis elada ja õndsuse lootus ei kadunud. Ella punnis algul vastu, sest oli tõesti hea südamega ning tahtis Jukut tõrelemise abil veel rohkem inimeseks teha, kui ta enne oli. See tähendas nende keeles muidugi alevi-inimeseks, milliseks saada Jukul mingit lusti ei olnud, temal oli siin oma kindel amet, mis nad tegema hakkavad, kui Juku teistesarnaseks saab ja alev ilma lollita jääb.

Ellal oli koguni niisugune plaan, et Juku peaks selle raha eest endale uued riided ostma. Noh, nii loll Juku küll ei olnud, et riiete peale raiskama hakkaks, see oli rohkem alevirahva lõbu, nagu oleks kogu elu neil ainult riidehõlvade ümber käinud ja nagu poleks ükskõik, mis perset katab, peasi et villane.

Riietega oli Jukul palju lõikust, polnud neid kuhugi panna. Alev oleks jõudnud mitu lollu ülal pidada, terve meeskonna, sest selles riidevõistluses tekkisid nii suured ülejäägid, et neid ka töö juures ei jõutud ära kanda, ja igaüks oli rõõmus, kui sai riidetüki Juku-sugusele lollile sokutada; äraviskamine oleks südamesse kripeldama jäänud, nüüd aga mängis andja enesele hulk aega ette, et on head teinud. Nii oli lugu Juku riietega.

Aga Ella tüdis temast kiiresti ning andis talle varsti kogu raha kätte — kui Juku oli valjusti ähvardanud —, ja Juku oma aususes üleaurust ei nõudnud.

Nüüd jõllitas siis see Kuuse Alberti eit teda üle aialippide ja võitles enesega, kas tuua raha või mitte. Temal oli praegu niisugune mee-

* Alguis «Loomingus» nr. 7.

olu, et maksmine oleks peaaegu nagu jahipüssist laskmine olnud ja naisterahvale suurt löbu valmistanud, aga samas näris teda ihnsus, see Jaani alevi rahvuslik iseloomujoon.

«Too aga too lagedale,» tegi Juku jämedat häält, et eite ergutada. «Võlg on võõra oma.»

Eit marssis tупpa nagu kanged jalad võtsid ja Juku toetas jalgratta vastu aeda. Mõnus oli raha oodata.

Kord oli Juku mõelnud, et kõige vastikum asi maailmas ülepea on raha, ja just sellepärast, et seda kunagi ei piisa. Et mis see üldse on, räpased paberilipakad. Ja kui ülekohtune see oli, et maailma kõige paremat asja — nagu tulijooki julgesti nimetada võis — sai kõige vastikuma asja eest. Aga Juku ei saanud maailma ringi teha, sest temal, loll nagu ta oli, jätkus tegemist, et ilmast ja inimestest üldse aru saada ja kohaneda, et kõigest, mis on, hea arvepidamisega kõige parem välja võtta. Selleks oli muidugi õndsus, millel maailmaga pistmist polnud, küll aga sõltus sellele juurdepääs maailmaga kavaldamisest. Seda kunsti oli tulnudki Jukul viiskümmend aastat õppida, muuks see mahti ei jätnud.

Pealegi oli Juku hea inimene ja sellepärast ta maailma kallale ei kippunud. Maailm oli temale antud ühe Jaani alevi näol ning Juku-taoline tark ja kaval mees sai igal pool toime.

Tuligi Alberti eit toast, kaks rublalist näpus.

«Sellest aitab sulle küll. Ja tee et sa kaod. Mina sinu abi enam kunagi ei tarvita,» tänitas eit, aga Jukule oli see üsna ükspuha.

Ta vaatas rahapaberid üle, keeras kokku ja torkas tasku. Pomises: «Eks ma siis, eks ma siis... ülejäänule tulen... tulen teine kord järgi.»

Kuuse Alberti eit ei osanud selle peale midagi kosta, päris tummaks löi, Jukul aga polnudki lusti naiste vada kuulata. Ta võttis jalgratta, nüüd oli tal jälle üle hulga aja rahakopikas taskus, nüüd ei võinud ümbersõitmisega aega viita, nüüd tuli ratta ots keerata joonelt alevi poole ning suure maantee peale välja sõita.

Sest rahaga oli nii, et Juku polnud seda kunagi viinud mujale kui Metroosse, ainult Metroosse. Sellest ajast saadik vähemalt, kui Metroo olemas oli ja selle leti taga paks Viive. Mis Juku oli rahaga enne Metrood teinud, seda ta enam nii kauge aja taha ei mäletanud, aga eks see ikka rahuotstarbeks läks, pruunis Kongos ja rohelistes Vietnamis. Ja veel enne neid, kui tema viitkümmend aastat mõõta, mis otsaga ulatusid paremasse aega, siis seda mäletas ta õnnis hing veel vähem, võib-olla meelitasid teda varases nooruses suhkrusaiad, aga see tuli siis küll sellest, et ta polnud viina maitset suhu saanud. Nii see inimese elu on, et puhta teadmatuse pärast kaotab ta aega ja pikki aastaid.

Ja sõitiski Juku jälle läbi alevi, nüüd mitte üksi selge siht silme ees, vaid ka vahendid selle saavutamiseks taskus. Oliigi paras õhtueelne aeg ja Metroo pidi sumisema tursketest traktoristidest, kes sovhoositöö ja koduorjuse vahelt tegid mõned ilusad hetked endale. Ülemate pinisemist ja abielunaise kärinat lahutas nüüd tubli mehelik sumin all hämaras suitsuses keldris, kus mehed olid mehed rohkem kui enne või pärast seda. Ja mis sa hing elult ikka tahad.

ARVO VALTON

Nõnda mõttes Juku oma topsisõprade peale ja mitte päris ilma tõgamiseta, sest tema oli jälle hoopis libedam sell, tema turjal ei õiendanud brigadir ega lõonud naisterahvas silme ees tralli, köök ja lai voodi õiguseks.

Üldiselt oli Metrooga asi nii, et see oli üks ütleмата vastik koht. Aga sel oli ka pöörane külgetõmbejõud. Kui Jukul oli kopikas taskus, siis tõmbas see niisuguse jõuga, et Juku ei saanud enne asu, kui oli ennast teele lükanud. Ükskõik kus maailma otsas ta parajasti oli, kuskauge väljaspool alevitki, ikka pidi ta kohe liikuma Metroo poole, kui raha taskus, sest muidu see raha põletas teda ja ta tundis seda oma reiega.

Ja seda Juku teadis ning ei punninud vastu. Tema elu ja saatus oli kord Metrooga ühte liidetud, saatuse vastu mees ei saa. Sinnapoole ta siis liikus ja näis, et kogu ta elu oligi üks Metroo poole liikumine olnud, sealt tulles oli ta õndsuse kuminas ja nähtavat alevimaailma tema ümber nagu ei olnudki, see oli teine, parem, unenäoelu. Ja igapäevast, tavalist alevielu ilmestas ja kaunistas Metroo poole liikumine, sest selles oli õndsuse ootus, mis mõnes mõttes ei olegi ehk vähem mõnus kui õndsus ise. Nii oli ta sünnist saadik muudkui vändanud ja sõitnud õndsuse allika, paradiisi viinakeldri poole, ja ta tegi ning alustas seda igal hommikul ikka ja uuesti. Nõnda et tal oli ka praegu tunne: liikugu ta kuidas tahes ja kuhu tahes, lõppkokkuvõttes viib see ikkagi Metroosse.

Metrool olid omad seadused ja oma salaelu. Ta tehti lahti pärast lõunat ning sisetundele võis päev alles siis nagu alata. Muidugi oli soovijal mehel muidki väljapääse, nagu apteek ja pood ja bussijaama kiosk, aga laias laastus võttes olid need vaid Metroo aseaine. Suur mõte oli koondatud sinna, see oli asja puhas kuju. Apteegist hankisid tõbised kõiksugust rohtu, poest osteti toitu, Metroo aga oli ainult viina-võtmiseks.

Metroo oli alati räpane, juba siis, kui ta lahti tehti. Metroo pere-naised, paks Viive ja see teine, uus, ning ka koristaja põlgasid oma tööpaika, nagu seda teeb iga normaalne inimene. Nad põlgasid oma abitarvitajaid jälkideks joodikuteks, koristaja ei koristanud nende tagant, ajas ainult luuaga laiali, lükkas konid pange ja lohistas ropu lapiga üle laudade; baaridaamid, kellel oli väga palju hellitustnimesid, Õlleinglist Elupäästjani, ei vaevunud isegi ausat nägu tegema, varastasid joodikuid nagu tahtsid ja ometi põlgasid neid ja võib-olla just sellepärast põlgasidki, et sihukestel lollidel ise naha viluks löid.

Metroo salaelu oli nii lihtne ja nähtav, ometi püsis selles Juku ja ka teiste tõsiste tarvitajate jaoks oma erakordsus ja lummus. Juku nagu ei osanudki mõelda, et sellel on mingid labased igapäevased asjad ja mured, nagu plaan, varustamine, kaubatoomise paberid, klappimapanemine ja muu seesugune igavate sovhooside värk. Kui leti alt või kastidest või kõrvalruumist võeti pudeleid, milles oli õnnis jook, siis tundus, nagu oleks see tulnud hoopistükkis pühast allikast, mille kohal valvab Jumala enese abimees, kes muudab taevast vett tuli-veeks. Ja seda vett ei ole lubatud kellelgi palju pruukida, vaid täpselt õndsuse tarbeks, ja ikka tuli mäletada, et ka homme võib olla elu-

ARVO VALTON

päev. Seepärast oli pühadusteotav teadmine, et lettide all, kastides ja kõrvalruumis on pudeleid nii palju, et Juku ei jõuaks neid eales tühjaks juua. See teadmine labastas joomise taevast mõtet, kahandas ja lahustas Juku armastust just selle tarviliku suutäie vastu, mis teda õndsasse olekusse viis. Midagi seesugust võisid tunda seelikukütid, kui ahastades jõudsid äratundmisele, et naise on maailmas nii kohutavalt palju ja kõik ei saa iialgi nende omaks, isegi kui neil oleks küljes mitu masinriista, nagu oli Riilupi Jaak ükskord naljaviluks kurtnud. Ja Juku ise arvas nende eest, et kui kõik need naised nii väga reas saadaval oleksid, siis kaoks seelikukütil vähemalt pool huvi ära. Sest üks joomisegagi olnud nii, et kui vedelik päris vabalt voolanuks, kui paks Viive kohe oleks kraani lahti keeranud, niipea kui Juku sisse astub ja voolikuotsa suhu võtab, siis oleksid kõik joodikud ennast kas ammu surnuks joonud või oleks joomisest ainult pool mõnu järele jäänud.

Igapäevane püüdlemine oli see, mis elu täitis. Et kust saaks kopika, kust suutäie. Hea asja ette oli inimene alati tõkkeit seadnud ja nii sai hea ka ihaldusväärseks. Ükskord oli Juku küsinud Krõlla Vivianilt, et millest räägivad kõik need raamatud, mis ta toas on ja mida ta niiviisi loeb sisemise naeratusega, millest vaid tukslev suunurk näha. Loeb igal pool, isegi heinakaare peal, kui Juku niitmas oli ja Vivian tüki kätte näitas, endal raamat kaenlas. See Vivian siis ütles, et ikka armastusest. Juku mõtles ja võib-olla küsis ka, et mis sellest armastusest nii palju kirjutada on: ajavad teineteist natuke aega taga, likalõka ka, keeravad pikali ja asi tahe. Vivian oli öelnud, et lood räägivad sellest, et armastajate teel on takistusi ja nad peavad neid igal moel ületama, enne kui kokku saavad. Ja vahel on takistused nende eneste sees.

Midagi selletaolist oli ka Jukul oma armastatu viinuskaga, ikka oli tal selle juurde jõudmise teel takistusi ja see ajas teda tööpoolest tegudele, kui siin Jaani alevis niisugust asja väärt vooruseks loeti. Ainult sisemisi takistusi polnud Jukul kunagi olnud, tema tunne viina vastu oli sirgjooneline ja siiras, võib-olla sellepärast tal hullupaberid olidki, et ta nii ausameelne inimene.

Juku sõitis mööda alevi peateed oma eesmärgi poole ja hea, et matuserong oli vahepeal kõrvale keeranud, surnuaia väravate poole, ja ka puhkpille polnud kuulda. Vana Kroogu oli talle selle teene osutanud, et ta kõrvale keeras ja Alberti naise käest kaks rubla sai.

Ta sõitis jälle mööda meiereist ja puutööstusest, üle bussiplatsi, kus vanal ajal olevat seisnud kõikisugu poed ja kus Juku eelkäijad mehed nagu Volli oma jao täis olid saanud. Siis keeras ta alevi teisele tuiksoonele ja pea hakkaski paistma suur silikaatkividest hoone, mida kaupluseks ja restoraniks nimetati.

Keegi oli rääkinud, et igas Eestimaa alevis olevat täpselt samasugune restoran, lähed kuhu tahes, aga kõrtsi mõttes oled alati ühes ja samas paigas. Võib-olla oli sellel oma tähendus, sest ka viin teeb kõik mehed ja tunded võrdseks. Juku polnud küll Jaani alevist kaugemale saanud, kus ta käinud oli, siis Kühmus oli tööpoolest niisugune kõrts, aga Juku võis kergesti ette kujutada, et olgu ta millises teises linnas või kõrtsis tahes, niipea kui ta joogi enese sisse saab, siis kõige

püham õndsuse tunne on aiva ühesugune. Sellepärast polnudki Jukule teisi kohti ja aleveid tarvis, suuri linnu ega rahulikke külasid, õndsus jäi õndsuseks. Ja sellepärast võisid viinajoomise kohad vabalt igas linnas ühesugused olla. Lihtne hädalisel inimesel ära tunda ja sam-mud sinnapoole seada.

Siiski räägiti, et keldriruum on mitmel pool isesugune. Et niisu-gust Metrood nagu Jaani alevis pole mujal terves ilmas mitte. Hea seegi.

Ükskord tuli jutuks see, et Jaani alevis on peamiselt eestiaegsed puumajad, vaid uusi individuaale on hulganisti juurde siginenud, ainus suurehitis ollagi seesama kahekordne kõrtsihoone. Igatahes oli see alevi kõige suurem ja uhkem maja. Juku võis seda oma joodiku-südamest kinnitada. Seda ehitust tehti kümmeaastat või veidi enam, aga valmis sai. Alevirahvale ja tema lollikestelegi õnnistuseks.

Nüüd jõudis Juku paradiisi väravasse, pani jalgratta maja nurga taha suure söehunniku kõrvale, sülitas pihku, silus üle kukla, kuhu oli veel juukseid jäänud, ta tahtis paksule Viivele meeldida, härra Juku, alevi diplomeeritud loll, nagu ta kohta oli öelnud Siimisto Eedi. Juku astus viis armast trepiastet alla ja sammus uksest sisse. Teda võttis vastu kodune sumin ja suitsuving. Kogudus näis koos olevat.

«Tere, Juku!» hüüdis mürakas traktorist Moorits. «Jõudsid kah kohale.»

«Kas käisid naistes jälle, et nii hiljaks jäid?» hõikas pikk kõhetu Raimond, kellele meeldis seelikuteema ja kelle kohta sellepärast rää-giti, et ta ei saavat hakkama, kui naine ristseliti ees, ta oma riista-rammu ammu viina sisse uputanud.

Juku ei hakanud lolli jutu peale vastama, ta läks tähtsal ilmel leti äärde, nagu rahamehele sobib.

Ta vaatas Viivele otsa, too oli ilus naine, iga viinanina unistus ja õnnistus, ja tema kaalust oleks saanud teha vähemalt kolm keskmist naisterahvast, ainult et tal oli vaid üksainus nina ja pealegi üsna pisike, üks ülespidi nurkadega suu ja küllap üksainus naisteasigi keset seda lihamäge. Viive enese kuuldes ei julgenud ükski mees kõverat sõna öelda, kõrtsiemand oli nii sita iseloomuga isevalitseja, et võis ilma viinata jätta ja januse mehe koguni ukse taha heita, kui see oli teda ära pahandanud. Ta oskas meestega nii olla, et need ta ees lipit-sesid ja oma põliseid joomasõpru tema pärast võisid reeta ning isegi uksest välja tõugata. Viive ise ei pidanud seda kunagi tegema, kuigi küllap ta seda suutnud oleks, kaalukategooriat arvestades ei leidunud just palju mehi, kes oleksid temaga võrdset võitlust välja kannatanud.

Juku ajas käe tasku, nagu oleks tal seal vähemasti tuhat, aga pihku jäid ainult kaks väsinud rublalist, ta heitis need laia joonega Viive ette letile.

«Selle eest,» ütles ta. Viivet ega kedagi teist ta sellega ära ei pet-nud, igaüks teadis, et rohkem raha Jukul polnud, alati ladus ta oma lolli meelega kogu varanduse letile, salakavalat taskus hoidmist tema ei tundnud.

Juku oleks hea meelega kogu kõrtsile välja teinud, kas või kahe rubla eest, aga seda oleks nii naeruväärselt vähe, nii et need raha-jõmmed, kes tossuse traktori peal kimaroid korjasid, oleksid ta halas-

tamatult välja naernud. Kogu kõrtsile väljategemine jäi Juku unistuseks, mida ta oma elu jooksul kunagi teoks ei saa, see oli täiesti kindel. Mõte seisis temas aastaid, mitte sellepärast, et tal sügavad armutunded nende jõhkrate meeste vastu oleksid rinnas möllanud, aga ta oleks tahtnud kordki tunda, et on ülekõrtsi mees, kelle joogist ligimesed õndsaks saavad. Ka väike kasumõte oli selle unistuse taga: kui tal see temp õnnestuks, teeks ta seda suure raginaga, et viimaselegi nosule asi selgeks saaks: see on Juku ja ei keegi muu. Kuigi ta oli loomult väga tagasihoidlik, oli tähelepanu tarvis selleks, et kõik teaksid ja Juku teost veel kaua räägiksid. Sest siis hakkaks Juku selle pealt lõikama: igamees kõrtsis teaks, et just tema on kord kõrtsitäiele välja teinud, ning ei keelaks ka temale. Ja nõnda võiks ta meeste kulul ehk mitu aastat juua. Nii, nagu ta töötasugi oskas mitmekordselt välja võtta. Niisugune mees oli Juku. Kaval kui kurivaim, ainult et tal vaesel ei olnud seda väljategemise raha kunagi taskus ja see ilus ettekujutus jäi unistuseks, millest ta ettekujutuse poolikut mõnu sai.

Tegelikult olid ligasel letil vaid kaks võidunud rublalist. Viive võttis need nurkapidi näpu vahele, justkui oleksid Juku rahad rämpasemad kui muu maailma omad, torkas need sahtlisse, viivitas ükskõikse näoga, nagu kuuluksid kogu Jaani alevi meespere rahad talle ning tema võib oma armust neile anda või üldse mitte anda tilga viina Metroo rikkalikust tagavarast. Ta ei vaevunud Jukule isegi otsa vaatama, pilk libises üle peade, nagu lendleksid lae all joodikutele vastu kaaluks puhtad inglid, ning alles tüki aja pärast poetas otseku muu seas:

«Noh, mis ma siis Jukule annan?»

Õigust öelda polnud Juku sellele üldse mõelnud, temal oma kindlat marki polnud, jõi, mis kätte sai. Kui tal ka raha oli, anti talle enamasti ikka, mis andjale pähe tuli, ja Juku võttis kõik tänuga vastu, peaasi, et kallid ei olnud ja purju tegi, keelehellitust talle tarvis polnud. Küllap ta vahel oli ka ise lausunud või tellinud, aga meeles tal see polnud, mille peale silm just peatuma jäi või mida keegi oli soovitanud. Selle eest saaks pudeli peeti või klaasitäie viina, mõtles Juku, kas see polnud ükspuha, asi ei seisnud ju üldse joogi maitstes. Viimaseks oli klaas viinaga tal silme eest mööda vilksatanud ja sellepärast ta ütleski:

«Eks valget.»

Viive võttis laisa liigutusega pooliku pudeli ja kallas nagu vastutahtmist oma mõotklaasi, nähtavasti oli mõõt mingi teise, vähema summa eest, mitte ümmargune kaks, ning ta solksatas umbkaudu veel sortsu klaasile peale, üks võis ise mõelda: kas see pole joodikule ükskõik, kui palju ta oma raha eest saab, üks terviserikkumine puha. Mida rohkem puhvetinaine varastab, seda rohkem head ta inimestele teeb. Joodik on niisugune mees, kes joob kogu oma raha eest, enne ta ei jäta, kui otsas, ja mida vähem ta siis selle eest saab, seda kasulikum on see talle ja ta tervisele. Kasu on sellest muidugi mõista ka tema naisele ja lastele, tema tööandjatele ja kogu ühiskonnale, sovhoosile ja metsamajandile. Ükskõik kust otsast asja võtta, võib üks puhvetipidaja inimkonnale väga palju head teha, kui ta on julge inimene ning joodiku eest kindla käega seda mürki varastab.

ARVO VALTON

Juku mäletas, kui viina hind jälle kallimaks läks ja teised mehed väga nurisesid, siis oli Viiredi Alf ütelnud, et see on riigi poolt lihtsalt inimlik tegu joodikute tervise kaitsel: riik saab nagunii kogu nende raha kõige kasulikuma kaubaga kätte, raiskab aga palju vähem nende tervist ja seega ka oma tööjõudu, sest joodik, kuni ta veel põhjas ei ole, on tubli tööinimene, oma pohmelusest lolli peaga rabab tema teha, et matta süüd oma südames, näidata ennast maailmale tublina ning muidugi teenida ka uut raha, tal selleks tõsine eesmärk, tema võib hea tunde eest rumal olla.

Juku võttis klaasi ja vaatas ringi, missuguste meeste juurde istuda, kus oleks kõige huvitavam jutt ja sõbralikum süda.

Sovhoosi mehed istusid taga nurgas ja teine kamp kõrgel asetseva akna all. Need oskasid ainult ülemusi kiruda ja rääkida oma tööst, harva, kui jutustasid mõne kontorinaise lugu, kuidas see peaaagronoomiga ja nii edasi. See peaaagronoom oli üldse hea mees, temast sai ikka rääkida, teeneline ja suur naistekütt ja kärakavend ka, aga peaspetsialistid ja direktorid jõid muidugi omaette, kas jahimajas või saunsuvilas, Metroosse ausate joodikute hulka nad ei tulnud. Peaaagronoom oli paar korda lahutatud poissmees ja tõi teistest majanditest kõige paremaid spetsialiste sovhoosi nõnda, et lubas nendega abielluda. Nii see sovhoos — nagu kogu Jaani alev ja maailm üldse — naiste vaevast elas, ega meestel polnudki aega, nemad pidid viina võtma, lorilugusid välja mõtlema ja lihtsameelseid — töökad on ikka lihtsameelsed — naisterahvaid hullutama, sest olgu naised muidu väga tublid ja vaadaku nad meeste peale ülevalt alla, aga meesterahvast on neile kangesti tarvis, see oli neile üksteise ees isegi uhkustamise asjaks.

Mehed muidugi kasutasid seda naiste tegutsemisindu ära, lasid ennast hellitada, ainult Juku-taoline kõva mees ei lubanud ennast lolliks teha, isegi puhveti-Viivele maksis sularahas.

Neli ainsamat lauda siin Metroos oligi, kõik ligased veinist ja õllest. Taga seinä ääres kaks, ukse kõrval akna all kolmas ja neljas otsaseinä läheduses keset ruumi; mujal oleks selline kõige hiljem täis võetud, aga siin oli harjumus vastupidi teinud: siia istuti esmalt sellise näoga, nagu tahetaks vaid kann õlut ära juua ja kohe edasi minna. Aga kui hammas sai verele ja istmikku tekkis jäämise tina, seati meel pika aja peale ning istuti mõne seinääärse laua juurde ümber. Uued tulijad hõivasid keskmise laua, see oli nagu ümberasustamise punkt, kust tõsised joodikud läbi käisid ja oma pika istumise asupaiga said, nii oli teadja Priidik asja klaariks rääkinud. Ja sellest saigi iga laud oma hellitusnime, keskmine laud oli Tuisitt, nurga oma Kommsatikas, leti kõrval, kus ventilaator käis — enamasti küll ei käinud, sest oli rikkis —, Kalamaa ning aknaalune, kõige valgem paik oli Kargajate-maa. Joodik inimene on vaimukas, temal on oma joomapaikade vastu suur hellus ja ta paneb neile armastuse nimed.

Vanematest meestest olid mitmed kinni istunud ja nende juttu oli vahel päris huvitav kuulata. Vara Mihkel oli kord rääkinud, kuidas nemad puutöökojas saanud pudeli viina ühe vaba kaudu, kellele nad väikese tšernuška teinud — Juku ei teadnud, mis see oli, aga küllap haltuura ehk must ots. Pudeli üle mitme aasta, nii et viina maitsegi

oli suust kadunud, vangla oli ikka kole koht, Juku küll poleks tahtnud ilma viinata elada, hea, et lolle vangid ei pandud, vaid ainult tarku, jah, enamasti ülearu tarku. Nendel käinud neelud ja pudeli nägemine võtnud käed nii kõvasti värisema, et mitme peale pillanud selle maha. Pudel katki ja kogu õnnis ootus nurjas. Puutöökojal aga olnud all hõõveldamata plankudest põrand, nemad siis kõik kolmekesi lasknud ruttu kõhuli ja hakanud pudelikildude vahelt viinamärjusest lakkuma, et nõndagi palju saada. Juku mõistis neid hästi, tema ise oleks samamoodi teinud ja tal oli kahju võõrastest meestest, kellest ainult Mihklit tundis, kuigi Mihkel ise nüüd juba naeris enese üle. Mis tal viga naerda, kui sellest ajast saadik on sadu pudeleid kõrist alla lasknud. Noh, pärast olnud meestel keeled pinde täis ja Juku kujutas enesele elavalt seda pilti ette, kuidas kolm meest seisavad elektripirni all, keeled suust väljas, ja nokivad üksteisel pinde.

Täna ei paistnud siin olevat ühtki, kellele kurja aja jutte rääkida meeldis. Vana Viiber, aga tema oli nende juttude ajal alati süngelt vait. Ükskord oli ühmanud:

«Mis siin naerda! Kui palju mehi sinna surnult maha jäi.»

Priidik oli siis vastanud:

«Kui oled ellu jäänud, võid iga asja üle naerda.»

Viiber, tige inimene, oli öelnud:

«Seda tahaks ükskord veel teada, kelle arvel ja missuguse hinna eest keegi ellu jäi.»

Viiberi juurde Juku istuda ei tahtnud, mees jõi üksinda ja nagu ei märganudki teisi. Ometi istus ta siin õhtust õhtusse.

Tuligi Jukul oma klaasiga platsi võtta ümberasustamislauda taga. Seal olid Kärü-Volli ja Evald, mõlemad asja eest mehed. Evaldiga oli Jukul tulnud mitu kakklast maha pidada, sest paraja annuse korral läks Evald tormiks ja teda andis isegi Juku-taolise lolli kallale ässitada. Jukul ei olnud Evaldi kui peksja vastu midagi, lahmis kõvasti, aga pimedas vihas ja harva juhtus, et mõni ta vedel löök tabas. Kui kaklemisega viinasuutäit teenida, siis Evaldist paremat meest Juku ei osanudki tahta, sellepärast olid Jukul ta vastu üsna sõbralikud tunded.

Kärü-Volli, kes kooperatiivi kaupa vedas iseliikuva käruga ja vabast ajast tegi alevirahvale vajalikke otsi — palju tal seda aega just ei olnud, teadjamad inimesed tulid teda otsima kohe pärast Metroo avamist, siis said poolkainelt kätte ja tirisid haltuurat tegema —, ütleski kohe:

«Noh, kas täna rinda ka pistate?»

Aga Evald vastas nagu alati:

«Jukust sitast pole ju vastast, ühe käega tuuseldada.»

Tegelikult oli Juku väheseid, kellest Evald jagu sai, eks ta sellepärast pidigi ennast vägevaks rääkima.

«Juku oligi ju see, kes su naise ära magas,» pisteti kõrvallauast, ja see oli õhtu hakul autu sõna, polnud veel mingi õige kaklemise aeg. Igatahes Jukul peksasaamise isu veel ei olnud, tal oli Alberti raha eest ostetud viin joomata. Ta pani klaasi kiiresti suu peale, ega põrgulisi tea, äkki läheb tõesti rüsinaks, ajavad ümber.

Õnneks tundis ka Evald, et viha veel ei tõuse, vähe joodud. Meestele ta ei vastanud, aga Jukut põrnitses küll ja veri valgus silma.

ARVO VALTON

Õnneks ei öelnud meestest keegi — küllap mõistsid kõik, et asjaga ei tohi kiirustada — selle ässituse teist poolt: «Ega su poeg muidu loll oleks.»

See oli piir, kus Evald plahvatas, sest tõi see oli, ta kaheteistkümneaastane poeg oli juhmakavõitu, võib juhtuda, et kunagine Juku troonipärija Jaani alevi. Ka terane ja anderikas näis see loll poiss olevat, ütles kõigile tõtt näkku ja sellepärast tunti teda alevi laialt. Missugust isa ei puudutaks selline hella kohta tsurkamine, võis Juku arvata, Evaldil oli isegi kannatust. Kui ta poleks jõu poolest nii nigel, siis ehk oleks lõpuni rahulikuks jäänud.

Meestest oli alatu ette toppida teise lolli poega, see oli Jumalast. Mõni ütles: pehmea tehtud. Aga üks pehmea oli tehtud paljusidki, ega need kõik lollid olnud, Priidik rääkis, et olla arsti käest järele küsinud, see ütelnud, ei tähenda midagi, seeme on seeme.

Juku ei tundnudki Evaldi naist, vahest oli korra-paar näinud, paistis tasane inimene olevat. Aga kui kogu kõrts ütles, et naine on Jukat magatanud, siis ei aidanud tema vastuvaidlemine midagi. Juku polnud nii rumal, et oleks vaidlema hakanud, ta teadis, et see valaks ainult õli tulle ja mehed naeraksid ennast poolsurnuks. Juku oli vait, aga kord oli ta alevi vahel kainele Evaldile siiski ühmanud, nii häbelik kui oligi:

«Sina ära, sina ära... seda meeste juttu... ära usu.»

Evald oli käega löönud ja öelnud:

«Äh, ma tean küll.»

Ometi ei saanud ka tema parata, et vihale läks, kui kõrtsitais mehi uras; see olevat nagu üks laine, mis kaasa haarab, kui kõik ümberringi ühte ajavad.

Ta oleks palju parema meelega kõik need mehed üles klobinud, see oleks igati õiglane, aga jõudu polnud kusagilt võtta, ja jäigi üle lollakas, kelle peale viha välja valada. Seda need mehed tahtsid ja seda nad said, nii jõhkrad nad kord olid, iseäranis need jämedad, end raha täiskaalinud traktoristid, keskealised või nooremad mehed, kes polnud häda näinud, sõda ainult lapsepõlves ja vanglat kuulu järgi, kelle elu oli nii sile ja hea, et pani verd ihkama.

Aga nad eelistasid näha võõrast verd ja Juku oli selles suhtes paras mees, tema nina hakkas juba esimesest matsust jooksma.

Metroo ja Jaani alevi kaitseks peab siiski ütleva, et sovhoos ei andnud seal tooni üksinda. Just vanemad mehed olid need, kes riidu püüdsid ära hoida ja enamasti hoidsidki, viies Juku kõrvale. See aga lõppes mõnikord Evaldile kurvalt, sest tema viha kruviti ikkagi üles ning kui ta seda siis oma tormakuses mõne teise peale valas, sai armutult klobida. Nii et Juku oli talle vajalik mees. Ühesõnaga, nemad kaks käisid mõnes mõttes ikka kokku küll, ega nad asjatult ühe sõbraliku laua taha istunud. Sest ka Jukul olid kasud sees, pärast kaklust, oli nina verine või mitte, sai ta kõvad tropid lohutuseks ja kiituseks vapuse eest.

Praegu Evald igatahes veel vedu ei võtnud, seda oli näha ta silmadest, mis üle klaasi paistsid, ning Juku jättis poole rüübet alles. Istuda oli alati hea, kui teadsid, et sind ootab üks tahe suutäis, tühi klaas nagu kohustas millekski, kohuste täitmine aga oli vastumeelt asi.

ARVO VALTON

Ainult purjus peaga võis tühja klaasi taga istuda, nii see enamasti oligi, siis jõid ära iga tilga.

Ja äkki — asja eest, teist tagant — tundis Juku iseäralikku meeleliigutust. Ta istus kaduval suveõhtul siin hämaras keldris, õhus seisis sumin, priske sovhoos ja vilgas Jaani alev, trügimisest kõrvaleastunud mehed, kes tahtsid seda ainsamat elu ka pisut enesele elada, leti taga Viive kui meeste kohale kerkiv mägi, meie aja naisterahva vägevuse sümbol, kuumade pudelite read, sõbralikud südamed siin-seal vilkumas kui kutsuvad tulukesed, leplikud meeled, kõik lubatud, ei mingit pattu ega pahet, väike vaprus ja hooplemine olla mees oma päevas, tühjade soovide uputamine lepitavasse uima, himude ühetasaseks saamine.

Juku keerutas poolikut klaasi käes ja enesele aru andmata tõusis püsti ning võttis klaasi pihku. Ta polnud kunagi ütelnud tooste või sõnu, ta võis rääkida vaid ühe inimesega korraga, mitte aga kõnesid pidada, ja nüüd äkki tahtis ta lausuda.

«Mehed,» ütles ta vaikselt.

Suminas ei kuulnud seda keegi. Ometi pandi Juku ebatavalist käitumist tähele. Kärü-Volli ütles kõmava häälega:

«Juku tahab kõnet pidada.»

Juku tundis, kuidas ta klaasi hoidev käsi värises.

Isegi vana Viiber tõstis pead ja ütles: «Ohoo.»

Ja punetav traktorist Valdeko käratas:

«Vait kõik see mees! Jukul on ütelda.»

Sumin jäi korraga ehmatavalt vaikseks, kuid siiski mitte täiesti, ja Juku ütles oma tasase häälega:

«Mehed... Juku pole... Juku pole elu seeski... kellelegi tahtnud paha teha... Kui, kui Juku... on teinud... pole tahtnud...»

Siinkohal sai Juku viimane võhm otsa, ta lõi käega, istus tõntsti pingile, keerutas klaasi paar hetke kää vahel ja tahtis selle sisu ühe lonksuga körisse kallata. Aga enne kui ta seda teha jõudis, tonksas Evald oma klaasi tema oma vastu, ja klaase ulatati ka kõrvallaudadest, paljud löid Jukuga kokku, kes täpselt, seda Juku ei näinud, sest ta silmad olid häbelikkuse pärast maas. Mitmed hääled ütlesid:

«Õige, Juku!»

«Tubli, Juku!»

Ja kõrtsi õhus — kuigi taas tõusvas suminas — seisis ühe ilusa hetke äratuntav vennavaim.

Selle katkestas Mäe Vidriku tulek. Vidrik tuli suure kolinaga ja akordion rippus ühte rihma pidi lohakalt õlal.

Vidrik pilli ei mänginud, ta oli küll mitu aastat harjutanud, aga tal ei olnud kuulmist ja ta ei mänginud ühtegi viisi õigesti, ometi meeldis talle pillimeest mängida ja ta käis igal pool, pill kaenlas. Kui võõramad, kes teda ei tundnud, talt lugu soovisid, tegi ta tähtsa näo pähe, tõmbas lõõtsaga paar akordi ja pani pilli kokku, öeldes asjalikult:

«Pilli mängimiseks peab meeoleu olema.»

Sest ta juba tundis oma võimetust ja naerdud oldi ta üle ka paras jagu ning ta ei mänginud peaaegu kunagi, pilliga käimisest aga loobuda ei suutnud. Aeg-ajalt ostis vaid uue ja vägevama, võib-olla lootis, et siis tuleb oskust juurde või hakkab pill ise hüüdma.

ARVO VALTON

Aga ütlemine jäi talle külge ja nii tema kallal võeti:

«Kuidas Pilli-Vidriku meeleolu täna on, kas lugu tuleb?»

Nüüd juhtus Vidrik Metroosse astuma just sel hetkel, kui Juku oli oma andekspalumise ja andeksandmise kõne maha pidanud ning kogu kõrts ütles kui ühest suust, kas just kogu kõrts, aga mitmed hääled küll:

«Anna pill Juku kätte, las tõmbab ühe loo.»

Vidrik oli pilli mitmel korral Juku kätte andnud, sest midagi ta muusikast ikka mõikas ja sai aru, et Juku mängib hästi, ometi pidas ta vajalikuks tähendada:

«Juku ei oska pilli hoida.»

See oli solvamine, kes siis oskas, kui mitte Juku, pill elas ta käte vahel armastusest, venda ei hoita rohkem, kui Juku hoidis pilli. Aga kõikeandestav Juku mõistis ka seda, et sõnad oli Vidrik niisama jutujätkuks öelnud. Juba ta ulataski pilli Juku poole, see aga kõhkles.

Alles ta oli olnud tähelepanu keskpunktis ja ta polnud veel oma häbelikkusest üle saanud. Pillimängimine oleks teda paratamatult jälle teinud kõige tähtsamaks meheks kõrtsis, seda oli normaalsel inimesel raske taluda. Kuigi Juku oli kunstnik, jäi auahnusest puudu, ei tahtnud ta olla kõrges teiste vaadata.

Vahel purjus peaga ta hooples, et Venda Tamman on tema sugulane, mõni isegi uskus, aga Juku ise küll ei teadnud, kas see peaks ka tõsi olema. Venda Tamman oli temale suur eeskuju, ta oli teda raadiost kuulnud ja üle akordioni pilli Juku ei tundnud. Kuigi ta mängis iga pilli, ka seda, mille esimest korda kätte võttis. Nii oli ta isegi saksofonile esimese korruga hääled sisse saanud, natuke puhus ja proovis klahve, näpud tal liikusid ja pea jagas.

Juku võttis akordioni vastu, sest mehed käisid peale. Nemad olid tema vastu täna tuntavalt head ja tal oleks ka hea neile mängida. Aga enne kummutas ta klaasi, mis ikka veel käesoojas seisis, põhjani. Pärast mängu kukkus talle alati mõni tilk.

Juku pani rihmad üle öla, vaatas hetke mõtlikult enese ette ja alustas. Akordioni abil on ta igast suminast üle, teadis Juku ega lasknud end enam millestki härida.

Akordionimehed alustavad mängimist mingi neile hästi käpas oleva looga, võib-olla on see kunagi lapsepõlves, esimeste seas kätte õpitud, igal mängijal on oma peaaegu alati korduv avapala, millel nagu ei ole iseseisvat tähendust, vaid mis peab järgmised lood sisse juhutama, et mees saaks tõelisesse hoogu minna. Juku oli teistmoodi pillimees, mitte mõni tavaline simmanimängija, esimene lugu näitas kohe tema meeleolu, seda, mis hinges toimus. Praegu, mil ta oli pidanud oma elu esimese kõne, oli tal kogu maailmaga leppimise tunne ja selle tunde ta oma loosse kõigepealt mängiski. Aga mehed palusid teda, mehed ootasid temalt nagu kõik need kõrvalised ilmamaainimesed ikka midagi tuttavat, uut sai neile sisse sööta ainult paksu tuntud sousti sees. Sellepärast punus Juku alati omaenese lugudesse tuntud motiive, et teised äratundmisest rõõmu saaksid ja Jukat selle eest kiidaksid. Ei hoolinud Juku nende traktoristide kiitusest, oli neil kõrva või häält, ometi oli ta kunstnik ja salamisi ihaldas tähelepanu temagi.

ARVO VALTON

Juku mängis ja mehed läksid tal meelest. Meelest läks paik, viinaõndsus, Jaani alevi päike ja andeksandmise pidu. Äkki valdas Jukut tunne, et mängib elus viimast korda ja peab nüüd ära ütleva kõik, mis tema sees on, kas maailmale ütleva, mis see maailm on; ometi mängis ta kuuldavalt, helid voolasid pillist välja teiste kõrvadesse üle sumina ja kära, täitsid ruumi ja asjad. Juku mängis maailmale oma viimast mängu, nõnda ta tundis. Ja võib-olla ta teadis, et nii peaks mängima ja tegema tõeline kunstnik iga oma teost luues, otsekui oleks see viimane, otsekui peaks ta sellesse panema kogu oma hinge ja jõu.

Agas see viimase mängu tunne tõi temasse ka hüvastijätku nukrust ja taas lõi helisema andestamise noot, arved said klaariks. Võõras akordion suitsuses keldris, ja Juku hingest tuli viis pilli sisse ja pani asjad teistsugust elu elama. Juku ise ei teadnud seda kõike, kuidas sai ta end kõrvalt näha, kui lõi oma kordumatut muusikat, kuidas sai ta kirjeldada unustust.

Jah, tõeline unustus see oli, tühi ava olemises, äraminek teise, värvilise maailma sisse, nõnda et tavalisse maailma jäi Juku koha peale üks tuhmjas täitmata auk. Seda auku võis ta oma maailmast isegi näha, vaevu kombata, aga see teda ei huvitanud, sest tema hõljus. Hõljus viisi värvides ülalpool seisvat maad ja nõgudesse valguvat vett, kord tulekeelena üles ja siis jaheda õhuna laiali. Ta valitses praegu seda maailma, kõik selle osad olid tema helidele allutatud. Ta ei tahtnud seda ega ühtegi teist maailma valitseda, aga kui ta mängis oma hinge laulu, siis valitses ta paratamatult ja teadis seda.

Juku mängis oma viimast viisi, sellega pidi ta ära ütleva kõik, mis viiekümne aasta jooksul oli tema sisse kogunenud. Tal oli halb mälu, viimase nädala sündmusi ja enese elujuhtumeid ei pidanud ta meeles, kui raha ja tööasjad välja arvata, aga tema südame peale ja meelte sisse oli ladestunud igasuguseid nähtumusi, mis mälu kaudu välja ei pääsenud, need tulid nüüd ta mängust maailmaruumi, paisusid seal laiali ja pörkasid vastu pilvi. Ta oli alevi loll, see oli ta amet, kuid ta meeled olid ahnelt otsinud loodust kõik need aastad, teda ei olnud seganud nüri töö ja korduvad kodumured.

Ta viimane mäng rääkis meestele, et elu on hea olemine ja kõik ongi elu, sest väljaspool ei ole teadmist, ja päike käib selle kohal, valgustab ja saadab sooja, ja lehed löövad igal kevadel rohetama ja putukad otsivad üksteist, nii võis Juku mõelda, aga võib-olla mitte, sest mänguga pole tarvis jutustada niisuguseid asju, muusika on sellest puhas, ta häälitseb. Häälte taga varjul ehk olid need tundmused, mis tulid nägemisest ja teadmisest.

Hea oli olemas olla, koguda maailma, ka kasvatada seda suuremaks, panna ennast selle osade sisse, puudutada kõike ja muuta nende olekut. Kõik sai sellest elavaks, et Juku kohal oli ning nägi ja kuulis. Ja võib-olla oli kurb ära minna, ära minna ükskõik kust, kus sa tööpoolest olid olnud, nii oli see asjade nähtav maailm, ja samas oli Juku alati püüelnud ära, õndsuse sisse. Võib-olla meeldis talle teadmine, et ta tuleb iga kord tagasi, õndsuse õndsus oli tema üürikeses eas. Päril ja tagasipöördumatu äraminek oleks kurb, tundmatu, küllap oleks see igavene õndsus, aga kas saab üks asi olla igavene, kahtles Juku lolli-

ARVO VALTON

aru, võib-olla on see hoopis igavene kordumine või pole see üldse midagi.

Juku uskus Jumalat, too pidi tema tuleku ja mineku eest hoolt kandma. Nii nagu ta oli talle elu andnud ja koha ja aseme, nii pidi ta pärast valmis seadma aja ja laotuse, selles pidi tema peale lootma, sest Jukul oli muutuv hing, mille vool kunagi ei peatu.

Agaga kõik need olid vaid mõtted, võib-olla vilksatasid nad või nende pudemed läbi Juku õnna aru, peaasi oli mäng, mäng ise, ilma muude tähendusteta. Vist olid igal mängul reeglid, aga muusikaga oli Juku maailma sündinud, iial polnud ta midagi õppinud, kõik need Venda Tammanid tundsid nooti, tema mitte, tal oli lihtsalt niisugune kõrv ja tarvilikud reeglid tulid muusikast endast, leidsid Jukus oma pärusmaa ja tema loodud viisid seisid pika rea lõpus, mille ammu surnud mehed enne teda olid moodustanud.

Mäng ei olnud tegelikkus, mäng ei arvestanud muud kui omaenese seadusi, kasvas üha iseenesest välja ja sai täiuslikumaks omaenese sees. Kõik mõtted ja maailma nähtavad asjad olid väljaspool mängu.

Hulpivat helide voogu nimetati inimtunnete järgi küll uljuseks, küll nukruseks; kuidas võisid seda kuulda kassid? Juku taskus oli poolik pudelike palderjani, kasside õndsus, ta ei olnud seda kasutanudki, missugused olid kasside mõtted, kassikontserte oli ta kuulnud, neil oli teistsugune kooskõla.

Inimeste tunded, suurte puude vahel ja vastu tähistaevast, mis on ilma lootuseta kõrge, Tallinna minek või minek teise maailma otsa, kus inimesed kõnnivad, pea alaspidi, on tühiasi tähtede kõrval; Juku, Jaani alev ja tähistaevas olid kolm keskpunkti, Juku oli teel Jaani alevist tähistaevasse, mingisugust Tallinna ei olnud talle tarvis, kas niisugust linna oli üldse olemaski.

Inimeste tunded, tammetõrude saladus ja metssead, pikk rida haudu, inimpõlv inimpõlve järel, kauge esiisa sees pidi juba olema Juku seeme. Jukust, paberitega lollist, ei sünni ühtegi, kuigi ta nooremas eas oli ennast lasknud mitme naise sisse, kui need seda tahtsid, aga nad ise olid õnnsad, võib-olla liiga vanad, kust Juku seda teadis, ega nad muidu oleks lolli tahtnud.

Kõik, mis olemas, oli inimeste tunded, ka larakas heinamaad, tegija viha, näaklemised ja kaebamised, alatu brigadir ja pettus. Sõnade read ühe suust teise kõrva, mööda lähedasi inimesi laiali, tühine päev, mis võis lõppeda punakauni loojanguga, väljad ja meri kusagil maade taga, suur nõotäis loksuvat vett.

Seesama õndsus, mis oli saladuse moodi, aga võib-olla ei olnudki saladus, vaid ettekujutus, perutus, üksiku tunne vedelikest lõhkaetud peas. Või siis see, mis räägiti Jumala aujärjest, nähtamatud asjad, vaimud kadakapõsais, muldaläinute maailm läbi sõmera liiva, maallikate veri, näkineitsite moonded, hundikssaamise sõnad, tulevaste asjade märgid. Kõik elu oli salajane sellepärast, et tarkade inimeste aru seda ei võtnud, lollid olid kavalamad, nemad nägid mõndagi asja selgemalt, kuigi Juku enda kohta seda öelda ei saanud, võib-olla ta polnudki õige, kuigi paberitega, oli lihtsalt alevi veidrik ja kunstnik. Muidugi, kunstnik pidi nägema muid asju kui arukad inimesed, aga

ARVO VALTON

võib-olla ta valetas, kuna pidi, sest nii oli kombeks kunstnikust arvata.

Kõik olid vaid sõnad, need ei teadnud midagi muusikast, muusikat poleks vaja, kui sellest saaks rääkida.

Juku mängis akordionil kõike, mida tundis, ja see oli midagi muud, kui et ta oleks oma tunnetest jutustanud. Niikaua kui ta oli elanud, oli ta ikka tundnud, aga sõnu oli ta vähe öelnud, mis metsarägastikke hulkusid mõtted, ei teadnud teinekord passiga tarkki. Juku oli terve elu teinud muusikat, kui pill kätte juhtus. Kui ei juhtunud, kumises see ta peas, või kui ei kumisenud, siis ta mõtles muid asju, niitis heina. Arvata võis, et kumises rohkem kui teistel Jaani alevi inimestel, võib-olla selle eest oligi talle lollipopaberid antud.

Juku mängis, ta pea oli kergelt viltu, ta kuulatas ise oma tundeid ja mõtteid, mis enese teadmata muusikaks voogasid.

Mehed kuulasid, peaaegu kuulasid, viimnegi traktorist oli mitme tooni võrra tasasemaks jäänud, mõni neist võis aimata, et Juku peab kõnet; noh, muusika oli see igatahes, heli tuli heli järel ilusasti ja sobivalt. Vahel vilksatas korralik tuntud lugu, aga samas sumas Juku nagu ise tahtis, mis sa lolli käest nõuad.

Ja siis teadis Juku, et on teinud kõik, mis tarvis. Ta oleks võinud mitu päeva järjest ilma kordamata mängida, ometi oli nüüd niisugune tunne, et kui ta jätkab, siis alustab oma tunnete rida nagu otsast peale. Võib-olla pidi ta arvestama teisi inimesi, kunstniku vaist ütles talle, et lõpp on lähedal, saabumas.

Küllap asub inimeses teatud hulk tõesid ja kindlaid tundeid, nende ring saab täis, algavad hargnemised, üleseletamised, selgeid asju siiski pole olemas, elus mitte, aga kunst pole elu, teos ja ettekanne on pigem mängupartii sarnased, peavad lõppema ühes punktis, ja seda saadab suletud õnn või avatus, mis tingib uut alustamist. Juku pidi lõpetama, tal oli pisut kahju sellest, kui see tõesti pidi olema viimane lugu, kahju mõelda, et ta kunagi enam ei puuduta helide keha, võib-olla sellepärast oli ta lool mitu lõppu, iga lõpp pettis ennast ja kasvatas endast välja uue lõpu, aga see ei saanud pikka aega kesta.

Juku pani pilli kokku, võttis rihmad õlalt, andis selle tasakesi, ilma vähimagi uljuseta Pilli-Vidriku kätte.

Mehed olid vait, viivu pärast kiitsid rumalamad Juku mängu.

«Selles asjas oled sa kõva poiss.»

«Pill elab su sõrme all, see pole vikat.»

«Võttis päris külmaks kolme südame alt.»

Ja muid tavalisi sõnu, mis süüdistagu ütlejaid endid. Juku oli oma teo teinud, ta surises ise veel selle õnnest, teiste sõnad ei jõudnud nii ruttu temani.

Mitmest lauast tõsteti Juku ette poolikuid viinaklaase, mõni valas pudelistki juurde. Juku vaatas neid äraoleva pilguga.

Talle oli villand sellest paigast, äkki oli suits mitmekordne suits ja sumin ähvardas lõhkuda pead. Juku tahtis üksi olla taeva ja rohuga.

Ta võttis masinliku liigutusega Kärü-Volli tühjaks joodud pudeli ja kallaskas enda ette pandud viina sinna sisse. Sai üle poole, löi punni peale, võttis pudeli ja läks sõna lausumata uksest välja. Tema polnud oma

ARVO VALTON

kunstiga teenima tulnud, aga antut polnud ta ka eluaeg tagasi lükanud, sellist asja ta ei tundnud.

Juku astus Metroost välja, oli õhtune aeg, suvine päike oli kukkunud metsaservale. Juku läks kuulsusrikka restorani taha, söehunniku poole. Seal nurga juures seisis ta truu jalgratas, Juku tunnistas seda kui võõrast. Aga see tuletas ennast meelde tuttava kujuga, kaua teeninud plaskuga. Juku pani viinapudeli püksitasku, võttis ratta juht-rauast kinni, kuid laskis sel siis tagasi langeda vastu majanurka. Libistas käega üle toru, ja jälle oli tal imelik tunne, nagu jätaks ta oma igipõlise, jah, muidugi ei tea mitmenda, ent siiski alevlikult igipõlise rattaga jumalaga. Võib-olla tuli see sellest, et ta ei kavatsenud ratast praegu kaasa võtta, ta oli ju minemas läbi aiambulgu alla ojanire äärde, kus vahel oli teisigi väsinud metroolasi.

Juku komberdas söehunnikust mööda, puges läbi mulgu ja läks ojakeseeni.

See polnud õieti ojagi, vaid madalam koht, kus läbi mätaste, poolmärja rohu nirises mudane ning alevist solgine veesoon. Kuivemal ajal polnud siin üldse vett, vaid konnaniiskus rohus, märjal ajal oli see veevoolu moodi.

Otse restorani taga oli soonikul pisut kõrgem ja kuivem kaldamätas, joodikute uneasemeks oli hea Jumal selle valmistanud. Sinna heitis Juku küljeli, pani viinapudeli enda ette ja vaatas läbi selle ümbrust. Elu oli inimesele tõesti nautimiseks antud.

Mida Juku oli elus teinud, mida oli tegemata jätnud, kas oli mingit välist põhjust, miks ta oli maailmas elada tossanud? Aga kas siis pidi veel olema selliseid asju, igaüks tahtis süüa, juua, et hing sees seiks. Ja selle, kui enam ei seisa, ütleb Jumal ette, ei tasu ennast vaevata. Kui Juku oli oma elu elanud just nii ja mitte teisiti, ju siis see pidi Jumalale meelepärane olema, tema valvab ja teab, teeb ja tahab. Jukul oli mugav kõik asjad Jumala kaela lükata, kui ta nüüd vaatas enda ees viina läbipaistvat vedelikku, siis pidi ka selle Jumal ise talle valmistanud olema. Sest ta poleks hea, kui sunniks õige ja kurja vahel valima. Küllap pidid Saatan ja viin millekski head olema ja Jumala tulu teenima.

Juku sirutas käe ja rüüpas pisut, ta tahtis proovida, kuidas temaga viina läbi räägitakse. Ikka tavaliselt, ta oli seda juba tundnud, ei olnud uut päikese all, kas tunneks ta enam midagi, mida enne tundnud pole, kui ta ka veel viiskümmend aastat elaks?

Muidugi polnud uue tundmine eriti tähtis, kuigi vahel küll; teinekord oli vana, harjunu meeldetuletamine mõnus. Oh, kõik oli ju tõesti olnud, aga kõik oli ka ilus olnud, kordugu, pärast nagunii pole midagi.

Juku vaatas läbi viinapudeli, kallutas pea vastu maad, et päike metsa kohal saaks pudelisse püütud. Nõnda võis Juku oma sõbra purju joota, lahustada hõbesiravas pudelis. Võib-olla oli ta kogu oma elu näinud maailma läbi viina, võib-olla sellest õnnetunne ja täielik rahulolu sellega, Jaani aleviga iseäranis, putukatega, isegi inimestega. Ta võiks praegu panna oma väsinud pea mättale, ja ta kehastaks kogu alevirahvale õnne, õnnelikku inimest, kes oma õnnega kedagi ei sega, sest sellest hoolimata ei taha keegi temasarnaseks saada ega ka kadesta teda keegi, sellepoolest tema ongi puhas kuju, kõigile näha ning teada.

Uinumine ootas Jukut, jumalagajätt, minek, kohe kallutab ta oma pea, veel vaatab ta seda maailma, nagu see on ja muutub, päike täis-
suve õhtul, laskuv rahu, kestev elu tirtsude sirinas. Mis tuleb pärast,
kas must olematus või teistsugune varjude maailm, seda ei tea, igatahes
mitte see, igatahes mitte see, mitte nirisev oja, roheline rohu-
kamar, sõbralik konn, kauge kutsika klähvimine, hiline vikati luis-
kamine, laiuv õhk täis inimeste soojust ja soove, metssead varitsemas
oma õigust, kuuskede rida ja turvalisus, maaparandusmasinate kiu-
sakas jorin, endiste aegade losakil küünid, luitunud majadega Jaani
alev, kunagised laadad, läikivad pritsimeestepeod, lapsepõlvemäles-
tused, harjumuste ilu, teadasaamiste tarkus, sõbratunded ja ujumine
läbi inimsuhete, suur Jumal lõputus tähistaevas, kõikjal olemine ja
õndsuste õndsus, pöörlevas ühtsuses, maailmasuuruses, iseenda hõlma-
mises; kõik, mis siin oli, vääris olemist, keerukas ja petutav, ammu-
tuntu ja üha isesuguseid külgi ettekeerav tegelikkus sees Juku südame
ja meelte.

Päike oli langenud üsna metsaservale, puudutas seda ja üks üle lat-
vade küündiv kuuseravik kuivas vastu valget õhukeseks. Päikese
lõpp oli Juku lõpp, rahu ja langev uduniiskus haarasid ümber ta õnne,
venitasid selle elupikkuseks, igavikupikkuseks selsamal hetkel, alati.

Pudel seisis ta ees, seal oli veel viina, enne uinumist tahtis ta seda
jätkuvaks õndsuseks võtta, ta polnud kunagi järele jätnud, sest ei
teadnud, äkki ta ei ärkagi enam, kahju viinast, terve elu oli ta han-
kimisea ametis olnud, ta polnud niipalju tembumees, et vastu õhtut
teha priiskavaid liigutusi. Kuigi ta alustas päeva kahetsusest, et ei
olnud peaparandust jätnud, oli tal igal õhtul küllalt õigustust, et kor-
rata oma kindlat tava. Juku rüüpas tugeva söömu ja teise jagu jäi
veel pudelisse.

Siis võttis ta taskust palderjanipudelikese ja pani viinapudeli kõr-
vale. Selle oli ta asjata kallata lasknud, midagi jäi korda saatmata,
alevi isakasside paraad läbi viimata, aga nüüd oli Juku nii rahumeel-
selt häälestatud, et talle polnud tarvis kasside ega meeste tähelepanu.
Kui nüüd tuleks mõni sõbrakass, ei keelaks ta talle õndsust. Juku
võttis korgi pealt, uuristas mullasse augu ja torkas pudelikese pool-
viltu auku. Kassil on seda sealt raske kätte saada, ta saab nuusutada
ja ehk keeleotsale, just nõnda oli Juku eluaeg pidanud sovhoosimeeste
prassimist pealt vaatama. Ta ei tahtnud kasse kiusata, seda mitte,
võtku nad joodikute õnnis saar ka oma palverännakute jaoks, kuni
jätkub palderjanitilka, kõik, kõik on ajutine selles huvitavas maa-
ilmas.

Mida pidi Juku veel enesest maha jätma? Taskud olid tühjad, hoo-
pis tühjemad kui ta hea lollisüda.

Jäi jalgratas, jäid jutud Jukust, kord ehk räägitakse temagi õnnest
ilma kadeduseta nagu tema eelkäija Volli omast; kord teavad järgmi-
sed minejad, et maailmas on elanud üks Juku, ilma keeruliste prob-
leemideta, ilma kärsitusega, rahulikus õndsuses, teinud enesele aeg-
ajalt muusikat, saatnud kooskõla vastu taevasina, rääkinud maha
mõne lori-jutu, kavaldanud ümber tavatõdede, olnud alevile näpuga
näidata loll, kes ühtelugu osutus tarkadest targemaks, elanud oma elu
ära suuremate soovideta ja ometi olnud täielik oma igapäevases ole-

mises. Selline pilt võis Jukust jääda kummitama Jaani alevit, ise oleks ta seda ehk nõndaviisi näinud, tema ise, iseenda vaatleja.

Pool päikest oli vajunud sakilise metsaserva otsa, langemine olevat kiire kõigile. Juku võttis pudeli, pani suu peale ja jõi tühjaks. Hinge muusika oli selle talle sisse toonud, harva, kui juhtus, oli Jukul Jumal ja oma pühadus.

Äkki lõi see viimane viinasuutäis talle eriti tugevasti pähe, õndsus vajus hämaraks uimaks, viimnegi mõte ja sooviraas kadus nagu rööppaar silmapiiri taha, jäi soov peatada hetk, olla alati selline ja ei teist-sugune.

Juku pea vajus rinnale, siis kaldus ta keha küljele ja pea jäi vee-piirile, kuni oma raskusest langes tasa voolavasse, pisut mudasesse, pisut solgisesse veeniresse. Selle jahedus ei äratanud Jukat, vesi tungis tema sisse, vesi oli kogu maailm, Juku ise sai veeks, vesi temaks.

Viinaõndsus läks veeõndsuseks, vahest oli kogu kraavike täis puhast puskarit, hämarus mähkis maailma endasse, kaugus sai kollakashalliks. Üksikud heledad välgatused olid teise ilma märgid, nad löid läbi vesisilmade, läbi kustuva teadvuse, vesi, nii vähe kui seda oli, võttis vastu Juku mõistuseraasu, sulatas endasse, kaks õnne ühinesid surma jätkuvas voolus.

Koos päikesega, punane lasu silmapõhjades, kustus elu, õndsuse tipuks, teeks tõelise rahu eimiskisse. Kollakashall vine, sõmer liiv läbi liikuva vee, läbi hõljuvate varjude, Jaani alevi mulda, igavesti ülemineva elu söödaks, pillihelide kajaks, mälestuseks ühe elu igapäevasest õnnest.

Ott Raun

tsükliivõimalus «ehkteatri ehknovellid»

EHKTEATRIS

Ehkteatris mängivad massid ja maskid
küll mõned näikse neist olevat baskid
ja teised inglased juudid ja hunnid
ning mõned mängudest vältavad tunni
ja teised jäetakse ära sest nohus
on Attila nohus on Richard ja Käina kohus
et publik vihast ei trambiks ja uluks
ja teatri alustoed ära ei kuluks
siis teatris müüakse viskit ja moosi
ning külalolll pannakse istuma looži
kes elujõulisem pistab kaaviari ja sinki
ja nõrgem sööb röömsasti istepinki
ehkteatris mängivad vaiksed ja õõnsad
siis jälle suured ja röömsad
ja vahel ei mängi mitte kui keegi
ehk laval on see kes miskit ei teegi

DRAAMA

Algul tundus teatritegemine kohutavalt raske
— ma pidin ühteaegu armastama mitut naist
ja sada korda kullaks kuulutama lavavaske
ning ei tohtinud ei vihastuda ega öelda: raisk

Paarkümmend korda pidin kehastama laipa
siis jälle sündima ja olema kui väike laps
või mõnes vodevilses etteastes raputama tolmust vaipa
käis parasjagu kõige juurde seks ja naps

OTT RAUN

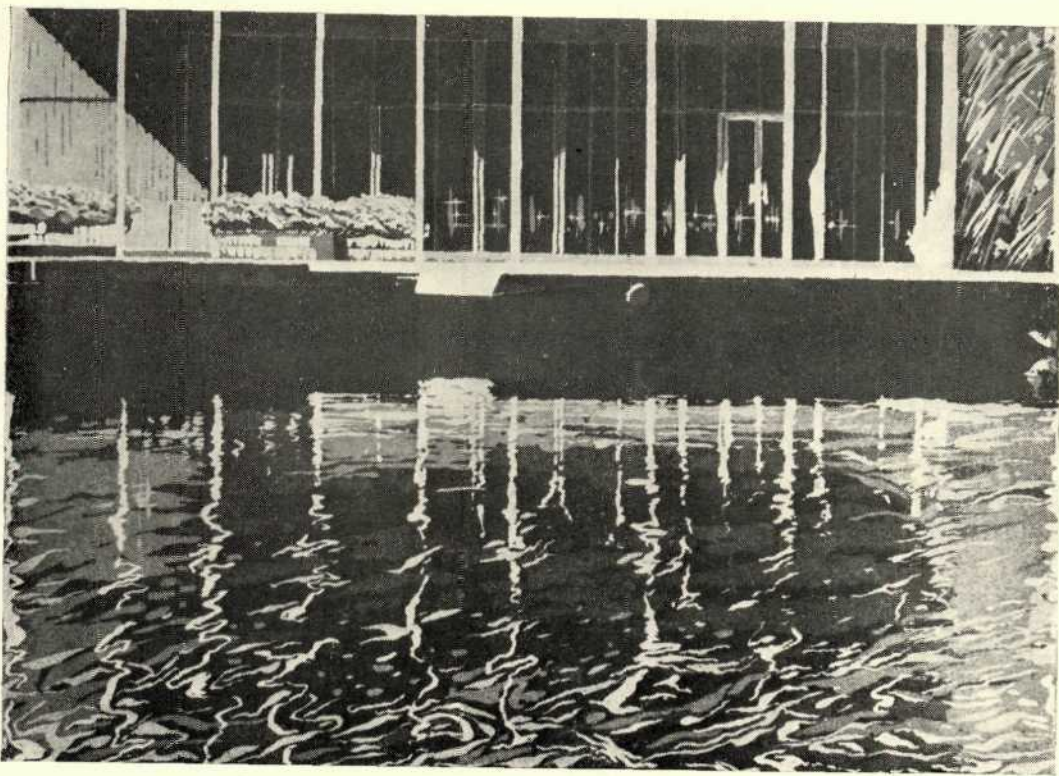
1328

URMAS PLOOMIPUU

Suplejad (Akvatinta) 1978

URMAS PLOOMIPUU

Kuurort (Akvatinta) 1978

Nüüd olen juba saanud tunnustatu tiitli
võin juba ise otsustada kummas jalas sokk
ja kuulen — minu tundmisega juba mõni võõras kiitleb
ning toitu mulle valmistab nüüd priimabaleriinist kokk

Ja tundub — kõike ühe silmapilguga ma taban
— on tüütuseni selged inimese ihad sünd ja hukk
Ma meelsamini oleksin küll koer kes liputamas saba
kuid see on ainus osa mida mängib nukk

OLLES PÕRAND NÄITELAVAL

Ma olen vistist põrand näitelaval
mu kohal põrisesemas paksunahaline trumm
Ma naksun halan peksasaanu taval
ja mõirgab rõõmust kohalolev rahvasumm

Nüüd joogem viina läbipaistvast klaasist
— ei peekrist mida pruukis lihav krahv
Me elu koosneb paarist kulund fraasist
ja ümbritseb meid reegel keeld ja paragrahv

Mu naine pisut kurb ja pisut aval
ka sina oled etenduses ainult taust
— me mängime kuid meie nime pole mängukaval
meil tuleb ära öelda sellest aust

Jah liiga hilja (vara) tõusime ekstaasist
— kõik teatrid osalisi olid juba täis
vaid puudus oli millel olla — baasist
ja sellest mida polnud ning mis ainult päis

Ning tuli olla hirmus loll või hirmus kaval
ja olla kahekesi nimme ainult need
Ma kohe uue prinkis «Napoleoni» avan
las purju jääda näitlejate publikusse-need

Mu naine ära mürgita end tarbegaasist
ei meeldi mulle põrmu mädamunalehk
Näe Ophelial on püksid märjad unitaasist
kui naine naeraksime õige lõuatäie ehk

KÕIGE RASKEM OSA MÄNGIDA

See nõuab mehisust
(sest mida mõtleb osa mehi sust)
See nõuab jõudu
(kinni lahti hoida lõugu)
See nõuab tahet
(ei tohi ühtki hetke olla vahet)
See nõuab keskendatust
(olla kogu aeg kui keset kivikatust)
See nõuab sisseminekut
(ei tohi põlata ka inetut)
See nõuab andesära
(kõik endast tuleb anda ühte rolli ära)
See nõuab mängusiirust
(ja reaktsioonikiirust)
See on nii raske osa
(iga seitsmes soomlane võib öelda: *en osaa*)
Sul tuleb mängida vaid lolli
(eksimist või ennast ei tohi olla ühtki folli)
Nii lähed ajalukku
(traditsioon jääb sinu sukku)

SUURES TEATRIS LAVASTATI ELU

Suures teatris lavastati elu
väikses teatris elusid

Suures teatris oli keskustelu
väikses teatris kastis lelusid

OTT RAUN

Suures teatris mängis hästi naine
väikses teatris hiilgasid kõik mehedki

Keegi polnud päris täis ja päris kaine
nõnda kirjutasid lehedki

Suures teatris joodi viina
väikses sekka õlutki

Suures teatris tunti süümepiina
väikses anti eludki

Suures teatris kasutati pommi
väikses ainult miiniseid

Suures teatris kuningas sõi kommi
väikses ainult pliiniseid

Suures teatris pöörles lava
väikses tiirlesid kõik isegi

Suures teatris oli mängukava
väikses kavas kivivisegi

Suures teatris oli ehtsat seksi
väikses oli seda rohkemgi

Suures teatris keegi partneriga eksis
väikses teatris saatsid seda stseeni ohkedki

Suures teatris polnud ühtki vaba paika
väikses olid vabad loožidki

Suures teatris olid piletiteks kaikad
väikses käisid nārbund roosidki

ENNEMINEVIKU ENNEOLEVIKU MÄNGIMATUS

Ei ole meil suuri näitlejaid
ega väikesi
(viimaseid siiski on)
ei ole kes mängiks mammutit
XX sajandi omadest kõlbaksid ehk Laurence Olivier
ehk Belmondo ehk Fernandel
brontosauruste dinosauruste osadesse
ei oskaks nemadki sisse minna
ei ole kes mängiks kuupaistet
või siikat ehk kärbsega saaks mõni hakkama
nagu Henry Fonda või Mastroianni
isegi seda ei ole kes mängiks aialatti
vaikset tuules liikuvat mädanevat aialatti
latti siis kui teda rebitakse
siis kui ei tehta midagi
kui koer tõstab jalga ta vastu
ei ole meil kannatust
ega kannatusi
(viimaseid siiski on)
isegi maarjahein kartul fimut
jänese kapsas orjapidaja inimsööja
ei osata olla
inimnärimisega ehk kuidagi saadakse hakkama
isegi aus väike peldik vana paks munk
noor õiglane täitapja surematu juhm kuningapoeg
ei suudeta olla
ainuke osa mis meile sobib
on olla viadukt see igavene tuuletõmme
üle- ja läbikäimine
kärstus

TEATRILOHUTUS

On lohtu otsitud ja jagatud
et elu pole muud kui teater
kui WC-s käidud söödud magatud
siis oma osa maha vuristama peate

OTT RAUN

Mis laval ütlete teab lavastaja
kes kannab mõne asjamehe nime
kui tahab saja kolmeseltki oled avastaja
ja lõunaks kanapoega süües kanapime

Teid vaatleb publik nagu näitlejat
ükskõik kas bussis poes või ametpulgal
te kehastate kas tõusikut või väitlejat
või joodikut ja lõppu pole lavastuste hulgal

Jah lohutav on võtta osasid menüüsid
kord olla kloun kord pätt kord oober
ja keskõil viilida ehk oma naise varbaküüsi
peas endal krooniks kohandatud pesutoober

Lehte Hainsalu

LAGIPEAPÄIKE PEALAE

India. Singapur. Malaisia. Veebruar—märts 1977

NAINE, jumalaema ja jumalakaasa, on India templites oluline kuju. Ta ei ole taevasse pööratud pilguga jahe madonna, ta on liigagi maine, tema kivikehas mässab tuli ja kirk. Perekonnastseenides abikaasaga on ta kord kavalalt naeratav, kord solvunud, kord järeleandmatu, kord kopraskulmne, kord anduv ja õnnelik. Ta istub buda poosis oma mehe kõrval troniil, ta on alasti, ahtapihtne ja elevandipuusaline, sileda kõhuga, kõrvitsrindadega. Ta on ideaal. Vaevalt võib nii lopsakat naist leida India linnadest ja küladest, kus voolab väikesekasvuline, nõtke, sale, tütarlapsevormidega naissugu. Sellepärast ta ongi ideaal, see kaljunaine, sellepärast ta ongi jumalakaasa. Aga kui juba tema, Parvati või Kali, on mõnikord rahulolematu oma mehega, oma naiserolliga, mis peab siis jääma naiste osaks maa peal?

Naise osaks maa peal jääb armurõõm. Aastatuhandeid on kõrgkastist naise kasvatuseliseks osaks olnud seksuaalkasvatus. Indias leidub templeid, kus on kivisse raiutud kõik see, millest Euroopas ei räägita. Naises nähakse mehe potentsi allikat, usklikud, kes kumardavad Šiva naist, kannavad šaktistide nime, nende jumalateenistused on kinnised ja pakuvad kogudusele seksuaalset rahuldust. India pühad raamatud ja sõnaline rahvalooming on paiguti siivutuseni erootiline. India tantsus on palju naiseveetluse demonstreerimist. Nii india vana kui tänapäeva maalikunst kätkeb endas erootilisi jooni. Moodsa kunsti galeriis eksponeeritakse teoseid, mida meie näitustel ei sõandataks välja panna veel vähemalt viiskümmend aastat, ehkki nimetatud maalid ei ole enamasti naturalistlikud ja väljendavad intensiivset kunstielamust. India meisterlik miniatuurmaal käsitleb tihti armastusteemat, väljendades armunute ootust, lootust, pettumust, andumust, igatsust, kirge. Vetäla järgi on kirel kümme astet — silmarõõm, meenutamine, maitsmissoovi tekkimine, unepuudus, kõhnumine, tõsiasjade ignoreerimine, häbitunde kaotamine, meeletus, minestamine, surm. Paljud õnnelikud läbivad oma armastuses kõik astmed.

Lootos õitseb päikese käes ja kaotab kõik mis tal on. Ta ei tahaks jääda nuppu igaveses talves. (Tagore)

Meie elu on üürrike, ta loovutab vaid mõned päevad armastuse jaoks. Kuid töö ja rühmamise jaoks ta oleks otsata pikk. Vend, pea seda meele ja rõõmutse. (Tagore)

* Alguis «Loomingus» nr. 7.

*Kes eal ei emba oodatut,
õrnkätt, õrnjalga, hurmasuud,
see jõukaks ilmaaegselt sai
ja elust ilma olla võiks. (Vetäla)*

*Oh arglik, peagi noorus kaob
ja selle elu luhtunud,
kes tunda pole saanudki,
mis viisa mehe võimuses. (Vetäla)*

*Näe, naine õilsam aare kui
kõik aarded üldse saadavad,
hüüt tema tõttu püütakse,
mis ongi hüüs ta puududes. (Vetäla)*

Ja nagu raugematu kaja Tadž Mahali surnukambris kordab luterlaste piibel Koguja suu läbi: «Katsu õieti elada naisega, keda sa armastad, kõige oma tühja elu aja, mis Tema sulle päikese all on andnud, kõige sinu tühja elu aja, sest see on sinu osa siin elus ja su vaeva sees, mis sa päikese all näed.»

Albumeid sakraalse armastuskunsti näidetega on Indias arvukalt müüdaval, ka pakutakse traktaati «Ananga ranga», mis on india armastuskunsti kohta kirjutatud kuueteistkümnendal sajandil. Vastav käsi-raamat «Kama sutra» pandi kirja juba enne meie ajaarvamist ja on tänapäeval välja antud kõige laiemale mitmekeelsele tarbijaskonnale.

Kunst armastada on väga tõsiselt võetav asi nagu kõik kunstid ja kõik mängud. Indialased peavad selle täiusliku valdamiseta kestvate abieluõnne võimatuks. Kunst armastada on kunst hoida erootilist pinget, kunst jõuda ühiselt aina uutele tunnetusastmetele, aina kõrgemale vaimusele, aina täiuslikumale ühtekuuluvusele. Armastuses sobiva paari suurim soov on saada abikaasadeks veel teiseski elus.

Ja nii kõnnib hindulanna mööda tänavat, sündimata laps üsas, teine katsiratsi puusal ja kolmas taga tatsamas ning sari lehvivast otsast hoidmas, lisaks on hindulannal pealael suur korv produktidega ja naeratus näol. Tema, habras ja väike ja veel peaaegu laps, on õnnelik seal, kus tugeva kondiga eesti naine oleks nõrkemas. Aga eesti naise dharmat ei näe ka ette nii koormavat perekonnaõnne.

Kui hindulanna on oma eelmise elu halvasti elanud, siis karma tõttu sureb selles elus ta mees. Lesk on kõige õnnetum, kõige põlatum olend päikese all. Ta kaotab kõik varanduse, see pärandub lastele, talle jäävad vaid hõbe- ja kuldehted ning vikerkaarevärvilised sarid, mida ta on lasknud endale muretseda võimalikult palju ja mida ta nüüd kanda ei tohi. Iidsetel aegadel pidi lesk minema kloostrisse või heitma end kõigi ehete ja saridega mehe surnukeha juurde tuleriidale. Leskede põletamine on juba sada aastat keelatud, aga seda tuleb ikka veel ette. Hindulanna ei karda surma, abielunaise ülimat dharmat täites on tal ju lootust teises elus õnne pälvida.

SURNUD enamasti põletatakse nii Ees-Indias kui Taga-Indias. Singapur oma lootust sisendava maapuudusega — see mereriik hõlmab

umbes pool Hiiumaad, elanikke üle kahe miljoni — ei saakski lubada niisugust kalmistukultuuri kui tunduvalt maarohkem ja hõredama asustusega Eesti. Singapuris pannakse surnu päikeseloojakul lavatsiga maja ette, et naabrid võiksid temaga hüvasti jätta, järgmisel päeval ta põletatakse. Siiski on Singapuris ka surnuaed, sinna maetakse muhameedlasi ja kristlasi, aga on ka hiina osakond. Maetakse üsna paljusid, kui otsustada kalmukivitöökodade arvu järgi. Malaisia hiinlane märgib mälestustahvlile surma-aastaks kaks-kolm numbrit hilisema, näitamaks möödakäijale, et kadunuke on küllaltki kaua elanud. Malailased maetakse maasse kirstuta, naised süngitatakse sügavamale kui mehed, sest üks naistel ole ju pattu rohkem.

Ka India muhameedlased maetakse, enamasti seatakse nad istukil-asendisse, näoga püha Kaaba poole. Muhameedlaste surnuaiad pakuvad näilise mahajäetusega troostitut pilti, ei kasva ju liivas midagi pideva kastmiseta, aga troopikas pole kombeks jalutada kaks korda päevas surnuaiale, reha ja iiskann näpus. Mäletan, Samarkandis otse suurejoonelise Sahhi-Zinda nekropoli ümber võis näha hulgaliselt liivatornikesi, kus juhuslik kivitükk tipus tähistas musulmani kalmukohta.

Malaisias ja Indias kujutavad kalmud mäeveerule lükitud kaarekujulise tsementäärisega platsikesi, mis on üleni kasvanud koltunud kõrtesse. Sultanid, teatavasti muhameedlased, kulutasid palju aastaid endale ja oma seaduslikele naistele uhkete hauakambrite ehitamiseks, kus arhitekti mõte ja kiviraiduri töö väljendasid igavest kestmist. Kõigile tuultele avatud, päikeselõosa eest varjatud mausoleumides toretsevad marmorkenotaafid, mis on inkrusteeritud kalliskivillidega. Ent see on väline toredus, maine vorm, sultan ise või ta südamearmas lamab külmas koredas maapõues ja tal ei ole mingit uhkust ümber. Kõik, mis tal oli, jääb maa peale, lihtrahvale imestada ja kalmurüüstajatele ahnitseda.

Kui koaleb hindu, siis vajutatakse kohe kinni tema silmad ja värvitakse nägu pühade värvidega. Mõne tunni pärast tassitakse kõrgel peade kohal kookonikujulist palakasse keeratud ja nõõridega mähitud surnukeha, see viiakse põletuspaigale, kus antakse üle surnupõletajale. Koolnusaatjad lähevad koju, palgatud nutunaised jäävad veel juurde. Paariate soost surnupõletaja käitub laibaga asjalikult nagu puuhaluga. Umbes kolme päeva pärast saavad omaksed kadunu maised jäänused, mis puistatakse suure pidulikkusega, rohkete riituste saatel, kõigi leinajate juuresolekul jõkke või merre ja saadetakse ookeani poole esivanematele järele. Veel kauaks jääb laintesse õõtsuma elus lillepärg.

Hindu usub, et kui tal õnnestub surra püha Gangese pühas käärus asuvas Benaresi linnas, siis katkeb tema taassünniahel. Üleloomuliku jõupingutusega veavad surmahaiged ja kurnatud inimesed ennast pühasse linna, et kümmelda Gangese imettegevais voogudes. Ganges on püha jõgi, sest ta tuleb otse taevast. Ja see on tõsi, sest Ganges algab Himaalajast, kõrgemalt kui neli ja pool kilomeetrit, pikal teel toob ta endaga kaasa desinfitseerivaid mineraale, mille tõttu vesi ei muutu katkuallikaks. Siin suplevad rituaalset suplemist pidalitõbised ja lihtsalt patused läbisegi, siin on käetuid ning jalutuid, ja kes teab,

ehk ka südametuid, siin leotavad varbaid vees bambusraamidil põletamisjärge ootavad surnud, siin ujub koolnutuhk segi suurlinna saastaga. Lakkamatult tossavad tuleriidad, kus muutuvad suitsuks sageli viimsete ruupiate eest ostetud koolnupõletuspuud. Ihu, see on ainult olemise vorm, ei enamat kui krimpsunud hernekaun, aga hing jääb alles otseki seeme, et alustada uut idanemist.

Surnud kehat lahtisaamiseks on veel üks võimalus. — Bombay taevast tiirleb hulgaliselt raisakotkaid. Mitmete külade lähistel võib neid näha kümnete kaupa põlispuude otsas istumas. Raisakotkaste levik viitab parside, tulekummardajate järglaste eluasemetele. Parsid peavad pühaks nelja ürgelementi — tuld, õhku, vett, maad, ja ühtki neist ei tohi rüvetada korjusega. Parsid viivad oma surnud Vaikimise Tornis, kus raisakotkad need paari tunniga lihatuks nokivad. Kondid uhutakse püha veega üle — ja ongi kõik. Bombays, ookeani ääres on mitu niisugust torni, puuderohelus varjab neid uudishimuliku pilgu eest, teiseusulisi ligi ei lasta. Ja mis ongi võõral asja võõra leina juurde, võõras rõõm on iseasi, pulma on igaüks teretlunud, pole haruldane, et kõik vastutulijad kutsutakse saajarongiga kaasa.

ISLAMI elukäsitusel on Aasias suur levik. Pidades ainujumalaks Allahit, tema prohvetiks Muhamedi ja ainsaks pühakirjaks koraani, surub musulman oma elu otseki betoonsängi. Viis korda päevas seiskub selles sängis ajavool, muhameedlane pöörab oma pale Meka poole, laskub põlvili, kus tahes iganes see kellaaeg teda ka tabama juhtuks, ja kiidab Allahi vägevust ning tunnistab tema suurust. Muhameedlane ei sõanda Allahiga kõnelda intiimseist asjust, talle ei mahuks mõttesse paluda enesele hüveolu. Tuleb ette, et kristlane küsib Jumalalt nõu, millisesse jöhvikarabasse minna homme saagile, et rohmitseda rohkem kui naabrinaine, eks tema suurem saak näitaks, et ta üleüldse elab Jumalale meelepärasemalt kui naabrinaine. Muhameedlasele ei saa seesugust asja pähe tulla.

Kesk-Aasia islamiusulised ei käi mošees viis korda päevas, aga reedeti on neil see-eest suurem kogunemine. Juba hommikust peale võis Samarkandis märgata siniste turbanite voolu, pikad kõhnad mõttetarkade nägudega mehed voolasid ühes suunas, neid oli tänav kaldast kaldani täis. Ka naised olid kallihinnalistes kleitides turule tulnud, ehkki nad jumalateenistusest pidid kõrvale jääma. Seatud tunnil kostis üle linna muezzini vali (uue ajal võimendatud) hääl. Usklikud laotasid mošeehoovile valge lina ja sellele palvevaiba, nad võtsid saapad või kalossid saabastelt maha ja laskusid palvesse. Kogu mošeeõu oli täis muinasjutusiniseid ja vesihalle halatte, tuhat tuhande kõrval, rütmiliselt, kuid mitte ühes rütmis tõusid ja langesid käed ning kehad, vaimuliku hääl oli vaikinud, usklikud kordasid usutunnistust igaüks omaette.

Midagi taolist on toimunud maailma kõikides mošeedes kolmteist sajandit. Naised on palvetanud kodus, burka näo ees. Muhameedlanna ei ole kunagi olnud näotu, aga ta pidi aastasadu olema näota. Kesk-Aasia reisil nägin ühtainukest parandžaad ja nüüd Indias ühtainukest burkat. Räägitakse, et mõned muhameedlannad käivad tänaval vabalt,

aga kodus katavad näo — vanaisa pärast, kes on perekonnapea, teised on jälle kodus nagu teisedki inimesed, ent tänaval varjavad näo — abikaasa ameti pärast. Igamees leiab, kuidas aegunud kommet täitmata jätta ja samal ajal täita.

Muhameedlane ei sünni uuesti. Tal on võimalus üheainsa eluga paradiisi pääseda. Ust sinna aitab avada pidev palve, korrapärane paast, mida suurem seda parem armuand ning palverännak Mekasse ja Muhamedi hauale, kus musulman vähemalt kord elus peab käima. Paastukuul tervelt neli nädalat ei tohi muhameedlane päikese tõusust päikese loojakuni ühtki pala süüa ega suutäit juua, ja igäüks võib arvata, kui raske on troopikas joogita elada ja tööd teha. Aga niisugune on käsk, usklik peab olema tugev.

Päike on loojas tund aega. Malaisia külas Port Diksonis kutsutakse usklikke päeva viimasele palvusele. Rahvaliikumine turul ei vähene ometi, poode ei suleta ja noorrahvas klubihüti ees on jalgrattad külili keeranud ning arutab midagi maas kükitades — muezzin ei hüüa neid, nad on teisest usust. Kuid nad katsuvad elada sõbralikult, püüavad austada üksteise tavasid ja tähistada jõudumööda üksteise usupühi. Kristlased peavad iga pühapäeva, muhameedlased iga täiskuud, aga hindude jumalal on palju nimesid ja neil kõigil on oma tähtpäevad, siis veel pidutsevad džainistid, budistid, sikhid, parsid... Keeruline on elu korraldada riigis, kus pea iga päev on mõnel usul mõni püha.

«Jumalast antud usk on sõnastamatu,» ütleb Mahatma Gandhi. *«Usundid on eri teed, mis viivad ühe ja sama sihi poole. Tõeliselt on sama palju uske, kui on inimesi.»* Sihiks, mille poole usk aitab viia, on inimese vaimne täiuslikkus. Mure inimese sotsiaalse ja kõlbelise küpsuse pärast ei ole aastasadade rutus raugenud ja kahekümnenda sajandi inimese ees seisab seesama vaev eriti teravalt, sest kõik need paised, mis arvati olevat tingitud inimese viletsast ainelisest elujärjest, ei ole üleüldise jõukuse kasvades ometi mädest tühjaks jooksnud. Usk nagu iga filosoofia piirab küll inimese vaatevälja, kitsendab ta eluringi, kirjutab talle ette suhtumisi ja seisukohti, aga annab ka eesmärgi ja ideaalid, avardab mõtlemisvajadust ning tõstab inimese argielu sfäärist vaimse elu sfääri.

Hinduism eeldab ususalivust, aga islam eeldab võitlust oma, ainuõige usu eest, islam tähendab käsku teisitimõtlejaid mõõga abil ümber pöörata. Sellel pinnal puhkevad aeg-ajalt verised kokkupõrked, mis eriti halva tähtede seisuga ajal võivad kasvada ususõdadeks. Kui relvad tõstetakse kadunud pühakukarva tagasivallutamiseks, siis tuleb reliikvia röövimises näha küll kahetsusväärse sõja ajendit, kuid mitte põhjust. Sest sõdade põhjused on seevõrd sügaval, et isegi nii radikaalne abinõu nagu usu kaotamine ei vii sõdade väljasuremisele.

«Minu kindel veendumus on, et kui India mehed ja naised õpivad kartmatuses ja vägivallatuses surmale silma vaatama, siis suudavad nad relvade jõu naeruks teha,» õpetab Mahatma Gandhi. Sest neid on kuussada miljonit.

«Sest siin maailmas ei vaibu vihkamine kunagi vihkamise läbi, vaid hoopis vihkamise puudumise läbi. See on igavene seadmus. Paljud justkui ei teaks, et surm kõnnib pidevalt meie kõrval. Kes seda teab lõpetavad kohe oma tülid,» kirjutab Dhammapada.

Dhammapada kõneleb sügavmõtteliselt, kuid paraku räägib elu teist keelt. Vaen võib olla nii põhjatu, et surmgi ei lepita. Selle sajandi neljakümne kolmanda — neljakümne neljanda aasta näljatalvel hukkus ainuüksi Lääne-Bengaalias neli miljonit meest, naist ja last, kelle hulgast oleks mõnigi päästa suudetud, kui muhameedlaste ja hindude vahel poleks valitsenud nii suur sobimatus, et paljud surid pigem nälga, kui et oleksid teiseusulistega ühest välikatlast söönud. Läks vaja uue põlvkonna sündimist, enne kui midagi nihkus.

Raske on öelda, kui palju on Indias ükskõikseid ja jumalatuid ja ateiste, tõenäoliselt on neid alati kuigivõrd olnud, kuid nad ei ole tooni andnud. Ma arvan, et rängalt eksivad need, kes loodavad India hädade leevendumist, kui usk peaks ükskord maha käima. Sest mis tuleb usu asemele? Ja see on ülimalt tähtis küsimus.

«Mind ei veetle religioon sellisel kujul, nagu seda jutlustasid ja tunnustasid isegi mõtlevad pead, olgu see hinduism, islam, budism või ristiusk. Mulle näis religioon olevat tihedalt seotud ebausuga ja dogmatismiga, selle lähenemine eluprobleemidele ebateaduslik. Selles on mingi maagiline, kriitikata usk üleloomulikku. Ja siiski on ilmne, et religioon vastab inimhinge mingile sügavale sisevajadusele ja et rõhuv enamik inimesi kogu maailmas ei või tulla toime ilma ühtede või teiste religioossete uskumusteta. Religioon on loonud palju suurepäraseid inimesi, aga ka palju fanaatilisi, piiratud, julmi türanne. Religioon tööinimellu rohkesti vaimseid väärtusi, ja kuigi mõned neist väärtustest on tänapäeval oma tähenduse kaotanud või isegi kahjulikuks muutunud, ülejäänud neist moodustavad endiselt moraali ja eetika vundamenti.» ütleb Jawaharlal Nehru.

Absoluutselt vaene inimene ei ole Indias paadialune, kuigi ta ehk elabki paadi või silla all või paigaldamist ootava veetoru sees. Töötu ei kaota elurõõmu ja inimväärikust, tal on lootust oma lootusetuses. Aga ausus, mida Hindustanis kohata võib, tuleb arvata meie planeedi imede hulka. India filmid kõnelevad vahel vargusest, küllap siis seda tuleb ka ette nagu muidki erandeid. Meenub üks lugu Tartus, kus pererahvas loopis tulekahju ajal aknast välja, mis pihku juhtus, ja ei leidnud pärast paremaid asju. Indias ei saa seda juhtuda ka erandi korras mitte. Kodutu, kellel lehvib öökorterit kõrval nõõritäis puhast pesu, leiab selle alati koha pealt, kuigi temast vaesemaid on miljoneid. Hukuvad kitsed ja lehmad tulevad ööseks koju, ja kui ei tule, ju siis on otsa saanud — ja mitte ülekantud tähenduses. Tänavakaubitseja jätab oma täislipus müügileti ja läheb ostjaid värbama või kõrvalkvartallis peremehe käest nõu küsima. Juveliir pakub vaadata, katsuda, valida, uurida, kaaluda, passitada sadade kaupa vääriskive ja astub ise tagatuppa helistama või raha vahetama, ilma et tal pähegi tuleks kauba julgeoleku pärast muretseda, ja see on tõesti vapustav elamus. Kaupluse unustatud uued päikesepirillid anti teine päev omanikule tagasi — tänavatäis kaupmehi pidas hoolt, et kaotaja ära tunda, kui grupp peaks silmapiirile ilmuma. India-näidet võiks lugeda selle tõestuseks, et vargust ei saa lugeda viletsate olude sünnituseks. Singapuris, kus puuduvad tänaval-magajad ning hurtsikute kvartalid, seisab iga suurema kullakaupluse ukseavas politseinik kui majandusliku progressi sümbol.

KALLISKIVID ja poolkalliskivid India mausoleumide ja losside peadpöörivkõrgetelt laevõlvidelt ja seinakaartelt on välja muristatud, ära õonestatud, rüüstatud, röövitud, maha müüdüd, mere taha veetud. Kogu maailma sulid ja seiklejad on siin ametis olnud, mõnedki ausad mehed on au kui tarbetu üle parda heitnud, olles kindlad, et rahaks tehtud briljantide, safiiride, opaalide, granaatide, türkiiside, rubiinide eest saab uue. Kuldplaatidest ja peeglitest laed, pärsia vaipadest põrandad, seitsme paari härgadega kohale veetud kristalllühtrid, pitsilised marmoristmed, sandlipuumööbel, kuhu see sai? Hiigelbriljant Suure Akbari hauasambalt nimega *Kohinoor* (Valguse mägi) kuulub praegu Inglise krooniaarete hulka. Paabulinnutroon Delhi Punasest Fordist on kõige täiega Teherani viidud. Aga sina, turist, katsu näpuga seda kohta, kus marmorlaval seisis maailma kuulsaim troon, mille sepiamiseks läks nelikümmend ja viis kilo puhast kulda ning mille baldahhiinil küütles kalliskividest paabulind, ilusam kui elus; kuulata kuivade purskkaevude ammukustunud vulinat; vaata väljapistetud särakivide tühje silmakoopaid; kõnni mööda hüljatud linna kõmisevaid tänavaid, millelt on väärissillutis rebitud nagu haigelt tekk; püüa haaremitubadest mullaks saanud sosinaid ja otsi tuhmunud peeglipitsidest kaunitaride hääbunud ilu. Üks kahest, turist, kas on see kõik alles ja sind pole siin, või oled sina siin ja see kõik pole alles.

Indialased ei armasta ajalugu õppida ja õpetada, nad eelistavad elavaid legende ja müüte, mis vestavad peamiselt lemmiksultanitest ja meelismaharadžadest. Inimelulugu, see on tõeline arengu ajalugu, aga maailma ajalugu, see on vägivalda ja sõdade ajalugu ega vääri seesugusena tähelepanu, arvavad indialased. Delhi, Agra, Jaipur, Fatehbur-Sikri ja nende ümbrus jutustavad Suurmogulite valitsusajast.

Suurmogulite rida algab 1526. aastal Tšingis-khaani otsese järglase Baburiga ning jätkub Baburi poja Humajuniga ning Humajuni poja Akbariga ning Akbari poja Salimiga ning Salimi poja Šahh Džahaniga. Šahh Džhani poja Aurangzebi, isavangistaja võimuaastail algasid riigis sisetülid, dünastia käis alla, ja kuigi Suurmogulid valitsesid aastani 1858, kestsid hiilgeajad vaid esimese viie sultani ea.

Babur oli luuletaja ning kirjanik, aga tema järglaste ajal saavutas öitsengu islami ehituskunst. Alustuseks pändas Humajun maailmale oma mausoleumi, esimese India pinnal. Humajuni haud asub kupli all tsentris, päike paistab tõusust loojanguni läbi marmorpitsakende sisse, kuumaga puhub tõmbetuul, see inimese sõber troopikas, aga sultani neli naist anti nende surma järjekorras isandale tagasi — maeti mausoleumi täpselt nelja ilmakaarde.

Akbar Suur võttis riigis laialdaselt ette ehitustöid. Tema käekirja tunneme punasest liivakivist, mis on eriti kaunis päikese laskudes, mil Agra Fort lööb nagu leegitsema. Agra kindlust piirab kanal ja kaks rida müüre laskeavadega, sellest sai pelgupaik ehitada ja sõdida armastavatele kuningatele ja sellest sai vangla viimasele tõesti suurele suurmogulile Šahh Džahanile. Neljakümne kilomeetri kaugusele ehitas Akbar uue pealinna Fatehbur-Sikri oma kauaoodatud poja Salimi sündimise auks. Linna ehitati neliteist aastat, see sai nii valgusküllane, avar, tugev ja ilus kui ei ükski teine troopikalinn kuueteistkümm-

nendal sajandil. Fatehburis oli Akbaril suur väljak elusate malenditega kuningatemängu mängida, rikkalik raamatukogu, kivisaar moosekantidega keset basseini, mahukas aardekamber, maailma ainuke õhutroon. Akbar mõtles kõigele: koguni sultanilossi ja ministrite lossi rõdud olid paigutatud sellise arvestusega, et sultaniemand ja peaministri emand võiksid majadest väljumata jutuhäda leevendada —, kuid võimalikule veepuudusele ta põhjalikumalt ei mõtelnud, ja linn tuli juba aasta pärast maha jätta. Fatehbur-Sikri Diskussioonide Majas pidasid muhameedlased, hindud, sikhid, budistid, džainistid ja kristlased jumaliku enese juuresolekul nädalapikkusi dispuute, et igauks võiks oma usu väärtusi tõestada. Akbar tahtis teada, kellel on õigus, kuid — laskis Diskussioonide Maja hävitada, kas pettumusest või mullade survele.

Akbar on maetud Sikandrasse, tema hauakamber on haarav ja meelde jääv oma ennenägemata lihtsuses. Eeskojas summutas kord tulija samme punane pärsia vaip, ja see oli ka kogu toredus, otseku vihjamaaks sellele, et kuningaelu on ainult eeskojast vaadates kadestamisvääriv, aga oma sügavas olemuses mitte. Oli ju Akbar sündinud kuningapere põgenemisteele, kasvanud üles paguluses. Akbar oli palju sõdinud, võidelnud vennagagi, talunud mullade vaikivat vihkamist, sest et tahtis endale kindlustada ka teiseusuliste poolehoidu, ta oli palju oma riigi heaks töötanud, oli asjatult tõe taga nõudnud, oli lootnud ja pettunud ning keset hiilgavat õukonda üksikuks jäänud. Ja nii juhib rändurit hauakatakombi eurooplase jaoks liiga madal tunnelkäik, ent tohutult kõrge kambrivõlv on lihtsalt valgeks krohvitud, täiesti puudub kenotaaf, valehaud, otseku poleks Akbari elus valet olnudki.

Viimane kirglik ehitaja Suurmogulite dünastias oli Šahh Džahan. Legendi järgi kuuluvad temale sõnad: «*Kui maa peal on olemas paradüis, siis see on siin, see on siin, see on siin.*» Ütlus oli raiutud marmorisse Delhi Punase Fordi paabulinnutroonisaalis Divani Khasis. Teise legendi järgi ütleb sultan need sõnad Kašmiiris järve kaldal oma kolmes suvepalees puhates. Šahh Džahan ehitas Delhisse peale Punase Fordi veel islami-ilma suurima mošee Džama Masdžidi, kus korraga mahub kakskümmend tuhat meest Allahi palge ette. Agra Fordis jätkas Šahh Džahan oma vanaisa Akbari ja isa Salimi tööd, rajades uue kindluseosa valgest marmorist. Siin elas ta üheksateist õnnelikku aastat oma teise naise Mumtaz Mahaliga, kes suri oma kolmekümne üheksandal eluaastal neljateistkümnenda lapse sünnitamisel, olles endiselt noor, kaunis ja sale. Abikaasa surivoodil töötas Šahh Džahan, et ehitab talle mausoleumi, millele ei ole võrdset kogu maailmas. Ja ta täitis oma töötuse, mausoleum ei peta kellegi ootusi veel kolmsada aastat hiljemgi.

Päeval kajab Tadž Mahali park kilgetest ja surnukambri pühapaigas hõiguvad giidid, mõõtes kuulsa kaja pikkust. Öösel kuuvalges kõnnitakse kikivarvul ja kõneldakse sosinal, otsekuvi tötataks salajasele kohutamisele. Mõõda kuupaistest hõbedasi kõnniteeplaate astudes olen õnnelik, et minu silmad näevad imet, mida on paljudes raamatutes põhjalikult kirjeldatud ja mida keegi ei ole suutnud põhjani kirjeldada.

ÕÖSÜDAMES Tadž Mahaliga hüvasti jättes oli esimeseks maiseks mõtteks mure, kuidas oma rikkakuli ära tunda, et kogemata teise jalgrattale ei istuks, oli ta ju keeldunud poole sõidu eest tasu võtmast. Aga Indias on rikkä asi klient ära tunda, takso asi sõitja leida, kauba asi ostjale külge hakata. Kui mõne tunni eest rikkäkaarikus kuulsa mausoleumi poole lendasime, magasid äritänavad juba. Allkorrused olid suletud nagu saunakapid. Ühe ja teise poekese ees madratsil magas kaupmees õndsä und. Küllap tal hakkas umbne oma ubrikus, et tänavale kolis, mõtlesime. Kuid ärimees kartis hoopis äri maha magada — kui koduteed alustasime, oli enamik kauplusi jälle tule-säras: kolmkümmend turisti läks mööda, teadagi kuhu, viisteist rikkät jäid ootama, kahe tunni pärast läheb kuu looja, kui mitte enne, siis kahe tunni pärast sõidavad nad jälle siit läbi, ja siis on tarvis millegagi nende pilku püüda, rikkämees aitab kaasa, sest rikkämees teenib kümme protsenti endale, kui tema toodud ostja midagi peaks ostma. Küllap südaõine paariruupiane kaubategu, mis umbes igale kümnen-dale äriks osaks võib langeda — äga ruupia on ainult kaheksä kopi-kat — tasub ära kaupmehe unekatkestuse, poeavamise vaeva ja elekt-rikulu.

Kuu on taevas seliti, pisut sakiliste servadega nagu küps arbuusilõik. Soe hele öö meenutab jaaniööd, koguni jaaniusse vilgub bukenvillea-põõsastes. Suur Vanker on veebruaritaevas täiesti olemas — Voldemar Panso oli teda oktoobris asjatult otsinud —, äga meie südamearmas tähtkuju on ümber kehastunud, ennast hundile ja hobusele püsti aja-nud ning meenutab pigem tapakirvest, vaata teda ja päris naera. Ja kui naerad, naerab terve müümisvõimaluse ootel tänav vastu, naerab avalalt, rõõmsalt, südamlikult, india lased seisavad öö südames ja vaa-tavad, et mida naeravad need valged inimesed täistambil rikkäkaari-kus, neile ehk meeldib meie juures?

Rikkä hakkab hingeldama. Ta on juba vana mees ja kaarikurattad on valesti reguleeritud, sõiduk veab vasakule ja dhotihõlmad tikuvad kodarate vahele. Ärgu ometi kiirustagu, öö on nii ilus ja soe nagu põhjamaa suurimas suveski mitte; meie heidame magama, tema äga kügeleb hotellivärasvas oma kaarikus hommikuni, valvates valget meest, kellel võib tont teab millal tulla pähe üks lõbusõit püstiaetud Suure Vankri all väikeses armetus rikkäkaarikus mööda õitsva Agra tänavaid. Rikkäkulil on palav, ta teeb lahti oma vammuse — on ju ometi talv! —, ning kuukiir põrkab kilksti! vastu hõberisti rikkä rinnal. Meie rikkä on ristiusku.

Indias, Singapuris ja Malaisias on palju ilusaid ristikirikuid. Need on helehelevalged ning mitmelöövilised ning mõnikord hõlmavad siseõue palistades terve kvartali. Ühe kaunitari peauksed olid reedesel õhtupoolikul pärani, tänavale paistis katoliku kiriku sisearhitektuur, ent pastor kuuldus jutlust ütlevat ja pealegi luteri vaimuliku häälega. Kaks eri, mõneti vaenulikkugi kirikut on lähenenud, ja poleks imes-tada, kui india ristikirik sisaldaks ka hindu kiriku jooni. Võib-olla uskusi-dki toomakristlased uuestisündimist noil kaugetel aegadel, kui jesuiitidest misjonärid tulid siia maailma äärde paganaid oma usku pöörama ja leidsid eest kristlased, kes uskusi-d Kristust teisiti, just nii, nagu olevat neid õpetanud Jeesuse jünger Toomas, kes olevat Indiasse

põgenenud. Jesuiitide piinameistrid nägid varsti, et indialased suhtuvad tuleriidasse ja piitsutamisse vähema aukartusega kui eurooplased, nagu ei kardakski nad surma, nagu oleks neil mitu elu. Toomausku kui jõledat ketserlust välja juurides ei unustanud katoliiklus ometi Tooma reliikviaid, pühi sääreluid ja habemekarvu konfiskeerida ja oma huvides käiku lasta. Püha Tooma haud on praegugi mitmel pool ette näidata ning sadamalinnas Madrases, mis usumäratsemises eriti kannatada sai, on Püha Tooma linnaosa.

Kirjaoskus on kristlaste hulgas kõrgem ja ristiusukirikutel puudub väravaeelne altar põlatutele, sellepärast püüdlevad paariad ja tšandalad Kristuse poole, kus kogudus kaitseks neid, nagu kastikuuluvaid kaitseb kast. Ristikogudused on enamasti katoliiklikud, seejärel luterlikud, leidub ka baptiste, naatsaretlaste järglasi. Kauplustes müüakse koos muude ehetega rohkesti kaelariste, küll eebenist, küll sandlipuust, küll hõbedast, küll kullast, küll sakitud servadega, küll ristilöödud õnnistegijaga, küll kristusenäoga. Valmisriietekauplused pakuvad euroopa pruudivarustust, ka Singapuris ja Malaisias seisavad vitriinides pilusilmsed mannekeenid, seljas valged pulmarüüd, mis paneksid kadedusest minestama iga riideedevama eesti tüdruku, nii suursuguselt lihtsad, vaid väga noorele ja väga puhtale pruudile sobivad on need rõivad.

Kuid hindu pruut on punases saris, tema peopesad on värvitud mehndiga punaseks, silmaaugud kadžaliga nõgiseks, hambad missipulbriga mustaks, ta on üleni kulda täis riputatud. Ikka veel antakse ta mõnikord mehele juba lapsena, siis jääb ta vanematekoju kuni täiskasvanuks saamiseni ja kannab juukselahu punast värvijoont. Ühes Agra põikuulitsas nägin saajarongi, mis ilmselt viis niisugust suureks sirgunud lapspruuti mehekoju — kõige ees tantsis orkester, helises sitar, vingus ükskeelne ektara, lajatas mrüdang, selle järel tuli velorikša pruudi ja pruudiemaga, taga sõitis paar kuhjaga riksakoormat pulmalisi, ohelikkude otsas veeti nooriku kaasavara: lehma vasikaga ja kolme kõhna kitsekest.

India filmides võib näha, et risti kaelas kandev kangelanna abiellub hindu kombe kohaselt, käies peigmehega kokkuseotult ümber püha tule. Ükssama pruuk võib sobida mitmele usule. Sri Lankas on püha Aadama mägi, mida armastavad kõige erinevamate uskude palverändurid. Minnakse palvetama kõrgele mäetippu, kaljusse vajutatud hiiglasliku inimjalajälje juurde. Muhameedlased peavad saladusliku jälje loojaks prohvet Aadamat, hindud Višnut, budistid Buddhat, katoliiklased apostel Toomast, pärslased Aleksander Suurt. Nad kõik palvetavad külje külje kõrval, igrames oma keeles ja oma meeles.

IGAS INDIA LINNAS, igas linnajaos otse kõrghoonete vahel võib näha hurtsikukvartaleid nagu hallitusseenekobaraid. India giid ei tule nõnda toime, et kamandab: «Härrased, vaadake vasakule, ja nüüd vaadake paremale!», ning ongi häbenemisväärsest kohast läbi, ei, sest India vaesus on totaalne, ja häbenemisväärset vaesuses ei ole. «*Väljajätsa saunas pesitses popsi terve viletsus,*» nii algab klassikaline eesti vaesuse kirjeldus. Eesti kehvus on hall, mutimullakarva, india kehvus

on pruun, lehmakoogikarva, üks kumbki ole oma koduse maapõue värvi. Aga vaesuse mõõt on teine — eesti kehvik armetu hütiga, söögi-riistade ja köögiriistadega, seamolli ja kapsapeenraga, pihtkasuka ja kõrvikmütsiga võiks india paarialinnas näida püstirikas — miinimum, millega inimesel veel hing sees seisab, on palaval maal väiksem. Kuivusest lõhenenud mulla tooni maalilised hütid, potsitud savist või meisterdatud roostes plekitükkidest, tarajuppidest, tünnilaudadest, repetanud vineerist, uperdavad üksühe kannas, tuhat tuhande kõrval. Onnide ees istuvad tummad inimkogud, kepijamedused jalad risti, ja vahivad möödakäijaid. Solgirenni ääres asjatab mudilane, ta ammutab plekkpurgiga vett ja mängib hambapesemist. Müüri veerde asfaldile, lausa uriinitiredele on kuivama laotatud valge pesu. Lehk meenutab loomaaeda ja see ei ole elanike süü, nagu ka loomaaia elanikud ei vastuta oma eluaseme haisu eest, nad on lihtsalt liiga tihedalt koos ning apaatsed oma sunnitud tegevusetuses. Kõrghooned roomavad aegamisi hurtsikutele peale ja pühivad need maamunalt, kodutud asustatakse kvartalite viisi küladesse, kuhu nad minna ei taha, sest linnas on nad vabad mehed, ei söö küll, aga tööd ka ei tee, ent maal peavad nad paariatena hakkama toimetama seda, mida keegi teine ei taha, ja kõhtu täis ei saa ikkagi.

Pisut paremates tingimustes elav hindu on eeskujulikult puhas inimene. Vaadates läbi lausa tänaval seisvast sepapajast, kus kaks musta meest hõõguvat rauda vasardavad, leiab silm jahedust õhkuva varjulise aia puhtaks küüritud terrassiga, kus seppadel on õhtul mõnus palja jalaga astuda. Risakil hoovivärava taga paistab pühitud hoov, kus küüritakse pesunutsakat, pekstes seda vastu märga kivi, pesu kuivab igal pool, maas ja puus. Uuslinna hooned on üleni pesulippudes — iga akna alla kinnitab ehitaja kolm plekktorukest, mille sisse käivad ridvad nagu lipuvardad, ja need ei seisa kunagi tühjad, ikka lehvib neil pesulõksudega kinnitatud hilbukesi. Kriitvalgetes särkides ja põlvikutes koolipoisid ajavad suurel vahetunnil palli taga, nad paistavad nüüdsama vannitatud ja triigitud. Emandate eredad sariservad libisevad mööda asfaldi ja on igal hommikul jälle puhtad. Hindu kümbleb kaks korda päevas rituaalset kümblemist ja küürib kord päevas kõiki oma rõivaid. Sellepärast nuuskab liharaiuja nina ripnevasse tehmetihõlma, kartmata muutuda röpaseks. Kõige logumgi riksakaarik on piinlikult puhas, ja kui enne sõitu pühib kuli varrukaga istmest üle, ei muuda värvi varrukas ega turisti valge ülikond. Autõd lausa kiiskavad päikese käes, apelsinipüramiid riidetükil hõngab värskust, anumad ja riistad tänavarestoranis ei pea häbenema kellegi pilku.

Muruväljakuid luudab vahetpidamata keegi ja keegi sumistab lakamatult tolmuimejaga hotelli vestibüülis. India suurlinnad, mida meil näha õnnestus, on täiesti tolmuvabad — asfalt ja inglise muru ei tolma kumbki. Imelikul kombel ei levita autõd bensiinivingu, kas on kütus puhtam või heitgaaside kontroll rangem. Kõige selle tõttu võidaksegi tänaval elada. Kõnniteele tõstetud lavatsil magab keset päeva rohelises saris pereema, aga neli koolieelikut askeldavad tema ümber, kiusamata üksteist, kippumata auto alla või hulkuma, nutmata ja lärmamata. Üks lohistab nõõri otsas poolikut tellist, see on ta sõiduk,

teine teeb katset kammitükiga sugeda oma märjaks kastetud salke, kolmas jääb suuril silmil uudistama valgenahalist möödakäijat ning poeb siis pelglikult neljanda kaissu, kes on aasta vanem ja võtab väiksema sõnatult oma turvalisse hõlma. Nende jalge ees sillutisel lõõskab võõras koer, nidad laiali, keegi ei tülita teda ja tema ei haugu kellegi peale. Lapsed on agressiivsed kerjalised ainult aktiivse elu tänavatel, turismikvartalites, ent vaiksetes uulitsates on nad võõra suhtes häbelikud ja arad, ei usalda vastugi võtta, kui midagi pakud.

Järsku kostab peatänavalt trummipõrinat, valjuhääldilärmi ja hurraatamist. Lapsed jätvad oma telliskivi, kammid ja hirmu ning annavad jalgadele valu. Ema kargab lavatsilt ja kiirustab vaba sariotsa üle juuste tõmmates neile järele. Indialane ei ütle ära ühestki tänavatendusest.

See on kummaline protsessioon. Trummarid marsivad kõige ees ja täristavad trumme. Lahtisel motorikšal seisab püsti oranži rietatud keskealine mees, tagetesevärg kaelas ja seletatud näol pühakunaeratus. Ta selja taga lehvib osariigilippe. Teise rikša katusel üürgab kaks rõõgatut valjuhääldit, ja need ei hoiu heli kokku, niipea kui trummarid kätt puhkavad. Teeb kõnepidaja hingamispausi, kisavad rusikaid viibutavad mehed ja poisikesed, kes peras sörgivad. Rahvahulgast tänitatakse vastu, lehvitatekse, minnakse rongkäiguga ühes. Trummipõrin, kihutuskõne ja heakskiidukisa vahelduvad aina kiirenevas tempos. «Mis see on?» küsin kõrvalseisvalt hindult kogemata eesti keeles. «Opositsioon Indira Gandhi,» tuleb vastus rahvusvahelises keeles. Protsessioon jõuab tänav lõppu, kus pöörab otsa ümber. Rahvas voolab kaasa, kõrvaltänavatest lisajõgesid juurde tõmmates.

Pisku aja pärast lärmab teises tänavas teine rongkäik teise pärjatud kandidaadiga. Siin võitlevad mustades turbanites sikhid oma valimisvõitlust, tüse usaldusmees kisendab rikšaistmel röötsakil, ta ripub mikrofonijuhtme otsekui nabanööri küljes ja tema granaatõunpunasest näost võiks arvata, et kohemaid karjub mees oma hinge välja. Märguande peale hõiskab abivägi ja tänitab ja vehib rusikatega.

Suurlinnad tulvavad loosungeid, mis kutsuvad üles hääletama valitseva partei, India Rahvuskongressi kandidaatide poolt. Meetrikõrguste tähtedega reklaamitakse Indira Gandhit ja dr. Kailast, nende nimed vilksatavad sildadel, kaldarinnatisel, kinosissekäigus, kodutute laagris kahe seinaltari vahel. Kolm neljandikku indialasi ei mõista lugeda, neid agiteerivad pildid. Helesinisel palakal naeratab ühes ovaalis Indira Gandhi oma emanaeratust, teises ovaalis noolib püha lehm vasikat. Peaminister ja *gomata*, tunneb kirjaoskamatu ära. Rahvuskongress kaitseb ja toidab meid nagu seebu lehm vasikat, saab kirjaoskamatu aru. Ometi on selle kujundi keel ebaloogiline — üks ole ju rahvas suurem kui partei, üks ole ju rahvas vanem kui partei, kumb on siis lüpsilehm ja kumb imev vasikas? Kaksikümmend aastat tagasi nägi Aira Kaal loosungiga «Vote Congress!» kaasnemas kahe ikkes härja kujutist. Niisiis võib märgata muutust partei sümboliski.

Järjest uusi ja uusi rongkäike kuuldu läbi tänavate trummeldavat. Raske saab olema Indira Gandhil, mõtleme. Kuid me ei oskaks oodata valimistest nii tormilisi tulemusi. Kõikide ennast elus näidanud parteide läbikukkumine ja enne valimisi moodustatud, nime poo-

LEHTE HAINSLU

lest uue ja mitte veel pettumust valmistanud partei valimisvõit peaks väljendama ei midagi muud kui sügavat rahulolematust. Ja selleks on põhjust.

Rahvas uskus, et inglaste väljamarssimisega muutub elu nõiaväel, rahvas pidas oma hädade algpõhjuseks võõramaalasi, sest keegi pidi ju süüdi olema. Lihtmees usub ikka, et ihaldatav sündmus, olgu sõja lõpp või naisevõtt või tervekspõdemine, iseenesest teeb unelmad tõeks. Nüüd on kolmkümmend aastat läinud. Mis lohutust on nälgijal nägemisest, et iga aastaga nälgib Indias üha vähem inimesi, kui tema ikka alles nälgib, mis tolku on töötul teadmisest, et ta kuulub järjest väiksema protsendi hulka, mis kasu on kodutul kogemusest, et kõrgemate kastide kodud muutuvad mugavamaks? Kellel maad vähendati, see on rahulolematu, kes ikka veel maad pole saanud, see on samuti rahulolematu. Ühed on pettunud, et elu nii aeglaselt paraneb, teised on pahandatud reformidega kiirustamisest.

Kuidas toita ja katta kõik kuussada miljonit, see on endiselt probleem number üks. Rahvast kutsutakse üles perekonda planeerima — piirduma kahe lapsega kolmeteistkümne asemel, aga see on ennekuulmatu mõtteviis, segada vahele jumala ning looduse seadustesse. Mitu põlve inimesi peaks sündima ja surema, enne kui pöörane mõtteviis loomulikuna tunduks. 1974. aastal lasti käibele nn. perekonnaplaneerimise mündid, mille esiküljel on india kolmlõvivapp ja tagaküljel mees ja naine kahe lapsega ning kakskeelne kiri: *planned families: food for all*. Kasutatakse samuti ringhäälingut, televisiooni ja tänava-propagandat, kuid tulemused on visad saabuma. Ei häda anna häbeneda, kiiret efekti loodeti steriliseerimisest. Paraku hakkasid ürituse eestvõtjad võistlema, missugune osariik steriliseerib elanikkonda kõige enam, ja see ahvates ametnikke vägivallealegi. Võib-olla oleks steriliseerimine kui rahva juurdekasvu vähendamise kindel abinõu ühiskonna seisukohalt vaadatuna möödapääsmatu, ent steriliseeritu seisukohalt kindlasti mitte, sest miks peaksid just tema lapsed üleliigseteks osutama. Paljude meelest on steriliseerimine ja kastreerimine üks ja seesama, ning ongi seda, kui järele mõtelda. Kogu maailma mehed on väga mures oma isikliku mehevõime pärast, miks siis mitte Indias. Mahatma Gandhi õpetab, et armastusakt olgu ainult loomiseks ja muuks olgu keelatud. Steriliseeritu on loomisvõimetu ja seega armastusest väljatõugatu — maal, kus armastust peetakse ääretult tähtsaks eluvallaks ja (naise) elu kõige pühamaks aluseks.

Rohkesti paksu verd tekitas demokraatlike vabaduste ajutine piiramine. Tsensuuri sisseseadmine ja trükivabaduse kärpimine oli ennenägematu kirjaoskamatugi meelest. Vabadustega on indialane igati harjunud, ta on harjunud magama kas või presidendi rohuaias puude vilus, minema üle muru, astuma üle tänava temale sobivast kohast, vähimatki hoolimata vöötradadest, õiendama looduse poolt seatud vajadusi kus tarve tuleb, jalutama raudteel, peatama taksot keset väljakut või tänavaristil, nii et sajad liiklusvahendid takerduvad, karjatama oma lojuseid miljonlinna tsentrumis, sõitma avatud rongiuktsel või rippasendis üle autokasti, hüppama täielt vaardilt otse sõiduteele, ja ta on harjunud, et seejuures ei sõima teda keegi ega sõida surnuks...

SINGAPUR on Aasia kõige puhtam linn. Seda pole saavutatud puhusepropagandaga ega veenmismetoditega ega prükipillamisvastaste kampaaniatega ega kodanike ilumeelele koputamisega. Koputati kodanike rahakotile, ja see mõikas silmapilkselt. Bussipileti või sigaretiotsa tänavale kaotamise eest tuleb maksta viissada singapuri dollarit ja see oleks niisama hea kui visata koos kommipaberiga trotuaarile kahe kuu palk. Trahvimiseks ei vajata administratiivkomisjoni istungit ega tunnistajaid ega seletuskirju. Trahv ei jää ainult seadusandluses fikseeritud võimaluseks, seda rakendatakse ohtrasti ellu. Võõras värava-augus parkinud autole pistab liikluspolitsei trahvinõudmise tuuleklaasile kojamehe kätte ja sellest piisab, et parkimismäärustik meeles seisma hakkab. Singapuri Vabariigis on ruutkilomeetril 4000 elanikku ja 250 autot. Öhu puhtuse hoidmiseks ja liiklusummikute vältimiseks on kehtestatud tasuline sissesõit kesklinna. Üks kahest, kas tuleb autole muretseda (aasta)pilet või riskeerida trahviga viiekümnest dollarist tuhande dollarini, aga maksujõuetuse puhul kolmekuise vangistusega. Või kolmas, kõige soovitamam võimalus — jätta eraauto tõkkepuu taha ja liikuda linnasüdames kommunaaltranspordiga. Öhu puhtuse huvides on elektri eest võetav tasu väga madal, keelatud on kivisöe ja puukütte kasutamine, piiratakse gaasi tarvitamist.

Singapuri Vabariigis on vähe maad, seda võidetakse mere käest tollhaaval, ja korrushaaval kerkib linn kõrgemaks. Ühel pangahoonel loetakse viiskümmend ja kaks korrust, ning see pole mingi piir. Arusaadavalt tõkestab Singapur immigratsiooni, ta sallib oma pinnal vaid väga rikkaid ja väga mõjusate ärisidemetega tulnukaid, needki peavad kümme aastat oma elujõudu tõestama, enne kui Singapuri kodakondsuse saavad. Keskmine eluiga on Singapuris meestel seitsekümmend ja naistel seitsekümmend viis aastat.

Maad on Singapuris nii vähe, et ei jätku surnute matmiseks, ja teepervedki tuleb viimseni muruks vääristada. Kummatigi ei hoita kokku maanteede arvel ega haljasalade arvel, nii ühed kui teised rajatakse võimalikult avarad. Singapuris ei tunta hooneid, ka templeid mitte, mis oleksid üle saja aasta vanad. Singapur on praegugi niisugune, nagu on ükskord kõik linnad — maast taevani täis kaupu kogu maailmast, õitsetamas kogu maailma liili, rääkimas kogu maailma keeli, vaba pühadest varemetest ja lahti rahvuslikust eksootikast. Kui see aeg päralt jõuab, on turistil ükskõik, missugusesse riiki ta reisib aega ning raha surnuks lööma, üks sama ootab teda igal pool Hiiumaalt ümber maakera Hiiumaale tagasi.

TURISTI ei huvita kaugem tulevik, seda võib ta koduski näha, kui kärsib niikaua elada. Turist vaimustub eksootikast ja iidse kultuuri mälestusmärkidest, turisti võlub tema omast erinev mõttemaailm ja teistsugune elulaad, turisti huvitab teine eluvõimalus, teine usk ja teised tavad, turist ihkab sõita teise autoga, osta teisi kaupu, näha teise rassi ilu, nautida teise kunsti võlu, turist tahab hingata teist õhku, jätta oma jalajäljed teise mulda, teha oma südamele armsaks teised maad ja rahvad. Sellepärast ei vaimustugi turist võõrast mustamäest ja naabrite annelinnast, olgugi need paremini planeeritud ja paremini

ehitatud, ega minesta ära «Kommunaari» omast mugavamast kingapaari passitades. Aga ta võtab igaveseks kaasa õlipalmi sirkelümbruse varju ja roheline banaanikobara lõhna, Trimurti kolmpale suur-sugususe ja jumalakaasa kõrvitsrindsuse, hindu valgehammasnaeratus ja hiinatari rõõmsa sädina, maalilise hurtsiku ja majesteetliku mausoleumi, ühe rikkasõidu ja ühe elevantratsutuse. Turist võtab kaasa päevas kaks korda sisse ja kaks korda välja hingava ookeani ühes punarohelise korallrahu ja põlvini mudas sumpava ning limuskeid korjava malai külamehega. Turist pakib kohvrisse Batu Gavesi loodusliku liivakivikoopa, mille muinasjutulises kõrguses ja valguses hakkad tingimata mõtlema elu eesmärgile, kui sa enne mujal sellele ei ole mõtelnud, ja kuhu võib kõrvuti ning ülestikku paigutada kõik Tartu kirikud, ilma et tornitippugi välja jääks. Turist pakib teise kohvrisse viiekümne kolme meetrise bodhisatva kuju, mis on välja raiutud ühestainsast kaljumäest.

Hollandi asekonsuli esimeseks toiminguks Galles randumisel olevat olnud ühele silmale plaaster kleepida, et Sri Lanka elanikele näidata — nii väikese maa valitsemiseks ei vajagi ta kaht silma. Valitsemiseks võib-olla mitte, kuid uudistamiseks on kahestki vähe. Viisteist viinavaba ööpäeva Indias, Malaisias ja Singapuris, seda on piinlikult vähe, aga parajasti nii palju, et veel ei põrmustuks turisti mulje, nagu oleks ta nendest maadest midagi olulist näinud.

Hüvasti, Ees-India, jumalaga, Taga-India! Ole õnnistatud, ilus rikas ilurikas maailmajagu, kaitsku sind sinu paljukäeline paljunäoline paljunimeline jumal ja andku sulle rõõmu ja rahu.

Aprill 1977

Aino Kallas

TAEVANE SAANISÕIT

Hoppadi-hopp! Läbi öö
hobu teeb pilvedel traavi!
Aisakell, löö, aisakell, löö!
Tähed kukuvad saani.
Hoppadi-hopp, läbi öö!
Tantsides tiirleb taevas,
kuude ja päikeste vöö,
hõlp koorem hobu ei vaeva:
saanis kolm kaunikest last.

Aisakell, löö, aisakell, löö!
Looja kaeb aknast avarast.
Hobu on päral, tallis see
ingleilt saab kullakaeru;
hõbehärmas on tähtede tee,
hoppadi-hopp, läbi öö!
Taevas täis rõõmsat naeru —
aisakell, löö, aisakell, löö!

1942

ÖÖ KASSARIS

Võõras tundmatu vari rusus mu hinge,
fõusin asemest katsuma heinakuist ööd,
silm tähti ei seletanud ja kuu kumas võõralt,
katuseroogude all haudus päevane leitsak,
veelind kusagil kaebles, kuigi ma seda ei näinud,
kuigi ma seda ei näinud, värisesin ma öös,
kuidas pelk vari küll olla võib nõnda raudraske?

AINO KALLAS

Imed on saanud teoks, tõeluseks saanud on ulmad,
ees on ootamas järke lõikusekuu ja sirp,
ees on surmale suikumisime.

Issand, lase oma ümmardaja minna rahusse!

1942

Tõlkinud MINNI NURME

KIRSIPUU ALL

Kunagi teed käisin, kurtmata saatjate nappust,
vägevalt viruv voog kandis mind kaasa siis,
lained laulsid ja käilani kerkisid koseks —
kõik see on mälestus nüüd, kõik nagu kangastus vaid. —
Tasa, tasa, kui viibiksin unedehõlmas,
puhkan üksinda siin õilmeis kirsipuu all.

Õhetav õieleht liugleb mu õlale hilju,
tänulikuna ma hellalt ta huulile viin.
Surm, kus küll viibib su oda nüüd ja kus su astel?
Vaata, on imeväärt nii lebada kirsipuu all.
Naeratan õiele, leppinult elule ehk ka,
isegi ihatas vaid õilmena hõljuda siit.

1942

LAULIKU SÜGIS

Ei ole, kuhu minna,
uste asemel sein,
jäätnud on
vere kullendav vein.

AINO KALLAS

1350

Taevas on härmane puur, —
lauu tiivad ei lenda,
lõppenud on
suvepäev helde ja suur.

Jäänud mu laulust on sosin,
helin jääkirme all, —
laskunud hall,
elamast väsin.

1959

Tõlkinud ANTS PAIKRE

Aino Kalda luule — valulev peatükk soomekeelses luuleloos — on, üksikuid tähtpäevatõlkeid arvestamata, tänini jäänud eesti lugejale suletud aiaks. Pao-
tagu 100. sünnipäev selle väravat.

Kirjanik avaldas seotud kõnes teadupärast viis kogu: «Lauluja ja ballaadeja» («Laule ja ballaade») 1897, «Suljettu puutarha» («Suletud aed») 1915, «Kuoleman joutsen» («Surma luik») 1942, «Kuun silta» («Kuu sild») 1943 ja «Poltto-
roviolla» («Tuleriidal») 1945. Autori eluajal käsikirja jäänud tsükkel «Iäisyyden portilla» («Igaviku väravas») on avaldatud raamatus «Aino Kallaksen kauneim-
mat runot» («Aino Kalda kauneimad luuletused») 1959.

Endel Nirk

CASUS TABELINI

Rekonstruktsioonikatse

Aastal 1220 poosid kristlust juurutavad taanlased Virumaal vanem Tabelinuse, kes oli juba varasemal ajal ristiusu oma vabal tahtel vastu võtnud. Tolle sündmuseni viinud asjaolusid vaatlema ei ole ajendanud mitte niivõrd soov tähelepanu juhtida siin XIII saj. algul lavastunud ajaloolise tragöödia ühele nimepidi tuntud osalisele, kes võiks pakkuda noorsookasvatuslikku ning sõjalis-patriootilist eeskujut. Ei, mingisuguseks tüüpangelaseks ja eeskujumeheks Tabelinus vaevalt et sobib. Kuid temas ja teda hukkumiseni viinud seosteahelas näib peituvat niisuguseid üle aegade ülatuvaid üldisemaid probleeme, mis teevad kunagise Edela-Viru vanema omamoodi peaaegu võrdkujuks, ja sellisena on too ajalooramatuis tavaliselt kahtlustavas toonis mainitav isik («ristitud eesti feodaal») iselaadsemalt huvipakkuv kui vahest mõni maleva eesotsas lahingusse läinud tubli mõõgamees.

Faktid Tabelinuse kohta on äärmiselt napid, ja kõik see vähene leidub Henriku Liivimaa kroonikas. Ent ühendades seal ülestähendatuga meie tänased teadmised kogu tollest ajastust ja verisesse heitluses tõmmatud jõududest ning kujutlusvõimet appi võttes peaks mingi pildi rekonstrueerimine olema võimalik — vähemalt niipalju, et anda alust nende sündmuste ja asjaolude üle arutlemiseks.

Liivimaa kroonika lehekülgedele ilmub Tabelinus suhteliselt hilja, alles 1219. aastal preester Henriku otsetuttavana, ja nimelt järgmises asjaseisus. Mainitud aasta sügisel läksid Võnnu rüütlid ordupealik Rodolfi juhtimisel koos latgalite väega Sakalasse, kust võeti kaasa sealseid ristitud ja mindi siis üheskoos Järvamaad rüüstama. Viisakas ettekäänegi leidis: järvalased käinud revalasi abistamas võitluses taanlaste vastu. Retk oli edukas. Pärast seda, kui ordumehed olid saanud järvalaste vanemalt nende poegi pantvangideks, kinnitati rahu ja ühtlasi lepiti kokku, et minnakse peatselt üheskoos Virumaa kallale. Võnnulased kutsusid uueks, suuremaks retkeks enestega kaasa Riia piiskopi mehed ja foogt Gerhardi, samuti liivlased ja lätlased; teel võeti läbi minnes kaasa sakalasi ja ugandlasi, keda nähtavasti polnud vaja selleks eriti sundida. Järvalastest teejuhtide abiga jõudsid sissetungijad sügisese ööpimeduse katte all täiesti ootamatult Virumaale, kus elanikud, teadmata linnustesse ja pelgupaikadesse paku minna, olid kõik oma külades ja kodades. Niisiis jagasid sissetungijad oma väed kõigi kogukondade peale ja kohe varahommikul asuti täie usinusega tööle.

*... ihusivad mõõkasida,
kõhutasiid kirve'eida —*

*meie meeste meelte peale,
poisikeste poolte peale,
neidiste nisade peale ...*

Preester Henrik, kes ise kaasas oli, kirjutab innustunult, kuidas «nad löid kõik, keda nad meessoost kätte said, suurtest kuni pisemateni maha ega heitnud kellegi päale armu. Ja naised ning lapsed võtsid nad kinni, ajasid hobused ning hulga kariloomi kokku ning said palju röövsaaki». Nõnda rassiti väsimatult päevast päeva, kusjuures sakslaste kogunemispaiaks oli suur Tõrma küla, liivlastel ja lätlastel Avispää, sakalastel Rebala kogukond, ugandlastel Pudiviru. Järvalased kui lähimad naabrid käisid rüüste- ja tapatööst puhkamas oma kogukondades.

Kes nüüd liiga usaldavalt on omaks võtnud üldkäibiva õilistatud ajalooversiooniga antud sündmustepildi, sellele võib eestlaste säherdune omavaheline veristamine tulla halva ootamatusena. Aga paraku polnud see mingi juhuslik erand, vaid kordus paljudes variatsioonides nii enne kui pärast, ilma et meil oleks mingit alust kahelda preester Henriku andmete tõepärasuses.

*... mõõga pääl on mõnda verda:
saksa verda, sandi verda,
maame'e verda veidikene ...*

Kui siis kõik need sakslased ja lätlased, liivlased ja sakalased, ugandlased ja järvalased olid viis päeva Virumaal riisunud ning suure hulga inimesi (krooniku kiitlemise järgi koguni mitu tuhat) halastamatult maha tapnud, tulid mõned eluga pääsenud kogukonnavanemad Tõrmasse rüütlite ninamehe Rodolfi juurde rahu paluma. Too lubas rahu üksnes tingimusel, kui virulaste vanemad lasevad end ristida ja annavad pantvange, millega suure rüüstajate väe meelevallas olijail tuli mõistagi nõustuda. Sealjuures selgus, et üks rahupalujaist, kelle preester Henrik pani kirja Thabelinusena, oli juba kunagi varem Gotlandil ristitud (*quondam a nostris in Gothlandia baptizatus*; XXIII, 7).

Ootaks nüüd, et Henrik tolele Virumaal leitud usuvennale osutaks pisut rohkem tähelepanu, aga millegipärast on ta selle koha pealt koguni kidakeelne. Selleks võisid olla oma põhjused, mille juurde edaspidi jõuame. Tabelinuse isikut ja tema võimalikke toimimisajendeid saame siinkohal üldtausta kaudu üksnes teatava tõenäosusega valgustada.

Kes oli Tabelinus ja kuidas sai temast kristlane, miks oli ta ristitud Gotlandil ja millal see võis toimuda? Kirjandusliku kujutluspildi selle mehe elukäigust on andnud Ain Kalmus ajaloolistes romaanides «Jumalad lahkuvad maalt» ja «Toone tuuled üle maa» (Lund, 1956 ja 1958). Seal on Tabelinuse lastud noorpõlves rännata Saaremaale ning kujuneda agaraks retklejaks Rootsi ja Taani rannikule, kus ta siis eluohtrikult haavatuna keerukate hingeliste läbielamiste ajal ka ristiusu vastu võtab. Tegelikult polnuks mingit tarvidust teda Saaremaale viia, sest virumaalastel endil oli juba õige ammust ajast — meie ajaarvamise algussajandeist peale — üsna tihe ühendusepidamine Ida-Skandi-

naaviaga, esijoones Upplandi rannikuga. See ühendusepidamine oli mõlemapoolne: idaviikingite tee Neevale kulges piki Põhja-Eesti rannikut, virulased ise aga käisid pidevalt kaubaretkedel lääne pool. Sellest suhtlemisest annavad tunnistust viikingiaegsed skandinaavia-pärased arheoloogilised leiud meil ja kajastused sealseis saagades ning ruunikividel. Virumaa oli ju teadupärast muistse Põhja-Eesti arenum keskus, ja kuigi Tabelinuse kodukant Puidiviru (hilisema Simuna kihelkonna alal) jääb merest eemale, ei olnud see ettevõtlikule mehele mingiks ületamatuks takistuseks kaubavahetuses osalemisel. Küllap oligi ta oma tegusamas meheas vilunud kaubaretkedel-käija, mis annaks muide ka ühe seletusvõimaluse tema seni mõistatuslikult võõrapärasena tunduvale nimele.*

Läänepoolsete naabrite mõjul oli virulaste uskumustes varemgi toimunud olulisi nihkeid. Algsem ja ürgsem loodushingede kultus, mis Lõuna-Eestis säilis, taandus Virumaal suhteliselt varakult haldjatekaitsevaimude kultuse ees. Olemasolevail andmeil ka Taara (Toori ~ Tooru ~ Tuuri) ilmumine muinaseestlaste uskumustesse lokaliseerus peamiselt Viru- ja Saaremaal, s. t. läänepoolsete otsekontaktide aladel. Seejuures on küllalt iseloomulik, et skandinaavia mütoloogiast laenati viikingiajal elemente Thori kultusest, peajumal Odini kuju jäi aga võõraks. Äikese ja välgu jumal Thor oli peamiselt füüsilise jõu kehastus, kuna Odini võimsus peitus rohkem kavaluses, kõiketeadvas tarkuses; ta oli lihtsameelse vasaramehega võrreldes paljutahulisem, keerukam, vastuoksuslikum — ja seega raskemini käsitatav. Taara kõrval austati Virumaal ka Ukut, kelle kultus oli ühine muinassoomlastega, virulaste lähimate hõimlastega.

Kord juba üpris tunduvalt «moderniseerunud» usundlikes kujutelmades tuli uus murrangujärk ristiusu mõjupiirkonna levimisega Läänemerele. On seejuures põhjust meenutada kõnesolevagi juhtumi jaoks tähendusrikast asjaolu, et Taanis ja Rootsis leidis ristiusk esialgu (VIII—IX saj.) vastuvõttu peamiselt kaubitsemisega seotud inimeste seas, kuna bondidele jäi uus usk pikka aega võõraks. Nähtavasti olid niisugused laiemalt liikuvad inimesed mõneti vabamad traditsiooniliste käsituste sidemeist, vastuvõtlikumad uutele kujutlussüsteemidele. Nad olid paiksete põlluharijatega võrreldes ju märksa paremini informeeritud suure maailma asjadest, teadsid rohkem, mis mujal sünnib. Ka Tabelinusel, kes mõnesajandilise hilinemisega esindas meil samalaadset nähtust, pidi olema piisav ettekujutus vähemalt naabermaade ja -rahvaste olusuhetest, võimuvahekordadest ja valdavaist vaimuelu suundadest.

On esitatud oletus, et Tabelinus oli lasknud selleks end ristida gotlandlastel, kellel polnud otseseid anastustaotlusi eestlaste maa suhtes, et pääseda alistumist tähendava ristimise vastuvõtmisest saksa-taani

* Liivimaa kroonika tõlkijal J. Mägistel on Tabelinuse eesti vastena kasutusele võetud Tabeline, iseenesest täiesti mõeldav. Vana eesti (ja liivi) isikunimi Tabe oli ehk tema isanimi, aga seda võis mees ka ise algselt kanda; vahest sügenes just kaubaretkleemisellele võõraste jaoks pisut nudivõitu nimele pikem modifikatsioon, näit. *tabelle* varal (lad. *tabula* tuletis, arvetabeli tähenduses), milles tohiks sel juhul peituda koguni vihje teatavale kirjatundmisele. (Liivimaa kroonikas esinebki nimi ühel korral ka kujul Tabellinus, mida meie ajaloolased on oma väljaannetes järjekindlalt kasutanud.)

vallutajailt (Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Tallinn, 1956, lk. 37). Selle iseenesest huvitava oletuse kummutab aga preester Henriku selgesõnaline väide, et Tabelinuse olid ristitud «meie omad», mis tema esituses tähendab just nimelt riialasi ja ei kedagi muud: liiatigi kujutas ka Visby enesest tollal peaaegu puhtakujulist saksa kolooniat. Küll on aga kõigiti tõenäoline, et Tabelinus oli ristiusu vastu võtnud enne seda, kui mõõgavendade agressioon Eesti maakondi tabas, ja võib-olla isegi enne seda, kui Väina suudmealale tekkinud sakslaste keskuse tõeline iseloom ilmsiks sai. Et mõjukate vanemate hulka tõusta võis ikkagi küpsemas eluaastais, siis pidi ta kuuluma Lembitu ja Kaupo põlvkonda ning olema juba sajandi algul parajas eas mees, et kaugeil kaubaretkedel käia.

Tabelinus on nimeliselt teadaolevaist eesti vanemaist ainus, kes oli ristiusu varem omatahtsi vastu võtnud, ent see ei tarvitse veel tähendada, nagu kujutanuks ta niisugusena enesest midagi täiesti erandlikku. Eesti hõimude areng oli juba paari-kolme sajandi eest jõudnud niikaugele, et muutuvaist ühiskondlikest suhetest sõltuvalt ka vanade kujutluste mõjujõud hakkas nõrgenema. Nõnda igipõliste uskumuste põhisuunitluseks oli sugukondlike sidemete kinnitamine. Sugukondliku kogukonna järkjärguline asendumine territoriaalse kogukonnaga ja asisemate perede esiletõus selles uues kogukonnavormis õhustas seniste uskumuste aluseid. Toimus olulisi muudatusi usulises maailmapildis, mille üheks avalduseks oli ju Taaragi tulek. Feodaliseeruva ülikonna hulgas hakkas nõnda teatavat külgetõmbejõudu omandama ka kristlus — kas või juba niisugusel ajendil, et jõukamad ja «paremad» leidsid selleski võimaluse alla kriipsutada oma erinevust lihtsarahvast. Ilmne on igatahes, et uue usundiga oli kokkupuuteid ja et teatavaid ristiusu elemente võeti üle terve sajandi või rohkemagi jooksul enne eestlaste vägivaldse kristianiseerimise algust.

Tõsi küll, laiemate rahvahulkadeni need muutused vist kuigivõrd ei ulatunud. Ja uue usu järgnev pealesundimine tule ja mõõgaga, ristikiriku nimel toimuv rüüstamine, tapatöö ning allutamine tugevdas uuesti vanade uskumuste ja tavade jõudu. Kogu see iidne traditsioon, mida viimastel aegadel oli järgitud rutiinselt ja vahest tuimaltki, sai tekkinud olukorras teise tähenduse kui verisele agressioonile ja võõrale, vaenulikule ideoloogiale vastupanu vorm. Esivanematekultus ja vanad hauataguse elu kujutlused, mille mõju oli vahepeal loiduma hakanud, pidid nüüd tugevdama enesesäilitamis- ja vastupanutahet: taas otsiti tuge eelpõlvede tavadelt. Kui XII sajandil oli ilmselt ristiusu otsustel või kaudsetel mõjudel sagenenud laibamatus (võrreldes seni levinuma põletusmatuste tavaga), siis just XIII saj. algul sai taas valdavaks põletusmatus; Henriku teatel (XXVI, 8) esines juhtumeid, kus allutatud eestlased pühitsetud mulda matta lastud surnud hauast välja kaevasid ja vana tava kohaselt põletasid.

Võime pidada küllalt põhjendatuks arvamust, et kristluse mõnetine levik eesti ülikute hulgas XI—XII sajandil toimus esialgu peamiselt idapoolsetel mõjudel. Muinas-Venes oli ristiusk valitseva koha saanud X saj. lõpust; mõni aeg pärast seda ilmuvad meiegi jõukamate haaupanustesse Vene linnades valmistatud ristikujulised pronksripatsid. Ka keelelised andmed tunnistavad, et sellekohased uued mõisted (*rist*,

ristimine, papp, raamat) on tulnud just sealtpoolt. Taanis kindlustus ristiusk lõplikult XI sajandil, nagu ka Rootsis, omandades valitseva asendi seoses feodaalriikide kujunemisega. Seegi pidi olema üldjoontes tuttav vähemalt siinsele ülikonnale, kelle liikumisala ja traditsioonilised sidemed ulatusid Läänemere vastaskaldale.

Need mõjukamad ja maailma pisut laiemalt näinud mehed igatahes teadsid, et väljaspool oma kodust lähiümbrust ja selle hõimutavasid on olemas palju teisi rahvaid hoopis teiste kujutluste, arusaamade ning elukorraldusega. Seejuures olid need teised, nüüd vähemalt vormiliselt ristiusulised rahvad, mitmeski suhtes ettevõtlikumad, edukamad ja ilmselt ka edenenumad: nad oskasid ehitada kõrgeid kivihooneid ning kaitsemüüre, neil oli parem relvastus, arenenum käsitöö, lisaks kirjaoskus ja veel mõndagi muud, mis otseselt seostus riikluse ja ristiusuga. Ega võinud teadmata olla seegi, et kristlik kirik toetas võimalolijaid, pühitses ülikute võimu lihtrahvahulkade üle. Sellel kõigel oli oma kaheldamatu külgetõmbejõud, vähemalt niikaua, kui usulevitamine ei kandnud veel otseselt vägivaldset, vallutuslikku iseloomu.

Ent võrreldes Venemaa ja Skandinaaviaga muutus just Ida-Baltikumis olukord hoopis keerukamaks seeläbi, et kristlus oli lõhenenud kaheks. Aastal 1054 oli toimunud roomakatoliku ja kreeka-õigeusu kiriku lõplik eraldumine: katoliiklaste silmis olid idakiriku esindajad ketserid ja skismaatikud, õigeusklike meelest levis Roomast ladinlaste väärdõpetus. Juba XI sajandil lähtusid Skandinaaviast esimesed katsed laiendada katoliikluse mõju Läänemere idakaldale, mis seni oli jäänud rohkem idakiriku mõjupiirkonda. XII saj. alustasid rootslased ristiusu sildi all suhteliselt nõrkade soome hõimude allutamist. Samal ajal pandi Lundi peapiiskopi eestvõttel paavsti poolt ametisse juba otseselt «eestlaste piiskopiks» nimetatud Fulco, kes käis paaril korral ka Eestis ja püüdis midagi ära teha kirikliku organisatsiooni rajamiseks, kuid nimetamisväärsete tulemusteta. Ehkki viimasel ajal on tõenäoliseks peetud tolle mehe eesti päritolu, ei saanud ta nähtavasti, vaatamata ettevalmistusele Prantsusmaa kloostri, erilise diplomaadiosavusega kiidelda ega suutnud siinseid ülikuid enese poole võita, need tema piiskopivõimu ei tunnustanud. On avaldatud arvamust, et iseenesest ristiusu poole kalduva eesti ülikonna tõrjuv hoiak katoliku kiriku suhtes võis seletuda just siin varem levinud kreeka-õigeusu mõjudega. Lisaks sellele takistasid vastastikust mõistmist kogu siinse ühiskonnastruktuuri ja mõttesuunitluse kardinaalsed erinevused väljakujunenud feodaalsüsteemiga võrreldes.

Roomakatoliku kirik, mis feodaalse killustumuse tingimustes osutus üheks peamiseks tsentraliseeritud jõuks Lääne-Euroopas, ilmutas aga erilist ekspansioonitungi ja pürgis üha suuremale poliitilisele võimule, oma mõjupiirkondade ja otseste valduste laiendamisele. Läkites Taani, Norra ja Rootsi kuningatele aastal 1172 õhutas paavst neid toetama piiskop Fulcot nii aineliselt kui ka sõjaliselt, kuulutades paganatevastasest võitlusest osavõtjatele pattude andeksandmist. Niisiis oli tegemist juba üleskutsega ristiõjaks. Teoks sai esimene säärane retk Eestisse siiski alles paarkümmend aastat hiljem piiskop Meinhardi ja rootslaste jaarli Birgeri juhtimisel, kusjuures see tabas nimelt Viru randa, mida rüüstati kolm päeva. Viru vanematel aga õnnestus Bir-

ENDEL NIRK

geriga heade andamite mõjul sõlmida «separaatrahu», mistõttu saksa ristisõdijate tookordne kannakinnitamise katse läks luhta. See toimus 1193. a., Tabelinuse noorpõlvepäevil.

XIII saj. algul olid roomakatoliku kiriku agressiivsed püüdlused Ida-Baltikumis üldiselt juba küllaltki ilmsed. Riia saksa koloonia oli kujunenud uueks allutuskeskuseks, aastal 1202 rajatud Mõögavendade ordust sai pealetungi sõjaline tuumik. Aga niikaua kui allutati liivlasi ja lätlasi, olid need Virumaa mehe jaoks ikkagi vist veel kaunis kauged asjad.

Millistel konkreetsetel ajenditel keegi noil ammustel aegadel uue usu vastu võttis, pole sellekohase allikmaterjali puudusel — päevikuid ei peetud, memuaare ei kirjutatud — võimalik otseselt tõestada. Kuid võib üsna kindel olla, et kaalutus mängis selles sageli suurematki osa kui veendumuste teisenemine (mida kinnitavad ka rohked hilisema-aegsed analoogiad). Skandinaavlaste kohta on näiteks küllalt teateid, kuidas paljud neist lasksid end korduvalt ristida — et saada kinke, mida vastristituile jagati. Vürstid ja ka väiksemamõõdulised ülikud püüdsid usuvahetuse kaudu kindlustada oma positsiooni ning võimu, muutes selle puhtakujuliselt poliitiliseks tehinguks. Seejuures säilisid õige pikka aega vanade uskumustega seotud kujutlused ning tavad koos sellekohaste ohvripidustuste ja muuga. Islandis, kus alting aastal 1000 võttis vastu otsuse kogu rahva ristiusku üleminekuks, lubati samaaegselt jätkata ka vanade usukommete täitmist (kaasa arvatud lastehukkamine, hobuseliha söömine jms.). Oli suur kujutluste segaduse aeg, sest siirdumine ühelt usuliste tõekspidamiste süsteemilt teisele ei saanud kusagil toimuda järsku ja korrapealt. Omalaadsest usundite segunemisest annavad muide tunnistust toonased hauapanused, kus koos esinevad nii paganliku kui ka ristiusu kultusega seotud esemed: ristikujuliste ripatsite kõrval vanadest hauataguse elu kujutelmadest kõnelevad tarberiistad ja maagilised amuletid. Liiati oli katoliiklikus kultuses endas — samuti kui õigeusklikus — paljugi puhtpaganlikku, alustades palvetamisest kujude-pühapiltide ees tulede (küünalde) põletamisega ja lõpetades tähtpäevakombestiku ning maagiausuga (igasugu reliikviad).

Kui lihtsakoeliselt utilitaarne oli toonaste ülikute ja samuti kristianiseerijate endigi usukäsitlus, võime näha tollesama juba kõnesolnud Virumaa 1219. a. rüüsteretke kirjeldusest Henriku kroonikas. Rahu taotlema tulnud vanemate seas oli Tabelinuse kõrval keegi Kyriawanus, kes palunud ristijatel anda enesele «hää Jumala», kurtes, et tal seni oli halb jumal olnud, mistõttu ta kõigis oma tegemistes olnud väga õnnetu. «Meie siis töotasime säälsamas tema tungiva palve pääle talle armuliku Jumala anda,» kirjutab Henrik (ja seda armulikku jumalat töötati kesk vereleitsset, vangide hala ning mahapõletatud külade suitsuvingu!), «kes talle saab andma küllaldaselt ajalikku vara sessinases elus ning tulevases elus igavest elu.» Siit läbipaistev suhtumine ususse on mõlemapoolselt õige suuresti tehingulise iseloomuga. Pole asja arvata, et sealsamas juures seisnud Tabelinuse arusaamad pidanuksid olema kuigi tunduvalt erinevad.

Sellega vahest olemegi jõudnud peamise põhjuse juurde, miks kaubaretkel olija oli end Gotlandil ükskord ristida lasknud. Võõral

maal edu saavutamiseks ning oma julgeoleku tagamiseks pidi kaupmehest meresõitja kindlustama enesele kohapeal valitseva jumaluse heatahtliku toetuse, sest koduste pühaduste jõud sinna ei ulatunud. Nendelt mere- ja kaubaretkedelt võõraste jumalate võimupiirkonda oli varasemal sajandil kaasa toodud Thori (Taara) kultus. Ja et nüüd läänenaabrite juures oli valitsevale kohale tõusnud kristlus, pidi seesama kujutlus ajendama ka Tabelinust uue, võimuka jumaluse poolehoidu otsima. Vähemalt niikauaks, kui ta viibis võõrsil. Sest enda ristidalaskmine ei tarvitse veel sugugi tähendada, et Tabelinus kodumaale tagasijõudnuna oleks tingimata pidanud kristlikke usukombeid täitma. Oli ta ju nüüd jällegi omal pinnal ja omamaiste jõudude mõjusfääris.

Vaevalt maksab kahelda, et kristlik õpetus jumala kolmainsusest, pärispatust ja lunastusest ja üldse kogu too kauge orientaalne usundi-filosoofia jäi Viru vanemale täiesti võõraks, käsitamatuks. Juba keeliseltselt ja vastavate mõistete puudumise tõttu tema teadvuses. Mida tema mees aru saada võis, oli see, et Kristus on ilmselt võimas ja vägev jumalus, kes oli välja tõrjunud ka skandinaavlaste vanad jumalad. Sellele uuele jumalale kuuletusid paljud maad ja rahvad; oli näha, et teda kummardavatel rahvastel on edu, jõukust ning jõudu. Niisugune asi pidi maailma ja elu näinud inimesele mõju avaldama, sellise jumalusega oli kasulik häid suhteid sõlmida. Kindlasti hõlbustaski see, et Tabelinus end ristida laskis, tema kauplemist ja asjaajamist sealtmaalastega, ning Gotlandil viibides võis ta tunda täiesti siirast aukartust ja tänumeelt oma uue jumala vastu. Ja koduteel tormi kätte sattudes võis ta niisama siiralt appi hüüda Taarat ning esivanemate vaimu, pärast õnnelikku kojujõudmist aga puhtast südamest viia ohvriande hiide või Uku-vakka. Sest olgu Tabelinust ka mitu korda ristitud (nagu hiljem sündiski), ega ta seepärast olnud veel võimeline sedamaid loobuma esivanematekultusest ja traditsioonilistest hauataguse elu kujutlustest. Tal polnud ju midagi nende asemele panna, uue usu sisulisest olemusest said tolleaegsed vastristitud vaevalt lähemat aimu. Ristimise vastuvõtt jäi peaasjalikult puhtväliseks ja võib-olla pigem äriliseks kui religioosseks aktiks. Selle sammuga lootis mees enesele ja oma laevkonnale saavutada teatavaid eeliseid, suutmata ette näha, et ta ükskord just nendesinaste usuasjade nimel oksa tõmmatakse — nende poolt, kellele ristimine omakorda ei tähendanud midagi muud kui oma valdusalade laiendamise ettekäändet.

Ülalöeldu tugineb tõdemusele, et iga ajalooline isiksus on seotud oma ajastu ning keskkonnaga ega ole suuteline sellest meelevaldselt üle astuma. Ent see ei tarvitse hoopiski tähendada, et toosama isiksus talle tuttavlikus keskkonnas ja mõistete ringis pidanuks olema primitiivne, suurte eluprobleemide suhtes tundetu. Kindlasti juurdles ka tolleaegne inimene oma kogemuste ning arusaamade kohaselt nende probleemide üle, ja Tabelinus, kes juba oma retkede tõttu oli suhteliselt laiem silmaringiga mees ning seisis vanemana teiste eesotsas, pidi vaimselt üle keskmise taseme ulatuma. Vähemalt oleks loogiline eeldada tema juures tavalise külamehe omast märksa suuremaid teadmisi ja avaramat mõttehaaret. Mismoodi võis Tabelinus näha oma maa ja eesti hõimude olukorda XIII saj. dramaatilistel algkümnenditel?

ENDEL NIRK

Mida võis ta soovida ja taotleda, mida üritada, millele loota või mille pärast lootust kaotada?

Meile teadaolevast — mida on küll nii pisut — paistab sedamoodi, et Tabelinus polnud väejuhi ega võimumehe ambitsioonidega. Tema ettevõtlikkus oli teiselaadne. Ida-Eesti peamine kaubatee käis läbi Pudeviru, küllap oli sellel olnud oma osa jõukast vanemaperest pärineva noore mehe tegevuse suunamisel, ja kauplemine oli toonaste ülikute peamisi rikastumisvõimalusi. Kuigi Toolse sadamakoht jäi teise kihelkonda ja tubli päevateekonna kaugusele, tegi ta sealt pikki kaubaretki. Ulatusid need ühelt poolt Gotlandini — ja see ei saanud olla mingi juhuslik, ainukordne käik —, siis maksab vaevalt kahelda virulase jaoks suhteliselt palju lühemates ja ohutumates retkedes teisegi kaarde, Novgorodi. Soome rannikust või omamaistest laadadest rääkimata. Kogemused ja tähelepanekud mitmel pool liikudes, kokku puuted võõramaalastega, mingi hädapäraselt vajalik keelteoskuski lubab Tabelinust näha aruka ning arenenud isikuna. Ja kui südamaa mees Lembitu oli võimeline mõtlema suuremas mastaabis, mitte ainult oma kihelkonnale, eks siis ka märksa laiemalt liikunud Tabelinus. Ainult et see mõttesuunitlus oli arvatavasti mitmeti erinev.

Lembitus kehastub üks ja tõenäoliselt valdav suund toonastes heitlustes, rahva enesesäilitamispuüdes — lepitamatu, meeleheitlik vastupanu. Seetõttu on temast saanud järelopõlvede silmis, osalt tänu kirjanduslikele järeleaitamistele, keskne ajalooline kangelane. Tabelinus võis vahest olla ka mõni niisugune, kes omaenda jõukuse juurest palju kaugemale ei näe ja üldisemate asjade vastu suuremat huvi ei tunne, kuid miski ei sunni meid valima säärast vähepakkuvat varianti. Eeldagem ikka, et temagi oli maa saatuse pärast südant valutav ja lahtise peaga mees, kes püüdis leida teist võimalust, kriitilise situatsiooni rahumeelsemat lahendust, väljapääsu ähvardavast hukatusest. Mitte üksnes enesele ja oma lähikondseile, vaid ka kodu-maakonnale, kogu rahvale. Kui nõnda, siis oli tema osa ja asend keerukam, nagu ta saatuski masendavam. Igatahes on selle kuju tõlgendusvõimalused nii inimlikus kui ideoloogilises plaanis mitmepinnalisemad, ja seepärast tundub Tabelinus, kuigi mitte mingi sangar, kogu oma problemaatilisuses mõneti tähendusrikkam kui Lembitu tüüpi sirgjooneline sõja-pealik.

Rahvas ei saa surra kangelassurma vaenuväljal, rahvas peab pärast kõiki võitlusi ja verekaotusi edasi elama. Kuidas elama jääda, mitte lasta rahvast täieliku hävimiseni viia — eks olnud see ju üks tolle aja põhiküsimusi. On kena küll kõminal kuulutada, otsekui ajalooraaamatus tsiteerimise jaoks: niikaua, kui on veel järele kas või küünrapikkune poisike jne., aga kui reaalsed jõuvahekorrad räägivad teist või puudub suutlikkus olemasolevaid jõude otsustavalt koondada, taotakse kõik need kõmisedvad sõnad koos hammastega kurku. Nagu toimuski. Oli vaja kestma jääda, edasi elada teisenevais oludes, ühiskondlik-poliitiliste suhete põhjaliku muutumise ja uue ideoloogia paratamatu pealetungi tingimustes. Edasi elada mitte senises suhtelises eraldiolekus, vaid tihedasti teiste rahvaste vahele surutuna püsima jääda.

Me ei tea küll otseselt midagi sellest, mida ja kuidas mõtlesid muistsed mehed — olgu Tabelinus või Lembitu, millised just olid nende

seisukohad ja arusaamad. Kogu arutus selle ümber, mööngem veel kord, on suuresti spekulatiivne. Ent meil on võimalus kujutleda Tabelinust otsijana, juurdlejana. Ja suurtes küsimustes kahtlejana ning kõhklejana, kes oli võimeline nägema asjaolude teisigi tahke, sisemist vastuolulisust.

Oletasime eespool, et omaaegne ristidalaskmine polnud toimunud mitte niivõrd veendumuslik-tundmuslikel ajendeil, kuivõrd kaalutlusest (ja tõenäoliselt muidugi mõjutamise tõttu). Ajasündmuste edasine käik võis hiljem lisandada ka juba otseselt poliitilise iseloomuga ajendeid. Miks mitte vastu võtta uus usk kogu rahval, nagu oli talitatud Skandinaavias ja Venes, et vältida vägivaldset usutoomist kõige sellega kaasneva hävitus- ja tapatööga. Aga kuidas seda teostada ja kas oli see viimase aastakümne jooksul väljakujunenud sõjalis-poliitilises situatsioonis enam võimalik? Ja kas suutsid teised vanemad ning maakondade mõjukamad mehed seda mõista, kas jätkus neil küllalt kainet arusaamist, et senisest ühiskondlikust organisatsioonist ja senisest elukäsitusest ei piisa ähvardava allutusohu vastu? — Vaevalt. See ristitud mehe iseäralik jutt pidi paljudele paistma üpris kahtlane, kapitulantlik, võib-olla koguni reeturlik. Lembitu ja Saaremaa vanemad kutsusid üles vaenlasi üheskoos purustama ja hävitama; see oli vähemalt selge ja mehine sõna, mis äratas usaldust (kuigi kõiki maakondi ühe mütsi alla ei saadud kunagi). Aga mis toetust või poolehoidu võib leida see, kes näeb ette lüüasaamist? Siit sügenes paratamatult teravaid draamatilisi kollisioone ja piinavaid siseheitlusi, mõistmatuksjäämise kibedust.

Oli uude usku minek johtunud kaalutlusest, siis vanadestki, juba ammu kahvatuma hakanud kujutlustest oli Tabelinuse silmaringiga mees seesmiselt üle kasvanud, ehkki kollektiivse traditsiooni jõud ja hõimutunded teda ikka veel nendega sidusid. Ta seisis sõna otseses mõttes kahe kujutlusmaailma piiril. Üks, mis oli igipõliselt omakspeetu, osutus uutest olukordades aegununa jõuetuks, ebamääraselt hajuvaks. Teine, see uus, vastas saabuvale ajale paremini, arukal mehel polnud raske seda taibata. Ent see oli siis pigem mõistuslik paratamatuse tajumine, mitte oma südames kristlaseks saamine. Kristlaste jumal oli võimukas, kuid ka verejanuline, ja ta seisis vaenlaste poolel: tema nimel tuli maale kogu see ennenägematu viletsus ning surmaõud. Ja mida kaugemale sündmused arenesid, seda selgemaks sai ristikiriku kui võõraste jõudude allutuspoliitika toe ning kattevarju osa, selle päästmist kuulutava ideoloogia kogu rakenduslik silmakirjalikkus ja julmus.

Mida võime teada rohkem kui seitsme ja poole sajandi eest elanud mehe valikuvaevadest, kõigist teda ähvardanud ohtudest ja kahtlusepiinadest; vaevalt suudame neid enesele kujutledagi. Ühel pool vana, traditsiooniline ja südamelähedane esivanemate- ja loodusekultus, millest lahtiütlemine ei saanud hõlpus olla. Teisel pool uus usk oma võikavõitu sümboolika ja väljaarendatud hirmudesüsteemiga, hukatuse ja igavese piina ähvardustega. Kõnelemata kõigist puhtmaistest ohtudest vastandjõudude halastamatu heitluse aegadel, kus juba omagi hõime tuli karta niisama palju kui võnnuvõõraid.

Oleks omamoodi täiesti loogiline olnud pöörduda selle jumaluse

poole, kes vägevam. Ent olukord muutus ristitud vanema jaoks ääretult keerukaks ning raskeks sealtpeale, kui sellesama jumaluse lipu all asuti vahendeid valimata allutama mitte enam liivlasi ja lätlasi, vaid tema enese rahvasugu. Seisukord pidi Tabelinuse silmis olema seda lootusetum, mida paremini ta tundis või aimas ristikiriku ja selle taga seisvate jõudude suurust. Aga teiselt poolt ka tolle eluhoiaku hõlkust, millele tugines vastupanumõte. Võidelda selle eest, et jääda samasuguseks, nagu oli oldud seni? Samasuguseks jääda polnud enam võimalik, see oli mahajäämine, endasse sulgumine — oma teadmatusse, algelikusse, kolkalikkusse. Kuid pidevate rüüsteretkede, sõja ja laastamise olukorras järsku mingile uuele, riikluse astmele tõusmiseks ei jätkunud jõudu ega üksmeelt. Selle vaimulaadi ja maailmapildiga, millega Eestimaal elati, õigupoolest ei saanudki mingit tsentraliseeritud riiki tekkida.

Ajal, mis nõudis raudset tahet ja võimukeskendust, jätkus siinmail kõik liiga patriarhaalses vaimus ja liiga harjutud oldi oma paikkondliku iseseisvusega. Üks kihelkond ei tahtnud kuidagi sõltuda, mis siis veel maakondadest kõnelda. Need maakonnad kujutasid enesest üksnes territoriaalseid hõimühendusi, keelelt ja tavadelt lähedaste kihelkondade lõtva liitu — mitte mingeid haldusühikuid. Kihelkonnaski polnud igakord päris selge, millisel vanemal on kõige kaalukam sõna öelda, ja maakonnavanemaid ei olnud ülepea olemas. Kõige tähtsamaid küsimusi otsustati vanemate nõumajas, ja vastavalt tavale pidi need otsused vastu võetama ühel häälel. See ilus võrdõiguslikkus oli sugukondliku demokraatia pärand, nõnda oli asju aetud paljude põlvkondade vältel — ent kui raske oli mõnikord ohurikkal tunnil nõutava üksmeele saavutamine! Millal ja mismoodi oleks niisuguste traditsioonide, arusaamade ja eluhoiaku alusel võinud teostuda kogu maa ühendamine, isegi kui oleks leidunud kaugenägelikuma pilguga mehi seda taotlema? Selline lähtesituatsioon ei soodustanud riikliku mõtlemisvõime arengut ega mingi üldpoliitilise kontseptsiooni teket. Kõige rohkem ilmutasid oma sõjalistes aktsioonides sellesuunalisi eeldusi saarlased, ent just nende ühiskonnakorraldusest ei tea me õieti midagi, ja juba oma geograafilise asendi tõttu poleks Saaremaa saanud kujuneda Eestile riiklikuks tuumikuks.

Ühiskondlik olemine ja ühiskondlik psühholoogia (sealhulgas ka usundlikud vaated) on omavahel tihedas vastastikusel seoses. Usund pole mitte üksnes sotsiaalsete vahekordade fantastiline peegeldus, vaid samaaegselt olulisel määral ka nende vahekordade mõjustaja. Vana eesti rahvausundi maailm oli kadumisele määratud maailm, tulenev ürgkogukondlikest arusaamadest ja hoiakuist. See usund oli niisama patriarhaalne ja alalhoidlik nagu kogu muu elamine, ja vaatas tahapoole, möödaläinud aega. Ka oli see liiga passiivne, vaatleva hoiakuga, selles puudus igasugune seesmine intensiivsus. See usund oli isegi niivõrd tolerantne, et paganlikus kihelkonnas võis juhtival kohal olla ristitud vanem (ehkki tavakohaselt langesid vanemale peale kõige muu samuti ka ühiste usutavandite täitja ja nende täitmise järele valvaja ülesanded). Sellel usundil endal puudus keskendus, nagu tal puudus väline organisatsioon ja hierarhia, mistõttu need vaated ei toetanud võimukeskendust ega alluvussuhete kujunemist ka ühiskonnas.

See usund ja elukäsitused olid kohandatud paikkondlikult omaette elavatele, lõdvalt liitunud kogukondadele. Sellega võidi elada külas, aga mitte riigis, s. t. feodaalriigis, mis oli tollal ainumõeldav.

Väga vana päritoluga sõna *jumal* tähendas enne kristianiseerimist lihtsalt kaitsevaimu, ei mingit taevast valitsejat — sest valitseja mõiste toonastel eestlastel üldse puudus. Neid ei olnud keegi valitseanud. Kui mõnes maakonnas oldigi sunnitud Vene vürstidele ajuti makse maksma, ei tähenda see, et võorast väeülemat oleks oma valitsejaks peetud (temast tuli end üksnes lahti osta). Laenuline Taara kuulus juba täiesti uude, varafeodaalsetest suhetest tingitud kihistusse, kuid selle jumaluse kultus ei saanud kunagi üldrahalikuks ega vist ülemaaliselt tuntukski (preester Henrik nimetab Tarapitad saarlaste suureks jumalaks). Üldse olid varafeodaalsed suhted, mille tekkimist Eestis arheoloogia andmeil on määratletud IX saj. alates, eestlaste elutunnetust isegi kümne põlvkonna jooksul suhteliselt vähe muutnud — igatahes ei saanud sõjakas allutamistuhin ega teiste üle maksmapaneku tahe kunagi valdavaks.

Hoopis teistsugune oli indoeuroopa rahvaste — sealhulgas skandinaavlaste ja samuti balti hõimude — elukäsitused ning rahvausundi maailmavaateline suunitus. Nendel tekkisid juba varakult kujutlused antropomorfseist jumalustest, kellel oma võimu- ja tegevusjaotus, võitlus võimu pärast (hiidudega ja omavahel) jne. Riikluse idee näikse seal usundlikes vaadetes esile tulevat varemgi, kui tekkisid tingimused selle ajalooliseks realiseerumiseks. Muidugi mõista ei saa seda pidada otsustavaks teguriks, aga arvestatavaks kaasteguriks ometi. Mõelgem siinkohal korraks võrdlevalt eestlaste ja leedulaste peale, kelle majanduslikus ja kultuurilises arengutasemes põinud tunduvalt vahet, kuid kelle ajalooline saatus järgnenud sajandil kujunes järsult erinevaks: eestlased kaotasid oma maal kõik peremeheõigused, kuna Leedu tõusis Ida-Euroopa suurvõimudeks.

Teame nüüd, et Lõuna-Baltikumis arenesid tootlikud jõud küll mõnevõrra kiiremini, mistõttu ka sotsiaal-majanduslik diferentseerumine oli märksa kaugemale jõudnud. Feodaalsete suhete väljakujunemise poolest oli Leedu ees, seal kindlustus XIII saj. alguseks juba feodaaladel kui klass, kelle eestvõttel loodi oma keskvoimuga riik. Leedulastel kulges riiklik areng hoogsalt monarhia suunas, kuna eestlaste ühiskonnakorraldus tüüris pikkamööda millegi aadlivabariigi-taolise poole. Niisiis polnud erinevusi mitte üksnes ja vahet mitte seevõrd arengutempos, kui nimelt selle arengu suuna suhtes.* Ühelgi eesti ülikul ei saanud üldse tekkida vürstiks pürgimise mõtet (seda oleks peetud kas hullumeelseks või kuritegelikuks), kogu ühiskonnakorralduse suunitus oli teistsugune ja eestlaste sotsiaalne psühholoogia polnud ette valmistatud monarhivõimu tunnustamiseks. Küsimus pole ainult selles, et vürstideks tõusvad leedu ülikud olid eesti vanematega võrreldes koondanud enda kätte suurema maaomandi, mistõttu ka nende isiklik mõjuvõim oli märksa suurem. Leedu vürstidel olid lisaks kõi-

* Lähemalt vt. H. Moora, H. Ligi, *Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts*. Tallinn, 1970, lk. 45 jj. Nimetatud väikesest sisukast raamatust on selle kirjatöö koostaja saanud ka muud mõtteäratust ja üldhariduse täiendust.

gele oma alatised relvastatud kaaskonnad, kellele kuulekus oli seaduseks, ja niisugustel eravägedel oli omavahelises koaleerumises ja võimuvõitluses esmajärguline tähtsus. Eestis aga ei saanud kuidagi esile tõusta mõnd Mindaugast, sest oli välistatud, et keegi vanemaist liiga palju võimu omandaks.

Vürstivõimu organisatsiooni naaberrahvaste — skandinaavlaste, venelaste ja leedulaste — juures kahtlemata tunti, kuid selle olemus ja vaim jäid eestlastele võõraks. (Eks sellesama tõttu nurjunud ka omaaegne Fulco missioon, mis vastasel korral võinuks mõneti muuta maa ja rahva edasist saatust.) Võib-olla ilmneb siin midagi eestlasele omast: mitte lasta kedagi eneste hulgast liiga esile tõusta. On selge, et ka eestlastel oli tähtsamaid ja vähemtähtsaid vanemaid, kuid nende suhetes puudus feodaalne hierarhia ja nõumajas tuli arvestada vähemtähtsategi sõna. See oli vana sugukondliku demokraatia traditsioon ja sellest hoiti kramplikult kinni — ka siis, kui välisoht oleks nõudnud tingimusteta ühtekoondumist ning kogu jõu üldjuhtimisele allutamist. Just selles partikularismis ja üksmeelepuuduses oli kogu vastupanu perspektiivitus, heitluse lootusetus, maa võimetus võõra agressiooni-keskuse ees, vaatamata oma suhtelisele jõukusele ja potentsiaalsete sõjalisele jõule (10 000—15 000 sõjameest oleksid võinud õigel momendil kõik need ristisõdijad pastelde all maa sisse sõtkuda).

Küllap pidi Tabelinuski teadma, kuidas vürstiks saadakse ja missugune on valitsusvõimu mehaanika — olgu paganliku või kristliku ideoloogia lipu all. Selleks oli vaja olla mitte ainult tark, vaid ka hoolimatu, julm ja salakaval. Ei saanud tema pilgu eest varjatuks jääda seegi, et usk oli võimumängus enamasti üksnes tingmärk, millega toimiti vajadust mööda. Kui poliitilised kaalutlused seda nõudsid, võis juhtuda igasuguseid asju. Oli ju alles suhteliselt hiljaaegu piiskop Albert teinud võidetud Jersika (Gerzike) vürsti Vsevolodi oma vasalliks, ei lugenud seal midagi, et too oli kreekausuline. Semgalitel jälle oli võimukas vürst Vesthard, kes polnud end ristida lasknud, kuid sakslastega koos tegutsedes sõdis liivlaste, leedulaste ja latgalite vastu ning leidis seetõttu ordu toetust.

Võib-olla oli virulasel endal esialgu lootus säilitada ristituna teatav mõjujõud ka muutuvais olukordades ja kasutada seda, niipalju kui võimalik, mõningate õiguste väljatingimiseks. Kuid sündmuste käik näitas, et need lootused olid asjatud. Usutoojate arusaamade kohaselt oli ta selleks liiga väike mees, et temasugusega üldse oleks tingima hakatudki. Vürstid jäid vürstideks, olgu paganatena või ristitutena, sest et nende käes oli reaalne võim või oli neil kaalukaid sidemeid, neid tuli arvestada kui sõjalist ja poliitilist jõutegurit. Kui Tabelinus olnuks Virumaa vürst (Jersika oli umbkaudu niisama suur või väike), siis vahest... Aga mida võis tema oma Puidiviru 14 külaga, isegi kui tal nende üle vürstivõim oleks olnud.*

* Puidiviru ei kujutanud enesest omaette kihelkonda, vaid oli suure Lemmu kihelkonna lõunapoolne nurk. Ilmselt moodustasid need 14 küla omavahel tihedasti seotud ühiku, vakuse, milles Tabelinusele kui jõukaimale mehele kuulus juhtiv osa; võib-olla nimetati seda isegi tema «vallaks». Et tal niisugusena oli mõjukas sõna ütelda mitte üksnes Lemmu kihelkonna, vaid kogu Virumaa vanemate hulgas, selles maksab vaevalt kahelda. Igatahes oli ta teadaolevaist eesti ülikuist kõige suuremate valdustega (Lembitul näiteks oli vakuses üksainus küla).

Liber Census Daniae muide ei anna meile mitte üksnes nende 14 küla nimed (sealhulgas praegused Salla, Lasinurme, Koila, Avanduse, Hirla, Villakvere, Tammiku jt. selgesti äratuntaval kujul), vaid ka igapäevaste adramaade arvu. Kokku on seda kõike 133 adramaad, kus enne rüüstamisi-hävitamisi võis elada tuhatkond hinge. Hea, kui sealt siis sada sõjameest suudeti välja saata, ja ega needki moodustanud mingit tingimusteta kuulekat kaaskonda. Kihelkonnast saadi hädakorral kokku ehk kolm-nelisada meest. Kuid mõnesajagi sõdalasega ei tehtud suurt poliitikat ka mitte XIII saj. algul.

Mingid vastupanuvõimalused ju olid. Lemmu kihelkonnas oli ehitatud koguni kolm linnust: kaks väiksemat Pudiviru alal, kolmas aga — Agelinde — arvati kogu Virumaa suuremate hulka. Nende rajamine ning korraspidamine oli nõudnud kogukondadelt küllaltki palju tööd ja vaevanagemist. Üksiku vaenuretke puhul, kui õigeaegselt hoiatussõnum saadi, võisid need lühemaks ajaks varju pakkuda. Aga pärast teiste maakondade järkjärgulist allutamist suuremate vaenuvägedega silm silma vastu jäädes?

Liivimaa kroonikas pole midagi öeldud selle kohta, kas Tabelinus oli osa võtnud võitlusist ristisõdijate ja maa laastajate vastu või mitte. Tõenäoline on, et tal puhuti tuli seda teha juba oma vanemaülesannete ja juhikohustuse tõttu. (Nõnda on seda kujutanud — ehkki väheveenvas konkretiseeringus — oma romaanis ka A. Kalmus.) Kuid on silmahakkav, et jõuka ning rahvarohke Virumaa osa vastupanu allutajatele jäi ülepea võrdlemisi väikeseks ja mingit suuremat sõjalist algatust sealt ei tulnud. On ilmne Viru vanemate kaldumine maaletungijate tagasilöömise asemel läbirääkimiste pidamise ja kokkuleppe otsimise poole, mistõttu kroonikakirjutajal oli põhjust iseloomustada virulasi teiste eestlastega võrreldes lihtsameelsete ja heasüdamlikena. Võib-olla polnud nad küll igakord nii kohtlased, kui võõrale preest-rile paistis — rahumeelsemad olid nad kindlasti.

Aga kui ristitud vanemal tuligi paratamatuse sunnil ristisõdijate vastu minna, võib-olla Lembitu kutsel 1217. a. sügisel ka tollesse suurde taplusse, mida tunneme nüüd Madisepäeva lahingu nime all, siis küll tema poolt ilma erilise innukuse või võidulootuseta. Ja isegi kui kogunev mitmetuhandeline eestlaste malev suudaks vaenlasi sedapuhku lüüa — mis edasi? Ristisõdijate ja ordurüütlike selja taga olid terved suured riigid ja rahvad, kuningad ja kirikuvürstid, keiser ja paavst — kui kaua suudetakse nendega sõdida? Võime kujutleda Tabelinust oma sõjasalkade eesotsas Viljandi poole ratsutamas pigem kahtlusevaevades kui võitlusõhinas. Ta täitis oma kohust, aga ilma usuta, et varingut oleks enam võimalik peatada. Ja see, et vaenlastele otsustava vastulöögi andmine ebaõnnestus, näitas veel kord lõpliku allajäämise paratamatust.

Kõrgest ajalootornist vaadatuna, n.-ö. üldises arengupildis toimus tollal Euroopa tsivilisatsiooni pealetung mandri viimastele barbaarse-tele maanurkadele, nende toomine ajaloo-areenile. Ent kuidas see kõik realiseerus, mäherdust hinda põliselanikkonnalt nõudis siinsete maade vahetu lülitamine üleeuroopalikku evolutsiooni, kui võikana pidi mõjuma tsivilisatsiooni kõrgemate vormide levitamise võtete ning vahendite endi ülim barbaarsus!

ENDEL NIRK

Vägivaldse kristianiseerimise meetodid ja taktika olid välja töötatud ning ära proovitud Läänemere lõunarannikul asunud lääneslaavlaste kallal, Baltimaadel jätkati sedasama juba suurema vilumusega. Maa süstemaatiline laastamine rüüsteretkedega selle vastupanujõu nõrgendamiseks oli allutajate taktika üks põhilüüsid. Siia lisandus allutatud maakondade sundimine ja ässitamine veel allutamata alade kallale.

Varasematel aegadel elasid Eesti maakonnad, kuigi nad mingit päris ühtset tervikut ei moodustanud, põhiliselt siiski omavahel rahu, vastastikustel röövretkedel ei käidud või siis olid need õige erandlikud. Samuti näikse valitsenud pidev rahu eestlaste ja liivlaste kui lähedaste hõimlaste vahel. Ent allutusperioodil, vägivaldset kristianiseerimist taotleva saksa koloonia ja hiljem taanlaste asjasse sekkumisega muutus olukord põhjalikult. Mitte ainult latgalid ja liivlased, vaid ka alistuma sunnitud Eesti maakonnad saatsid oma sõjasalku veel alistamatute vastu. Osalt kasutasid ordu- ja piiskopimehed selleks muidugi sundust, kuid alati polnud ilmselt mitte see peamine: paraku küllalt tihti nähtub, et naabrite-hõimlaste kallale on mindud kohe päris isukalt. Ju siis oskasid ristirüütlid ja nende käsilased ohutada mitte üksnes saagihimu, vaid ka ootamatult tabatute ja vähemuses olijate ohutu mahanõttimise lusti. Jahihasarti, kui nii võiks öelda. See oli barbaarsus, mida omade vahel varem ei tuntud. Pikki aastaid kestnud sõjaolukorras korduvate rüüstamiste läbi kannatanud aladel olid inimesed suurelt jaolt ka ise metsistunud, verise vägivald ja hirmutegudega harjunud, paiguti päris röövlikarja sarnaseks muutunud.

Püüdkem nüüd taas kujutleda Tabelinust keset kogu seda hävingut, kõiki neid inimlikke kannatusi, mõttetuid julmuse ja tapatöö ohjeldamatust: kas koos võorastega, nagu sakalased ja ugandlased, või vahel ka omapäi, nagu saarlased, aga jälle omade kallale, omaenda hõimude vastu, lõpptulemusena ikka oma rahva nõrgendamiseks. Seejuures aina kõik kõvasti ideelisel alusel: nad on ju paganad! või: nad on ju lasknud end ristida! Tapke nagu jaksate, rüüstake ja põletage nagu suudate — õigust jääb ülegi! Ja võorad hõõruvad käsi...

Tabelinuse-sugune mees võis soovida ja taotleda ainult üht: teha lõpp sellele hävitustööle, võoraste rüüsteretkede ja omavahelise veristamise meeletusele. Lembitu oli mõistnud hõimukillustatuse, üksmeelepuudumise traagikat, oli üritanud jõukoondamist, ühist vastupanu. Nüüd oli ta langenud, teist temaväärset väejuhti Mandri-Eestis nähtavasti enam ei leidunud. Siis olid vastas ainult riialased ja ordu koos oma sõltlastega, nüüd lisaks ka võimas Taani riik. Mis on õigem: alistumine lootusetus olukorras või pärast veel hirmsamat verekaotust? Aga võib-olla oli ka Kaupo omal ajal samasuguse probleemi ees seisnud, kas polnud temalgi — eriti pärast Roomas-käiku — meeles mõlkunud needsamad kaalutlused? Muidugi teadis Tabelinus nagu teisedki eestlaste vanemad Kaupot ja tolle lugu, kogu tema vähekadedatavat teed — võoraste tahtetuks tööriistaks. Kuni temagi sellesamas suurlahingus Viljandi lähedal oma lõpu leidis.

Ja siiski ei saanud Tabelinusest teist Kaupot. Teda ei õnnestunud

allutajail oma teenistusse panna. Ta esindab omamoodi äärmuslikku juhtumit, mis lõikava selgusega esile toob vägivaldse ristiusustamise tõelise sisu. Isegi see, kes juba varem oli vabal tahtel uue usu vastu võtnud, polnud usutoojaile küllalt hea, kui ta ei hakanud nende otseks käsilaseks. Tabelinuse kohta olemasolevad andmed jätavad meile vähemalt võimaluse arvata, et ta oli aus ning õiglane mees, mitte mõni Kaupo-taoline marionett.

On muide otse silmatorkav, kui napisõnaliselt ja jahedalt preester Henrik räägib Tabelinusest, kellega tal ometi oli korduvaid kokkupuuteid. Selleks peab olema mingi põhjus, sest virulaste vanema varasem ristiusku minek ja ka pärastine surm võistlevate taanlaste käe läbi oleks pidanud kroonikut kõnekamaks tegema. Seletuseks ei saa ka olla, et Henrik pidas Tabelinust lihtsalt liiga tähtsusetuks. Ei, tal oli vähemalt Virumaa omajagu mõjukust ja tema enese vakus või vald näikse olnud omamoodi keskus.* Tõenäolisem põhjus oleks see, et Tabelinus oma kõnelustes Henrikuga võis taunida riialaste «külvitöö» meetodeid ja kogu seda metsikut viisi, kuidas ristiusku Eestimaale toodi.

Rüütlite ja preestrite meelest oleks Tabelinus kui ristitu pidanud käituma nagu kristianiseerijate käsilane, ja et ta seda ei teinud või küllalt püüdlilikult ei teinud, osutus neile halvaks üllatuseks. Selle asemel et igati ning kõhklusteta kaasa aidata usu eest võitlejate pühale tööle — ja paganatele hirmu ning õuduse pealeajamine oli ju ometi säärane töö —, muretses tema oma paganliku kogukonna ja hõimlaste käekäigu pärast! Mis imet, et ta oli Kristuse sõjameeste silmis kahtlane, võib-olla palju kahtlasemgi kui mõni teine, seni ristimata vanem. Too mees paistis ka ristituna tahtvat ajada mingisugust oma joont, ja see on juba kurat teab mis! Igatahes viidi 1219. a. sügisel koos teiste Virumaa vanemate poegadega ka Tabelinuse poeg pantvangina kaasa. Vanematel endil tuli võõrale väele, selle saagi- ja vangidevoorile järgneda koos omapoolsete korralike kingitustega Riiga, kus nad ristiti, nähtavasti siis kindluse ja selguse mõttes ka Tabelinus teistkordselt. Sellega oli ta sisuliselt pandud ühele pulgale teiste sunialuste vastristitutega.

Eestlaste põhilisele osale oli sundristimise vastuvõtmine üksnes paratamatu alistumine ülevõimu ees ja ainus pääsuvõimalus — selleks korraks, et ära oodata, kuidas asjad edaspidi pööravad. Ristimine ei tähendanud neile midagi peale sõltuvuse välise märgistamise («ristiusu» ikke alla painutamise», nagu väljendub kroonik), ja sellekohane oli suhtuminegi. Aga ilmselt ei suutnud ka Tabelinus, kuigi oli ristimise varasemal aegadel vabal tahtel vastu võtnud, mõista ja veel vähem omaks võtta katoliiklikku fanatismi, mitteristitute paljaksrii-

---

* Selle üheks tõendiks võib pidada ka asjaolu, et kui paavsti legaat — Modena piiskop Wilhelm — Eestis käis territoriaalseid tüliküsimusi lahendamaks, ei lasknud ta 1226. a. Virumaa vanemaid kokku kutsuda mitte Tõrmasse, vaid nimelt Tabelinuse «provintsi», nagu Henrik oma kroonikas seda nimetab ikka veel tema järgi (*in provinciam Tabelini*; XXIX, 7), kuigi vanem ise oli siis juba aastate eest hukatud.

sumist ja halastamatut mahatapmist pühaks tööks pidada. Nende viimaste aastate sündmustes ja omaenda kogukonna ning isiklike katsuste varal pidi talle üha selgemaks saama deklaratsioonide ja tegelike eesmärkide, usu ja võimu, ideoloogia ja poliitika vahekord. Eriti jahmatamapanevalt hakkas see silma sealtpeale, kui tuli välja, et mitte üksnes venelaste ja ladinlaste ristiusk pole kaks täiesti ise asja, vaid et ka riialaste poolt toimetatud ristimine omakorda pole hoopiski seesama mis taanlastel. Vähegi aruka inimese eest ei suutnud need usuräbalad enam peita allutuspoliitika jõhkrust.

1220. a. algul tegid mõõgavennad ja piiskopi rüütlid koos liivlaste ja lätlastega suure sõjakäigu Põhja-Eestisse, kaasas sakalased ja ugandlased. Eesmärgiks oli Harjumaa, kuid Järvas sattusid sissetungijad ootamatult kokku saarlaste väega, kes olid sinna järvalasi karistama tulnud (kuna nood olid eelmisel aastal riialastega rahu teinud ja nõustunud end ristida laskma). Samal ajal kui sakslased ja lätlased sõdisid saarlastega, tormasid liivlased, sakalased ja ugandlased Harjumaale tapma ning rüüstama. Nendele järgnesid pärast saarlaste väljatõrjumist teisel päeval sakslased ja lätlased, samuti järvalased, et saarlaste läbi sündinud kahju naabrite arvel osaltki tasa teha. Töötati tõhusalt, sest Harju oli ikka veel küllalt jõukas maakond, kusjuures hoogusattunud sakalased jõudsid otsaga Revala maakonda, mille taanlased olid juba ristinud.

Sellal siis puhkeski suur tüli riialaste ja Revala linnuses paiknevate taanlaste vahel, millel olid saatuslikud tagajärjed meie loo peategelasele. Ordupealikud nimelt kuulsid nüüd taanlasi väitvat, et Eestimaa kuuluvat terveni Taani kuninga alla, Liivimaa piiskopid olevat selle temale üle andnud. Ordumeister Volquin omalt poolt kinnitas taanlastele, et kogu Eesti peale Revala maakonna ja Saaremaa on just riialaste poolt «ristiusu ikke alla heidetud». Konflikti tuumaks oli niisiis, missugused allutatud ja alles allutatavad alad peavad kellelegi saama, ja kõiges selles oli tõepoolest paljugi segast ning vaieldavat. Nüüd ilmsiks tõusnud tüliküsimusel oli pikk ja keerukas eellugu, mis ulatus Rooma kuuriani ning Saksa ja Taani riigi suheteni, selle põgusakski ümberjutustamiseks pole siinkohal otsest tarvidust. Fakt on igatahes see, et Riia piiskop Albert oli oma poliitiliste intriigidega ummikusse sattununa 1218. a. ise abipalvega pöördunud võimsa Taani kuninga poole ja ilmselt andnud tolele üsna kaugeleulatuvaid lubadusi — rohkem, kui ta pärast tunnistada tahtis. Liiatigi olid need lepped sõlmitud Mõõgavendade ordu seljataga. Kuningas Valdemar II omakorda oli nõutanud paavstilt bulla selle kohta, et tal on õigus liita Taani riigi ja kirikuga kõik alad, mida suudab Eestimaal paganate käest võita. Pärast seda, kui nüüd taanlased 1219. a. olid tegelikult Revalas kanda kinnitanud ja pretendeerisid ümberkaudsetelegi maakondadele, mille kallal riialased olid juba korduvalt oma hammast proovinud, läksid usutoojate omavahelised suhted üpris teravaks.

Lindanise juures taanlaste sõjaleeri rünnates olid revalased ja harjulased kuninga pähe maha koksanud Eestimaa piiskopiks nimetatud Teodorichi, piiskop Alberti kauaaegse lähima kaastöölise. Tema asemele seadsid taanlased Lundi peapiiskopi Andream õnnistusel kuninga senise kaplani Wescelini, Albert omakorda aga laskis Magdeburgi pea-

piiskopil pühitseda Eestimaa piiskopiks oma venna Hermann, kes oli Breemeni lähedal Püha Pauluse kloostri abt. Riialaste teguviisi ärritas kuningas Valdemari väga ja ta oli sunnitud nende tüliküsimuste pärast 1220. a. kevadel teistkordselt Eestisse tulema. Siin kutsus ta enese juurde Revala linnusesse piiskop Alberti ja Mõögavendade ordu pealikud. Viimased läksidki, Albert aga mitte, pidades paremaks minna «kõrgemalt poolt» — paavstilt ja keisrilt — õigust otsima.

Samal ajal läks lahti eestlaste võiduristimine: kumbki pool püüdis endale selle läbi haarata võimalikult laia ala. 1220. a. kevadel saatsid taanlased preestrid Virumaale; Riias omakorda läkitati preestrid Alobrand ja Ludovig Järvamaale ning seejärel Henrik ja Soomest pärinev Peeter (*Petrus Kaikewalde de Vinlandia*) teisel pool Emajõe asuvatele aladele. Ristiti kolm-neliasa ja rohkemgi inimest päevas — see oli hullem kui rehepeks! Nagu Henrik suure ning õiglase meelepahaga kirjutab, teinud taanlaste preestrid selles võistluses mõnikord ka sohki: nad läkitanud «oma mehi teistesse küladesse, kuhu nad ise nõnda äkisti ei saanud jõuda. Ja nad käskisid kõikides külades suured puuristid püstitada, saatsid sinna pühitsetud vett külainimeste käte kaudu, käskisid seega naisi ning lapsi üle riputada, püüdes sel kombel Riia preestreist ette jõuda ning sel viisil kogu selle maa Taanimaa kuninga käe alla vallutada.» (XXIV, 2.)

Sellal kui Virumaal niisugune äge ristimisvõistlus käis, ilmusid lisaks senistele platsi uued ristiusulevitajad, nimelt rootslased, kes arvatavasti just sakslaste ja taanlaste omavahelise tüli ärakasutamise mõttega maabusid Läänemaal ja võtsid aset Lihula linnuses. Kuningas Johan Sverkersson oli alles noorukieas ja ürituse tegelikuks juhiks sai tema hooldaja, Ida-Götamaa jaarl Karl koos Linköpingi piiskopiga (viimane oli ühtlasi riigikantsler). Vaatamata riialaste saadikute protestidele, et nemad on juba «needsinased kogukonnad ristiusu ikke alla heitnud», asusid rootslased omakorda läänlasi ristima ning muidugi mõista maksutama, ka pidasid nad mingeid läbirääkimisi Revalas paiknevate taanlastega. Siis purjetas kuningas Johan tagasi Rootsi, jättes Lihula linnusesse oma garnisoni. Kuid augustikuu algul tulid merelt saarlased, piirasid linnuse sisse, panid põlema ning tapsid rootslased maha koos nende jaarli ja piiskopiga.

Usinad ristijad Henrik ja Peeter jõudsid lõuna poolt Vaigast tulles esimestena Pudevirusse, Tabelinuse-maile. Seal võeti neid vastu, ilma et sellest oleks osatud midagi eriti halba karta, ja ribinal-ribinal ristisid nad kõigi 14 küla rahva; täieliku ja lõpliku selguse mõttes ristiti taaskordselt — seega siis juba kolmandat puhku — ka vanem Tabelinus (*et baptizati sunt omnes ab eis de quattuordecim villis una cum Tabelino seniore ipsorum*; XXIV, 1). Mis sellejuures tema ja preestrite vahel muidu veel räägiti, pole kusagil kirja pandud. Küllap ta nüüd juba pidi mõistma kogu selle marulise võisturistimise tõelisi ajendeid ja vaevalt sai tal kristliku kiriku suhtes enam mingeid illusioone olla. Kui oled nii mitmekordselt uude usku pühitsetud ja ühtlasi nii põhjalikult näha ning tunda saanud, mis sellega kaasas käib...

Põhjapoolsemates külades elavad virulased olid aga juba taanlaste poolt ristitud või ähvardustega nõnda ära hirmutatud, et ei tahtnud

ENDEL NIRK

riialaste preestritega mingit tegemist teha. Nähes, et neil siin enam tühjagi saavutada ei ole, tõttasid Henrik ja Peeter tulistvalu Järva-
maale, et seal ristimistööd jätkata. Kui peagi jõudis sinna ka taanlaste
preester Wolter, läksid riialased tolele vastu ja esinesid avaldusega,
«et seesinane viinamägi siin on juba Püha Neitsi lipu all ristisõitjate
usina töö ning riiglaste vaeva läbi täis istutatud». Et Wolter sellega
rahule ei jäänud, mindi üheskoos — vaieldes ja riieldes — Revala lin-
nusesse, kus Henrik ja Peeter rääkisid sedasama Lundi peapiiskopile
Andreas Sunonisele. Aga too omal ajal Pariisis, Bolognas ja Oxfordis
kõrgeid teadusi õppinud isand ja nüüdne kõrk kirikuvürst, kes oli siin
ühtlasi Taani kuninga asehaldur, ei pannud konkureeriva piiskop-
konna lihtpreestrite juttu miskiks, vaid kinnitas jõngalt, et Eestimaa,
olgu riialaste poolt alla heidetud või siiani veel vallutamata, on täie-
likult Taani kuninga omand. Ja peapiiskop Andreas läkitas oma saa-
dikud ka otse Riiga hoiatama, et nood seal ei kipuks noppima «maha-
rippuvaid viinamarjakobaraid» ega saadaks oma preestreid Eesti-
maale. Mispeale piiskop Albert vastuseks kirjutab, et «seesinane Eesti-
maa kiriku viinamägi on juba hulga aastaid enne taanlaste tuleku aega
ammugi tema meeste poolt istutatud, paljude meeste verega ja sõdade
rohkete kannatustega üles haritud» (XXIV, 2).

Siis otsustasid taanlased sedasinast viinamäge veel sügavamalt
harida ning uue rohke verevalamisega väetada. Olles ristitud kogu
Revala maakonna ja seejärel ka harjulased, õhutasid taanlased viima-
seid minema oma naabrite järvalaste kallale, et nood hirmust raba-
tuna ära taganeksid riialaste võimuse alt ja vastu võtaksid taanlaste
ristimise ning valitsusvõimu. Tublid harjulased, kasutades head juhust,
käisidki sellel 1220. a. suvel ning sügisel terveni üheksal korral oma
vägedega naabermaakonnas, lustlikult rüüstates ning tappes, kuni vii-
maks veel ellujäänud järvalased pidasid paremaks lasta end taanlas-
tel üle ristida ning anda end nende hirmu ja armu alla. Siis aga jõudis
järg nende virulastegi kätte, kes lihtsameelselt olid arvanud, «et krist-
lasil on üks Jumal, üks usk ning üks ristimine, niihästi taanlasil kui
ka sakslasil», ja et sellest ei või tekkida mingit tüli, kelle käest uus
usk on vastu võetud. Paraku polnud asi nõnda, ja taanlastel tuli mõned
ideoloogia ning poliitika põhitõed nendele barbaritest nüripeadele
näitlikult selgeks teha.

*... sõda meil ju sõitemassa,
vaenuvägi veeremassa,
Taanimark ju tappemassa ...*

Mis seal siis just toimus, sellest Henrik oma kroonikas lähemalt ei
pajata ja kust võis ta kõike teada saadagi. Aga niipalju on ta siiski
kuulnud, et vanem Tabelinuse poosid taanlased üles — karistuseks
selle eest, et ta oli ristimise riialaste käest vastu võtnud ja oma poja
orduwendadele pantvangiks andnud (XXIV, 1).

Tolle põhjendusega ei paista küll asjad päris korras olevat. Säärasel

arveteõiidendusel (teisiti seda nimetada ei saa) leidunuks teatav motiveering, kui Tabelinus oleks näiteks astunud Riia piiskopi vasalliks. Aga midagi seesugust ju ei toimunud. Üks riialaste poolt ennegi ristitud vanem lihtsalt ristiti nende poolt veel kord üle. Ja oma poega polnud Tabelinus teadagi ise ordule pakkuma läinud, vaid oli sunnitud tollase tava kohaselt pantvangina loovutama. Midagi siin ei klapi. Meenutagem võrdluseks, et kui 1215. a. Lembitu linnus vallutati, siis teda, tuntud vastast ja mõjukamat paganatepealikut, ei poodud ometi mitte üles, vaid piirduti vormilise ristimise ning poja pantvangiks võtmisega. Ammusele kristlasele Tabelinusele aga tehti, asja ees, teist taga, halastamatult lõpp peale.

Võib-olla teiste hirmutamiseks. Aga võib ka olla, et selle põhjuseks oli rohkem tema vakus kui ta ise ja tema ülesastumised. Need 14 küla olid taanlastele kindlasti tähtsamad kui mingi virulaste vanem oma usu või uskmatusesega. Tolle vanema korduvalt kinnitatud side riialastega võis tähendada Pudiviru kaotsiminekut. Muidugi oleksid ju taanlased võinud Tabelinuse ka omakorda üle ristida, aga kas ei kerkinuks sel juhul üles temale ta senise vakuse läänistamise probleem? Feodaalõiguse alusel pidanuks nii vist toimuma, ja Tabelinusest tema 133 adramaaga oleks sel juhul kujunenud suurvasall. (Teadaolevate eesti päritolu vasallide hulgas Taani alal ei leidu igatahes ainustki, kellel olnuks ligilähedaltki nõnda ulatuslikku lääni.) Küllap seda taheti ära hoida ja tema vakusesse kuuluv ala vabaks saada omade meeste jaoks. Tabelinuse-taoline tegelane oli allutajatel nii või teisiti ees, ta osutus üleliigseks ja pidi järelikult kaduma. Täiesti võimalik, et peapiiskop Andrease käsi — siis juba kindlasti pidalitõvest tabatu käsi — seejuures otseselt mängus oli. Likvideerimise põhjendamisega ei viitsitud suuremat vaevagi näha, selle otsitus on sedavõrd läbipaistev.

Nõnda siis olemegi ühe ammuse juhtumi rekonstruktsioonikatsega enam-vähem lõpul, ehk küll eestlaste allutamine ka sedapuhku veel kaugeltki lõpul polnud. Rippuva viinamarjakobarana (kui uuesti kasutada piiskoplikku kujundikeelt) kõlkus kolmel korral ristitud vanem Tabelinus puuoksa küljes, ja tema pealuust väljatunginud surnud silmades peegeldus laastatud ning verre kastetud kallid kodune maa, mis oli määratud saama Issanda pühitsetud viinamäeks. Pole erilist tahtmist hakata nii troostitult lõpetanud mehele moraali peale lugema. Ta elas nagu oskas ja suri nagu osaks anti. Poodaval polegi võimalik kuigi sangarlikult surra, kogu toiming on oma olemuselt kaunis lame. Küllap oleks temagi eelistanud mehisemat, väärikamat lõppu tapluses, olgu või kõige lootusetumas.

Tuli välja, et seatuna hukkamise või eneseks jäädes uueksaamise alternatiivi ette, õiglase mehe jaoks tõeliselt polnudki mingit valikut. Lootus leida väljapääsu, enese ja teiste ees ausana edasielamise võimalust — ilma silmakirjatsemata, ilma roomamata — oli olnud petlik. Alternatiiv näis olevat pöördunud absurdiks. Tabelinusest ei saanud rahvuslikku kangelast ega ka kristlikku märtrit. Ta ei hukkunud ei oma tõekspidamisi ega rahva huve kaitstes. Tema tapmine, mis annab tunnistust üksnes allutajate hoolimatusest, oli läbini paradoksaalne.

ENDEL NIRK

Kui palju hukkumiste ja kannatuste tõelist või näilist, ilmset või läbinähtamatut mõttetust, tollel kaugel ajal ja läbi pikkade sajandite. Ometi — rahvas ei hääbunud, vaid ajaloo ränkrasketel teedel suutis leida eneses visadust ning jõudu kestma jäädes taas ja taas uueks saada.

Pärt Lias

KUNSTILISE ÜLDISTAMISE PÕHIMÕTTEID MEIE UUEMAS PROOSAS

Et paremini mõista uema proosa sotsiaalset suunilust ja kunstilist mõjujõudu, tasub lähemalt vaadelda siin tooniandvaid kunstilise üldistamise põhimõtteid. Hästi tuntud, tihtilugu ka ainuõigeks peetud kunstilise üldistamise viis on tüpiseerimine, mis eeldab üldistamist individuaalse kaudu — individuaalse ja üldise ühtsust kunstilises kujundis. Tüpiseerimisele rajatud proosateose struktuuri koostisosaks on individualiseeritud karakterid, samuti eepilisele kujutamisele iseloomulik maailmamudel — kolmemõõtmeline ruum, sündmuste ajalis-põhjusliku järgnevuse ahelana hargnev süžee. Nende komponentide taandumine tähistab tüpiseerimisest kui kunstilise üldistamise põhimõttest eemaldumist. Enam kui kord on kriitika nentunud uema proosa mõistuspärasust, analüütilisust, isegi skemaatilisust, stereotüüpsust ja konstrueeritust, seletades seda probleemse kasvuga, dokumentaalsuse või kontseptuaalsuse sissetungiga. Iseloomustades lühiproosa inimesekujutust märksõnaga «kriipsinimene», osutab K. Kurg tegelaskuju, karakteri minimaalsele individualiseeritusele ja nõnda ka tavapärasest tüpiseerimisest eemaldumisele. Säärast muutust tõendab mudelsituatsioonide, groteski ja teiste tinglike kujutamispõhimõtete rakendamine.

Mäletatavasti kompromiteeris tüüpilise lihtsustatud mõistmine 50-ndatel aastatel tugevasti ka tüpiseerimist. Tüüpiliseks peeti ainult sotsiaalselt karakterset elus ja inimeses. Niisugune lähte koht viis isiksuse ja ühiskonna suhete lihtsustava käsituseni; materialistlik arusaam inimese sotsiaalsest olemusest taandati oma vastandiks, mille järgi indiviid ei kujuta endast rohkemat kui sotsiaalsete olukordade sünnitist — ajaloo objekti. Tüüpilise mõistmine ainult sotsiaalselt karakterisena välistas inimeses peituvat aktiivset, olukordi muutva subjektiivset algme käsitlemisvõimalused. Et elu ja inimest ei vaadeldud nende konkreetsuses ja terviklikkuses, siis viis niisugune lihtsustatud, etteantud teesidest juhitud kujutamine illustratiivsusse ja skemaatilisusse. 50-ndate aastate romaane analüüsid avas K. Kääri illustratiivsuse olemuse; illustratiivsuse tekkepõhjusti käsitlesid N. Andresen, O. Jõgi, M. Kalda, E. Nirk, H. Peep, L. Siimisker ja Ü. Tonts. Leiti: illustratiivsus tekib, kui kirjanik ei lähtu elutõest, vaid igane nud arusaamadest, etteantud, aegunud skeemidest.

Väärrib rõhutamist, et illustratiivsuse ja skemaatilisuse kriitika 50-ndate aastate teisel poolel toimus tüüpilise eluõiguste jaluleseadmise tähe all. Arusaam, et tüüpilist elus ja inimeses ei tule sugugi piirata ainult sotsiaalselt karakterisega, rajas rohelise tee tüpiseerimise kui kunstilise üldistamise põhimõtte rakendamisele. Illustratiivsusest vabaneda aitas karakteri individualiseerimine, nagu etteantud skeemidest loobuminegi märgitses eeskätt pöördumist konkreetsete elunähtuste poole, oma silmade usaldamist. Värvikas, elust nähtud karakter, julge probleemiseade, eluliste konfliktide söakas tõstatamine tagasid läinud kümnendi algul teose kunstilise õnnestumise, ja sugugi mitte üksnes ilmumisaajaks, vaid hiljemakski. Ühtlasi tähendas tüpiseerimise juurutamine jõudmist

PÄRT LIAS

inimese ja ühiskonna keerukamate seoste käsitlemisele. Konkreetsete elunähtuste, individualiseeritud, kordumatute karakterite kujutamine aitas süvendada arusaama, mille järgi üksikisik on midagi enam kui olude sünnitis, sotsiaalsete suhete produkt, ajastu objekt, ja ei ole taandatav isendiks, kelle ainsaks ülesandeks on täita talle määratud kohta ühiskonna hierarhias, sotsiaalses süsteemis. Tüüpilise senisest avaram mõistmine, eeskätt karakteri individualiseerimine osutus tugevaks hoobiks mitte ainult illustratiivsusele, vaid ka 50-ndatel aastatel vohanud krüvikese-teooriale.

On arusaadav, miks tähendas tüüpilise lihtsustatud mõistmisest loobumine, tüpiseerimise eluõiguste jaluleseadmine 50-ndate aastate teisel poolel ja 60-ndate aastate algul individualiseeritud elu- ja inimesekujutamise süvendamist — olid ju illustratiivsus ja skemaatilisus kirjandust enim kammitsevateks teguriteks. Riskantne on aga individualiseerimise nimel alahinnata igasugust skematiseerimist kunstilises üldistamises. Samuti osutub ühekülgeks taotlus pidada tüpiseerimist ainsaks, õigemini ainuõigeks kunstilise üldistamise viisiks. Uuema proosa otsingud on kõnekaks tõendiks tõsiasjale, et rööbiti illustratiivsuse ületamise järel juurdunud tüpiseerimisega on leidnud rakendamist teisedki kunstilise üldistamise põhimõtted. Enamgi: tüüpilisuse avar käsitlemine ise sillutas läinud kümnendil järk-järgult teed teistele, tüpiseerimisest kaugel asuvaile üldistamisviisidele. Vahest olulisim on, et tüpiseerimise au sisse tõstmise nimel toimunud pöördumine konkreetse elulise materjali poole tekitas äratundmise, mille järgi harjumuspäraselt nähtud maailm pole kaugelki veel kunstiliselt tunnetatud maailm. Oigupoolest aitas tüüpilise kujundi, individualiseeritud elu- ja inimesekujutuse eluõiguste jaluleseadmine 50-ndate aastate teisel poolel ja ka hiljem proosal esmajoonel kainelt ja objektiivselt uurida uusi elunähtusi, «usaldata iseoma silmi». Kuid samal ajal säilitasid otsingud proosas teistsugusegi, äsjanimetatule vastupidise eesmärgi — otsejoones ja vahetult väljendada kaas-aegset elutunnetust ning koos sellega püüda avaramalt mõtestada elu ja inimest. Läinud kümnendi algul hakati üha selgemini tunnetama, et kui elu ja inimese objektiivselt kujutamiseks piisab tüpiseerimisest või, nagu tavaks öelda — «elu kujutamisest ta enese vormides», siis kirjandus taotlustes väljendada kaas-aegset elutunnetust vajab ka teistsuguseid, tüpiseerimisest erinevaid kunstilise üldistamise viise. Selleks et eemaldada elu ja inimese harjumuspärasest nägemisest, ei piisa sugugi tüpiseerimisest, suutlikkusest luua individualiseeritud kunstireaalsust. Et osata elu vaadata otsekui esmakordselt, vajab proosa oma otsinguis individualiseerituse vastanditki — kontseptuaalsust ja stereotüüpsust. Tüpiseerimisest, individualiseeritud elu- ja inimesekujutusest kaugenemise ilmingud meie uuemas proosas on niisiis seletatavad püüdlusega tabada uusi, seni veel tähele panemata tahke elus ja inimeses. Mõistagi eeldab ekskursus uuema proosa kunstilise üldistamise põhimõtete valda konkreetsest materjalist lähtumist.

VÄLJAMÕELDISELT VAHETULT KOGETU POOLE

Mitmes viimasel ajal ilmunud teoses võib täheldada taotlust veenda lugejat, et autor on teoses isiklikku kujutluslendu minimaalselt kasutanud, on vältinud välja- ja juurdemõtlemist, kuid olnud mitmesugustel asjaoludel siiski sunnitud materjali kohendama, kirjanduslikult töötama.

«Oma saart» «Loomingus» avaldades nimetab A. Hint teost dokumentaaljutustuseks. Raamatuväljaandes on esialgne alapealkiri asendatud sisulist laadi täp-

sustusega — «Paadelaid». «Oma saar» kujutab inimgrupi saatust ajast, mil parun Maack võttis talupoegadelt rendikohad ja ajas nad elamiskõlbmatule laiule. Teos lõpetab 1905. aastaga, mil Paadelaiu rahvas kasakatest karistussalklaste eest üle mere Läände põgenes, lootuses leida oma saar võõrsilt. Olnuks «Oma saar» kirjutatud tavalise jutustuse vormis, ei oleks siin põhjust näha tüpiseerimisest eemaldumist, seda enam, et jutustust iseloomustab A. Hindile omane värvikas rahvalik ütlemine ja individualiseeritud elukujutus. Kuid «Oma saare» «Eelloos» avab A. Hint teose saamisloo: Paadelaiu elanike oma saare otsinguist on talle jutustanud keegi väliseestlane, kui Hint käis Ameerika Ühendriikides «Tuulise ranna» ühe tegelase — vallakirjutaja Saare — käekäigu kohta andmeid kogumas, kavatsedes jätkata suurromaani kirjutamist. Kuuldud jutustus sündinud teda esialgselt kavatsust muutma, liiati tundunud kuuldu niivõrd kunstiküps, et tekkinud tahtmine avaldada see muutmata kujul. Ainult jutustaja soovile vastu tulles, seega puhteetilistel kaalutlustel, on A. Hint muutnud mõnede sündmustes osalenute nimed, ülejäänus ütleb ta olevat vältinud igasuguseid muudatusi. Kui «Oma saarel» puuduks «Eellugu» ja kui siin poleks vahelekiilutud autorikommentaare, siis oleks tegu ehtsa minajutustusega; keegi väljarännanu, sündmustes osalenu, meenutab toimunut. Jutustuse saamisloo tagamaid avades muudab A. Hint kavatsuslikult kunstilise üldistamise põhimõtet. Püüdes lugejat veenda selles, nagu seisaks jutustuse näol tema ees elust hangitud materjal võimalikult autentsel kujul, ilma autoripoolse juurdemõtlemiseta, rõhutab A. Hint siin taotlust lähendada kunstiline ruum maksimaalselt reaalelule, kunstitõde — elutõele. Koos sellega peab «Oma saare» autor reisil kuuldut, vahetult kogetut kunstiküpsemaks, kunstiliselt väärtuslikumaks, kui annab tavakohasel tüpiseerimisel, karakterite ja sündmuste individualiseerimisel esiletulev ja enesestmõistetav kunstiline väljamõeldis. Välja- ja juurdemõtlemisest loobumise hinnaga luuakse lugejale elust hangitud materjali autentsuse illusioon, saavutatakse omapärane dokumentaalsuse efekt. Sellegipoolest ei vasta A. Hindi «Oma saar» dokumentaaljutustuse nõudeile — nimelt sel lihtsal põhjusel, et kasutatud materjali ehtsust ei saa lugeja kontrollida, jääb ainult võimalus usaldada «Eelloos» esitatud autorikommentaari. Küll aga on A. Hint dokumentaalsuse illusiooni järjekindlalt kasutanud oma kunstilise kavatsuse realiseerimisel, kutsudes lugejat kaasa mõtlema rahva saatusest minevikus ja aegade seostes. Lugu väljarändamisest peab tõestama saare leidmise lootuse petlikkust maal, mis läbi aegade on olnud siin peremehetsevate võõraste tallermaa. Oma «elulises ehtsuses» hakkab A. Hindi «Oma saar» mõjuma niisiis mitte kui lihtsalt lugu väljarännanute käekäigust, vaid kui mõtisklus rahva ajaloolisest saatusest.

Ka P. Kuusberg peab vajalikuks tutvustada lugejat romaani «Üks öö» saamislooga. See romaan olevat kirjutatud Markus Kangaspuu päeviku põhjal. Et Markus Kangaspuu on enne romaani valmimist lahkunud elavate kirjast, ütleb P. Kuusberg olevat nii talle kui ka teistele tegelastele valinud nende pärisnimede asemele teised. Veel peab kirjanik vajalikuks vabandada nende ees, kes võiksid end prototüüpidenä ära tunda, lisades, et päevikule tuginemisest hoolimata pole elavate inimeste portreeterimine üldsegi ta teose eesmärgiks. «Üks öö» nagu «Oma saargi» tahab olla võimalikult vaba literatuursest juurde- ja väljamõtlemisest, seega elust saadud materjali adekvaatne, veidi kohendatud esitus. Taas on lugejale teose saamisloogu selgitades olnud autoril eesmärgiks teha nähtavaks romaanis kasutatud kunstilise üldistamise põhimõte, et teda lugemisel sel viisil suunata. Nagu A. Hint «Oma saare» «Eelloos», nõnda rõhutab ka P. Kuusberg «Ühe öö» saatesõnas: sündmuste tunnistajalt hangitu on väärtusli-

kum kunstilisest väljamõeldisest. Kuivõrd autentselt on Markus Kangaspuu päevikut kasutatud, kas ja kui palju seda üldse on kasutatud — see jääb autori teada, ei selgu teost lugedes ega olegi lõpuks oluline. «Üks öö» pole dokumentaalromaan, vaid teos, millele lugeja silmis püütakse anda dokumentaalsuse illusioon. Romaani sõltuvakstegemine päevikumaterjalist võtab autorilt kõiketeadja; autor jätab endale päevikumaterjalide korrastaja ja kommenteerija osa.

Отсекуи sekundeerides «Oma saarele» ja «Ühele ööle», teeb A. Beekman «Viinakuus» niisamuti panuse dokumentaalsuse efektile; tüpiseerimiseks, individualiseeritud karakterite loomiseks vajaliku väljamõeldise eiramise arvel lähendatakse kunstiline ruum maksimaalselt reaalsele. A. Beekmani «Viinakuu» saamisluгу erineb pisut «Oma saare» ja «Ühe öö» omast, kuigi mitte põhimõtteliselt. Keegi Linda, autorile tundmatu isik, saadab tutvumiseks romaani käsikirja ja keelitab teda seda avaldama A. Beekmani nime all.

Nii «Oma saar», «Üks öö» kui ka «Viinakuu» on teosed, milles dokumentaalsuse efekt — asjaolu rõhutamine, et elust hangitud või vahetult kogetud materjali tema ehtsuses on eelistatud kunstilisele välja- ja juurdemõtlemisele — peab autorite arvates avardama kunstilist ruumi, lähendama seda reaalsele. Kõnealustest teostes on autorid keskendunud kõrge abstraktsiooniastmega sotsiaaleetilistele küsimustele, pidamata esmajärguliseks tüpiseerimisele iseloomulikkarakterit individualiseeritust. Dokumentaalsuse efekti taotlevate teoste karakterid on skemaatilised, teose struktuuris on neil episoodiline iseloom, keskseks osutub situatsioon või probleem.

A. Hindi, P. Kuusbergi ja A. Beekmani kõnealustest romaanidest erineb Ü. Tuuliku «Sõja jalus». Ka Ü. Tuulik rõhutab: sõja traagikat kujutades on ta vältinud suuri sõnu, trafaretset kangelaslikkuse-käsitust, tarbetuna tundunud kunstilisi liialdusi. Kuid Ü. Tuuliku eesmärgiks pole dokumentaalsuse illusiooni loomine. Teost kirjutades on autor tuginenud niisugusele dokumentaalsele materjalile, mille ehtsust võib kontrollida, kusjuures teose struktuuriprintsiip ise teeb dokumentaalsuse põhimõtte siin nähtavaks — näiteks teksti lülitatud kirjade, mälestuste, päevikukatkendite ja muu allikmaterjali näol. Veelgi järjekindlamalt kui Ü. Tuulik kasutab dokumentaalsuse põhimõtet L. Meri. «Virmaliste väraval» ja «Hõbevalge» jäävad juba täiel määral siia poole veelahet — mõlemad raamatud on struktureeritud dokumentaalproosa põhimõtteid arvestades. Materjalid, mida autor kasutab, on kontrollitavad; «Hõbevalges» lisab L. Meri koguni kasutatud kirjanduse aukartustäratava loetelu. Küsimust dokumentaalsuse efektist isegi ei kerki.

Vastupidi, dokumentaalsuse illusiooni taotlemine «Oma saares», «Ühes öös» ja «Viinakuus» teeb nähtavaks küll kunstilise üldistamise põhimõtte, kuid ei too neid teoseid dokumentaalproosasse. Juhul kui autorid ei tutvustaks lugejat oma teoste saamisluгуdega, kaoks kunstilise väljamõeldise alahindamine ja koos sellega dokumentaalsuse illusioon, mis siin osutub kunstilise üldistamise põhimõtteks. Kui teoses kasutatud materjali dokumentaalsus ei ole eritletav, siis tajub lugeja seda võrdväärset väljamõeldisega. Tabavalt kirjutab sel puhul V. Vahing proosapalas «Kaks nimetut laulu»: «Peagi hakati mulle ette heitma, nagu kirjutaksin ma ainult enda seiklustest. Ei salga, et ma vähe fabuleerin ja kohati sõna-sõnalt tegelikkust kopeerin, sest elu ise sunnib selleks. Kuid on ka neid, kes mulle fantaasiat omaseks peavad. Ühes asjas olen ma süüdi — nimelt avaldan kirju, mis mulle saadetakse. Kuid enda õigustuseks võin öelda, et ma ei muuda neid. Jätan alles isegi komavead ja autorid pole mulle kunagi pahased.»

Vahetult kogetud, niisiis samuti omamoodi dokumentaalse materjali kasuta-

mine välistab V. Vahingul väljamõeldise, eesmärk, mida A. Hint, P. Kuusberg ja A. Beekman püüdsid saavutada teoste saamislugu tunnistuseks tuues. Kunstilise ruumi maksimaalne lähendamine reaalsele taotleb seega teose tunnetusliku potentsiaali suurendamist.

TÜPISEERIMISELT TINGLIKU JA KUJUTLUSLIKU POOLE

Dokumentaalsuse efekti kasutamine on üks võimalikest kunstilise üldistamise viisidest uuemas proosas, rööbiti sellega võib täheldada vastupidist taotlust — tõenäose, võimalikult tingliku, kujuteldava maailmamudeli eelistamist tõepärasele, reaalelulisele.

Tõuke proosakirjanduse tunnetusliku aktiivsuse kasvule andis konfliktitusteooriast vabanemisega kaasnenud kirjelduslikkusest loobumine. Keskendanud läinud kümnendi algul tähelepanu murranguaegade inimese siseheitlustele, loobus romaan karakteri välisjoonte, sündmustiku üksikasjade ja olustiku detailisest kirjeldamisest. Kirjelduslikkuse ja jutustuslikkuse vältimine tõi endaga kaasa teose mahu märgatava vähenemise. Karakteri sisedraamat, indiviidi tunde- ja mõttemaailmas toimuvat seirav proosateos ei fabuleeri, vaid reflekteerib, ei kirjelda, vaid arutleb. Refleksiooni sissetung romaanistruktuuri muutis tollase romaani mõistuspäraseks ja analüütiliseks. Analüütilise romaani markantsed näited on P. Kuusbergi «Enn Kalmu kaks mina» ja «Andres Lapeteuse juhtum». Individualiseeritud, plastiline karakterportree on siin asendatud probleemse isikuga, kelle siseheitlus osutub keskseks; kunstilise üldistamise põhimõttena eelistatakse analüütilisust plastilisusele, arutlust kirjeldusele ja jutustuslikkusele.

Kui läinud kümnendil ilmus proosa üldpilti lühiromaan, süvenes tihendus veelgi. Pioneeriosa lühiromaanii juurutamisel kuulub E. Vetemaale. Tema proosateosed on mahult jutustused, kuid nende maailmamudelil on romaani sügavusväärtus. Niisugune sisukuse suurendamine teose mahu vähendamise arvel osutus võimalikuks tänu autori ja tegelase suhete märgatavale muutmisele. Artiklis «Noor autor ja argipäev» pööras kõnealusele autoripositsiooni teisenemisele tähelepanu Maie Kalda juba 1966. aastal. 60-ndate aastate algul ilmunud P. Kuusbergi romaanides kõrgub autor veel tegelaste ja sündmustiku kohal, jätmata võimalust kaksipidimõistmiseks, kui küsimuses on autorisuhtumus; lühiromaanii viljelejana aga eelistab E. Vetemaa vahetu hinnangu andja kohustest loobuda. Nende aastate uustulnukad E. Vetemaa, A. Valton ja M. Unt ei püüagi olla tegelase käitumise ja mõtete didaktilised hindajad. Didaktilise kriteeriumi retuseerimine tähendas eeskätt lugeja aktiveerimist; lugeja pidi olema küllalt iseseisev, et mõelda loetu üle järele, ka eeldati, et ta suudab vastata teoses tõstatatud küsimustele iseseisvalt, ilma et autor näpuga näitaks. Tegelase senisest suurem usaldamine autori poolt tõi kaasa sisemonoloogi, veidi hiljem ka teadvuse voolu kasutamise.

Proosastruktuuri tihendamine, teose sisukuse suurendamine mahu arvel eeldab struktuurielementide, detailide ja episoodide maksimaalset koormamist. On oluline, et sisukuse suurendamine teose mahu arvel tugineb introspektsioonile või retrospektsioonile, kuid ei saa jätta märkimata sisevaatluse teatud etteantust, mistõttu näiteks lühiromaan tekitab mõistuspärase konstruktsiooni mulje.

«Kui ma kord kirjutamise lõpetama pean — ja see aeg tuleb —, loen ma oma märkmed ühe korruga otsast lõpuni läbi,» arutleb Vetemaa lühiromaanii «Munad hiina moodi» minategelane Jaan päevikut kirjutades ning lisab: «Ma usun, et

see peaks olema huvitav. Näe, mõtlen ma siis: algul — see tähendab praegu — ei teadnud ma, et ma täpselt sel kombel ja täpselt nii kaugele jõuan, nagu ma jõudnud olen, ning et ma nüüd end täpselt nii tunnen, nagu ma tunnen.»

Jaani arutlus elu tunnetatavusest jääb, teravmeelsusele vaatamata, mõistus-päraselt korrastatuks, koguni eesmärgistatult vektoriaalseks — ühe-kindla-suunaliseks, nagu on ka päevikuvormis kirjutatud lühiromaan «Munad hiina moodi». Mõistagi oleks riskantne püüda Jaani arutlusi edasi anda traditsioonilise jutustamise abil; nimelt sellega — indiviidi mõttemaailma komplitseeritusega ja taotlusega seda keerukust võimalikult täpselt vahendada — seletub lühiromaani tihendus, võrreldes traditsioonilise jutustava romaaniga. Kuid sisemonoloogi mõistuspärane konstrueeritus jätab lühiromaani maailmamudeli lineaarseks, välistab kunstilise ruumi hajuvuse.

Otsekui vaieldes Vetemaa Jaaniga, leiab R. Saluri «Kõnelustes» Klaus, et «alati pole kirjutatud sõnadestki kasu, mõnikord ei saa paberilgi kõike väljendada, loodad küll kirjasõna eelisele suulise teksti ees — keskendumisaeg, parandamisvõimalus, mida liiati keegi ei näe ega tõlgenda —, aga kui näiteks mitu asja üheaegselt tuleb ajastada, on kirjasõna võimetu...».

Maailmapildi korrastamine, mida E. Vetemaa Jaan lootis teha päevikut pidades, seatakse «Kõnelustes» kahtluse alla kui ettekavatsetult mõistuspärane toiming. Ehk tõrsemini: kaheldakse niisuguses tunnetuses ja selle rajaneva ratsionaalselt korrastatud maailmamudeli elulises adekvaatsuses. R. Saluri «Kõnelused» on struktureeritud teistsugustel kunstilise üldistamise põhimõtetel kui need proosateosed, milles tooni annab maailmamudeli tihendus ja ratsionaalne konstrueeritus. Tsükel «Kõnelused» nagu R. Saluri teisedki proosapalad jätab just vastupidise mulje — mõjub fragmentaarsena, selle kunstiline ruum oma hajutatuses toimib mittelineaarselt. R. Saluri valib vaatluseks tihtilugu inimelu niisuguse tahu, mis raskesti allub verbaalsele kujutamisele. Teadvuse lävel kulgevate protsesside kõrval keskendub R. Saluri proosa eriskummalise, nii kõrvaltvaatajale kui ka asjaosalisele endale ratsionaalselt halvasti seletatava käitumise kirjeldamisele. Kui kõnealuseid taotlusi püüda kas või üldjoontes kokku võtta, võiks öelda: fikseeritakse mitmesuguseid inimkäitumise rakursse ja psüühikas toimuvaid liikumisi, püüdes seda teha võimalikult adekvaatselt, igasugust juurdemõtlemist vältides. Nõnda siis riskitakse heita argiselt ta harjumuspärane keel, et vabaneda võõrandumisest.

Niisugune kujutamismeetod tähistab tihendatuse põhimõttest loobumist kunstilisel üldistamisel. «Kõnelused» on kunstilise ruumi hajutatuse markantseks näiteks: kuuest palast, mis žanrilt raskesti määratletavad või peaaegu määratlematud, järgib igaüks elu eri tahust, vaatekohast: vestlus salapärase häälega; dokumentaalfilmi vaatamisel tekkinud kujutlusseosed; motiveerimatu käitumine ja sellest kasvav häbitunne; poolärkvel mõtted hommikul; Klaus ja Piia ooteruumis jne.

R. Saluri kujutamismeetodil vahest polnukski vaja nii pikalt peatuda, kui see ühtlasi ei esindaks 70-ndatel aastatel meie proosasse ilmunud mittelineaarsuse taotlust kunstilisel üldistamisel. «Kõnelused» on tõepoolest ainult kõnelused — adekvaatsed, võimalikult muutmata kujul edasiantud käitumise või psüühikas toimuva lõigukesed. Põhitaotluseks on siingi mitte midagi juurde mõelda — niisii olla omamoodi dokumentaalne. Kuid see taotlus ei pea silmas elulist tõepära, adekvaatsust selles mõttes, nagu oli A. Hindil, P. Kuusbergil ja A. Beekmanil dokumentaalsuse illusiooni luues. «Oma saares», «Ühes öös» ja «Viina-kuus» tähistab dokumentaalsuse taotlus kelleltki kuuldu, kelleltki kusagilt han-

gitu võimalikult täpselt, muutmata kujul säilitamist. R. Saluri kujutamismeetod aga, vastupidi, tugineb isiklikule nägemusele, kusjuures dokumentaalsus, faktitruudus piltlikus, ülekantud tähenduses võib siin kõne alla tulla üksnes harjumuspärasest, rutiinsest hoidumisena. Mitte midagi juurde mõelda tähendab loobuda sündmuste, olupiltide, psüühikas toimuvate liikumiste korrastamisest tavatajumise etteantud skeemide järgi. Eesmärgiks on need sõnade abil võimalikult adekvaatselt edasi anda. Kujutis ise võib seejuures jääda stereotüüpseks, olla kaugel individualiseeritusest. Niisugune konventsioonidest võõritamine asub tüpiseerimise trafarettidest isegi kaugemal kui kunstilise ruumi tihendamine.

R. Saluri pole meil küll mittelineaarse kujutamise esmarakendaja: mittelineaarset proosat kirjutas omal ajal juba J. Oks, 70-ndail aastail eeskätt V. Vahing, samuti M. Unt (näiteks «Musta mootorratturi» lühipalades) ja A. Valton (kogu «Läbi unemaastike»), vähem M. Saat ja T. Vint.

Kui erinev on siiski 60-ndate aastate algul proosasse tulnud E. Vetemaa, A. Valtoni või M. Undi tihendamistaotlus veidi hiljem debüteerinud V. Vahingu või R. Saluri taotlustest, seda selgitab kujukalt just suhe mittelineaarse kujutamisega. E. Vetemaa, A. Valtoni ja M. Undi varasemas loomingus annab tooni lineaarsuse põhimõtte, iseloomulik on neile intellektuaalsus ja püüe suurendada sisukust mahu vähendamise arvel. V. Vahing ja R. Saluri ei sea üldse viimatinimetatud eesmärki.

R. Saluri «Kõnelustega» peaaegu üheaegselt ilmunud A. Valtoni «Muinasjutt Grandi leidmisest» esitab, sarnaselt E. Vetemaa lühiromaaniga «Munad hiina moodi», intellektuaalselt korrastatud, kontseptuaalse maailmamudeli. «Muinasjutt Grandi leidmisest» on tähendamissõna nüüdisinimese ja maailma suhetest, nende automatiseerumisest, kivinemisest, nagu on «Munad hiina moodi» tähendamissõna reflekteeriva indiviidi suhetest ajaga, aja mitmestumisest ta teadvuses. Programm, millest kasvab välja E. Vetemaa ja A. Valtoni nende teoste maailmamudel, on mõistuspärane, ja kuigi maailmamudel ei tugine tüpiseerimisele, on ta ka oma tihendatuse lineaarne. V. Vahingu «Näitleja» ja R. Saluri «Kõnelused», tuginemata samuti tüpiseerimisele, püüavad hõlvata inimtegevuse neid tahke, mis pole allutatavad lineaarsuse põhimõttele. Kujukalt toob kõnealuse erinevuse kunstilisel üldistamisel esile Klausri arutluste kõrvutamise A. Valtoni «Muinasjutu» minategelase ja E. Vetemaa Jaani arupidamisega.

Kui Klaus kogeb tegevuse ja psüühikas toimuva raskesti tabatavust sõnade abil, siis Valtoni «Muinasjutu» Mina, pörgates kokku sama probleemiga, lahendab selle Klausile vastupidiselt, usaldades lõpuks ikkagi loogilise konstruktsiooni tõesust: «Mul on meeles minu eelnevast elust vaid üksikud pildid, juhtumid, jutustused, unenäod. Nende vahele on raske piiri tõmmata. Kui ma ise mõnikord midagi jutustan, siis juhib mind mingi loogika ja ma ei tea, kas tegelikkus oligi selline ja kas üldse midagi oli. Aga kas pole ka jutustatud lugu tegelikkus?» Tuginedes maailmapildi korrastatavuse ideele («siis juhib mind mingi loogika»), ei püüagi Valtoni Mina nonverbaalse ja sõnalise adekvaatsuse poole, lei-des põhjendusegi («kas pole ka jutustatud lugu tegelikkus?»). Niisugune lähtekoht lubab küll tihendada, suurendada sisukust mahu vähendamise arvel, kuid ta ei taotle juurdemõtlemise vältimist. Maailmamudel, kuigi väga tihendatud, jääb lineaarseks.

A. Valtonist veelgi järjekindlamalt vastandab M. Unt «Via regias» mittelineaarsuse põhimõttele lineaarse kujutamise, kui laseb Heinrich Hollal tunnistajana jutustada Illimar Kooneni loo, andes Hollale voli «toimuvat kommenteerida

vastavalt oma maitsele, maailmavaatele ja temperamendile, sest ma (Holla — P. L.) olen lihast ja verest jutustaja ja mitte mingi Beeketti puhas absoluutne Hääl, kes aina jutustab ja jutustab, tuues teateid ei kuskilt ei kuskile.»

Küll tihendatud ja mitmeplaanilinegi, säilitab «Via regia» lineaarse kujutamise põhimõtte. Ning otsekui varjatud poleemikaks ilmub peaaegu samal ajal V. Vahingu «Näitleja» — teos, mis ainelt lähedal «Via regiale», koondab tähelepanu inimtegevuse verbaalselt raskesti edasiantavatele tahkudele. Kujutades eneseloomise purunemist, võtab Vahing selle viimases faasis kokku maailma verbaalse lagunemisenähtuse: «... sõna, mis seni alati oli mõjunud ja aidanud, kadus. Kadus armastus. Kõike võib unustada, küll valu ja kannatusi, kuid unustada sõna, õigemini jõuda äratundmisele, et oled armastanud ainult sõna, mitte aga naist, teist inimest, et pole sellist tunnet kogenuki — see on lõpp.»

Tüüpiseerimine kui kunstilise üldistuse äraproovitud põhimõte leiab, mõistagi, kasutamist paljude nüüdisprosaistide loomingus. Kuid otsingud uuema proosa tunnetusliku haarde avardamiseks tõendavad, et omal kohal on ka need kunstilise üldistamise viisid, mis eiravad seesugust individuaalse ja üldise ühtsust kunstilises kujundis.

Teet Kallas

HEINO VÄLI, KIRJANDUSLIK NAABRIMEES

«Sünnitunnistus kinnitab, et olen ilmale tulnud 11. augustil 1928. a. Tallinnas...»

Niimoodi alustab Heino Väli oma autobiograafiat ja annab seega aluse tähistada tema «ümarpäeva» asjakohase sõnavõtuga.

Heino Väli on aktiivne, optimistlik, jonnakas, lõbus jne. lastekirjanik, tõsiste küsimustega rinnutsi minev novellist, publitsist ning kõige selle kõrval energiast pakatav organisator. Aastate jooksul olen tema seltsis veetnud mitmeid mitte-tõiseid, sealhulgas ka öiseid tunde Tallinnas, Vilsandil ja mujalgi, need on olnud täis vaidlusi, ettelugemisi ja arupidamisi; oleme rääkinud väga palju kirjandusest, kalapüügist, margikogumisest, sõjaväeteenistusest, lapsepõlvest ja paljust muust. Mõningatel puhkudel on Väli olnud üpris äge ja võitleva hoiakuga, suusõnal veel tormim kui lastekirjandust puudutavas publitsistikas. Võib-olla on meie selline tundeline suhtlemine tingitud kirjanduslikust põlvkonnaabrusest, sest 1966. aasta kirjanike kongressi kõnedes olime ühte noorte autorite klassi paigutatud enam-vähem kõik, nii tänased viiekümnesed kui ka toonased kahekümnesed. Ennekõike ühendas meid muidugi kirjanduslembene aeg, samuti rahutu iseõppimise ja maailmaparandamise vaim kuni tänaseni välja.

Heino Väli elukäigu osa ta loomingus teades ja valikkogu jaoks kirjutatud käsikirjalist autobiograafiat («Endast») abiks võttes libistangi esmalt pilgu üle ta poisiaastate.

Tänase mõõdu järgi oli Julius ja Linda Väli pere paljulapseline — tervelt kuus suud. Sündinud küll Tallinnas, ei saa Heino Väli pealinna oma lapsepõlvkoduks pidada. Tema saarlasest isa kolis töö, leiva ja hingerahutuse sunnil vähemalt kaks korda aastas. Muidugi, kolimiste arv võinuks ka väiksem olla, kui poleks rolli mänginud «isa kärsitu iseloom, millega liitus eriti tundlik eneseuhkus». — «Oma elus jõudis ta pidada palju erinevaid ameteid (peale pagaritöö, mida pidas oma kutsumuseks — T. K.): oli ehitus- ja müüritöömees, kiviraidur, turbalõikaja, metsamees, päeviline taludes, salapiiritusevedaja, kalur, nurgaadvo-kaat, vabrikutöölaine, riigiraudtee liinitöölaine, talunik, tantsuõpetaja, seltsitegelaane ja töölisaktivist, politruk miilitsavalitsuses ja valla partorg, elu lõpupäevil ka kolhoosnik.» Jah, isegi kuidagi literatuurseks kulutatud tüüpilisusega algab Heino Väli enda töömeheelulugu. Esimene karjapoisikoht tuli ära proovida seitsmeselt. Koolipinki jõudis poiss alles äheksaselt koos endast noorema vennaga. «Kiltsi algkoolis, mis asus ja asub siiani kuulsa meresõitja Krusensterni endises uhkes perekonnamõisas, õppisin kolm esimest ja hämmastavalt värvilist kooliaastat. (Sõrendus minu — T. K.) 1940. a. kevadel jätsin Kiltsiga nutupunaste silmadega hüvasti. Kolisime Tallinna.»

Sellel aastal muutus palju. Esiteks — «isal oli regulaarne palk ja sellest piisas kaheksaliikmelisele perele». Teiseks — «kolisime Lasnamäe hämarast kööktoast Sinika tänavale kolmetoalisesse parkettpõranda, keskkütte ja vanniga korterisse». Kolmandaks — «algas mu elu ainuke pioneerisuvi, säravalt ainukordne...» (Sõrendus minu — T. K.)

TEET KALLAS

Sõja ajal oli isa kaks aastat Patarei vanglas. Sõja ajal suri ema. Heino Väli oli siis viieteistkümnene, noorimad lapsed, kaksikud, viiesed.

1946. aastal sõitis noormees, kohvris margikogu, päts leiba ja pool kukke, isakodust Saaremaalt Tallinna Mäetehnikumi sisseastumiseksameid tegema. Juhtus aga nii, et eksamid sooritas ta hoopis Nõmme Kinotehnikakooli, mistõttu on meie EKBL-is veel üks omamoodi kirjanikuharidus lisaks...

Heino Väli loomingut tundes pole raske aimata, kui palju need aastad on talle tähendanud. Seda õhkub vastu eriti viimastest, otseselt sellesse aega pööratud juttudest («Kaevulood»). Ilma nende aastate raskema pooleta oleks Väli vaevalt tundnud tarvidust kirjutada novelle «Mina, Lauri Pent — künnimees» ja «Veri mullal».

Sõjaväeteenistus. Seegi andis mitmes mõttes palju. Muu hulgas esimese teadliku kirjandusliku teo, mis oma võluvas jultumuses meenutab ühe meie nimeka dramaturgi kirjandussetulekut («Kolme ööga kirjutasin valmis täispika näidendi»). Kuidas näidendit lavastati ja miks see läbi kukkus, sellest on Väli kirjutanud. Aastaid hiljem andis see aeg lastele mõnusa kassiraamatu «Kit Kur-nähh, kaardiväelane» (1958), üldiselt võttes küll traditsioonilise, ent meie oludes tavalisest vihkama loo. Need kirjandushuvilised, kes õhinal lugesid toleaeget noorte autorite almanahhi «Võitlev sõna», said autori sõjaväekogemustest osa ka jutustuse «Usaldus» (1957) kaudu. Mäletan seda lugemiselamust tänini. Tollal tundus mitte üksnes hea, vaid lausa ilmutuslik kõik siras, mis tänase pilguga võib ju ka lihtsameelne tunduda. Olime kasvanud ajal, mil kirjandus suures enamuses kasinate skeemide ja suurte töövõitudega läbi ajada püüdis, seda kõike konfliktituse teooria nõudmisi silmas pidades. (Just sellest «Usaldusest», jätkuvalt aga «Lauri Pendi» ja «Veri mullal» taustal on tekkinud mulje, mis teinekord muutub kahetsuseks — lastekirjanik Väli võiks ja peaks rohkem usaldama oma võimeid ka «suurte» kirjanduses. Seda enam, et teinekord tundub ta üsna hädas olevat, kuidas täiskasvanute tõsiseid probleeme ilmingimata lastejutu raamidesse paigutada.)

Sõjaväeteenistus viis Väli kokku noorsõdurist poeedi Juhan Saarega. «Sellest teederistumisest ja veel paari juhusliku asjaolu ühtelangemisest sügenes, et pärast ajateenistust sattusin tööle «Sädeme» toimetusse.»

Niisiis, Heino Väli pole esimene mees, kes püüab jätta tagasihoidlikku muljet, nagu olnuks ajakirjandusse sattumine ülepea suur juhus. Millegipärast ei usu ma neid juhuseid.

Edasine läks tavapäraselt rada. «Õigupoolest polnudki see töö, vaid üks järjekestev rõõmus põlemine,» meenutab Heino Väli. Loendab oma tolle aja kolleege — Juhan Saart, Olivia Valdmaad (Saart), Silvi Oidekivi (Välit), Maia Vaht-rat, Lehti Metsaalti, Ello Leesmenti, Jaan Rannapit, toimetajaid Juhan Jürnat ja Harald Suisleppa, mõnda teistki, kelles «elas ja leegitses õilis ettekujutus, et just meie, [— — —] sädemelased, peame viima ja viime pioneeritöö Eestis ennenägematule kõrgusele. [— — —] Rühmajuhte oli vähe, [— — —] läksime komso-moliülesande korras nagu üks mees kooli rühmajuhtideks. Püüdsime ellu äratada vanu häid pioneeritraditsioone. Kaevasime unustusehõlmast välja pioneer-iinstruktorigerialad ja andsime neile päevanõudmistele vastava sisu. Kust saada instruktorimärke? — «Sädeme» pioneeriosakonnas hakkas mürtsuma nagu mingis tehase sepatsehhis: ostsime oma tasku peal riidet, tagusime trükiklišeedelt neile läbi kopeeri märgijäljendid peale ja saatsime malevatesse laiali... Suures pioneeritöö mäkkeviimise tuhinas jõudsimme vist aja võimistest ning võimalustest

pisut liiga kaugele ette. ELKNÜ tolaeagne Keskkomitee ei kiitnud niisugast tulipakilisust pioneeritöö korraldamisel heaks.»

Ma ei tsiteerinud nii pikalt mitte ainult tekstimõnu pärast. Just siinkohal avaneb väga ilmekalt üks tahk Heino Väli inimeseksolemisest. Pidulikult nimetatakse seda põlemiseks, õigupoolest on see aktiivne ellusuhtumine, mis õnnelikus seoses asjalike ideedega võib paljugi korda saata. Tollal pidi ta kuulma-lugema üsna kõhedust tekitavaid süüdistusi, nüüd aga tunduvad nägusates ja omanäolis-tes vormides pioneeritühmad lastepidustustel alnuvõimalikud. Vaevalt need vasturünnakud suutsid Heino Välit kibestada. Polnud tal siis ega ole ka praegu sellist iseloomu.

Küll aga võime teatmeteostest lugeda, et alates 1957. aastast töötas ta juba «Pikri» toimetuses. Arvatavasti just seal, vanas heas Pika tänava toimetusetöös, üks mitmes žanris õnne katsuv koolipoiss minu näol tolle eduka noore autoriga kohtuski. Ka sellest on nüüd paarkümmend aastat.

Ta kuulus omaaegse Noorte Autorite Koondise — praeguse pilguga vaadatuna ehk kõigi aegade tegevama — aktiivi ja juhatusse. Koondis ise aga kasvas välja omavahel kontakte otsivaist noortest lastele kirjutavatest autoritest. Avaldati almanahhe ja tehti muudki. Mõni aeg hiljem, kui Heino Väli ise oli noore autori seisusest välja kasvanud, asus ta tagajärjekalt patroneerima üht väärt ettevõtet, mille algatasid põhiliselt perifeerias elavad kirjanduslike huvidega kooli-noored. «Noorte Looming» oli selle nimi, ja mitmel puhul kogunes selle autorite aktiiv suviste lõkete äärde edaspidise üle nõu pidama. Toimetaja Andres Jaaksoo ja autorid Viivi Luik, Leelo Tungal, Ingvar Luhaäär ja Asta Põldmäe (Hiir) meenutavad soojalt oma kirjanduslikku lapsepõlve ja onu Heino Välit. Ühel perioodil sekkus Heino Väli taas pioneeritöösse, leides selle lubamatult femi-niinse olevat. Ja temast sai Leho Männiksoo aktiivne abimees Eesti Raadio «Poiste Klubi» hiilgepäevil. Jätkuvalt on Heino Väli südant valutanud meie lastekirjanduse käekäigu pärast, selle loiu arvustamise pärast, ülearu lallitava ja titatseva tädilektüüri pärast, on avaldanud ägedaid artikleid ja koguni intervjuu iseandaga.

See kronoloogiliselt kaugele ette tõtanud loetelu viitab, et vahepeal oli Heino Välist saanud kirjanik. Lastekirjanik nimelt. Ja see on ühtlasi üks ajast aega erutavaid küsimusi, miks ning millal sai kellestki kirjanik. Heino Väliil on kõhklematu vastus valmis — temast sai lastekirjanik tänu «Sädemele». Esiteks ikka seesama loomisrõõmus õhkkond toimetuses, kus pea igaüks lehetöö kõrvalt ka jutte ja luuletusi kirjutas. Neid loeti üksteisele ette, vaieldi ja arutati. Vähegi õnnestunud lugu trükiti «Sädeme» veergudel ära. See oli suur stiimul. Ja nagu Väli lahelibedasti autobiograafias märgib, olla temal neid paras kimp kogunenud ning kadunud Jaan Rummo olevat ta nõõpipidi kirjastusse vedanud. Nii nägi varsti ilmavalgust jutukogu «Kui vanaema tukastab» (1957). Selle illustreeris koolivend Edgar Valter, kellest edaspidi kujunes üks põhilisi Heino Väli teoste kujundajaid. Esimese raamatu ilmudes oli Heino Väli kahekümne üheksa aastane noor mees.

Arvan nii: Heino Välist sai lastekirjanik ka seepärast, et ta esimesed kooli-aastad olid hämmastavalt värvilised, pioneerisuvi säravalt ainukordne. Kas pole juured tõesti kusagil siinmail? Paljud kirjanikud maailmas on kirjutanud lapsepõlvest, vähestel on see lastekirjanduseks kujunenud. Peab olema — nagu iga muugi asja puhul — kõigele lisaks raasuke eriomast annet. Või närvi. Või meelegaadi. Kartmatust tunduda sobimatult nooruslik, kui mitte lapsik, veel sügavas keskeaski. Need eeldused olid Heino Väliile ilmselt juba kaasa antud, «Sädemes» töötamine oli asjade käigus üksnes virgutav vahelüli.

TEET KALLAS

Kui panna maha tinglik märk kutselise kirjaniku teel aastaarvu 1957 juurde, siis teab laiem lugejaskond lastekirjanik Heino Väli juba üle kahekümne aasta. Selle ajaga on temalt ilmunud «Kui vanaema tukastab» (1957); «Kit Kurnähh, kaardiväelane» (1958); «Rajad soos» (1962); «Kolumbuse maa Kolumbus» (1963); «Hundikäpp» (1964); «Värb-Värvupoeg Värvuke» (1966); «Peetrike» (1966); «Kuu-karaadža lugu» (1966); «Päevakoer ja Peegel ja Päevakoer» (1971); «Vapustav Tulikametsa lugu» (1970); «Silver Üksilm, Felslandi hirmus mereröövel» (1971); «Kaevulood» (1975); «Väike armas Berbera» (1978). Eraldi raamatuna on ilmunud artiklikogumik «Kallega ja Mallega» (1975), 1965. a. «Loomingus» novell «Mina, Lauri Pent — künnimees», vene ja ukraina keeles 1968. Tallinna Riiklik Noor-sooteater on tema novelli «Veri mullal» ainetel lavastanud samanimelise näidendi (1976). Siia võiks lisada nukufilmi «Talent» stsenaariumi, viie «Jutu-pauniku» koostamise ning muudki. Ent onneti tekkis mul seda nimekirja koostades väike hämmeldustunne. Olin arvanud, et Heino Väli on märksa rohkem raamatuid ilmunud, ja kuigi ta lastekirjanike seas on üks viljakamaid, tundub siiski, et aktiivne ellusekkumine on aega ning energiat rohkem nõudnud, kui oskame oletada.

Veel teinegi põhjus, millest Heino Väli erilist saladust ei tee ja mida tema vitaalse oleku tõttu ei tahaks nagu uskudagi: ta kirjutab suhteliselt aeglaselt. Mõnigi teos valmib mitmel korral, mitmel kujul, enne kui autor temaga ise mingil määral rahule jääb. Teinekord on idee ja teostuse vahel koguni kümme-kond aastat. Lõpuks ei tohiks see, kui kiiresti või aeglaselt keegi kirjutab, olla eriline jututeema, veel vähem kvaliteedi määraja. Küll aga viitab ta muule — Heino Väli parandamatule põhjalikkusele, tarvidusele süveneda ja iga raamatu puhul endale midagi selgeks teha.

Ja nüüd sõندان subjektiivselt reastada mõned Heino Väli lasteraamatud, mida pean üsnagi kõva aja- ja kvaliteediproovi läbiteinuks. Parafraaseerides eelmisele lastekirjandusjuubilarile Eno Rauale pühendatud artikli pealkirja, asetaksin küsimuse koguni sellisel: mille poolest oleks eesti lastekirjandus vaesem ilma Heino Väli? Kui nimetada ainuüksi «Kuu-karaadžat», «Värbu», «Hundi-käppa», «Kolumbuse maa Kolumbus», «Tulikametsa» ja «Silverit», oleks kaotus suur. Ja kui arvestada, et nende arvel — loodus teatavasti tühjust ei salli — ilmunuks niisama palju raamatuid heidikestest, kel seljas uued kleidikesed, oleks kaotus veelgi suurem. Juubeliseos juubeliseoseks, ent selletagi on väärt lugu, kui ühelt kirjanikult saab ühe hingega mitu ilma kahtluseta toredat raamatut loendada.

Nimetatud teosed, nende ainek, laad, õhustik jm. (aga lisaks veel «Rajad soos», «Peetrike», «Väike armas Berbera» jt.) tõestavad ennekõike Heino Väli mitmekülgust. Ja võiksid ühtlasi viidata tema loomingu põhilätetele ning ise-loomule. Esiteks on rõhuv enamik ta teostest võltsimatult lastepärane, ent see omaette väärtus jääks küsitavaks, kui ei lisanduks teine põhijoon. Nimelt on Heino Väli paratamatu moralist. Jaa! Ta jutlustab igas raamatus (rääkigu see murdeas poisikestest või sipelgatest), nõudes õiglust, õiglust ja veel kord õiglust. Ta on piisavalt osav oma moraalijutte varjama, ainult harukorral vääratab ta asjalik-tempokas-lustakas-seikluslik didaktika läbipaistvaks näpuviibutamiseks. (Ime see pole, sest on ju Heino Väli publitsistina alati tõstnud häält õpetliku tädisõrme vastu lastekirjanduses.)

Edasi — Heino Väli on tõeline mängija. Ta loob iga raamatu jaoks omad reeglid ja katsub siis hasartselt, kas neid on võimalik lõpuni järgida või mitte.

Teeksin vea, kui jätaksin nimetamata veel ühe asjaolu. Heino Väli kirjutab

TEET KALLAS

pagana huvitavalt. Mind paneb imestama, kui kellegi stiili või laadi kohta öeldakse peaaegu pahakspanevalt, et see on ladus. Siit on ainult üks samm põhjusteni, miks meil ikka veel ilmub raamatuid, millel pole suurt viga midagi peale selle, et nad on ebahuvitavad. Heino Väli pole õnnestunud ebahuvitavaks muutada ka siis, kui ta mõnes peatükis või mõnel leheküljel hoogu sattudes paljusõnalisuse rägastikku pöörab (liigjutukaid, liigtargutavaid lehekülgi on ta raamatuis aga tõesti).

Heino Väli on kirjutanud mitmesuguseid raamatuid. Lausa mudilasraamatuid. Realistlikke poisteraamatuid. Kunstmuinasjutte. Poolulmelisi raamatuid. Isegi tüdrukuteraamatuid. Eriti lähedasti näib ta end tundvat realistlike poistejuttude puhul. Need võluvad oma karguse ja asjalikkusega, süvitsimine kuga («Kolumbus», «Hundikäpp»). Tõepärasuse illusioon, usutavalt visandatud karakterid värtustavad mõningase kergekäelisuse märke kandvat seiklusjuttu «Rajad soos». (Seda raamatut Väli ise eriti ei hinda.)

Tõepärasus... Tõepärane ja asjalik on väike naljakas tüdruk, kes otsustab hakata poisiks («Peetrike»), suure tõe meeolust on kantud «Kuukaraadža» lood.

Väga tõepäraselt — oma tundeirvendustes, olemisehelkides ning muuski — mõjub mulle Väli küpsemaid teoseid «Silver Ükssilm».

Mis puutub naljasse, mida ootab ja hindab iga lugeja, väike aga eriti, siis naljast Heino Väli ära ei ütle, kuid seda üles kiskuma ka ei hakka. Nalja pakub talle elu ise. Ja vaevalt üks lastekirjanik oma lugejate silmis kaotab, kui ta mõnikord naerab ka minategelase või tolle äratuntava teisiku üle.

Vaatamata kirevusele ühendab Heino Väli raamatuid mingi ühisjoon, kord otsemalt hoomatav, kord väga hapralt tabatav. Väli loomingus irriteerib mind juba pikemat aega tema jonnakas, pingeline ja vahel päris tagajärjekaks osutunud taotlus teostada rasket, kui mitte lausa võimatut. Tunneme kõik seda üldlevinud omadust, mille järgi saavat määrata lastekirjanduse headust — hea lasteraamat peab olema ühtviisi loetav ja haarav nii igas eas lapsele kui ka täiskasvanule. Ausalt öeldes ei usu ma praegu selle nõude õigsusse enam nii kindlalt kui mõne aasta eest. Ma ei näe selle mõtet. See on siiski ainult näiline üldloetavus, mis saadavad «Alice'i imedemaal», «Karupoeg Puhhi» ja teisi bestsellereid. Vähe sellest, kardan, et samal ajal, kui näiteks «Alice» kõlbas heaks illustratiivseks materjaliks antimaailmadest rääkimise puhul, jäi see kaunis muinasjutu-raamat paljude laste arusaamisele natuke liiga keeruliseks.

Juba üsna oma loomingutee algupoolel tundis Heino Väli vajadust adresseerida oma teosed nii «alla» kui ka «üles». «Kuukaraadža»-raamat on üks selliseid. Ja kuigi ma pole päris kindel, kas need üldse ongi lastelood, need meeolukad ja kargest nukrust jumeatud etüüdid, siis oma osa sain mina sellest raamatust küll. Kuuldavasti ka Kuukaraadža eakaaslased.

Viimastest teostest balansseerib «Kaevulood» sellel piiril, ja teeb seda juba nõnda, et piir hägustub ja kahandab juttude väärtust.

Kus aga on paljugi kordaläinut, see on «Silveri»-raamat. See ulmelise põimega argimaailm, üsna erandlik, suvelämmine, suveõine, täiskasvanute ja laste õiges proportsioonis antud seestpidiolekud ilma mõõndusteta ühele või teisele, taas ulmelised ärapäiked, ning kõike ühendav «miski» teeb ärevaks ja tekitab pühapäevatunde, mis ilmselt tähistabki suurt õnnestumist. Muidugi, mina oma ulmenostalgiast näeksin selles raamatus veelgi julgemaid fantaasiamaailma põikumisi, aga ma pole kindel, kuidas need terviku tasakaalule mõjuksid.

Otsapidi «suures» maailmas on ka kunstmuinasjutt «Vapustav Tulikametsa lugu». Isegi sel määral, et mõningad kusiraatsikute ja vaablaste päevaprobleemid

TEET KALLAS

kipuvad liiga ajakajaliselt järgima aktuaalset klatši. Aga et sellised sõdivate, intri-
geerivate, luuravate ja kangelastegusid sooritavate loomade-lindude-putukatega
raamatud on teatavas eas eeliskirjandus, siis pole need autoripoolsed pisipatud
eriti taunitavad, väike lugeja jätab liiga keerulise koha lihtsalt vahele. (Ja mõni
suur, vastupidi, otsib lausa luubiga ridade vahelt: kas pole juhmi vaablasekind-
rali all mõeldud viimati teda? Tuttav tunne juba Krölovi-aegadest.)

Lastekirjandus hõlmab pea kõiki žanre, romaan, epigramm ja poem kaasa
arvatud. Meie lastekirjanikud peavad õigeks kõik need «sisežanrid» järele proo-
vida. Üsna ootamatult Heino Väligi — hiljuti ilmus raamat «Väike armas Ber-
bera», mis on kirjutatud riimitud proosas. Igati kena konnalugu, mis näitab, et
autor tuli valitud laadiga toime.

Näib, et nooremal ja kirjanduslikult uljamal (muidugi ka vähemkogenumal)
Heino Väligil on omal ajal valitud sirgjooneliste ülesannetega lihtsam toime tulla,
sest siis ei võtnud ta endale lisakoormust «peidetud plaanide» jms. näol. Selles
mõttes tunduvad ta loomasarja kuuluvad «Kit Kurnähk» ja «Värb-Värvupoeg»
oma lihtsas hoogsuses palju ehedamad kui osavasti lihvitud «Berbera». Mis näi-
tab, et mitte alati ei tule kogemused kasuks.

Minu jaoks loovad Välist põhimulje just tema karge heliga poisteraamatud.
Peenetundelised tütarlasteraamatud. (Harv juhul meeskirjaniku puhul, ent kolm
ta lastest on tütre!) Üsna tabamatuid helisid tabav ulmejaatav «Silver». Ja veel
ajuti üle ääre tulvav romantika, sümpaatne oma kartmatuses mõjuda ilukõnena
(«Sinine muinasjutt»).

Paari sõnaga veel tema novellidest. Üks neist, «Veri mullal», sai Fr. Tuglase
preemia. Sisuliselt on see «Lauri Pendi» jätk. Tundub sedamoodi, et need kaks
vajavad veel vähemalt kolmandat, et moodustada mõjusat tervikut. Juba kümme-
kond aastat tagasi «Loomingus» töötades sain autorilt teada selle kondikava...
Veel olgu märgitud, et Väli novellid pole meil omaette raamatuna ilmunud,
«Lauri Pent» on iseseisvad kaaned saanud aga koguni kahes keeles. Ent ma tean
Heino Väli põhjalikkust, ning seda, et tal idee teostamine võib pikka aega võtta.

«Tallinnas olen jupiti pikemalt elanud, ent liiga palju ta mulle südamesse kas-
vanud ei ole,» kirjutab Heino Väli. Nüüd elab ja töötab ta juba mõnda aega pea-
miselt Vilsandil. Täpsemalt — Väike-Vilsandil. (Suur-Vilsandil elab ja töötab
poeet Aleksander Suuman.) Seega maandab ta nüüd oma üldtuntud energiakül-
luse aktiivse ühiskondliku tegutsemise asemel mõnevõrra kitsamasse tegevus-
välja. Ju siis tuli aeg rahulikumaiks ja mõtlikumaiks aastateks. Tean tagakamb-
rit, kus asub Väli töölaud, niisama korralik, pedantselt paikapandud tööatribuu-
tikaga nagu Mustamäelgi. Tean, et ta päevaplaani kuuluvad igahommikused
kirjatöötunnid.

Mida veel lisada? Kas seda, et Heino Väligil on nii rikkalik raamatukogu, et
seda jätkub mitmesse tuppa põrandast laeni nii Mustamäel kui ka Vilsandil? Et
ta püüab oma saare rannavetest sageli haige ja ahvenaid, mille registreerimist
Suure Kala konkursile takistab Eesti Kalastajate Seltsi Kirjanike Liidu sekt-
siooni esimeest ta loomupärane tagasihoidlikkus ja asjaolu, et Väike-Vilsandil
pole kuigi sageli käepärast kaht kompetentset tunnistajat? Mina olen paari Suurt
Kala näinud...

Pigem lisan hoopis suisa meelevaldset. Heino Väligil on kombeks siis, kui on
mõneti kimpu jäänud (vaidluses näiteks), oma kandiline lõug jonnakalt ette
ajada ja hüüatada: «No pasaran!» See alistamatust tähistav Hispaania vabariik-
laste loosung sobib talle paganama hästi.

Ja see oleks sedapuhku kõik Heino Välist, kirjanduslikust naabrimehest, kes
istutab visalt oma puud.

Kai Laitinen

AINO KALDA PÄEVARAAMATUD

Aino Kalda päevaraamatud algavad aastast 1897 ja katkevad 1931. Nähtavaks saab ligi 35 aastat kirjaniku elust kõigi selle murrangute ja dramaatiliste vahe-
lõikudega. Aino Kallast näeme ta päevaraamatuis mitmel eri kujul. Algul hoiab sulge käes hellitatud majatütar, algaja luuletaja, Helsingi soomekeelse kõrgema seltskonna imetletud kaunitar, kelle mõtteis keerlevad lähedase sõpraderingi sündmused ja pooleldi kujutletud kiindumised. Näitelava muutub järsku aastal 1900, kui Aino Krohnist saab Aino Kallas ja ta siirdub eesti teadlase Oskar Kalda abikaasana Peterburisse, kus ta kunagi ei kodune. Järgmine etapp algab aastast 1903; selle ajajärgu päevikuis kõneleb kasvava tartlasperekonna ema, kes teeb teraselt tähelepanekuid uue, meretaguse ümbruse kohta ja leiab oma tee kirjanikuna läbi pingsa töö ning enesekriitika. Esimese maailmasõja aastail hakkab ta oma pereema osa vastu mässu tõstma ja sellest irduma; nende rahutute otsingute ajal kohtab ta oma suurt armastust Eino Leinot, kes saab talle küll inspireerijaks ja loominguliste jõudude vallalepäästjaks, kuid kellest ei ole argipäevast elukaaslast. Päevikud, mis kuuluvad aega pärast aastat 1922, näitavad Aino Kallast jälle uues rollis, diplomaadiprouana Londonis, maailma kõrgemas seltskonnas ja oma kirjandusliku loomejõu tipul.

Peaaegu täpselt järgivad päevikud ka Aino Kalda kirjandusliku loomingu tähtsamaid perioode. Siinsete märkmete alustamise aastal 1897 avaldas ta Aino Suonio nime all oma esimese õrnukese luuletuskogu «Laule ja ballaade»; kirjapanekute lõppemise aastal 1931 on ta just käest andnud oma stiliseeriva perioodi viimase töö, kaht ulatuslikku novelli sisaldava teose «Püha Jõe kättemaks». Nende piirpunktide vahele mahuvad Aino Kalda tähtsaimad loomingulised etapid: eesti realismi periood sajandi esimese kümnendi algul, kunstiliste otsingute periood 1910. aastast alates, ja uus, arhaiseeriva stiili periood, mil sündisid ta peateosed «Reigi õpetaja» ja «Hundimõrsja».

Päevaraamatuist väljapoole jääb palju nii elu kui ka kirjanduslikku tööd puudutavat. Trükitud teksti algaasta 1897 pole sugugi see, mil noor Aino Krohn hakkas päevaraamatut kirjutama. Nagu eessõnast selgub, oli ta pidanud päevikut juba kooliajal, kuid hävitas oma kirjapanekute algusosa 1930-ndatel aastatel. Trükiis avaldatud tekst algab tõepoolest sündmuste keskelt, isegi lehekülje keskelt, mille järjekorranumbriks on 157. Sündmus, mille Aino Kallas on võtnud oma kirjapanekute alguseks, sobib siiski hästi ava-akordiks: 1897. aasta promootsiooni puhul tekkinud tüli pärjapanuja pärast. Selles ilmneb näitlikult Aino Krohni positsioon niihästi oma perekonnas kui ka sajandilõpu Helsingi seltskonnaelus.

Mida võis sisaldada päevaraamatu hävinud osa? Selle sündmusist ja ilmet saab teatud pildi Aino Kalda noorusaastate rõhke kirjavahetuse põhjal. Selle järgi võib arvata, et päevaraamatu algusleheküljed on sisaldanud arutlusi kodus ja sõpraderingis toimuva kohta, südamevalude väljavalamist, väikeste armu-

KAI LAITINEN

miste klaarimist. Seal võis olla ka mõningaid kultuuriajaloo aspektist huvi pakkuvaid ülestähendusi, ent üldiselt võttes tuleb küll oletada, et päeviku tänapäevane lugeja palju ei kaota, kui ta ei saagi tutvuda nende ohtrasõnaliste alguslehekülgedega. Aasta 1897 on Aino Kalda vaimse arengu ja tema kirjanikutee seisukohalt just õige lähtekoht.

Lünnki on ka hilisemais päevaraamatuis. Ülestähendused aastast 1903 on puudulikud ega sisalda näiteks kirjeldust jaanipäeva paiku Saaremaal toimunud «eesti-äratusest». Kirjapanekuid pole Tartussegi kolimise kohta. 1904. a. päeviku lõpust on lehti puudu. Aino Kalda Tartu-aastate sõpru ja sündmusi teades võib põhjusegi ära arvata: võib-olla räägitakse just neil lehekülgedel, kuidas tekkis huvi ja sümpaatia psühhiaater Juhan Luiga vastu, kelle mõju Aino Kalda algperioodi loomingule ja arengule oli suur. Kuid see jääb ainult arvamuseks; niisama hästi võisid need hävitatud leheküljed sisaldada ainult tühimust pereema-osast või abielupartneri liiga avameelset arvustamist. Napid märkmed on aastaist 1920—1921. Sellegi põhjuseks ehk see, et vahakord Eino Leinoga, mida paari varasema aasta päevikud olid ulatuslikult valgustanud, on muutunud problemaatiliseks ja arenenud lahkumineku-faasini.

Pahim lünk satub 1931. aastale järgnenud perioodile: sealt peale on päevaraamatud hoopiski kadunud ja võib oletada, et hävinud. Oma varasemad päevaraamatud tõi Aino Kallas regulaarselt Soome ja paigutas pangaseifi, kuid Londoni-perioodi lõpu ja Tallinna-aastate päevikuid hoidis ta veel kodus. Tema mäletamist mööda viidi need sõja ajal varjule tütre (Laine Määri) mehepoolsete sugulaste talusse. Tartu Kirjandusmuuseumi Kallaste-fondi ei ole nad jõudnud, kuigi ka nende leidmine pole veel võimatu. Seega ei saa säilinud päevikute abil vaadelda Aino Kalda viimaseid Londoni-aastaid, ei tema Tallinna-perioodi ega elukäiku sõja ajal. Lõppperioodi kirjapanekud on küll alles ja avaldatud teoses «Rändav külalisraamat» («Vaeltava vieraskirja», 1957), mis hõlmab pagulasaastaid 1946—1956. Selle haprad, kurvameelselt tagasivaatavad read ei saavuta siiski enam samasugust intensiivsust ega kasva niisuguseks pingeliseks tervikuks nagu varasemad ülestähendused.

VIIS VAATUST, KAKS LINNA

Päevaraamatuid harjub peagi lugema nagu romaani või näidendit: kergesti võib hakata neid vaatama nagu esteetilisi töid ning märkama nendes tõusu- ja mõõnajaegu, murdekohti ja teemasid nagu kunstiteoses. Mida kaugemale nad ajas tagasi lähevad, mida tundmatumaks jäävad neis kirjeldatud isikud ja sündmused, seda enam elavad nad oma kunstiliste kvaliteetide varal. Nagu romaanis, on ka nendes minajutustaja, kelle vaatenurga alt tegelasi ja sündmusi esitatakse ning kelle mentaliteedi läbi kõik filtreerub ja värvub.

Sellelaadiline mõtlemisviis polnud Aino Kaldale endalegi võõras. Ta oli saanud tugevaid impulsse sümbolismi esteetikast, mis vaatles inimeste kui kunstiteost. Nõnda kirjeldas ta «Täheleenus» ka Lydia Koidula elu jõuliste kunstiliste rõhkudega. Oma artiklites Aberdeenidest või Webbidest toetub ta aeg-ajalt esteetilisetele kõrvutamistele. Aberdeenid olid «kogu eluaeg käinud oma elu suure juhtmotiivi järgi. See kõlas kõigis nende tegudes.» («Langatonta sähköä» — «Traadita elekter»). Beatrice Webbi puhul taas rakendatakse organismimõtlemist: «Kõik see, mis Beatrice Webbi rikas elu vartena, lehtedena ja õitena on kasvanud, on juba ammust aega kõigile nähtaval olnud. Selles teoses on tema elu juured.» («Beatrice Webbi õpiaeg» II, «Naisten Ääni» 1931, nr. 21.)

KAI LAITINEN

Samasuunalist käsitlusviisi tohiks vist kasutada ka Aino Kalda päevaraamatute puhul. Kuigi neis alati ei eraldugi tema elu «suur juhtmotiiv», siis vähemalt kõlab neis algusest lõpuni pidev kunstilise loomistahte teema ja tugevate elamuste vajadus. Mõningail etappidel võib Aino Kalda elu vaadelda kui draamat, kus satuvad konflikti kunstiline eneseteostus ja argielu nõuded. Lahendus on eri etappidel erisugune: Tartu-ajal suletud kirjutustuba või pagemine oma väljaspool kodu asuvasse tööruumi; Esimese maailmasõja ajal Soome sõitmine ja Eino Leino maagilisse mõjupiiri sattumine; Londoni-aastail kiire üleminek diplomaatilise maailma särast Kassari vaikusse ja isoleeritusse. Neist lahendusist pole aga ükski püsiv ega mõradeta; millalgi pole Aino Kallas võimeline oma teadvusest eemale tõrjuma kodu ja lapsi ega saa ta Londoni-elu kõrgeimas tipuski unustada lakkamatut loomise imperatiivi.

Need on Aino Kalda eludraama sisemised jõutegurid, mis eralduvad paralleelseina, pinevust ülalhoidvate teemadena kogu ta päevaraamatute ja elu ulatuses. Väliselt on ta eludraamas nagu suures näidendis kunagi viis vaatust. Esimene hõlmab ta noorust ja toimub peaaesjalikult Helsingis; teise teemaks on abielu algus ja näitelavaks Peterburi; kolmas paigutub kunstiliste otsingute ja kasvamise ajale Tartus; neljandas on vastunäitlejaks Eino Leino ja üldiseks miljöök Helsingi; viies toimub lõpuks Londonis ja selle tulemuseks on Aino Kalda peateosed. Vaatused on sisu ja tempo poolest väga erinevad, aga neis näib olevat põhiregel: üleminek ühelt vaatuselt teisele peab olema radikaalne. Nõnda siis järgneki Peterburile vaikne Tartu, Tartu perekonnaelule äge tunnetetorm, Eino Leinole London.

Aino Kalda elukeskusteks kujunevad kaks linna: Tartu ja London. Helsingi on ta vana kodulinn, see ei anna talle tegelikult midagi uut. Peterburi jääb talle võõraks, iial ei õpi ta selle oludega kohanema. Järele jäävad Tartu ja London. Tartu on see koht, kus Aino Kalda arenemine alguse saab ja edasi kulgeb; seal kohtab ta inspireerivat «Noor-Eesti» sõpraderingi ja saab otsustavaid impulsse. Veel hiljemgi, Londonis, kohanud inimest, kellega sai hea kontakti, või mainides mõnd erandlikult kaasakiskuvat vestlust kasutab ta võrdlusobjektina Tartu-aega. Ameerikas olles ütleb ta, et tundis end külaskäigul suurepäraselt ja lisab: «Meenusid ammused ajad Tartu-aastaist, kus veel vestelda osati.» (14. III 1926.) Sellist intensiivset kitsast sõprusringi ei võinud London pakkuda, kuid andis avarust, nii vaimset kui ka ühiskondlikku liikumisruumi, mis on omalt poolt loominguilise töö eelduseks. «Viis aastat Londonis. Miski hinna eest ei annaks ma seda aega ära,» märgib Aino Kallas oma päevikusse 2. II 1927.

Tartu ja London sobivad Aino Kalda eludraama keskpunktideks ka selle poolest, et nad teostavad tema elus mõjuvat vastandlikkuse seadust. Tartu väike, arenev, sissepoole pöördunud, — London hiigellinn, väljapoole pöördunud, maailma süda.

MILLEST PÄEVARAAMATUD EI RÄÄGI

Aino Kalda päevikuis on teistsuguseidki lünki kui ainult kirjutamata jätmisest põhjustatud: asju, millest ta ei jõua või ei taha pikemalt rääkida. Mõnedki lakoonilised äramärkimised omandavad tähenduse alles siis, kui mõista nende tausta ja kui nad asetuvad õigesse konteksti.

On paradoksaalne, et Aino Kalda esimestest aegadest Helsingis pärast Eesti vabariigi loomist saab päevaraamatute põhjal väga vähe teada. Aastad 1919—1921 Helsingis on tegelikult tema elu kõige raskemini kaardistatav aeg. Päevikuis on

KAI LAITINEN

ta püsivalt hõivatud vahekorras Eino Leinoga ja kõik muu jääb kõrvaliseks. Kui jätta arvestusest välja Eino Leino kirjad ja Aino Kalda kiri temale, on 1919. aastast teksti umbes 16 trükilehekülge, aastast 1920 ainult 6 ja aastast 1921 veel vähem — 2 lehekülge. Võrreldes Londoni-aja tohutu lehekülgedearvuga on vahe määratu.

Pealiskaudsel lugemisel saab Aino Kalda Londoni-päevikute põhjal käsituse, et diplomaatide elu oli — eriti algusaegadel — pidev peosagin ja ühelt vastuvõtult teisele tõttamine. Seda see ka oli, kuid samas on see pilt oma ühekülguse tõttu ka eksiteele viiv. See ei räägi eriti midagi nähtamatuks jäävast tööst, mida Oskar Kallas Londonis diplomaadina tegi ning millest ka Aino Kallas mitmel viisil osa võttis. Peaaegu sugugi ei puuduta ta poliitilisi küsimusi, kuigi ilmselt teadis neist küllaltki palju. Nende kohta hoiab ta suu kindlalt kinni; sellest, mis ametlikesse raportitesse või memorandumitesse märgiti, ei imbu päeva- raamatu lehtedele midagi. Aino Kalda märkmeist saab O. Kalda kui diplomaadi tähendusest teada vaid kaudselt, just nagu pahupoleolt nähtuna tema vastu suunatud intriigide ja ajalehekirjutiste kaudu.

Mõningad rünnakud olid suunatud Aino Kalda vastu isiklikult. Tuntuim neist leidis aset «Vaba Maa» veergudel 13. I 1924. Joonealuses «Jaanalinnusulgedega» arvustas luuletaja August Alle Aino Kalda kirjanduslikku ringreisi mööda Eestit ja nägi selles üksnes enesereklaami, nagu ka välismaiste arvustuste väljavõtete saatmises ajalehtedele. Samas ironiseeris ta foto üle, mis kujutas Aino Kallast õukonnatualetis (sellest artikli pealkirigi), ja andis mõista, et proua Kallas käitub inglaste naeruväärse etiketi kohaselt ka Eesti kitsastes oludes. Edasi anti Aino Kalda loomingle ägedalt hukkamõistetv hinnang: selles puuduvad elavad inimesed ja poesia, millela jääb järele ainult trükimust ja paber. (Selgituseks olgu mainitud, et Aino Kallas oli tõepoolest saatnud — küllaltki mõtlematult — oma ringreisi reklaamimiseks päevapildi, mis kujutas teda galatualetis, kuid loomulikult ei esinenud ta Eestis millalgi jaanalinnusulgedega ehituna!) Kui Kallaste vanim poeg Sulev pärast joonealuse ilmumist kohtas Tartus «Linda» kohvikus August Allet, andis ta sellele kõrvakiilu. Vahejuhtumist said nii mõnedki kirjutajad ja karikaturistid tänuväärset ainet (nagu Aino Kallas on lähemalt jutustanud teoses «Uusi kaasrändajaid ja möödakäijaid» peatükis «Kirjanduslik kõrvakiil «Linda» kohvikus»). Päevaaraamatus on sellest juttu vähe, kuigi Aino Kalda solvumine ilmneb neistki nappidest ridadest.

Aastal 1926 on päevikmärkmeis mure põhjuseks samalaadiline, kuid palju lühem «Vaba Maa» kirjutis, mille pealkirja isegi ei mainita. Juttu on nähtavasti artiklist «Ärisaladused» (10. IV 1926), kus samuti haaratakse kinni Aino Kalda ettekande- ja deklamatsiooniringreisidest ja arvustatakse teda rahvuslikust vaatevinklist: ise soomlasena esinedes andvat ta oma ringreisidel pildi eestlastest kui «orirahvast», kes on «primitiivne, ühel tasemel Kanada eskimode, indiaanlaste ja neegritega». Noore vabariigi rahvuslik iseteadlikkus võttis sääraseis seoses hämmastavalt agressiivseid vorme, mida Londoni horisondilt võis olla raske mõista. Niisama raske oli Eesti väikestest oludest lähtudes käsitada Aino Kalda diplomaadielu teatavaid vorme ja etiketi poolt nõutavaid formaalsusi. Tegelikult tegi Aino Kallas edukalt tööd Eesti tutvustamiseks ja sai juba ainult oma esimese raamatu «The White Ship» arvustustega ajakirjandusse viia Eesti kohta rohkem informatsiooni, kui jõuti varem anda kümne aasta jooksul.

Sellelaadiliste konfliktidega seoses avaneb päeviku lugejale Aino Kalda üles- tähenduste kõrval seik, mida ta ise nähtavasti küllaldaselt ei tajunud: võõrandu- mine Eesti vabariigi-aegsetest oludest. Nendega ei saanud ta kontakti ka suve-

puhkustegi ajal, mis ta eranditult kirjutamisele pühendas. Kui Kaldad Tallinna tagasi tulid, maksis see asjaolu end kätte: sügisel 1935 tuli näidend «Mare ja ta poeg» «Estonia» teatris marurahvusliku kriitika tõttu mängukavast maha võtta. See sündmus, mis veelgi tugevamini kui Alle joonealune jahendas Aino Kalda vahekorda Eestiga, ei seisa enam trükitud päevaraamatute rätikus, aga asjade selleni viinud kulgu võib küll osaliselt jälgida juba varasemate päevikute lehtedelt.

PÄEVARAAMATUTE AUTENTSUS

Iga avaldatud päevaraamatu puhul kerkib põhiküsimus: kas see on autentne? Kas on kirjutaja — eriti siis, kui ta ise on oma tekstide avaldaja — soovinud kärpimiste, muudatuste või lisamistega anda endast soodsat pilti? Kas on ta ilustanud tegelikkust või sihtinud maine korrigeerimisele, ehitanud endale mälestusmärki?

Aino Kalda päevikud algavad spontaanselt, olles sündinud võib-olla ajastu moe mõjul, kuid niisama võimalik, et ka enese analüüsimise vajadusest. Juba varakult kasutas ta neid kirjanduslike teemade talletamiseks ja märkis üles mõtteid, mis pärast teostes esile kerkivad, algul peaaegu muutmatul kujul, hiljem küllaltki tugevasti töödelduna ja stiliseerituna. Eino Leinoga tutvunud, püüdis ta oma päevikuisse panna tema sõnad ja nende kohtumised nii täpselt kui vähegi võimalik, sest aimas nende vahekorda lõppevat lahkuminekuga. Londoni-aegsed päevikud on ühtlasi märkmikud: kirja on pandud peole kutsutud isikud, lõunakülalised, tühised repliigid jms., ilmselt silmas pidades ka ajaleheartikleid ja kavatsetud memuaare.

Memuaarid — «Leiuretkedel Londonis» («Löytöretkillä Lontoossa»), 1944; «Kaasrändajaid ja möödakäijaid» («Kanssavaeltajia ja ohikulkijoita»), 1945; «Uusi kaasrändajaid ja möödakäijaid» («Uusia kanssavaeltajia ja ohikulkijoita»), 1946; «Kolmas eskort kaasrändajaid ja möödakäijaid» («Kolmas saattue kanssavaeltajia ja ohikulkijoita»), 1947 — koosnesid siiski osalt juba avaldatud ajalehekirjutistest (eriti «Leiuretkedel Londonis»), osalt jälle sündisid kildudena, mida kirjutades polnud autoril päevikuid kasutada, nagu paistab mõningatest ebatäpsustest ja mäluüksimustest. Aino Kallas oli küll septembris 1928 Helsingis oma vanu päevaraamatuid lugenud ja kaalunud nende hävitamist (18. IX 1928). Seal samas ta ka iseloomustab neid tabavalt: «Milline tunnetesüli ma küll algul olin! Aga juba Tartu-aegadest hakkab tugeva pinge alt kostma ilustamata, aus kõla.» Vahepeelseil aastail ta oma päevikuid nähtavasti ei avanud, alles 1949. aastal mainib ühes intervjuus, et on mõtelnud nende valikulise avaldamise üle. Kevaldel 1951 muutuvad päevaraamatud jälle sünkroonseks. Aino Kallas oli siis kaua töötanud Oskar Kalda eluloo kallal, aga töö ei tahtnud valmida ja jäigi vaid torsoks, nagu ilmneb selle pärastpoole täiendatud versioonist «Elukaaslane» («Elämäntoveri»). «Otava» ei olnud Oskar Kalda eluloost huvitatud, ja magister Irja Harmas, kes kirjastuses Aino Kalda asju ajas, tegi ettepaneku päevaraamatute avaldamiseks. Need kirjutati «Otava» juures ümber ja jõudsid, nagu «Rändavast külaliskaamatust» nähtub, Aino Kalda kätte kevadel 1951.

Aino Kallas ei soovinud algul oma päevaraamatute avaldamist. «Rändava külaliskaamatute» ülestähendused räägivad pikast kõhklemisest. «Minu päevaraamatute trükkitoimetamine? On, nagu kaubitseksin oma hingega, müüksin seda väikeste annustena — kolmekümne hõbeseekli eest.» (28. VI 1951.) «Kõigun kahevahel — kas annan järele või ei, kas nõustun nende trükkimisega või pean kinni oma

KAI LAITINEN

eelmisest otsusest, mille olen märkinud oma testamentigi.» (24. VIII 1951.) «Tunen üha hirmu oma päevaraamatute trükkimise ees, tundub, nagu võtaksin end uudishimulike pilkude ees ihualasti» (17. IX 1951.) Siis andis ta vähehaaval järele ja hakkas kaaluma oma teksti töötlemist või lühendamist. «Mida võtta, mida jätta, mida valida? Valimine nõuab igal juhul seesmist võitlust. Minu ainus juhtmõte on: säästa teisi niipalju kui see vähegi võimalik — endast ei hooli ma sugugi» (4. V 1952.) Peaaegu samade sõnadega arutab ta oma probleemi kolm nädalat hiljem ja jätkab:

«Mingid väljastpoolt tulevad nõuanded siin ei aita, valimine jääb siiski minu enda ülesandeks. Kas rookida välja kõige inimlikum, rahulduda vaid välispidiseaga. — Revolteerin selle mõtte vastu — niisama hästi võiksin nad siis jättagi avaldamata. Anda end kogunisti, võtta end nagu alasti kõikide ees — kas söandan seda?» (24. V 1952.)

Viimane tee võitis: Aino Kallas otsustas avaldada päevaraamatud võimalikult täielikena.

Päevaraamatu algupärane käsikiri on Soome Kirjanduse Seltsi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) kirjandusarhiivis. Algaastate ülestähendused on tehtud kaheks murtud vana tüüpi suuremõõtmeliste poognatele — mõnikord joonteta, mõnikord ruuduliste —, nõnda et lehekülje suuruseks tuleb ca 18×22,5 cm. Nood lahtised lehed, mis olid käepärased eriti reisidel, vahetuvad pärastpoole vaha- või pappkaanelisteks Lamley & Co. (South Kensington) vihikuteks; samalaadseisse vihikuisse kogus Aino Kallas hoolikalt ka kõik ajalehelõiked, mis puudutasid tema loomingut või teda ennast. Kui päevaraamatud ümber kirjutati, ei tehtud neisse mingeid muudatusi; algupärane käsikirjatekst ja masinal kirjutatud esimene versioon on identsed.

Masinakirjatekstis tegi Aino Kallas mõningaid kärpeid ja muudatusi, mida on suhteliselt vähe ja mis puudutavad ebaolulisi seiku, keelelist külge on muudetud väga ettevaatlikult. Algul kavatses ta vanaaegsed võõrapärased sõnad soomendada, aga muutis siis meelt ja andis endise kaju tagasi kõigile ajale tüüpilistele vormidele «respekteran», «gemyytlistä», «konventionelli», «demonstreerais» — näiteks Eino Leinoga peetud vestlustes. Võõrkeelsete tsitaatide juurde, olid need siis eesti, inglise, saksa või prantsuse keeles, lisas ta soomekeelse tõlke.

Kõige rohkem on Aino Kallas kustutanud ja korrigeerinud oma noorusaastate päevikuid; nähtavasti häiris teda nende sentimentaalsus ja sõnaohtrus. Järgnev näide, millest ilmneb tema paranduste iseloom, on 7. juuni ülestähendustest aastal 1893. Kõrvaldatud kohad on pandud nurksulgudesse ja need sõnad, mis autor on kirjutanud mahatõmmatute asemele, on kursiivis.

«Entisyys elää mielessäni, mutta se ei enää[n] minua vallitse, [minä] olen taistellut ja päässyt voitolle. [Minä] Olen päässyt kaikesta jännityksestä, kaikesta turhista, kiduttavista epäilyksistä, kaikesta riemuitsevan onnen tunteesta. [Minä] Lepään sekä henkisesti että ruumiillisesti, [minä olen — tämä on hyvin omituinen vertaus — kuin gumminauha, joka on päästetty vapaana riippumaan.] kuluttava jännitys on [lopussa] poissa. [Minä] En ole iloinen — vallaton kyllä — mutta en alakuloinenkaan, [minä] en oikeastaan ole mitään. Ja [se onkin] juuri [se, mitä minä] tätä nyt tarvitsenkin.»

Nagu näha, on autor jätnud oma teksti tihendamiseks välja asjatuid asesõnu ja venitatud võrdlusi. Järgnevas lõigus on niisamasuguseid kärpeid — maha on tõmmatud teksti lauses: «Silloin herää taas minunkin tunne-elämäni, joka päivällä on ollut [nukuksissa] horroksissa, [minä] kuulen kuin säveliä, etäisiä ja ennen kuultuja, [ne soivat surua ja kaihoa, riemujen ja ilojen muistoja — nii-

hinkin mahtuu niin paljon].» Sellelaolised, esijoones stiililised parandused vähe-
nevad päevikute jätkudes ja viimaste aastate ülestähendustesse ei ole enam
sugugi puutunud. Mõnes kohas on välja jäetud mõtteid, mis osutuvad hiljem eksi-
teele viivaks või paikapidamatuks. Nõnda on 6. XI 1912 kõrvaldatud Gustav Suit-
suga peetud vestluse lõppread: «Aga see seesmine pilt, mis ta endast löi, meenu-
tas kummaliselt Tuglast. Kas petab ta ennast — või mind? Vist on eelmine ole-
tus õige.» Kärpe võib olla põhjustanud see, et päevaraamatute ilmudes (1953) oli
Suits veel elus, või see, et märkus ei pea paika — oli ju Suits hoopis teistsugune
kui Tuglas. Selsamal leheküljel, järgmise päeva kirjapanekus on Aino Kallas
oma teksti pingestanud paari sõna mahatõmbamisega: «Onko [se] ihme todella
[minussa] tapahtunut?» («Kas [see] ime tõepoolest [minus] on sündinud?»)

Lisaks stiililistele parandustele ja teksti selgust ning tihedust soodustavatele
kärpetele on Aino Kallas maha kustutanud mõningaid asju, mida ta ei ole soo-
vinud lugejale teada anda. Oma peamotiivi selleks toob ta ilmsiks eespool tsitee-
ritud lauses: «Mu ainsaks juhtmõtteks on: säästa teisi niipalju kui see vähegi
võimalik — endast ei hooli ma sugugi.» Päevaraamatu trükkiminevast tekstist
kärpis ta välja mõningaid oma lastesse puutuvaid intiimseid märkusi, eriti arut-
lusi nende täisea kriiside või haiguste kohta (kõige rohkem 1931. a. tekstidest);
samuti tõmbas ta maha juhuslikke arvustavaid märkusi oma sugulaste või
omaste kohta. Avaldamise ajal elus olnud isikute, niihästi sõprade kui ka või-
malike vastaste isikliku eraelu paljastavat informatsiooni kõrvaldab ta samuti.
Sellelaadseid kärpeid pole palju, ja kunagi ei varja need autori omapoolseid
reaktsioone või seisukohavõtte; tema suhtumisviis eri isikuisse tuleb järelejää-
nud kohtadest küllaldase selgusega nähtavale. Mõnede võõramategi isikute ise-
loomustusi on silutud ja lühendatud, nagu näiteks Maria Jotuni välimuse kir-
jeldust 15. X 1916.

Mõnede kärpete põhjused on võinud olla poliitilised või johtuda päevaraamatu
avaldamise aja olukorrast. Sellesse rühma kuuluvad 1911. a. kriitilised märkused
Tõnissoni kohta ja temale saadetud «lahkumiskirjad» (10. XII ja 29. XII 1911
ülestähendustega seoses). Sellel juhul on kärpete motiive olnud mitmeid: esiteks
oli proua Tõnissoni teksti ilmumise ajal veel elus ja elas Rootsisis, teiseks ei jää-
nud kirjadest ilmsiks tulev suhete katkemine kestma, ja kolmandaks võinuks
selliste vastuolude avalikuks tulemine tekitada kõmu Stokholmi poliitiliselt väga
tundlikes pagulasringkondades. Mõned kärped käsitlevad Aino Kalda enda loo-
mingut: ta on tõmmanud maha oma avaldamata näidendi-eskiisi «Patseba»
sisuseletuse (16. V 1909) ja lühendanud oma kirjutiste nimistut (8. IV 1913). Põh-
jenduseks on vist lihtsalt see, et tema arvates selline materjal lugejate enamikku
ei huvitaks.

Peaaegu kõik Aino Kalda päevaraamatuis tehtud muudatused või kärped kuu-
luvad eespool kirjeldatud peatüüpide hulka. Neid on suhteliselt vähe ega muuda
nad kunagi esitatud asja. Aino Kallas on delikaatselt püüdnud säästa oma sõpru-
ja omakseid, mitte aga iseend. Näiteks pole tema suure tormiajajärgu kirjapaneku-
ist 1916—1920 kuigi palju ridu maha tõmmatud ja kõik autorit ennast isikli-
kult puudutavad negatiivsed üksikasjad on täpselt sisse jäetud. Selles suhtes on
päevaraamatute tekst haruldaselt avameelne ja siiras. Leino-ajajärgu tekste läbi
vaadates märkis Aino Kallas oma «Rändavasse külalisraamatusse» 23. IX 1953:
«Ärkasin — ütlesin enesele: las' läheb, ära tõmba midagi maha...» Nõnda ta
kõigis olulistes kohtades tegigi.

AINO KALDA VIIMASED AASTAD

Päevaraamatute nagu romaanigi lugeja kiirustab ühelt sündmuselt teisele ja küsib: mis siis sai? Kui juhtubki, et romaani lõpp puudub, põhjustab see lugejale pettumuse. Aino Kalda päevaraamatuil puudub lõpp tõepoolest; ülestähendused katkevad aastal 1931, «Rändav külalisraamat» ei suuda vahepealsete aastate kohta enam anda ühtlast, täiendavat pilti, isegi vastavat aega lünkadeta kaardistada. Küsimus: mis siis sai? nõuab vastuseks kokkusurutud üldvaadet Aino Kalda hilisematele aastatele.

Suvel 1930 alanud haigus andis vähehaaval järele. «Jaanuari algusest peale mu tervislikus olukorras sündis suur muudatus paremuse poole,» kirjutas Aino Kallas Helmi Frostellile 23. II 1932. Veidi enam kui aasta hiljem võis ta Ilona Jalavale teatada: «Minu tervis on nüüd parem, kui see 1930. aasta suvest saadik on olnud — päris endiseks ma vahest enam ei saa, aga hea seegi. Suudan jälle 2 tundi päevas jalutada.» (14. IV 1933.) Sellesamas kirjas räägib ta, et on olnud «üle kahe nädala Norwichi linna lähedal, — kirjutamas kahe vana preili juures, kelle maja on endine nunnaklooster». Carrow Abbey's — nii oli koha nimi — teoksil olnud töö oli näidend «Mare ja ta poeg». Näidend sai valmis sügisel 1934 ja kanti esimest korda ette Rahvusteateris 2. X 1935.

Aastal 1934 haigestus Aino Kallas jälle veebruari algul, seekord kopsuinfarkti. Üle kuue nädala oli ta voodihaige, «aga nagu arst ütles: *you won the battle*» (te võitsite lahingu; kirjast Martti Haaviole 12. III 1934). Aprilli ja mai veetis ta Taanis Skodsborgi sanatooriumis ja sai juuni algul paariks nädalaks Londonisse — jumalaga jätma, sest Oskar Kallas oli nüüd pensioniikka jõudnud ja valmistus Eestisse tagasi minema. Juulikuu oli ta oma armsas Kassaris, ja hilis-sügisel leiti Tallinnas korter, millel oli poeetiline aadress Väike Roosikrantsi 5 B, kuni 1936. aasta kevadel tänava nimeks sai proosaline Pärnu maantee ja numbriks 23, nagu Aino Kallas oma mälestustes «Üks kodu» («Muuan koti») jutustab. Kallaste korter oli maja alumisel korrusel. Maja on oma endisel kujul alles ja seda võib näha Võidu väljakult veidi maad lõuna poole minnes. Seal elas pärast sõda kuni oma elu lõpuni ka Johannes Semper. Vastupidi Aino Kalda arvamisele tema korterisse jäänud paberid ja raamatud ei hävinud ega kadunud, vaid leidsid asukoha Tartu Kirjandusmuuseumis.

Haigus, mis Aino Kallast 1930. a. suvel tabas, katkestas ja tegelikult lõpetas tema viljakaima loomisperioodi. Kogu 1930. a. jooksul ei kirjutanud ta ainustki ulatuslikumat proosateost; kavandatud romaan röövelparunist Hiiu Ungrust jäi poolikuks. 1930-ndad aastad olid talle näidendite kümmeaastakuks, ent näidendidki põhinevad kõik tema novellidel või muudel varasematel teostel. Näidend «Patsaba Saaremaal» on samanimelise varasema dialoognovelli järgi töödeldud; ägedaid rahvuslikke tundeid ärgitanud «Mare ja ta poeg» (1935) on novelli «Imant ja ta ema» dramatiseering; «Talupoja au» (1936) aluseks on novell «Bernhard Riives» ja «Hundimõrsja» (1937) toob näitelavale — veidi ümberkujutatuna ja laiendatuna — üheksa aastat varasema proosaballaadi.

Aino Kallas käis 1930-ndatel aastatel kaks korda Londonis, 1936 ja 1938, ja viibis seal mõlemal korral paar kuud, veebruari ja märtsi. Aastal 1938 pühitseti tema sünnipäeva mõlemal pool Soome lahte ja ta sai Soome riikliku kirjanikupensioni. «Otava» avaldas tema kolmeosalise «Valitud teosed», millele kirjutas suurepäraselt mõistva eessõna T. Vaaskivi, kes tollal seisis oma kriitikukarjääri tipul. Eesti keeles olid Aino Kalda kogutud teosed ilmunud juba 1928—1938 (I—VI, VIII—IX).

KAI LAITINEN

Aasta 1939 alguses haigestus Aino Kallas uuesti — sellest on ta kirjutanud memuaaris «Elu ja surma piirimail» — ja oli ligi paar aastat voodihaige või väga nõrk. Sõjaaja sündmused, esiti Sulevi, siis Laine äkiline surm, panid temas jälle kirjaniku tegutsema, ja ahistus vallandus luules. Kogule «Surma luik» («Kuoleman joutsen», 1942) järgnesid «Kuu sild» («Kuun silta», 1943) ja «Tuleriidal» («Polttoroviolla», 1945). Kogude pealkirjades peegeldub nende teemade ring. 1942. a. lõpul pääses ta Soome, murdis siin jala ja läks Tallinna tagasi alles 1943. a. südasuvel. Sellesama aasta sügisel, oktoobri lõpus, saabus ta jälle Soome ega näinud Tallinna pärast seda enam. Sõjasündmuste teravnedes läks korda ka Oskar Kallas märtsi lõpus 1944 haigena Soome tuua. Septembri-oktoobri vahetusel aastal 1944 siirdusid Kaldad Rootsi, kus Oskar Kallas Sankt Görani haiglas 26. jaanuaril 1946 suri.

Pärast oma memuaarteseid kogus Aino Kallas jõudu novellide kirjutamiseks ja avaldas kolm kogu — «Seitse neitsit» («Seitsemän neitsyttä»), 1948, «Virvatuled» («Virvatulia»), 1951 ja «Armastuse vangid» («Rakkauden vangit»), 1951 — millesse koondatud jutustused ja legendid, peale mõne erandi, ei tõuse enam tema kõrgperioodi loomingu tasemele. Vahepeal viibis ta Soomes pikematki aega — aastail 1949—1950 isegi 16 kuud —, kuid pagulaspassi omajana pidi alati tagasi Stokholmi pöörduma, kus elas tütar Virve ning selle lapsed Aalo ja Viljar. Aastal 1952 avaldas ta oma päevaraamatu esimese osa ja hiljem selle neli järgnevat köidet (1953—1956). 1953. a. kevadel käis ta viimast korda Londonis ja kohtas oma elusolevaid tuttavaid. Samale aastale sattusid kaks pöörettekkitavat sündmust: Virve surm ja Soome elamaasumine. Wihuri kapital andis Aino Kaldale suure auhinna, mille tingimuseks oli Soome kodakondsus. Kirjanik sai oma endisel sünnimaal niihästi kodanikuõigused kui ka oma preemia. Viimaseil eluaastail elas ta Merikatu nr. 1 asuvas sanatooriumis «Säde», toas, kust avanes vaade otse merele, lõunasse. Silmapiiri taga nähtamatuses oli tema saatuse maa, kust ammutatud motiividel ta kirjutas peaaegu kõik oma teosed.

Oma «Rändavas külalisraamatus» räägib Aino Kallas tihti kirjanduslikest kavatsustest, mida ta soovis, kuid ei jõudnud teostada. Kuni lõpuni säilis temas loominguline sund, ent ei jätkunud enam loomingulist jõudu. Tegelikult oli tema lõpuaastate suureks kirjanduslikuks tööks päevaraamatute avaldamine. Neid läbi vaadates sai ta uuesti üle elada oma noorpõlve Soomes ja Eestis, oma keskpäeva töörügamise ja pinge Tartus, «tormi ja kire hilised tulekahjuaastad» Eino Leinoga (nagu ta 10. IV 1922 Ilona Jalavale kirjutas), oma elu hiilgeperioodi Londonis ja parimate teoste sünni Kassaris. Niikaua kui tal jätkus tegemist päevaraamatute juures, tundis ta end veel midagi loovat, tundis end kinni olevat kirjanduslikus töös, mis oli lapsepõlvest peale olnud ta elu sisuks. Kui päevaraamatud olid trükikorda saadud ja viimasedki äratõmbed loetud, oli tema elutöö tehtud. Päevaraamatu viienda ja viimase osa pühenduskirjutus, mille ta väriseval käel kirjutas mulle ja mu naisele saadetavasse eksemplari, on dateeritud 9. X 1956, täpselt kuu aega enne surma.

Soome keelest tõlkinud LINDA VIIDING

Mart Mäger

KEELEÕPETAJATE KIITUSEKS

ÕS-ist alguse saanud kriitika näib arenevat kogu meie keeleelu haaravaks arupidamiseks. Keelekorralduse praktika ning võimalikud põhimõtted, keeleteaduse olukord ning täitmist ootavad ülesanded — filoloogia oma suuruses ja viletsuses on raske sõnaga kõneks võetud. Samas algab dialoog kõrgkooli sisseastumiskirjandi üle: kas arutlev või loovkirjand? Probleem pole eksamikirjandi selles või tolles tüübis — mõttevahetusest kõlab keeleõpetuse mis ja kuidas kaudu seegi, miks noori nii visalt kirjandusse tuleb. Keeleõpetus on poleemikasse tõmmatud. Aru võib pidada ka keeleõpetuse suuruse ja viletsuse üle.

Minu silmis on suur ennekõike keeleõpetajate töö, kes oskust mööda ning võimalustele vastavalt õpilaste keeleoskust harivad. Täienduskursustelt tunnen keeleõpetajaid enamikus õpihimuliste õpilastena. Olukorras, kus pedagoogikaski minnakse järk-järgult üle suurtootmisele nagu muudel tootmisaladel, olukorras, kus õppimise tulemuste eest vastutab õpetaja peaaegu et ainuüksi, pole õpetamine kerge amet. Ametiõdedega võrreldes kasvab keeleõpetaja koorem neljakümneliste vihikupakkide võrra — harjutused, etteütused, lektüüriühikud, kontrolltööd, kirjandid —, mille parandamine on meie maal kõige odavam töö üldse. Keeleõpetuse esinduslikeks avaldusteks pean mõnd kirjatükki õpilaskatsetuste valimikes, mõnd olümpiaaditööd, mõnd tõhusat sisseastumiskirjandit, mis ilmutavad keeletaipu kui ka kultiveeritud oskusi.

Kummatigi: suuruse ja viletsuse kaaludel näib suuruse pool kehtvalt kerkivat. Olgu see tõdemus arupidamiseks, vastuväitmiseks. Kõrgkooli eksamikirjandite ning konkursist läbipääsenud filoloogide keeletase ei tarvitse esindada veel üldist taset, ehkki eeldatavasti peaks see keskmisest kõrgem olema. Võib-olla näitab eksamikirjand peamiselt pürgija osavust riskivabalt käibefraase kombineerida ning keelevigadest mööda hiilida. Kõnekamad kui vormilised keelevead on siin vahest laused, milletaolisi aeg-ajalt huumorinurkades naermiseks pakutakse. Samal kombel kurba nalja saab olustikulistest üksikasjadest ametlikes avaldustes ja seletuskirjades. Keskkooli lõpetanute stilistilised oskused mõne tarbeteksti koostamisel osutuvad algelisteks või olematuteks.

MÕTTEID JA MÄRKMEID

Mida keskkooli keeleõpetus programmi järgi pakub?

Süsteematiline keelekursus kuulub keskastme programmi. Ametliku programmi juurde kuuluv kaaskiri selgitab, et keskkoolis (vanemal astmel) ei tähenda emakeele ehitusest ülevaate andmine keelekursuse uuestikäsitlemist. «Paljudgi saab siin koondada, mõne kokkuvõtva reegli või tabeliga üksnes süsteemi viia, kusjuures osutub tingimatult vajalikuks maksimaalselt arvestada olemasolevaid teadmisi.» Keeleõskus peab kaheksa klassiga käes olema, keskkool vaid silub ja kohendab. Keeleõpetuse põhieesmärgiks keskkoolitsüklis seataksegi nõudlikuma väljenduslaadi saavutamine. «Keelelist tunnetust avardavad lühiekskursid», mida programm ka ette näeb, tehakse enam-vähem algkooli kirjandusliku lugemise siit-sealt harival põhimõttel. Emakeeleõpetuse sisu on varasemate õpikutega võrreldes mitmes tükis vaesemaks muutunud.

Keskkool annab teaduslikud alusteadmised kõikides ainetes, välja arvatud keel. Lõpetaja jääb ilma piisavast praktilisest keeleõskusest, mida vajab iga ametnik, autojuht, brigadir või muu töö mees. Eluks vajalikku keeleõskuse taset ning eri tarbestilide valdamise kunsti ei saa omandada alg- ja keskastmes, ehkki seal õpetusega algust tehakse. Või arvatakse, et emakeeles suudab end igapäev õppimatagi arusaadavaks teha ning sellest piisab?

Emakeeleõpetuse eri osi integreerivaks kursuseks keskkooli lõpuklassides võiks olla stilistika, kui mõista seda õpetusena otstarbekast, loogilisest ja ilmekast väljendusõskusest kõnes ning kirjas. Valgustagu see kursus ka kirjandusliku keelekasutuse aluseid. Olgu see hoonele katus, mille arhitekt on unustanud projekteerimata.

Ent esialgu on see paljas mõte, soovitus, tõenäoliselt unistus, mille üks õpetaja oma lehes juba kuulutas täitumatuks. Esialgu on emakeele tarvis keskkoolis ette nähtud üks seitsmendik teistele keeltele antud tundide arvust: IX klassis 2 nädalatundi, X klassis — 1, XI klassis — ei ühtegi. Seda, mis tundides tegemata jääb, soovitatakse ringide, klubide ning emakeele seltside asutamisega tasa teha. «Klubi, samuti nn. seltsi esimees ja juhatus valitakse õpilaste endi seast...» Esialgu mahub lõpuklassi emakeeleprogramm kahte lausesse: «Keele ja stiiliküsimuste kordamine vastavalt võimalustele. Ettevalmistus lõpukirjandiks.» Kirjaviga programmis peaks märku andma, kuhu selle programmi järgi keeleõskust arendades jõuda võib.

Kuidas kiita õpetajaid, kes kõigest hoolimata on koolitanud siiski sisukalt, väljendusrikkalt ja veatult kirjutavaid õpilasi! Mõnest õpilasest on isegi kirjamees saanud.

ELULISELT ELUST ENESEST

Hubert Matve: «Karedad lood». «Loomingu» Raamatukogu» nr. 14, «Perioodika», Tallinn, 1975. 60 lk.

Kõik see kasvatus ja koolitamine on esmajoones ettevalmistus tööks. Ei arva me ju töö alla üksnes erialast tegevust, vaid ka eneseteostust, ande realiseerimist, sellega kaasnevaid inimsuhteid, tahtmist teisi arvestada, oskust koostööks jpm. Ja kõigi nende suhete juures avanevat laia tunneteskaalat: vaimustust ja pettumist, rõõmu ja muret, huvi ja ükskõiksust, rahuldust, tülpimust jne.

Minus on alati veidi võõristust tekitanud õnnesoovimudel «Edu töös ja õnne isiklikus elus». Pole ju need kaks — töö ja isiklik elu — nii rangelt lahus hoitavad: ei saa pärast tööine aeg üksnes õnnetaevas olla, kui tööil aiva pahandused, ja ega töögi laabu, kui kodus kõik pahuksis. Aga kui isikliku elu pettumusi on ikka ja jälle edukalt töösse uputatud, siis neid, kellel õnnestub vastupidine, on suisa vähe (või üldse mitte). Kui asjad tööil pahasti, ei aita eraelu paradiis, appi tuleb ikka kas teine töö või uus kollektiiv.

See mõtteheietus on mõeldud toetuseks meie publitsistide hõredas rivis endale kindla koha hõivanud H. Tominga kunagisele kriitikale eesti tänase kirjanduse aadressil: elus on tööprobleemid mõttes ja suus peaaegu igapähe ja igal pool, kirjanduses aga domineerib silmatorkavalt inimene kui niisugune — ilma erialata, töömurede ja -rõõmudeta. Tänavusel Tammsaare-

aastal sobiks veel kord pöörduda «Tõe ja õiguse» poole. Püüdkem näiteks kujutada, mis jääks järele Vargamäe Andresest, kui kirjanik poleks kujutanud tema suhet tööga? Ju oleks siis tegemist hoopis teise raamatuga ja kaheldav, kas nii põhjapanevaga.

Viimastel aastatel on hakanud silma, et inimese iseloomustamist töösuhete, -konfliktide ja -probleemide kaudu kohtab valdavalt autoreil, kellele kirjanduse tegemine on harrastus oma eriala kõrval. Jälgigem näiteks «Loomingu» novellivõistlusi, sedasama võib täheldada ka raadio kuuldemängude võistlusel. Kui sõnaseadmise oskusest jääbki teinekord puudu, siis probleeminägemine ning tahtmine kujutada inimest elulistes suhetes annavad asjale kaalu. Ju on see tinginud võistlustelgi esiletõstmise. Niisuguste autorite hulka kuulub ka ehitusinsener Hubert Matve, kelle sulest on aastate jooksul nii mõnigi jutt «Loomingu» veergudele jõudnud. «Loomingu» Raamatukogu» kaante vahele koondatud nelja lugu ühendabki teema «Inimene ja töö», kusjuures selle arenduses on käsitletud üsna ekstreemseid võimalusi: aiva ülespoole sihtivast karjérist meesteni, kelle lend mööda parabooli on lagipunkti kärmesti läbinud ja nüüd juba päris alumises punktis maandunud.

Neist viimastest alustaksingi. Jutus «Ekstreemumülesanne» tuletab oma filosoofiliselt laadiilt mõneti meelde Gustav Naani publitsistikat: elegantne oskus füüsika- või matemaatikaseadusi inimeluga ja -psüühikaga siduda. (Ilm-

sesti pole juhus, et autor on oma jutudele valinud motoks tsitaadi G. Naanilt, vähemasti oma mõttekaaslusele temaga näib ta sellega sihtivat.) Jutustuse kahe kangelase elukõver on langenud alla nullnivood — külmutuslaeva trümmi juhutöödele. Kaks meest, ühel kõrgkool pooleli jäänud, teisel diplom taskus, tegemas rasket ja üksluist füüsilist tööd, tõstmas kalakaste, teenimaks viinaraha. Kaks kuskilt punktist ühtemoodi kulgema hakanud elu, kaks erinevat värvikat karakterit. Peab au andma H. Matve oskusele kirjeldada füüsilist tegevust mõtestatud protsessina, kusjuures samal ajal tuuakse lugeja silme ette kogu miljöö traallaeva trümmis. Üks kõrgkooli pingis ärakäinud mees on juhutöödel staažikas olija, professionaal, kellel laadimistöö juba käe-jala sees, liigutused ökonoomsed ja automaatsed. Teine, inseneridiplomiga uustulnuk, avastab vana olija najal kurva tõe: ka siin ei saa õppimata läbi. Suuremgi veel on kahe mehe psüühilise seisu erinevus. Ühel kõhklused-kahklused seljataga, terve elu vaid viinaraha teenimiseks maandatud, midagi endas, nimetame seda siis iseloomuks või eneseteostamise sooviks, on igaveseks maha kulutatud, pagasiks kaasas aga suur rahulik elutarkus, õigemini küll kõigele leppimise tarkus, mis vaid igapäisele *status quo*'le suigutab. Insenerist uustulnuka tegevust saadab seevastu pidev eneseanalüüs — ikka ja jälle koostab ta oma elu parabooli. Ja see kujuneb ühestainsast elust kaugelt laiemaks filosoofiaks. Autor ei lohuta meid mingi naiivse optimisega: Arveti eneseraputus on küll halastamatult tööle näkku vaatav, ent kaugeltki mitte hingeline katarsis, mis osutaks tulevasele ümberkasvamisele. Pigem vastupidi. Ka autor näitab üles elutarkust: prilli öeldud «Noh, võibolla trehvame veel» sisaldab kaunis kindlat veendumust: trehvame küll. Sest «mida enam edasi, seda järsemini langeb kõver».

KRIITIKA

1398

«Ekstreemumülesanne» on kompaktnene tervik, ilma liiglihata, filosoofilisest aspektist halastamatult loogiline ja just sellest tingitult emotsionaalselt mõjuv. «Karedate» läbimõeldum ning kirjanduslikult tugevaim lugu.

Vastandlikku kangelast pakub «Sissejuhatus labürintide teooriasse» — ühe n.-ö. teadusalal töötava karjeristi mõtteviisi tutvustus. Aarent on just nimelt teadusalal töötaja, mitte teadlane: teda huvitab positsioon, aunimetused ja tiitlid ning nendega kaasnevad hüved, aga mitte teaduse probleemid ja omapoolne panus selle arendamisse.

Juhtus nii, et vahetult enne «Karedateid lugusid» sattusin lugema samas väljaandes ilmunud D. Granini «Nimekaimu». Seesama ande ja töökuse, ihaldatava positsiooni ja ausa teadustöö suhte kujutamine tema meisterlikus käsitluses on liiga selgesti meeles ja tõrjub H. Matve «Sissejuhatus labürintide teooriasse» paratamatult kaunis tagasihoidlikule kohale. Objektiivselt peab aga siiski tunnustama H. Matve õnnestumist Aarenti mõttemaailma avamisel. Tema kõrvalekaldumatult pragmaatiline mõtteviis on ideaalide ja omakasupüüdmatute tunnetega inimeste elukäsituse ees sõna tõsisem mõttes nõutu, enda õigsuses kahtlemise võimet pole ta ametiredelil ülespoole pürgimisel aga saanud mahti arendada. Seda ühes suunas liikuma keeratud mehhanismi on H. Matve veenvalt ja eluliselt edasi andnud. Nõrgemaks, üksnes konstaterivaks jääb vastasleer. Aarent tundub oma detailideni viimistletud elamisprogrammiga olevat ju päris üksi hulgaga teisitimõtlejate seas, viimased käivad vaid vilksamisi enesest teada andmas.

Veel üht mugandumise võimalust teadusetaevas püsimiseks käsitleb «Halluse ülistuseks»: see on kiretu oma koha hoidmine, leivateenimine n.-ö. kindla peale, teadmise, et kõrgkooli

õppejõutool on positsioon, mida tasub ihaldada ja mille nimel nii mõndagi alla neelata. Ilusasti on Matve näidanud kõigest hoolimata kusagil hingesopis püsivat inimlikku igatsust uhke kakaduusule järele, s. t. omaenese värvide, oma mina järele.

Keskseks kujuneb aga selles jutus hoopiski viimasel ajal lausa moeasjaks saanud väikekodaanluse paljastamine. Ent kahjuks on H. Matve tõusikud sellised, nagu nad juba aastakümneid on paljastamist leidnud: oma jõukust demonstreerivad, üksteist kaunite interjööridega, peente napside ja söökidega üle trumbata püüdvad. Küsimus pole muidugi selles, nagu pidanuks autor uue tõusiku välja mõtlemata, vaid liiga otsesõnalisel, trafaretti pidi liikuvast ainekäsitluses. Üks väike näide: enam ei tahaks lugeda daamist, kes oma garderoobi värvitoone ilmtingimata püüab auto värviga sobitada.

Tootmissfääris liigub viimane jutt «Vastane». See on tsehi argipäev, soovide ja tegelikkuse kokkupõrge. Jutustus kannatab eelnenutega võrreldes enim näpuga näitamise ja moraalilugemise all. Küll aga kiidaksin siingi autori oskust tööprotsessi kujutada

(jutustuse algus). Asjatundlikkus ning paras emotsionaalsus paneb ka tehnikamaailmas täieliku võhiku neid ridu meeeldi lugema.

Ja lõpuks veel üks mõtteheietus. Olen juba mõnda aega jälginud, kuidas kirjutajad inimesed meil kirjanikuks nimetatud saavad. Ja tulnud järeldusele: kirjanikuks teevad väljaanne ja kriitika. Et näiteks ajakirjad seni regulaarse kriitika alla ei kuulu, siis võib autoril neis üsna kenake hulk jutustusi ilmunud olla, kirjanikuks teda siiski keegi ei pea. «Loomingu» Raamatukogus» ning kirjastuse väljaandel ilmunud originaalteosed leiavad tavaliselt kriitikute tähelepanu — ja tiitel on karme tulema. Nii on mitmed noored autorid kirjanikunime kätte saanud, debüütteseole järele oleme aga juba aastaid oodanud.

H. Matve ei kuulu küll enam verisulis algajate hulka, ent jätame autori siiski veel kirjanikunime välja teenima, konstateerides, et eeldusi ilukirjanduslikuks loominguks on tal ilmselgelt ja teemade ning probleemide puudust lähemal ajal arvatavasti karta ei tule.

Ene Veiper

VIRVENDUSTE KAUDU

Aivo Lõhmus: «Puumaamees».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 81 lk.

Esikkogus «Aastarangid» oli Aivo Lõhmus täisverd romantik, pateetiline, prohvetlik, ülevoolavalt kujundirohke, käes käsulauad, millelt terendas palvusi, hämaraid teispoolsusi, kirge nii otsesõnu kui ka aimatavalt, oli teotsevat tarmukustki:

lähme ja tabame tolle kõikehüvitava
hetke,
mil tõed on kõik teada
ja ühtegi valet ei tule veel meelde!

Esikkogus kahes vorminõudlikus sonetipärjas kordusid alalõpmata muundumised ja suundumised ühest olekust teise, kõik oli piisavalt looritatud ja ebamäärane, nõnda et oodata võis ta luule selginemist, kujundi keskendumist ja kontuuride täpsustumist.

«Puumaamehes» on see sündinud, vohavus taandunud, ülepaisutused tagasi võetud. Siinne luule on kujunditelt märksa vähem pingutatud, palju diskreetsem, aga ka vähem lüüriline ja rohkem kirjeldav, nõnda et on sündinud teine äärmus. Pigem on siin mõnel puhul tegu proosakillu kui luule-

KRIITIKA

tusega (näiteks «Metsajärv. Öhtu», «Metsa meeleolu», «Metsa kehasse» jt.), kui mõista viimast kujundiühtse, kompositsioonilise ning struktuurse tervikuna, sisemist rütmi, paratamatuse ja lõpetatuse tunnet sisendava sõnateona. Muidugi on selline lahtine, lõpetamata kirjeldusluule mõeldav ja olemaski, kõige terviklikumalt ehk Jaan Kaplinski loomingus, ent tema luule avatus on universaalne, igasuunaline, ta assotsiatsioonid ilmmahukad ja kuidagi astraalsed, igavikulised. Lõhmuse avatus on rohkem poolikus, vihjed samatasandilised kujutatud ja kirjeldatuga.

Enamik «Puumaamehe»-raamatu luuletusi on visandlikud, rahulikud meeleolupildid, mis loodud asendist: mina metsas. Mets pole siin sugugi ainus peaosaline, nagu ehk esmapilgul paistab ja mida autor teleusutluses isegi mainis. Samavõrdne peategelane on siin mina, lüüriilise metsatunnetaja mina, kelle juuresolek muidu hajusaid ning vahel liiga põgusaid pildikesi pingestab ja ilmestab. Siin üks diskreetsemaid variante «Sügis II»:

Juba kolmandat päeva
mets enam ei kõnele minuga.
Tema vaikimine teeb mind ärevaks.

Ometi püsin ma paigal,
et jälgida iga sõna,
mis ta pillab mu sisse.

Lõhmus kui metsalaulik ei märka ega kirjelda loodust detailides, ta ei kutsu naljalt taimi, lilli ega puid nimepidi. Isegi kui ta naudib peente puuokste vabadust ja sõltumatust, täiuslikkust ja õhulisust, siis ta ei täpsusta, milline puu see just on. Nii et traditsioonilise looduslüüriku plussi — detaili tabamise oskust — siin luules ei taotletagi. Mets on Lõhmusele pigem märksõna, sümbol, üldistus, teadlikult ühendatud kõiketeadja ja -nägi nagu jumal:

Mets teab ennast
ja kõike elavat,
mis temas liigub,

mets on seega müstifitseeritud, nägemuslik («Mets piirab linna»), mitte enesestmõistetav keskkond, nagu Lõhmuse debüüdikaaslaste Rein Sanderi või Viivi Luige luules. Vahel võtab autor tema ees deklareeriva šamaani-poosi: «olen süvenenud metsa mõteteisse ja tunnetesse» (millele näiteks kaplinskilikku loitsimist ei järgne). Vahel haardub lüüriiline mina pisut põhjendamata traagikaga metsa-kujundisse kui uppuja ölekõrresse, viimsesse pääsemislootusse: «Metsa vaevumärgatav riba / lageda, / lageda põllu taga, / kinni hoiab sest hing / silmitsi, / meelegeitlikult» («Pärast maaparandust»). Metsast läbipääsemine näib imena, «metsasihi kumendavat ja lõputut tunnelit» mööda töötab ta astuda elu lõpuni. Mets on siis suur Miski, mõistatus ja lahendus, siht ja pääsetee.

Aga see kõik kokku on üsna vihjeline ja põgus, mets on autorile paiguti ehk nõnda püha ja puutumatu, rasket salapära ja igitabamatut sisaldav tundunud, et lugejani jõuab kujutatud «vaid virvenduste kaudu, / mis vett mööda / pärrale jõuavad / teda kōidatama.»

Metsateemalisest tervikust sisuldasa väljakukkuvad arutlevad luuletused («Teekäija hommik», «Teekäija keskpäev», «Teekäija öhtu») ja muidu vabavärsilise kogu ainus riimiline tsükkel «Väike vihm pärast pikka pōuda» on tegelikult raamatu mõtteliselt kandvamad osad. «Väikese vihma...» tsükliis on tunda hilisema Runneli head mõju, «Suur Heinaline» aga on juba tõesti kena luuletus, millist esikkogust ei leia ja mille mõeldavasse 1970-ndate aastate luuleantoloogiassegi valiks. Selles tsükliis on romantikust tasapisi realist saanud, ja mitte ainult kujundireaalide poolest («mōōda vālgatab

lehmakari»), vaid ka tunnetuselt: prohvetic «Koguja» on enese reaalsesse võimetusse uskuva noore mehe tõe-tunnistus.

Lõpuks: kes on puumaamees? Talu-mees või koguni suurtalunik, kelle maal oli pisut ka metsa — nõnda seletavad seda Saaremaa rahva vana murdesõna KKI murdekogukaardid. Ta ei ole niisiis maamees ja puumees ehk metsamees ühtaegu, nagu autor mõista annab. Lõhmuse luules ei ole küll seda ega teist. Tema luule «puumaamees» on ikka mujalt (linnast?) metsa veerde tulnu, metsas ja põllul külaline, mitte osaline, ta on harras paluja hiiepuu juures, mitte sealt tulnu, mitte sealt pärit, ehkki mitu sünniloo luuleversiooni seda üenäoliselt, müütiliselt usuvad. Sellepärast sisendab rohkem poeetilist veenvust ja süvenemisevõimaluste aimust Lõhmuse arutlevamat laadi mõtteluule kui ta põgusad ja pisut poosikad

metsakaitsja meeoleuvisionid, ehkki nii ühes kui teises on leide («Sügis VIII», «November V») ja küsimärke koos tühjustundega («Märts VI», «November III»).

Oma luule pärismaad jääb Lõhmuse veel otsima, ta poeedivõimete mitmehaardelisusest saab aga lugeja juba aimu. Kujutlen end näiteks kunagi tundvat rõõmu Lõhmuse vormitäpseist poemidest, täis vastandlike tundeid ja kirglikke sündmuskeerdkäike, arutlusnõtkust ja keeleköla... Vabandust, aga see on juba lugejaideaal, millest luulearvustaja oma tööd lõpetades kaugelt peab hoidma, sest «puumaamees» seisab meie ees ja nõuab oma osa:

Mu paremast peost
tõuseb kaks
ja vasakust neli tamme,

lootkem nii.

Sirje Kiin

HUMANITAARKORÜFEE VALIKKOGU

J. N. Tõnjanov: «Poeetika. Kirjanduslugu. Kino.»

Moskva, «Nauka» 1977. 576 lk.

Juri Nikolajevitš Tõnjanov oli andekas vene kirjanik, oma aja parimaid vene kirjanduskriitikuid ja teadlasi. Temast jäi järele romaane, uurimusi poeetikast, kirjanduse teooriast ning ajaloost. Ta osutus maailma üheks esimeseks «kinoteaduse» teoreetikuks.

Arvustatavasse valimikku on esmakordselt koondatud J. N. Tõnjanovi tööd aastaist 1910—1920, s. o. tema teadusliku tegevuse intensiivseimast perioodist, aga samuti rida kriitilisi esseid, mis tollal perioodikas ilmudes hiljem kordustrükkideta jäid.

Vastavalt temaatikale on materjal jagatud nelja ossa. Kolm esimest moodustavad kogumiku pealkirja. Neljas

on lisaosa. Seal avaldatakse esmakordselt neli käsikirjas säilinud peatükki autori kavatsatud suurest monograafiast «Tjuttšev ja Heine», samuti Tõnjanovi tuntud raamatu «Arhaistid ja novaatorid» eessõna ning koostajate ulatuslikud kommentaarid.

Raamatus leiduvad Tõnjanovi artiklid avaldavad tänini aktiivset mõju maailma kirjandusteadusele. Uuri ja tunnistatud mitmete kaasaegsete kirjandusteaduse voolude otseseks eelkäijaks (iseäranis «Tartu semiootikakoolkond»). Sellise seose tõesuses võib kergesti veenduda igaüks, kes on tuttav uute voolude põhimõtete ja nüüd tagantjärele kohtab samu ideid Tõnjanovil, kes need esitas juba 20. aastail, tõi küll, teistes terminites ja formuleeringuis, kuid tihti mitte vähem sügaval kujul.

KRIITIKA

Tõnjanovi kui kriitiku keel on alati kunstipärane, kirjanduslikult viimisteldud nagu prosaistil. Suurel määral säilivad samad jooned ka Tõnjanovi kui kirjandusteadlase juures. Ta kasutab lihtsat terminoloogiat ning on tihti publitsistlikult terav. Sellised omadused muudavad Tõnjanovi tekstid «avatuks» kõige erinevamale lugejaskonnale. Väga oluline tundub siinkohal märkida, et Tõnjanovi näol on meil tegemist mitte just sagedase juhtumiga, kuidas teoretiku tekstid võivad tuua kaheldamatut kasu ka «praktikutele» — professionaalsetele kirjameestele.

Seda enam, et vaatamata kogu teoreetilisele peenusele on suurem osa Tõnjanovi teaduslikke tähelepanekuid pühendatud täiesti konkreetsetele probleemidele.

Tõnjanov tegeles palju kirjanduslike põlvkondade ja autorite vaheldumise probleemiga. Mida tähendab: ühe kirjaniku vahetab välja teine? Tõnjanov ironiseerib kirjandusloolaste üle, kel tuleb välja «sirge rivi: Lomonossov sünnitas Deržavini, Deržavin sünnitas Puškini, Puškin sünnitas Lermontovi» (lk. 258). Samas ta näitas, et küps Puškin eitas järsult oma «näilisi eellasi». See, et üks kirjanik vahetab välja teise, ei tähenda sulle patriarhaalidüllilist üleandmist. Tõnjanov kirjutab: «Järglusest tuleb kõnelda üksnes koolkonna, epigoonluse puhul, aga mitte kirjandusliku evolutsiooni korral, mille printsibiiks on võitlus ja vahetus.» (Lk. 258.)

Hoopis uutmoodi on Tõnjanovil seatud küsimus kunstilisest novaatorlusest. Kuidas — seda võib aimata juba pealkirjas «Arhaistid ja novaatorid». Novaatorluseks võib olla ka teadlik arhaiseerimine, tahtlik «pöördumine tagasi» kirjanduse üldise taotluse taustal väljenduda «uenduslikult». Tõnjanov kirjutab: «Meie nagu igasugused kaasaegsed paneme võrdusmärgi «uue» ja «hea» vahele. Ja ajastutel, kus kõik

poetid kirjutavad «hästi», muutub geniaalseks «halb» poet. Nekrassovi «võimatu», vastuvõetamatu vorm, tema «sandid» värsid olid sellepärast head, et nihutasid automatiseerunud värsid paigast, olid uued.» (Lk. 259.)

Tõnjanovi kirjandusliku evolutsiooni teooria esildub täielikemalt kogumikus sisalduvais artiklis «Kirjanduslik fakt», «Kirjanduslikust evolutsioonist», teesides «Keele ja kirjanduse uurimise probleemidest» (kus kokkuvõtlikult on esitatud tegelikult kõik tänapäeva tähtsamate strukturalistide sügavamad seisukohad), «Paroodiast» jt.

Ühena esimestest hakkas Tõnjanov tõsiselt analüüsima rea kas poolunustatud või siis ajastu poolt pimestatud «kirjanduslikuks ikooniks» kuulutatud poetide loomingu 18.—19. sajandist. Sii kuuluvad tema tööd Kūchelbeckeri, tähelepanekud Deržavini, Tjutševi ja paljude teiste poetikast. Samasse liiki paigutuvad uurijatele hästi tuntud uurimus «Dostojevski ja Gogol (paroodiateooria juurde)» ja suur artikkel «Ood kui oratooriline žanr».

Tõnjanovi kinoalased tööd («Kino — sõna — muusika», «Stsenaariumist», «Süžest ja faabulast kinos», «Kino-kunsti alustest», «FEKS-idest») on kirjutatud kunstilis-publitsistlikus stiilis. Kuid neis tõstatuvad küsimused osutuvad väga tähtsateks ja kinoteooria spetsialistid viitavad nendele töödele regulaarselt tänini. Vähem huvitavad pole nad mitteprofessionaalile, seda nii kunstinähtuse kui ka erakordse uurija sügavate mõtete allikana.

Väljaannet saavad ulatuslikud kommentaarid. Enim huvitav tundub olevat A. Tšudakovi kirjutatu. Kuid tervikuna näib kogumik sellise lisamaterjaliga üle koormatud (kommentaarid hõlmavad 170 lk.). Siin jagatavad andmed pole spetsialistile igakord uued ja lihtlugejale alati mitte hädavajalikud.

Juri Mineralov

KIRJANDUSPERIOODIKA: JUUBILARID JA UUSTULNUKAD

Tänavu tähistatakse mitmete kirjandusajakirjade juubeleid, mõned uued väljaanded alustavad oma teed. Pool sajandit tagasi ilmus Kasahhi NSV Kirjanike Liidu häälekandja «Žuldöz» esiknumber. Tõsi, säärast nimetust («Täht») kannab ajakiri 1957. aastast. Algul oli kaanel «Žänä edebiet» («Uus kirjandus»), mõni aasta hiljem «Edebiet maidanõ» («Kirjandusrinne»), 1939. aastast «Edebiet žane iskusstvo» («Kirjandus ja kunst»), Suure Isamaasõja ajal aga «Front» («Rinne»). Nimetuste muutumine väljendab muidugi ajakirja laadigi teatavat teisenemist, ometi on «Žuldözi» puhul oluline just see, et ta on kajastanud kasahhi kirjanduse arengu põhisuunda.

Loomisest peale koondas väljaanne enda ümber kõige andekamad kasahhi kultuuriloojad. Oma osa ajakirja ja siitkaudu kogu kirjandusliku õhkkonna kujunemisse on andnud kasahhi nõukogude kirjanduse rajaja S. Seifullin, kes oli ka ajakirja esimene toimetaja, B. Mailin, I. Zansugurov, M. Äuezov, S. Mukanov, G. Musrepov, G. Mustafin. Viiekümne ilmumisaasta jooksul on ajakirja kaudu esmaavaldamist näinud kõige erinevamate loomelaadidega ja eri põlvkondadest autorite teosed. Siin ilmus M. Äuezovi epopöa «Abai tee», A. Täžibajevi, G. Ormanovi, T. Žarokovi, H. Essenžanovi, K. Amanžolovi, A. Tokmagambetovi, A. Abiševi, I. Essenberlini, D. Abileissovi, H. Bekhožini, H. Ergalijeви, M. Karatajevi, A. Alimžanovi, Z. Moldagalijeви, A. Nurpeissovi, T. Ahtanovi, O. Suleimenovi teosed. Nende autorite looming (kelle puhul võib ainult kahetseda, et neid on veel vähe eesti keelde ümber pandud) kuulub kasahhi kirjanduskultuuri põhivaramusse.

Oma kirjanduse avaldamise kõrval on käesolevast aastast Rahvaste Sõpruse ordenit kandev ajakiri tutvustanud suures mahus ka vennasrahvaste (M. Gorki, V. Majakovski, A. Fadejev, M. Šolohhov, A. Tvardovski, J. Rainis, S. Vurgun, B. Kerbabajev, M. Tursunzoda, M. Karim, R. Hamzatov, K. Kulijev, V. Bõkav jt.), aga ka rajataguste, erilise hoolega Aasia ja Aafrika maade

edumeelsete autorite loomingut. Ilu-kirjanduse kõrval on ajakirja veergudel tähtis koht dokumentaalproosal, mis kajastab ühiskondliku arengu kõige aktuaalsemaid tendentse ja probleeme ja seostab kasahhi kultuuri teiste nõukogude rahvaste omaga. Külalaps ei ole liialdus pidada ajakirja omalaadseks kasahhi kultuuri kroonikaks. Selle vajalikkust ja populaarsust võiks näidata tiraaži kasv 1200 eksemplarilt 214 000-le.

Viiekümneseks sai tänavu ka Karjala ANSV kirjandusajakiri «Punalippu». Sellegi väljaande nimetus on korduvalt muutunud. Esimese numbril tiitlis oli «Puna-Kantele». 1932. aastast sai väljaanne nimetuseks «Rintama», kolmekümnendate aastate lõpul ilmus ta mõne aasta karjalakeelsena ja kaanelgi oli «Karjala». Praegust nimetust kannab ajakiri 1940. aastast. Kahtlemata oli ajakirja asutamine karjala kultuuri arengu seisukohalt väga tähtis sündmus, mis võimaldas tõhustada mitte ainult kohaliku kirjanduse levikut, vaid tuua lugejani tõlgete kaudu ka maailmakultuuri väärtuseid.

Algusest peale koondanud Karjala primaid kirjanduslikke jõude, on ajakiri andnud viimastel aastakümnetel kirjanduspilti eriti palju uut ja kaalukat. Ei saa alahinnata osa, mis väljaandel on kunstialti õhkkonna kujundamisel, loomingulise mõtte ergutamisel. N. Jaakkola suur Pirttijärve-sari, A. Timose «Meie, karjalased» ja «Kodustel radadel», U. Vikströmi «Sammu edasi, kange rahvas», J. Rugojevi, T. Summase, N. Laine, P. Perttu ja O. Stepanovi looming vaevalt sündinuks soodsa atmosfäärita, mille kujundamisele on kaasa aidanud ka «Punalippu».

Märkimisväärset hulgal on ajakiri tutvustanud vennasrahvaste kirjanikke ja nende loomingut. On jätkatud vene autorite esitlemise pikka traditsiooni, suure osa mahust on toimetus aga andnud eesti kirjanike tutvustustele (D. Vaarandi, J. Smuul, P. Kuusberg, A. Hint, E. Lättemäe, Ü. Tuulik jt.) Viimastel aastatel on tunduvalt rohkem tehtud soome kirjanduse tutvustamiseks, olgu tegu klassikaga (F.-E.

RINGVAADE

Sillanpää, E. Leino, M. Lassila, P. Haanpää jt.) või nüüdisautoritega (A. Oksanen, M.-L. Mikkola, O. Linnus, M. Rossi jt.). «Punalippu» on kirjandusajakiri, kuid nagu säärast tüüpi väljaannete puhul tavaks, ei tähenda see, et avaldatakse ainult ilukirjandust, tõlkeid ja kriitikat. Oluline koht ajakirjas on tänapäevaelu, karjalasest tööinimest kujutaval publitsistikal ja faktikirjandusel. Huvitav on tava, mille üle ta suks mõelda mõnel teiselgi väljaandel: pühendada igal aastal üks number mõnele oma vabariigi regioonile (tänavune erinumber on seotud Petroskoiga linna 275-aastaseks saamise puhul).

«Puna-Kantele» esiknumbrist leiame viis ilukirjanduslikku proosapala, kimbu värsse ja Karjala rahvalaulude üleskirjutusi. Täna on paarikümneleheküljelisest vihikukesest saanud 128 leheküljega mitmekulgse sisuga kuukiri, kus kajastuvad Karjala kõige tähtsamad sündmused tõsikuultuuri vääri tasemel. Ei jää tähenduseta, et ajakirjal on kindel lugejaskond mitte ainult Karjalas endas, vaid ka Eestis, Leningradis ning Soomes.

Käesolevale aastale langes ajakirja «Literaturnaja Utšoba» taassünd. Selle M. Gorki eestvõttel 1930. aastal asutatud ajakirja mõte oli kaasa aidata algaja kirjaniku, publitsisti ja kriitiku kujunemisele. «Literaturnaja Utšoba» tegelik osa kultuurielus kujunes aga hoopiski suuremaks. M. Gorki ei pidanud nimelt silmas lihtsalt tehnilise meisterlikkuse arendamist, vaid samavõrd lihtsustatud kirjanduse mõistmise vastast võitlust, kirjanduspärandi ning keele väärtuste nähtavakstegemist. 1934. aasta lõpul ühines kõnealuse ajakirjaga «Rost». Seni peamiselt kirjanduse laboratoorseid saladusi avavat väljaannet rikastas see kirjandusprotsessi vaatlusega, uute noorte annete loomingu analüüsiga. 1941. aastal seoses Suure Isamaasõjaga lõpetas «Literaturnaja Utšoba» nagu paljud teisedki väljaanded oma tegevuse.

Tänavu jaanuarist kord kuus ilmuv «Literaturnaja Utšoba» on NSVL Kirjanike Liidu ja ÜLKNÜ Keskkomitee häälekandja. Peatoimetaja A. Mihhailov on rõhutanud ajakirjanduses, et adreessadiks peetakse kõiki neid, kes huvituvad kirjanduslikust tööst, selle sügavustest, esteetilisest eneseharimisest. Ajakirjas leiavad koha klassikaline kirjanduspärand ja klassikute (eelkõige M. Gorki) loomingu analüüs; siin tutvustatakse paljurahvuselist

nõukogude kirjandust ja analüüsitakse kirjanduse mõju ühiskonna vaimuelule; osa mahust võtavad enda alla teoreetilised artiklid ja esseed kirjanduse arengu põhiprobleemide ja põhimõistete, aga ka kirjaniku töö iseärasuste kohta. On selge, et säärase laialdase töökaava korral peavad autoriteks olema eri põlvkondade esindajad kirjanduse eri valdkondadest. Juba omal ajal kirjutasiid siin F. Gladkov, K. Fedin, M. Zoštšenko, Vs. Višnevski, N. Tihhonov, N. Pogodin, K. Paustovski, M. Isakovski, M. Slonimski ja paljud teised väljapaistvad kunstimeistrid. Seda töökogemuste jagamise traditsiooni tahab ajakiri jätkata. Teisalt on proosa, luule, publitsistika ja kriitika kõrval ruumi ka noorte debüütidele ja eksperimentaalsetele, vaieldavatele teostele. Pidevalt annab ajakiri ülevaateid algajate loomingu ja kirjanduslikest otsingutest eri rahvuskirjanduste piires.

Ajakirja põhihoiakut kokku võttes on peatoimetaja meenutanud M. Gorki sõnu 1930. aasta esimeses numbris: «Ajakirja toimetuse kollektiiv ei pea ennast eksimatuks õpetustejagajaks ja tarkpeaks, ta tahab olla algajast kirjandusetegijale sõbraks, kes on kirjanduslikus töös veidi kogenum.»

Kahtlemata on eesti perioodika ja kirjanduse seisukohalt tähelepanuväärne sündmus uue ajakirja «Tallinn» astumine 55-aastase «Loomingu» ja 20-aastase «Keele ja Kirjanduse» kõrvale. ENSV Kirjanike Liidu ja ENSV Kultuuriministeeriumi häälekandja, kirjanduslik ja ühiskondlik-poliitiline ajakiri võimaldab kuu korda aastas eesti kirjanduse paremikule uue laia auditooriumi ja tutvustab vene keeles lugejaskonnale eesti kultuuri. Eesti vaimu elu esitlemist internatsionaalsel tasemel ei ole võimalik ülehinnata. Samas pole ajakirja sünni juures tähenduseta, et Eestis on hulk vene keeles kirjutavaid autoreid, professionaalne vene teater ja muusikaelu. Eesti ja kohalike vene keeles kirjutavate autorite ilukirjandusliku loomingu kõrval ilmub ajakirjas kirjutisi eesti kujutava kunsti, arhitektuuri, teatri ja muusikaloomingu sõlmprobleemidest. Suurt tähelepanu pööratakse publitsistikale, kus kajastub eesti tööinimene ja materiaalse väärtuste loomisega seotud probleemid.

Niisiis on tegemist meie oludes sootuks uut tüüpi väljaandega, mille traditsioonid tuleb alles luua ja mille pro-

RINGVAADE

fiil saab lõplikult selguda alles mõne aja pärast tegelikus töös. On aga selge, et nii või teisiti sõltub ajakirja käekäik suuresti sellest, kui tihedad on tema sidemed kultuuritegijatega. Ja on rõõmustav, et kaastööd on lubanud Eesti NSV kõige tuntumad kirjanikud, kunstnikud, teadlased, publitsistid ja kriitikud. Ajakirja ilmet mitmekesistab kindlasti ka üleliiduliselt tuntud autorite osavõtt ajakirja kujundamisest, nende arvamused eesti kirjanduse ja laiemalt kultuuri kohta. Nõnda on ilmne, et toimetusele langeb üpriski laialdane ja vastutusrikas töö autorikonnaga. Isepärase ja olulise koha saab ajakirjas suure vahenduskeele kaudu

muidugi noorte looming. Tähtis tohiks olla osa, mis toimetusele langeb töös eesti kirjanduse vene keelde tõlkijatega, sest nagu näitas viimane tõlkevõistluski, ei ole siin asjad kaugeltki korras.

«Meie kirjanduse ja kunsti parimate teoste senisest veel operatiivsema ja läbimõelduma esitlemisega vene keeles tahame lisada omapoolse killukese nõukogude kirjanduse ja kunsti mosaiiki,» on kõige üldisemat toimetuse töös määratlenud peatoimetaja A. Saar. Meie kultuuriüldsus soovib toimetuse kollektiivile palju jõudu eest vedamiseks üritust, mis on muidugi kõigi kultuuritegijate ühine asi.

ALMA SELGE — 80

6. augustil jõudis auväärse juubelinini Alma Selge, keda tunneme kirjanduseuurijana, tõlkijana, ühiskonnategelasena ja pedagoogina. A. Selge lõpetas Tartu ülikooli eesti keele ja kirjanduse erialal, oli Akadeemilise Kirjandusühingu liige ja uuris J. Weitzenbergi loomingut. Nendest huvidest kasvas välja lühiaurimus («Eesti Kirjandus» 1938, nr. 8), väitekiri aga jäi kaitsmata sõja tõttu.

1930. aastatel liitus A. Selge progressiivsete haritlastega, õppis tundma marksismi-leninismi klassikuid, võttis osa Tartu Töölisteatri tegevusest ning oli Tartu Alkoholisimvastase Kultuurühingu kirjandusringi juhataja. Juunipöörde järel sai A. Selge Tartu III Keskkooli direktoriks ja võeti 1940. a. juunis EKP liikmeks. Suure Isamaasõja aastatel töötas ta eesti ja vene keele õpetajana kursustel Mõškinos, sõjajärgsetel aastatel Tartu ülikoolis

marksismi-leninismi raamatukogu juhatajana, lektorina Tartu Kunstiinstituudis ning Tallinna Polütehnilises Instituudis. 1948—1952 oli Alma Selge EKP KK Partei Ajaloo Instituudi vanem teaduslik töötaja. Leningradi A. Herzeni nim. Pedagoogilise Instituudi aspirandina uuris A. Selge vene kirjanduse õpetamise spetsiifikat Eesti NSV koolides.

Kirjandusloolaseks on juubilaril paelunud tõlke- ja teatrikriitilised probleemid («M. Lermontovi poeeme eesti keeles», «Looming» 1962, nr. 9, samuti «N. A. Nekrassovi luuletuste eestikeelsest tõlkest», «Sirp ja Vasar» 26. III 1954). A. Selge tõlkes on ilmunud A. Järnefelti «Minu Marta» ja «Elu meri», I. Novikovi romaan «Puškin pagenduses» ja A. Rekemtsuki jutustus «Suvepuhkuste aegu.»

E. Siirak

NOORTESEKTSIOONI VANAD JA NOORED

Noortesektsiooni näo määrab loomulikult tema koosseis. Praegune tallinlaste olukord on natuke isearalik. Inimesi on meil kahte liiki. Ühes äärmuses laiade kultuurihuvidega intelligendid, kõrgkoolist ammugi absolveerunud, perekonnapead, nende kõrval aga teismelised, kel veel mõni samm maad ametliku keskkhariduseni. See on andnud põhjust autoironiaks, nagu eksisteeriks noortesektsiooni juures veel noorte sektsioon. Kui Tartu kolleegidest on enamik üliõpilased,

siis sama seisus pole pealinnas praktiliselt esindatud. Ka on huvitav, et ehkki kirjanduse ümber askeldamist on peetud valdavalt õrnema soo harastuseks, on naisterahvaid hetkel ainult paar-kolm. Väikeseks iseärasuseks võib lugeda sedagi, et praegu pole tegevliikmeks ühtki kirjanikku — raamatu autorit (kuigi K. Väli esimese tärni ilmunud luulevihikuga peale sai). Kõik on alles küllalt üksmeelselt koos, nii need, kes kirjanduse juurde tulnud üldisest kultuurihuvist, juhuslikud vär-

RINGVAADE

sitigijad ning nood, kellele kirjandus südameasjaks. Erinevad vanused ja suundumused, ühine sugu määravad mõneti ka tegevuse, mis sel hooajal toimus küllalt konservatiivsetes vormides. (Vahemärkusena: kuidas ka poleks lood intensiivsusega, aga Eestis on noorte autorite tegevus alati kõikunud kahe vahel, meenutades kord enam klubi, kord rohkem seminari. Erinevalt näiteks Leedumaal Kaunases kogetust, kus noore autori mõiste tähendab peamiselt arvelevõtmist Kirjanike Liidu juures, mitte aga ühist järjepidevat eritegevust.) Ühelt poolt toimus enda harimine külaliste varal, ühtlasi tutvumine meie kultuurikandjatega (hiliskevadel kohtuti veel P. Kuusbergi ja L. Lapiniga), teisalt üksteise loomingu järjepidev arutamine. Kuigi see mõnikord jäi rohkem meeldib—ei meeldi tasemele, on niisugunegi tagasiside algajale väga tähtis ning selline kriitika omab ilmselt suurimat praktilist efekti. Enamik liikmeid sai ehk nõnda aasta jooksul nähtusest «iseendas» nähtuseks «iseenda jaoks». Selle tegevusliini lõpetas mais kriitik A. Lange mets, kes peatus lähemalt Kirjanike Majas noorteõhtul ettekantud loomingu. Esinemisi plaaniti küll rohkem ja mujal, kuid neist ei saanud asja nagu mitmest sõidustki (Pärnu, Tartusse). Ehk tuleb järgnev hooaeg dünaamilisem.

Seoses selle lootusega tuleks teha juttu seminarlaagritest. Nende traditsioon on küllalt pikk. Nad on mingi etapp, neil on olnud oma tähendus. Vanu olijaid, kes seal mitmeid aastaid käinud, nad suurt enam ei peibuta. Kuid teatava ea jaoks peitub laagrites oma võlu sealse kultuuriromantika, intensiivistatud suhtlemise ja uute kontaktide tõttu. Kasu on sellest (lisaks muidugi ametlikule programmile) umbes sama, kui noorte kutsumisest Kirjanike Maja ordinaarsetele üritustele. Mõlemad tähendavad kultuurikeskkonnas viibimist, juuresoleku tunnet, harmooniat.

Ja tingimata tuleks teha nii, et iga uus pealetulev põlvkond seal optimaalsel ajal ära saaks käia. Praegu jäigi viimase ja eelviimase Viitna-korra vahele rohkem kui poolteist aastat. (Samas on muidugi kena, et komsomoli vahetalitusel sõitis K. Talviste BAM-ile ning K. Väli võttis osa Poltaava luulelaagrist.)

Ühisesinemine Kirjanike Majas (koos paari tartlasega) oli mingis mõttes hooaja kulminatsioon. Pealegi toimus see kevadel, mis automaatselt seostub eksamite andmise ning kokkuvõtete tegemisega. Kuid sektsioon pole kool ja õhtu polnud diplomietendus, kellelegi tunnistust pihku ei pistetud. Septembris tullakse jälle kokku.

M. Mutt.

INDEX LIBRORUM

Heitnud pilgu uusimale literatuurile, mis puudutab religiooni ja religiooni uurimist, tuleb nentida selle küllust. Sellepärast peab siinkohal valdavalt kõrvale jääma kõik see, mida tingimisi võiks liigitada rubriiki *vestlusi usklikega*, jms. Aja poolest tulevad kõne alla viimased poolteist aastat. Sissejuhatavalt paar raamatut, mis käsitlevad religiooni kui sellist, usundit ja uskumist ülepea: M. Butinova «Kuidas tekkis religioon» (*Sovetskaja Rossija*), M. Šeinmani «Usk saatanasse religiooni ajaloos» («*Nauka*, «Teadusliku ateismi seeria»), V. Dobrenkovi «Jumala idee modernisatsioon kaasaegses religioonis» (*Znanije*), V. Rožnovi «Prohvetid ja imetegijad. Etüüde müstitsismi üle» (*Politizdat*), jmt. Edasi on nimetada mõned raamatud hõimu- ja rahvareligioonide kohta: D. Rajeovski «Ülevaated sküüdi-saki hõimude ideo-

loogiast», mil alapealkirjaks «Sküüdi mütoloogia rekonstrueerimise katse», J. Gagarini «Komi rahva religiooni ja ateismi ajalugu» (mõlemad *Nauka*), G. Bakanurski «Judaism ja kaasaeg» (*Znanije*), N. Gusseva «Hinduism. Kujunemislugu. Kultuslik praktika» (*Nauka*). Nn. maailmareligioonidest võetagu esiteks vestluse alla budism, ehkki mainida on vaid kaks uut raamatut — nendeks on N. Žukovskaja «Lamaisi ja religiooni varased vormid» ning I. Vsevolodi «Birma: religioon ja poliitika. Budistlik *sangha* ja riik» (mõlemad *Nauka*). Nagu harilikult on kõige rohkem uut kirjandust muidugi ristiusu kohta koos kõigi ta harude ja harude harudega. Siin on kuulsa Zenon Kosidowski «Piiblike legendid», mis tulid vene keeli juba neljandat korda (1. — 1966), ning samuti ta «Evangelistide legendid» (mõlemad Po-

RINGVAADE

litizdat). Lisaks M. Belenki «Piibli mü-
toloogias ja filosoofias» (*Nauka*,
«Teadusliku ateismi seeria»). Asja ak-
tuaalsust ilmestab töik, et L. Jemel-
jahn annab ühel ja samal aastal (1978)
ühes kirjastuses (*Sovetskaja Rossija*)
välja teose «Kristlike sakramentide pä-
ritolu» (I. trükk 1956), teises (*Leniz-
dat*) aga «ateistlikud esseed» pealkirja-
ga «Kristlikud sakramendid». Spet-
siaalselt katolitsismi puudutavad sää-
rased teosed, nagu A. Radugini ja F.
Ovsijenko brošüür «Uued tendentsid
katoliiklikus teoloogias ja filosoofias»
(*Znanije*), Nõukogude—Poola ühis-
raamat «Katolitsism — 77» (toim. P.
Kostikov, M. Mtsedlov ja T. Jaros-
zewski; *Politizdat*), mis ühtaegu ilmu-
tati ka Varssavis, ning Eduard Winte-
ri «Vatikani poliitika NSV Liidu suhtes.
1917—1968» (*Progress*), mis algu-
pärastelt (saksa keeli) on kolmandaks
osaks triloogias «Venemaa ja paavst-
lus». Õigeusule heidavad valgust A.
Tšertkovi «Õigeusu filosoofiliste aluste
kriitika», N. Gordijenko ja P. Kurõtš-
kini «Tänapäeva vene õigeusu moder-
niseerimise iseärasused» (mõlemad
Znanije), A. Demjanovi «Tõeliselt õige-
usklik kristlus. Ideoloogia ja tegevuse
kriitika» (Voroneži ülikool). Protestan-
tismi kohta tervikuna on raske midagi
 uut leida, küll aga usulahkude kohta:
E. Filimonovi «Uued tendentsid kaas-
aegse sektantluse ideoloogias ja tege-
vuses» (*Znanije*), G. Ljalina «Baptism:
illusioonid ja reaalsus» (*Politizdat*), A.
Ipatovilt koguni kaks raamatut: «Kes
on mennoniidid: (*Kazahstan*, Alma-
Ata) ja «Mennoniidid. Etnokonfessio-
naalse ühenduse kujunemise ja evo-
lutsiooni küsimusi» (*Mõsl*). Kolmanda
maailmaregiooni, islami kohta on
vaid üks, ent väärtuslik teos, see on
Franz Rosenthali «Teadmise triumf.
Teadmise kontseptsioon keskaegses is-
lamis» (eessõna ja toimetus A. Sagade-
jevilt; *Nauka*), mis tõlgitud inglise
keelest («Knowledge Triumphant. The
Concept of Knowledge in Medieval Is-
lam»).

Mitmesugust — ja väga erinevat —
suhtumist religioonisse esitlevad mõ-
ned uuemaid filosoofiasse viivad teo-
sed, nagu M. Belenki «Spinoza religioo-
nist, jumalast ja piiblist» (*Mõsl*, seeria
«Vabamõtlemise ja ateismi ajaloo-
st»), G. W. F. Hegeli «Religiooni filosoofia»

kahes köites (samuti *Mõsl*, seeria «Fi-
losoofiline pärand»), G. Livšitsi «XVIII
sajandi prantsuse valgustajad religi-
oonist ja kirikust» (*Võssaja Skola*,
Minsk), G. Plehhanovi teose- ja frag-
mendivalimik «Ateismist ja religioo-
nist ühiskonna ja kultuuri ajaloos»
(*Mõsl*, «Teadusliku ateismi biblio-
teek»), A. Kolesnikovi «Bertrand Rus-
selli vabamõtlemine» (samuti *Mõsl*,
«Vabamõtlemise ja ateismi ajaloost»),
ühismonograafia «Kaasaegne kodanlik
filosoofia ning religioon» (toim. A. Bo-
gomolov; *Politizdat*), kogumik «Religi-
oonist ja kirikust» (*Politizdat*), mis
koondab vastavat marksistlikku klassi-
kat ning direktiivdokumente.

Kiriku mitmesugune seisund religioo-
ni vahendajana tänapäeva maailmas
tuleb kõigepealt kõne alla D. Manuilo-
va brošüüris «Kirik sotsiaalse instituut-
dina» (*Znanije*), siis V. Klotškovi uurim-
muses «Religioon, riik, õigus», edasi
ühisteoses «Religioon ja kirik kapita-
listlikes maades» (mõlemad *Mõsl*), vii-
maks ka L. Velikovitši raamatus «Re-
ligioon ja kirik USA-s» (*Nauka*, «Tea-
dusliku ateismi seeria»). Religiooni ja
kiriku sekkumisest tänapäeva ideelis-
poliitilistesse võitlustesse kõnelevad sel-
lised teosed nagu N. Kovalski «Reli-
gioossed organisatsioonid ning Euroopa
julgeoleku ja koostöö probleemid», M.
Mtsedlovi «Ideede kaasaegne võitlus ja
religioon», G. Mihhailovi ja J. Zujevi
«Venemaa ajaloo usuteadusliku võltsi-
mise kriitika» (kõik *Znanije*) jmt.

Et noorsoo ja religiooni vahekorra,
ateistliku kasvatuse probleemid on en-
dist viisi aktuaalsed, seda tõendab vas-
tavate uurimuste hulk, milledest siin
esitatagu mõned: D. Tšõganaši «Ateist-
lik kasvatus: efektiivsuse probleemid»
Štiintsja, Kišinjov), I. Galitskaja «Noor-
sugu, religioon, ateism» (*Nauka*, «Tea-
dusliku ateismi seeria»), kogumik sot-
sialistlike maade teadlaste töid «Üli-
õpilasnoorsoo ateistlik kasvatamine»
(peatöim. V. Agafonov; *Võssaja Skola*).
Sotsioloogia valda viivad lugeja M.
Kalašnikovi «Noor põlvkond ja religioo-
n. Konkreet-sotsiaalse ja sotsiaal-
psühholoogilise uurimuse katse» (tead-
toim. A. Štšeglov; Permi Raamatu-
kirjastus) ning V. Kobetski «Religioo-
suse ja ateismi sotsioloogiline uurimi-
ne» (Leningradi ülikool).

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Periodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. VII 1978. Trükkimisele antud 8. VIII 1978. Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 14,17. MB-05258. Tellimise nr. 2279. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a. «Looming» nr. 8, august 1978.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей ЭССР

«Лооминг» («Творчество») № 8, август 1978.

Адрес редакции: 200 001. Tallinn, ул. Харью, 1, тел. 441-365, 440-780, 440-781. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1235 M. TRAAAT
Luuletused
- 1238 M. UNT
Sügisball
- 1293 J. VIIDING
Luuletused
- 1296 M. BALBAT
Täiskuu
- 1309 M. VEETAMM
Haab
- 1311 A. VALTON
Õndsusesse kulgev päev
- 1328 O. RAUN
Luuletused
- 1334 L. HAIN SALU
Lagipeapäike pealael
- 1349 A. KALLAS
Luuletused
- 1352 E. NIRK
Casus Tabelini
- 1372 P. LIAS
Kunstilise üldistamise põhimõtteid meie uuemas proosas
- 1380 T. KALLAS
Heino Väli, kirjanduslik naabrimees
- 1386 K. LAITINEN
Aino Kalda päevaraamatud
- 1395 M. MÄGER
Keeleõpetajate kiituseks
- 1397 E. VEIPER
Eluliselt elust enesest
- 1399 S. KIIN
Virvenduste kaudu
- 1401 J. MINERALOV
Humanitaarkorüfee valikkogu

Esikaane siseküljel:

V. VINN. Lend (Söövitus)

Tagakaane siseküljel:

J. ARRAK. Kroonikakirjutaja (Õli)

Kleebistel:

U. PLOOMIPUU. Suplejad (Akvatinta)

U. PLOOMIPUU. Kuurort (Akvatinta)

JÜRI ARRAK

Kroonikakirjutaja (Õli) 1978

~~Volume 4 PE ^A 17 78, 8~~

50 KOP.
78 174